

แนวคิดและบทบาททางการเมือง
ของ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร พ.ศ. 2452 – 2517
THE POLITICAL THOUGHTS AND ROLES OF H.H PRINCE DHANI NIVAT
KROMAMUN BIDAYALABH BRDIHYAKORN, 1909 - 1974

ปภักร จันทรหอม

บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

แนวคิดและบทบาททางการเมือง
ของ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร พ.ศ. 2452 –
2517

ปภักร จันทรหอม

ปริญญานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์
คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
ปีการศึกษา 2561
ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

THE POLITICAL THOUGHTS AND ROLES OF H.H PRINCE DHANI NIVAT
KROMAMUN BIDAYALABH BRDIHYAKORN, 1909 - 1974

A Thesis Submitted in partial Fulfillment of Requirements
for MASTER OF ARTS (History)

Faculty of Social Sciences Srinakharinwirot University

2018

Copyright of Srinakharinwirot University

ปริญญานิพนธ์

เรื่อง

แนวคิดและบทบาททางการเมือง

ของ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร พ.ศ. 2452 – 2517

ของ

ปัทมกร จันทรหอม

ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร

ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์

ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

(รองศาสตราจารย์ นายแพทย์ฉัตรชัย เอกปัญญาสกุล)

คณะกรรมการสอบปากเปล่าปริญญานิพนธ์

ที่ปรึกษาหลัก

ประธาน

(อาจารย์ ดร.ชาติชาย มุกสง)

(ศาสตราจารย์ ดร.ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ)

กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.โดม ไกรปกรณ์)

ชื่อเรื่อง	แนวคิดและบทบาททางการเมือง ของ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร พ.ศ. 2452 – 2517
ผู้วิจัย	ปัทมกร จันทร์หอม
ปริญญา	ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
ปีการศึกษา	2561
อาจารย์ที่ปรึกษา	อาจารย์ ดร. ชชาติชาย มุกสง

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ มีจุดหมายหลักเพื่อศึกษาแนวความคิด ทศนคติ และบทบาททางการเมืองของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ตั้งแต่ พ.ศ. 2452 – 2517 เนื่องจากในช่วงเวลาดังกล่าว เป็นช่วงที่ทรงเริ่มรับราชการ หลังจากทรงสำเร็จการศึกษาแล้ว จนกระทั่งสิ้นพระชนม์ จากการศึกษพบว่า ทรงมีบทบาทสำคัญโดยในช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เริ่มจากการรับราชการในกระทรวงมหาดไทย ต่อมาได้มีโอกาสรับใช้ใกล้ชิดรัชกาลที่ 6 ในฐานะที่ทรงเป็นราชเลขาธุการ จนกระทั่งก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองยังได้มีส่วนสำคัญในการควบคุมกระทรวงธรรมการในสมัยรัชกาลที่ 7 ซึ่งในช่วงเวลาดังกล่าวยังเป็นช่วงที่รูปแบบการปกครองระบอบประชาธิปไตยกำลังเผยแพร่ไปทั่วโลก และพบว่าทรงแสดงออกอย่างชัดเจนในการพยายามสกัดกั้นการเผยแพร่รูปแบบการปกครองดังกล่าว จึงสะท้อนให้เห็นว่าพระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงมีแนวคิดแบบกษัตริย์นิยมมาตั้งแต่ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง นอกจากนี้ยังสามารถจัดพระองค์เจ้าธานีนิวัตอยู่ในกลุ่มอนุรักษนิยมได้อีกเช่นกัน ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองปรับพระองค์ให้เข้าสถานการณ เพื่อความปลอดภัยของพระองค์ โดยทรงงดการแสดงออกเกี่ยวกับการเมือง และทรงหันไปทรงงานทางด้านการเขียนบทพระนิพนธ์ที่เกี่ยวข้องศิลปวัฒนธรรมแทน จนกระทั่งได้ทรงกลับสู่หน้าที่ทางราชการอีกครั้งในตำแหน่งอธิบดีกรมดนตรี ตำแหน่งประธานองคมนตรีพระองค์แรกในรัชกาลที่ 9 รวมถึงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในช่วงแรกของการขึ้นครองราชย์ของรัชกาลที่ 9 พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงมีส่วนสำคัญในการสร้างความนิยมและการเผยแพร่ให้พระมหากษัตริย์ทรงกลายเป็นพระมหากษัตริย์แห่งปวงชน โดยกระทำการจัดพระราชพิธีต่างๆที่ดำเนินอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา จึงนับได้ว่าทรงเป็นบุคคลสำคัญผู้สนับสนุนอุดมการณ์กษัตริย์นิยม อันเป็นหนึ่งในกระบวนการสร้างการเมืองวัฒนธรรมที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อเชิดชูสถาบันพระมหากษัตริย์ ผ่านการจัดพระราชพิธีที่มีลักษณะเป็นประเพณีประดิษฐ์แบบราชสำนัก และการสร้างวาทกรรมในบทพระนิพนธ์ จนกลายเป็นมรดกแบบแผนและแนวคิดหลักมาจนถึงปัจจุบัน

คำสำคัญ : ธานีนิวัต, พิทยลาภพฤฒิยากร, การเมืองวัฒนธรรม, พระราชพิธี, ประเพณีประดิษฐ์

Title	THE POLITICAL THOUGHTS AND ROLES OF H.H PRINCE DHANI NIVAT KROMAMUN BIDAYALABH BRDIHYAKORN, 1909 - 1974
Author	PAPHANGKORN CHANHOM
Degree	MASTER OF ARTS
Academic Year	2018
Thesis Advisor	Dr. Chatichai Muksong

This research aims to study the political concepts, attitudes and roles of His Highness Prince Dhani Nivat Kromamun Bidayalabh Bridhyakorn from 1909 to 1974. This time period was selected because this was the time that he started working in the government service (following university graduation) until he passed away. The research found that he played a significant role before the change of governance. He began working in the Ministry of the Interior. Then he served as a secretary for King Rama VI until a change in governance. He also played an important role in the Ministry of Justice during the reign of King Rama VII. In the reign of King Rama VII, democracy was spreading worldwide and Rama VII obviously opposed the idea of democracy. This revealed that he supported the monarchy and that he could be classified as a political conservative. After the change of governance, the Prince adapted himself in order to protect himself. At this point, he stopped expressing his ideas about politics. Instead, he started to write about art and culture before resuming his government service. He then became the supreme president and privy councilor during the reign of King Rama IX and also served as a representative for King Rama IX. When King Rama IX first ascended the throne and played a significant role in building up the popularity of the King. He helped the king to become a populist king. He achieved this by continuously setting up many royal ceremonies since the beginning of 2490. He was recognized as a person who supported the monarchy. The purpose was to praise the King by setting those invented traditional ceremonies and the speech in his writing until it became the main pattern and the concept of the present.

Keyword : Dhani Nivat Kromamun Bidayalabh Bridhyakorn cultural political royal ceremony invented traditions

กิตติกรรมประกาศ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงด้วยการช่วยเหลือ ความเอาใจใส่ตลอดจนคำแนะนำต่างๆ และข้อคิดเห็นที่เป็นประโยชน์เพื่อแก้ไขในจุดที่บกพร่องจากคณะกรรมการผู้ควบคุมปริญญานิพนธ์ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ

อาจารย์ ดร.ชาติชาย มุกสง ที่ให้ความกรุณาเป็นที่ปรึกษา ให้ความช่วยเหลือในการปรับปรุงแก้ไข ซึ่งแนะสิ่งที่เป็นประโยชน์ในการทำปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ด้วยความเอาใจใส่ตลอดมา

ศาสตราจารย์ ดร.ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ ที่กรุณารับเป็นประธานกรรมการสอบปากเปล่า ตลอดจนให้คำชี้แนะ อันเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.โดม ไกรปกรณ์ และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ธินันท์ ศรีนารา ที่ได้ช่วยแนะนำข้อมูลที่สำคัญ และเป็นประโยชน์ต่อปริญญานิพนธ์ฉบับนี้

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ณัฐพล ใจจริง ที่ให้แรงบันดาลใจจนเกิดหัวข้อปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ อีกทั้งการแนะนำแนวทาง การแก้ไขจุดบกพร่องต่างๆ

ขอขอบพระคุณคณาจารย์และคณะกรรมการบริหารหลักสูตรสาขาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒทุกท่าน ในการช่วยเหลือการจัดทำปริญญานิพนธ์ในครั้งนี้

ขอขอบคุณผู้บริหารและเพื่อนๆ โรงเรียนลาดปลาเค้าพิทยาคม และ โรงเรียนสารวิทยา ในการช่วยเหลือ และให้กำลังใจในการทำปริญญานิพนธ์ครั้งนี้ รวมไปถึงเพื่อนๆ กลุ่มมัธยมฯ และเพื่อนๆ โบราณคดี ตลอดจนพี่น้องสายรหัสสำหรับกำลังใจที่มอบให้มาโดยตลอด

สุดท้ายนี้ ขอรำลึกถึงสิ่งที่ครูบาอาจารย์ได้สั่งสอนจนรู้แนวทางที่จะศึกษาต่อจนเกิดปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ขึ้นมาได้ รวมถึง แม่ ที่เข้าใจและให้การสนับสนุนมาโดยตลอด

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ได้รับการสนับสนุนจากโครงการ “ทุนวิจัยมหาบัณฑิต สกว. ด้านมนุษยศาสตร์-สังคมศาสตร์ ประจำปี 2561 กลุ่มหัวข้อวิจัย ความรู้อำนาจ: บทบาทปัญญาชน และนักวิทยาศาสตร์กับการสถาปนาความจริงและอำนาจนำในสังคมการเมืองไทยร่วมสมัย” ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณมาในโอกาสนี้ด้วย

ปภักร จันทรหอม

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ	ช
สารบัญตาราง.....	ญ
สารบัญรูปภาพ	ฎ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1. ความสำคัญและความเป็นมา.....	1
2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	9
3. ขอบเขตการศึกษา	9
4. วิธีดำเนินการวิจัย.....	9
5. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	9
5.1 บทพระนิพนธ์ของพระองค์เจ้าธานีนิวัต หรืองานเขียนของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ที่อ้างว่า เป็นบทประพันธ์สมภาษณ์ของพระองค์	11
5.2 งานเขียนที่มีการกล่าวถึงพระองค์เจ้าธานีนิวัตในฐานะที่ทรงเกี่ยวข้องกับสถาบัน พระมหากษัตริย์และการมีบทบาททางการเมือง	12
5.3 งานเขียนที่เกี่ยวข้องกับผลงานด้านการวางนโยบายการศึกษาสมัยรัชกาลที่ 7 ในยุคที่ พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงเป็นเสนาบดี.....	14
6. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	16
บทที่ 2.....	17
บทบาทและแนวคิดการเมือง พ.ศ. 2452 – 2475.....	17

2.1 พระประวัติพระองค์เจ้าธานีนิวัต	17
2.2 บทบาทในสมัยรัชกาลที่ 5 (2452-2453).....	27
2.3 บทบาทในสมัยรัชกาลที่ 6 (2453-2468).....	30
2.3 บทบาทในสมัยรัชกาลที่ 7 (2468-2475).....	42
บทที่ 3.....	53
บทบาทและแนวคิดทางการเมือง พ.ศ. 2475 - 2490	53
3.1 บทบาทในฐานะที่ทรงเป็นนักเขียน	53
3.1.1 บทพระนิพนธ์ที่ตีพิมพ์ลงในวารสารสยามสมาคม	59
3.1.2 ทรงพระนิพนธ์ลงในหนังสือหรือวารสารต่างๆ	64
3.1.3 ทรงพระนิพนธ์ลงในวารสารวรรณคดี	66
3.2 บทบาทในฐานะที่ทรงเป็นเสรีไทย	70
3.3 บทบาทในฐานะที่ทรงเป็นกรรมการสอบสวนคดีสวรรคตรัชกาลที่ 8.....	73
บทที่ 4.....	79
บทบาทและแนวคิดทางการเมือง พ.ศ. 2490 – 2517	79
4.1 แนวคิดและบทบาททางการเมืองตั้งแต่การรัฐประหาร พ.ศ. 2490 จนถึงการรัฐประหาร พ.ศ. 2500	79
4.1.1 วันใหม่ของชาติ	79
4.1.2 รัฐธรรมนูญได้คู่กับการฟื้นคืนชีพของอภิรัฐมนตรี	81
4.1.3 จากอภิรัฐมนตรีสู่องคมนตรี	83
4.1.4 การฟื้นฟูพระราชพิธีในช่วงทศวรรษ 2490 ตามแนวคิดรัฐนาฏกรรม และแนวคิด ประเพณีประดิษฐ์	85
4.1.5 พระราชพิธีบรมราชาภิเษก : สัญลักษณ์แห่งการฟื้นฟูราชสำนัก.....	91
4.1.6 พระราชพิธีทรงผนวช 2499	103
4.1.7 เครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าในฐานะภาพแทนบรรดาศักดิ์ในระบอบเก่า... 110	

4.1.8 การสร้างวาทกรรม พระมหากษัตริย์คือพ่อ และประชาชนคือลูก	119
4.2 แนวคิดและบทบาททางการเมืองตั้งแต่การรัฐประหาร พ.ศ. 2500 จนถึงปีที่สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2517	122
4.2.1 บทบาทต่อการรัฐประหาร พ.ศ. 2500	123
4.2.2 พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 3 รอบ พ.ศ.2506	127
4.2.3 พระราชพิธีรัชดาภิเษก พ.ศ. 2514	133
4.2.4 พระราชพิธีสถาปนา เสด็จพระนามาภิไธย สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร พ.ศ. 2515.....	136
4.2.5 บทบาทด้านอื่นๆ	140
4.2.6 บทพระนิพนธ์ที่ได้รับการตีพิมพ์ซ้ำในช่วงทศวรรษ 2510	145
บทที่ 5.....	151
สรุป.....	151
บรรณานุกรม	156
ประวัติผู้เขียน.....	168

สารบัญตาราง

หน้า

ตาราง 1 ตารางจำนวนผู้ที่ได้เครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าชั้นสายสะพาย โดยสตรีจะได้ สายสะพายตั้งแต่ชั้นทุติยจุลจอมเกล้าพิเศษ (ท.จ.ว.) ขึ้นไป ส่วนบุรุษจะได้สายสะพายในชั้น ปฐม จุลเกล้า (ป.จ.) ระหว่าง ปี 2478 -2506.....	112
---	-----

สารบัญรูปภาพ

หน้า

ภาพประกอบ 1 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิต กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา พร้อม ด้วย หม่อมเอน โสณกุล ณ อยุธยา และพระโอรสพระธิดา.....	18
ภาพประกอบ 2 ทำวรวรจันทร์ (เจ้าจอมมารดาวาด ในรัชกาลที่ 4) อุ้มพระองค์เจ้าธานีนิวัต	19
ภาพประกอบ 3 พระองค์เจ้าธานีนิวัต ขณะทรงศึกษาอยู่ที่ประเทศอังกฤษ	26
ภาพประกอบ 4 พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงสมรสกับ นางสาวประยูร สุขุม ในสมัยรัชกาลที่ 6	31
ภาพประกอบ 5 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงฉายพระบรมฉายาลักษณ์ร่วมกับ สมาชิกสมาคมศิษย์ไทย ณ ประเทศอังกฤษ พระองค์เจ้าธานีนิวัตประทับด้านหน้าองค์ที่ 2 ด้าน ซ้ายมือของภาพ	33
ภาพประกอบ 6 พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงตรวจราชการขณะทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ สมัยรัชกาลที่ 7	46
ภาพประกอบ 7 ทะเบียนสมรสในพระราชพิธีราชาภิเษกสมรส ปี 2493 ของพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 กับ ม.ร.ว.สิริกิติ์ กิติยากร	93
ภาพประกอบ 8 พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงเครื่องยศอย่างเจ้านายทรงกรม สมัยโบราณ	97
ภาพประกอบ 9 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ทรงเครื่องยศอย่างเจ้านาย ทรงกรมสมัยโบราณ	98
ภาพประกอบ 10 พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้านักขัตรมงคล กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ ทรงเครื่องยศ อย่างเจ้านายทรงกรมสมัยโบราณ	99
ภาพประกอบ 11 ขบวนพระบรมราชอิสริยยศในการเสด็จไปประกาศพระองค์ เป็นพุทธ ศาสนูปถัมภก ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม เนื่องในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ปี 2493	102
ภาพประกอบ 12 ประชาชนเฝ้ารับเสด็จและล้อมรดพระที่นั่ง ภายหลังจากที่ทรงออกมหาสมาคม ณ สันนิบาต พระที่นั่งสุทไธสวรรย์มหาปราสาท เพื่อทรงแจ้งการที่จะทรงผนวช ในปี 2499	104

ภาพประกอบ 13พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ทรงออกรับบิณฑบาตจากประชาชน เมื่อครั้งที่ทรงผนวช ปี 2499	106
ภาพประกอบ 14สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ 9 ทรงประชุมร่วมกับคณะองคมนตรี ที่ พระที่นั่งราชกรัณยสภา เมื่อครั้งทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ปี 2499	108
ภาพประกอบ 15สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงประชุมกับเสนาบดี ณ พระที่นั่งราชกรัณยสภา เมื่อครั้งทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ในขณะที่พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสยุโรป.....	109
ภาพประกอบ 16เครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าชั้นต่างๆ	111
ภาพประกอบ 17ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ถ่ายกับเครื่องแต่งกายและเครื่องประกอบยศ เครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า ชั้น ปฐมจุลจอมเกล้า.....	118
ภาพประกอบ 18กระบวนพยุหยาตราทางสถลมารค ในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 3 รอบ ปี 2506	129
ภาพประกอบ 19พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ถวายน้ำอภิเษก ในการสรงพระมุรธาภิเษก พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 3 รอบ ปี 2506	131
ภาพประกอบ 20พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 เสด็จฯในพิธีแสดงแสนยานุภาพของกองทัพไทย เนื่องในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ปี 2514 บริเวณอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย.....	135
ภาพประกอบ 21พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ทรงดื่มน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ในพระราชพิธีศรีสัจปานกาล.....	138
ภาพประกอบ 22พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงเข้าพบประธานาธิบดี จอห์น เอฟ. เคนเนดี ขณะเสด็จเยือนประเทศสหรัฐอเมริกา พ.ศ. 2506	143
ภาพประกอบ 23ภาพข่าวหน้า 1 เรื่อง พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร สิ้นพระชนม์	149

บทที่ 1

บทนำ

1. ความสำคัญและความเป็นมา

ระบอบการปกครองของไทยได้มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 จากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาสู่ระบอบประชาธิปไตย โดยคณะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่เรียกกลุ่มของตนเองว่า คณะราษฎร การเปลี่ยนแปลงครั้งนี้ทำให้โครงสร้างทางการเมืองมีการเปลี่ยนแปลงไปด้วย โดยเฉพาะพระราชสถานะของพระมหากษัตริย์ที่ต้องทรงอยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ อันเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ ด้วยความที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างฉับพลัน ทำให้กลุ่มคนบางกลุ่มต้องสูญเสียอำนาจเดิมของตนไป โดยเฉพาะชนชั้นปกครองอันมีพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางเป็นหลัก

พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร นับเป็นเจ้านายพระองค์หนึ่งที่มีบทบาทอย่างมากในการฟื้นฟูสถาบันพระมหากษัตริย์ขึ้นมา หลังจากที่ถูกลดบทบาทลงไปหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ทั้งนี้สาเหตุที่ทรงพยายามฟื้นฟูสถาบันพระมหากษัตริย์ขึ้นมานั้น ควรวิเคราะห์จากภูมิหลังของพระองค์ ซึ่งเป็นที่ทราบแล้วว่าทรงมีพระสถานะเป็นฝ่ายเจ้า ทั้งนี้ในงานศึกษาชิ้นนี้จะเรียกพระนามของพระองค์ว่า “พระองค์เจ้าธานีนิวัต” เนื่องจากพบว่าพระนามของพระองค์มีการเปลี่ยนแปลงตามพระอิสริยยศที่ได้รับพระราชทานในแต่ละรัชสมัย

โดยเป็นพระโอรสองค์ใหญ่ใน พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิต กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา พระราชโอรสในรัชกาลที่ 4 กับเจ้าจอมมารดาวาด ทั้งนี้พระบิดาของพระองค์เจ้าธานีนิวัต ทรงเป็นหนึ่งในบรรดาเจ้านายที่ได้ร่วมกันถวายคำกราบบังคมทูลให้มีการใช้ระบอบการปกครองที่กษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญเมื่อ ร.ศ. 103¹ โดยขณะนั้นพระบิดาของพระองค์ ทรงดำรงตำแหน่งผู้ช่วยทูตทหารประจำประเทศอังกฤษ เป็นเหตุให้รัชกาลที่ 5 ทรงเรียกกลุ่มเจ้านายและขุนนางที่ร่วมกันลงนามถวายหนังสือดังกล่าวกลับประเทศทั้งหมด แต่ภายหลังพระองค์เจ้าธานีนิวัตได้มีรับสั่งกับ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ว่าพระบิดาของพระองค์ไม่ได้มีความรู้อะไรเกี่ยวกับการเมือง แต่ที่ร่วมลงพระนามด้วยนั้นเป็นเพราะแรงหนุนจากเจ้านายองค์อื่น ๆ² ในปีที่พระบิดาของพระองค์เสด็จกลับนี้เอง เป็นปีที่พระองค์เจ้าธานีนิวัตได้ประสูติ จึงได้รับพระราชทานนามพร้อมกับพระยศแรกเกิดว่า “หม่อมเจ้าธานีนิวัต” มีหม่อมเอนเป็นหม่อมมารดา

¹ จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. (2555). เจ้าชีวิต. หน้า 293.

² สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2528). เรื่องกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ตามทัศนะ ส. ศิวรักษ์. หน้า 46.

ผู้ที่เลี้ยงดูพระองค์ตั้งแต่ประสูติ คือเจ้าจอมมารดาวาด ผู้เป็นคุณย่าของพระองค์ สาเหตุมาจากการที่คุณย่าอยากได้หลานผู้ชายมาเลี้ยง³ ต่อมารัชกาลที่ 5 ได้ให้เจ้าจอมมารดาวาดเข้าไปรับราชการในวังตำแหน่งท้าววรจันทร์ และด้วยเหตุการณ์นับแต่นั้นเองที่ทำให้พระองค์เจ้าธานีนิวัต คงจะได้ซึมซับบรรยากาศความเจริญต่าง ๆ ภายในพระบรมมหาราชวัง ตลอดจนพระราชนิพนธ์และประเพณีต่าง ๆ โดยเป็นการตามคุณย่าของพระองค์ท่านไปด้วย รัชกาลที่ 5 ทรงเรียกพระองค์ว่า “นางท้าววรจันทร์”⁴ นอกจากเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่ได้ทรงพบเห็นแล้ว การที่ทรงได้รับการศึกษาที่โรงเรียนราชกุมารในพระบรมมหาราชวังก็ยังเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ทรงรู้จักพระอัยยิกาเจ้านายอีกหลายพระองค์ ซึ่งในชั้นเรียนของพระองค์ปรากฏว่ามีพระราชโอรสของรัชกาลที่ 5 ได้เข้าเรียนร่วมด้วย คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นไชยาศรีสุริโยภาส และสมเด็จพระยาชัยนาทนเรนทร⁵ ต่อมาเสด็จไปศึกษาต่อที่มหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด ประเทศอังกฤษ โดยได้รับพระราชทานทุนจากรัชกาลที่ 5 ซึ่งทรงเลือกเรียนทางด้านบุรพคดีศึกษาประวัติและแนวความคิดทางวัฒนธรรมของตะวันออก พร้อมกับยังได้ศึกษาภาษาและวรรณคดีสันสกฤตเพิ่มอีกด้วย หากจะสรุปภาพรวมตั้งแต่ทรงพระเยาว์จนสำเร็จการศึกษาล้วนแต่เป็นพระมหากษัตริย์คุณที่ทรงได้รับจากรัชกาลที่ 5 ทั้งสิ้น

เมื่อทรงเข้ารับราชการหลังจากเสด็จกลับมายังประเทศไทยแล้ว ได้รับพระมหากษัตริย์คุณจากรัชกาลที่ 6 มาโดยตลอด ถึงแม้จะเริ่มรับราชการมาแต่รัชกาลที่ 5 แต่ก็จัดว่าอยู่ในช่วงปลายรัชสมัย พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงมีบทบาทสำคัญในสมัยรัชกาลที่ 6 งานที่ทรงได้รับมอบหมายมักจะเกี่ยวกับงานด้านเลขานุการทั้งสิ้น คือ ราชเลขานุการในสมเด็จฯ พระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ, ผู้ช่วยราชเลขานุการฝ่ายต่างประเทศ, ผู้ช่วยราชเลขาธิการ, เลขานุการเสนาบดีสภา, เลขานุการองคมนตรีสภา และราชเลขานุการฝ่ายต่างประเทศ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะรัชกาลที่ 6 เห็นว่าทรงมีความสามารถด้านภาษา ดังที่เจ้าพระยาบรมราชพิพ (ม.ล.เพ็ญ ฝิ่งบุญ) ได้กล่าวว่าเมื่อรัชกาลที่ 6 ต้องการจะทราบเรื่องหรือสงสัยอะไร ก็มักจะจดโน้ตเล็ก ๆ ถามพระองค์⁶ ไม่เพียงเฉพาะหน้าที่การงานเท่านั้น แม้แต่เรื่องส่วนพระองค์ก็อย่างงานเชกษมรสของ

³ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2512). เจ็ดรอบอายุ. หน้า 4.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 15.

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 21.

⁶ นิรมล ตีรณสาร สวัสดิบุตร. (2516). แนวคิดทางการศึกษาของบุคคลสำคัญของไทยในรอบสองร้อยปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ : พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. หน้า 32.

พระองค์กับน.ส.ประยูร สุขุม ธิดาของเจ้าพระยามรราช (ปั้น สุขุม) ใน พ.ศ. 2461 นั้นก็ได้รับพระราชทานเกียรตินิยมยศเสมอเจ้านายชั้นลูกหลวง เนื่องจาก “โดยเหตุที่พ่อเป็นลูกกำพร้าทั้งพ่อทั้งแม่ จึงจะทรงรับเป็นพ่อและจะให้เทียบเกียรติที่จะพระราชทานอย่างลูกหลวง”

¹ แต่ที่นับว่า เป็นพระมหากษัตริย์คุณอย่างสูงสุดนั้น เห็นจะเป็นการที่จะสถาปนาพระองค์จากหม่อมเจ้าขึ้นเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าใน พ.ศ. 2465²

ในสมัยรัชกาลที่ 7 ด้วยตำแหน่งราชเลขาธุการ และความเชี่ยวชาญในด้านบุรพคดี พระองค์เจ้าธานีนิวัต จึงทรงรับหน้าที่แต่งหนังสือเกี่ยวกับพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเพื่อแจกจ่ายแก่ผู้ที่มาร่วมงานทั้งภาษาไทยและภาษาอังกฤษ และเมื่อมีการปรับตำแหน่งเสนาบดีขึ้นใหม่ จึงได้เข้ามารับหน้าที่เสนาบดีกระทรวงธรรมการจนกระทั่งเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 จึงไม่มีหน้าที่ใด ๆ เกี่ยวกับทางราชการอีก

เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 มีคนหลายกลุ่มได้รับผลกระทบจากกรณีนี้ โดยเฉพาะกลุ่มชนชั้นปกครองที่มีอำนาจมาแต่เดิม พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงเป็นหนึ่งในบุคคลที่ได้รับผลกระทบนั้นโดยตรง เนื่องจากทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการก่อนที่จะเกิดเหตุการณ์ดังกล่าว แม้ว่าจะไม่ได้ถูกคุมขังเหมือนเจ้านายบางพระองค์ แต่การแสดงออกในระยะแรกของพระองค์ที่มีต่อเหตุการณ์นี้ น่าจะเป็นการโจมตีมากกว่า เห็นได้จากการที่คณะราษฎรได้มีหนังสือกราบบังคมทูลต่อรัชกาลที่ 7 เรื่อง พระราชวงศ์เป็นเลี่ยนนามแก่ความสงบ³ โดยมีเนื้อหาตอนหนึ่งว่า “ปากเสียงอันเป็นเลี่ยนนามแก่ความสงบ...(อัน) จะเป็นเชื้อฝอยให้ลูกหลานต่อไป และครั้นคณะราษฎรจะจัดการปราบปรามเสียเอง ก็จะไม่เกรงเป็นที่ขุนเคืองพระราชหฤทัย”⁴ ทั้งนี้ปรากฏว่ามีรายพระนามเจ้านายจำนวน 5 พระองค์ หนึ่งในนั้นคือพระองค์เจ้าธานีนิวัต และหม่อมเจ้าสืบพันธุ์พารเสนอ โสณกุล พระชนินุษฐาของพระองค์รวมอยู่ด้วย ซึ่งรัชกาลที่ 7 ก็ทรงยอมรับที่จะปราบเจ้านายให้ระมัดระวัง โดยมีพระราชหัตถเลขาถึงเจ้าพระยาวรวงศ์ไพฑุฒิ ณ วันที่ 28 มิถุนายน พ.ศ. 2475 ว่า “อย่าให้ทำการใด ๆ ซึ่งไม่สงบราบคาบ แม้ใช้

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). เล่มเดิม. หน้า 47.

² แหล่งเดิม. หน้า 110.

³ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ และ ธำรงค์ดี เพชรเลิศอนันต์. (2547). ปฏิวัติ 2475 (1932 revolution in Siam). หน้า 390.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 312.

เพียงกิริยาวาจาเสียดสีก็มีบังครว”¹ ทั้งนี้เหตุการณ์ดังกล่าว ตรงกับที่โพยม โรจนวิภาต ได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง พ. 27 สายลับพระปกเกล้า ว่าเขาได้รับคำสั่งจากเจ้าพระยาวรพงศ์พิพัฒน์ ผู้สำเร็จราชการสำนักพระราชวังให้คอยสอดส่องความประพฤติของบรรดาพระราชวงศ์ เนื่องจากรัชกาลที่ 7 ทรงหวังว่าเจ้านายที่ไม่เห็นด้วยกับการปกครอง จะกระทำการใด ๆ ที่ผิดรัฐธรรมนูญ โดยเฉพาะบรรดาเจ้าชายที่อยู่ในวัยฉกรรจ์²

การแสดงออกในแง่ลบต่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ยังปรากฏในอัตชีวประวัติของพระองค์ โดยมักทรงเปรียบเทียบกับเรื่องราวในวรรณคดี เช่น เปรียบผู้ก่อการว่าเป็นเหมือน “หิรัณมัวนแผ่นดิน”³ อันหมายถึงยักษ์ในเรื่อนารายณ์ลอบวาง ที่ทำการม้วนเอาโลกทั้งสามเพื่อไปทำลาย จนท้ายที่สุดก็ถูกพระนารายณ์ฆ่าตายและช่วยมนุษยโลกได้สำเร็จ ตอนที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ก็ทรงเปรียบเหตุการณ์ดังกล่าวว่า “บ้านเมืองปั่นป่วน”⁴ แม้กระทั่งช่วงที่ออกจากราชการก็ยังเปรียบพระองค์ว่าเป็น “กรรมกรไร่จาน”⁵

ในบทพระนิพนธ์ส่วนใหญ่ของพระองค์มักจะมีทรงเป็นภาษาอังกฤษ เป็นวรรณคดีต่าง ๆ แต่เมื่อทั้งนี้เมื่อเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้วก็ไม่ปรากฏว่าได้นิพนธ์ที่เกี่ยวกับการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ช่วงทศวรรษ 2480 ที่มีการกวาดล้างคณะเจ้าจำนวนมาก ยิ่งต้องทรงระมัดระวังพระองค์เป็นพิเศษ แม้จะไม่มีหน้าที่ราชการใด ๆ แต่ก็ปรากฏว่าได้ทรงเป็นกรรมการสยามสมาคม เมื่อจะมีการปาฐกถาใด ๆ ก็ต้องเลี่ยงการเอ่ยถึงการเมือง เพราะ “สมัยฉันเป็นกรรมการอยู่ ตาแปลกแหกหาเรื่องจับผิดสยามสมาคมอยู่เสมอ ต้องระวังตัวแจ”⁶ หรือแม้แต่การพบปะพูดคุยกับใครในที่สาธารณะ ก็มักจะไมเอ่ยเกี่ยวนโยบายการเมืองเลย เห็นได้จากเมื่อมีผู้พูดคุยกับพระองค์เรื่องนโยบายรัฐนิยม พระองค์ก็กล่าวว่า “เธอจะปากเปราะกลางถนนหนทางอย่างนี้ ก็พูดไปคนเดียวเถิด ฉันไม่เล่นด้วยดอก”⁷ แต่เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามหมดอำนาจลงไปตั้งแต่ พ.ศ. 2487 ผลงานพระนิพนธ์ของพระองค์ก็เริ่มมีการวิจารณ์นโยบายรัฐบาลของจอมพล ป. หลาย ๆ เรื่อง เริ่มจากในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2488 ได้ทรงพระนิพนธ์เรื่อง “ปัญหาไทยกับต่างประเทศโดยเฉพาะจีน” มีการพูดถึงความสัมพันธ์ที่ดี

¹ อารังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. (2547). เล่มเดิม. หน้า 313.

² โพยม โรจนวิภาต. (2547). พ. 27 สายลับพระปกเกล้า. หน้า 242.

³ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). เล่มเดิม. หน้า 92.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 90.

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 94.

⁶ สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2528). เล่มเดิม. หน้า 22.

⁷ แหล่งเดิม. หน้า 22.

ระหว่างไทยกับอังกฤษและฝรั่งเศสซึ่งเป็นประเทศฝ่ายสัมพันธมิตรในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 และกล่าวถึงญี่ปุ่นกับไทยที่ได้เข้าร่วมสงครามในฝ่ายเดียวกันด้วยว่า “ส่วนใหญ่มิได้ตั้งใจจะเข้ากับญี่ปุ่นโดยความเลื่อมใส”¹ ซึ่งหากแปลความแล้วน่าจะหมายถึงความเห็นของคนไทยส่วนใหญ่ไม่ได้ต้องการจะเข้าร่วมกับฝ่ายญี่ปุ่นตามรัฐบาลเพราะญี่ปุ่น “ยุยงส่งเสริมให้ไทยเกลียดชังนานาประเทศบรรดาที่เป็นคู่แข่งกับตนในการเมืองของโลก”² แต่บทพระนิพนธ์นี้ทรงอ้างว่าเป็นการแปลและวิจารณ์หนังสือเรื่องสยามทางแพร่ง (Siam : the Crossroads) ของเซอร์โจเซอะ ครอสบี้ (Sir Josiah Crosby) อัครราชทูตอังกฤษที่ประจำประเทศไทยขณะนั้น

ต่อมาในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2489 ได้ทรงพระนิพนธ์บทความเรื่อง อนุโมทนาเสมอ นอกซึ่งเป็นบทความที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีแต่พระองค์ได้นำเอาวาทกรรมเรื่อง “ชาติ” เข้ามาสอดแทรกในบทความนี้ โดยทรงกล่าวว่า แท้จริงแล้ววรรณคดีของไทยตั้งแต่อดีตได้สอดแทรกความรักชาติมานานแล้ว ไม่ได้เพิ่งเกิดเมื่อสิบปีที่ผ่านมา³

การวิพากษ์กลุ่มคณะราษฎรโดยเฉพาะจอมพล ป. ปราบกฏอย่างชัดเจนในบทพระนิพนธ์เรื่องวิวัฒนาการแห่งภาษาไทย เป็นการวิจารณ์เรื่องรัฐนิยมอย่างเปิดเผย ทั้งที่ก่อนหน้านี้ทรงค่อนข้างจะไม่ออกความคิดเห็นในเรื่องนี้ ทั้งนี้ช่วงเวลาดังกล่าว จอมพล ป.หมดบทบาทลงไปและคณะเจ้าเริ่มมีการกลับมารวมกลุ่มกันอีกครั้ง โดยทรงพระนิพนธ์โต้แย้งตั้งแต่การใช้คำว่า “วันเกิด” แทนการใช้คำราชาศัพท์เดิมว่า “วันพระราชสมภพ” ของรัฐบาล, การกล่าวคำว่า “สวัสดี” ก็ทรงเห็นว่าไม่ใช่ของไทย และการนุ่งผ้าโจงกระเบนที่รัฐบาลอ้างว่าเป็นของเขมร แล้วเปลี่ยนมาแต่งกายชุดสากล ก็ไม่ทรงเห็นด้วย สุดท้ายก็ทรงออกความเห็นว่ “ภาษาก็ดี ขนบธรรมเนียมประเพณีก็ดี เป็นของที่จะพึงวิวัฒนาการไปโดย กฎธรรมชาติ ไม่ควรจะเป็นสิ่งที่จะเปลี่ยนกันด้วยปฏิวัติ การแก้ไขวัฒนธรรมเป็นของช้า ต้องเป็นไปโดยหลักธรรมชาติอุปด้วยมหาชนนิยม จะแก้กันด้วยออกกฎหมายบังคับไม่พึงสำเร็จได้”⁴ นอกจากนี้การเปลี่ยนชื่อประเทศก็ทรงเห็นว่าควรใช้ชื่อเดิมว่าสยาม⁵ หรือแม้แต่การยกเลิกบรรดาศักดิ์ในสมัย จอมพล ป. ก็ทรงเห็นว่าควรที่จะกลับไปใช้บรรดาศักดิ์ตามเดิมแทนการมอบเหรียญตรา⁶ ทั้งนี้การวิพากษ์ต่าง ๆ ดังกล่าวมานั้นมักจะเป็น

¹ พิชยลาภฤทธิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2497). ปัญหาไทยกับต่างประเทศโดยเฉพาะจีน. หน้า 34.

² แหล่งเดิม. หน้า 34.

³ แหล่งเดิม. หน้า 49.

⁴ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภฤทธิยากร. (2497). เล่มเดิม. หน้า 68.

⁵ สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2528). เล่มเดิม. หน้า 20.

⁶ สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2528). เล่มเดิม. หน้า 21.

ผลงานในสมัย จอมพล ป. พิบูลสงครามทั้งสิ้น ทั้งนี้ทรงกล่าวว่าเมื่อเทียบจอมพล ป. กับปรีดีแล้ว ทรงเห็นว่านายปรีดี มีพิษภัยน้อยกว่า¹ นอกจากนี้ยังทรงกล่าวอีกว่า จอมพล ป. นั้นไม่ชอบพระองค์ท่าน² หรือแม้แต่คณะผู้ก่อการเองก็ไม่ชอบพระองค์ จึงไม่เลือกพระองค์เข้าไปร่วมงานด้วย แต่กลับเลือกเจ้านายอย่าง พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์อาทิตยทิพอาภา แทน เนื่องจากทรงให้ความเห็นว่าพระองค์เจ้าอาทิตยฯ ยังเป็นเด็ก รู้ไม่เท่าทันว่าถูกหลอกใช้ จนทรงมองว่าพระองค์เจ้าอาทิตยฯ เป็นคนของรัฐบาลยุคนั้นไป³ แม้ในยุคจอมพล ป. เป็นนายกรัฐมนตรี พระองค์จะไม่แสดงออกผ่านงานพระนิพนธ์ แต่ทรงแสดงออกโดยการนุ่งโจงกระเบนซึ่ง ม.ร.ว.สุพิชชา โสณฑุกิจดาของพระองค์ให้เหตุผลว่า คนควรมีเสรีภาพในการแต่งกาย และต่อต้านการบังคับการแต่งกายแบบสากลของรัฐบาลจอมพล ป.⁴

นอกจากนี้ยังทรงพยายามโต้กลับว่า การแก้ไขสนธิสัญญาที่ไม่เป็นธรรมกับต่างชาตินั้น ได้ทำสำเร็จมาตั้งแต่รัชกาลที่ 7 แล้ว และเมื่อกรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ได้ให้สัมภาษณ์ว่าได้ทำสำเร็จหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ทรงรับสั่งถึงเรื่องนี้ว่า “กรมพระราชฯ ก็อย่างนี้แหละ ชอบบิดข้อเท็จจริง เพื่อประโยชน์ทางการเมือง ยกคุณความดีของพระราชาวงศ์ ให้พวกก่อการเสมอ”⁵

นอกจากบทพระนิพนธ์ที่เป็นการวิพากษ์ฝ่ายคณะราษฎรแล้ว ผลงานจำนวนไม่น้อยของพระองค์ยังพยายามสร้างภาพลักษณ์ให้สถาบันพระมหากษัตริย์กลับมามีบทบาทอีกครั้ง ทรงนำประเด็นเรื่องความรักชาติ และมีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางของชาติ รวมไปถึงนำแนวความคิดประชาธิปไตยมาสนับสนุนการขึ้นครองราชสมบัติอีกด้วย

ในบทพระนิพนธ์ส่วนใหญ่ของพระองค์มักจะนำการวิพากษ์คณะราษฎรมาเปรียบเทียบกับความยิ่งใหญ่ของสถาบันพระมหากษัตริย์เสมอ ซึ่งหากมองภาพโดยรวมไม่ว่ารัฐบาลยุคคณะราษฎรจะได้กระทำสิ่งใดก็แล้วแต่ ก็มักจะอ้างอิงโดยการย้อนเรื่องราวไปในอดีต ว่าสิ่งนั้นแท้จริงแล้วได้มีมาก่อนที่คณะราษฎรจะคิดเสียอีก ซึ่งก็มักจะเป็นผลงานของพระมหากษัตริย์

¹ แหล่งเดิม. หน้า 15.

² แหล่งเดิม. หน้า 22.

³ แหล่งเดิม. หน้า 11.

⁴ นิรมล ตีรณสาร สวัสดิบุตร. (2516). แนวคิดทางการศึกษาของบุคคลสำคัญของไทยในรอบสองร้อยปี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ : พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. หน้า 30.

⁵ สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2528). เล่มเดิม. หน้า 16.

ในอดีตเช่นเดียวกัน ทั้งนี้การกระทำดังกล่าวเป็นการลดความเชื่อถือและภาพลักษณ์ของฝ่าย คณะราษฎรให้ลดลง และเพิ่มบารมีของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้เพิ่มพูนขึ้น

แม้ว่าบทพระนิพนธ์บางเรื่องจะมีการพิมพ์ไปแล้วตามนิตยสารหรือหนังสือต่าง ๆ แต่ บทความที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์จำนวนไม่น้อยได้ถูกนำมาพิมพ์ซ้ำอีก ในยุคที่คณะราษฎรเริ่ม หมดอำนาจลง หนังสือเรื่องความเรียงเบ็ดเตล็ด พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2497 สำหรับแจกในงาน พระราชทานเพลิงศพพระยาสารภณพิสุทธิ ญาติฝ่ายเจ้าจอมมารดาวาด โดยหนังสือเล่มดังกล่าว เป็นการรวมเอาบทพระนิพนธ์ที่ทรงแต่งขึ้นมารวมกันไว้ โดยเนื้อหาส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับสถาบัน พระมหากษัตริย์ดังที่พระองค์ได้กล่าวในคำนำว่า “ส่วนมากเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระเจ้าแผ่นดิน ข้าพเจ้าเขียนขึ้นทั้งนี้มิใช่ว่ามุ่งหมายจะประจบสอพลอพระองค์ท่าน ดังจะเห็นได้เมื่อท่านอ่าน ความของข้าพเจ้าดู หากเขียนไปตามจริงเพื่อเป็นการช่วยสนับสนุนรัฐธรรมนูญในข้อที่ว่า เราพึงเทอดทูนพระมหากษัตริย์ของเราไว้นั้นด้วย”¹

การที่ทรงกล้าเขียนบทความตอบโต้รัฐบาลคณะราษฎร ตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2480 เป็นผลจากการที่คณะเจ้าหลายคนได้รับการนิโทษกรรมประกอบกับจอมพล ป. เริ่มหมดอำนาจ ลง ประกอบกับรัชกาลที่ 8 เสด็จนิวัติพระนครเป็นครั้งที่ 2 และพระองค์ก็อาจจะบรรลุนิติภาวะในอีก ไม่นาน ดังนั้นจึงดูเหมือนว่าคณะเจ้าจะเริ่มมีการรวมตัวขึ้น เห็นได้จากการที่พระองค์เจ้าธานีนิวัต ซึ่งทรงไม่ได้มีส่วนในหน้าที่ราชการ แต่เมื่อรัชกาลที่ 8 ได้เสด็จนิวัติพระนครนั้นพระองค์ได้กลับเข้า มามีส่วนในการสนับสนุนสถาบันอีกครั้ง ทรงกล่าวถึงช่วงนี้ว่า “จึงได้เกิดปิตินดีในพระบารมีที่ กล่าวมาแล้วนี้ และแทนที่จะเจียมตัวชุดดินกินหญ้าอยู่ดังที่เคยทำมาเป็นนิตย ในสิบปีกว่าที่แล้ว มา ข้าพเจ้าจึงถูกเสนอให้พระราชพาพลอยเข้าไปกุฎีจุฬารับใช้ตามเสด็จพระองค์ท่านหลายครั้ง”² ทั้งนี้ ยังทรงอ้างจากหนังสือ The Royal Family in Wartime ซึ่งได้กล่าวถึงความจงรักภักดีที่ชาวอังกฤษ มีต่อกษัตริย์ของตนเอง ข้อความที่ทรงนิพนธ์โดยการอ้างอิงจากหนังสือเล่มนี้ ยังทรงถามย้อนไปยัง ผู้อ่านด้วย ว่าในเมื่อเราเปลี่ยนแปลงการปกครองมาใช้ระบอบเดียวกับอังกฤษแล้ว ก็ควรจะเอา อังกฤษเป็นแบบอย่าง โดยเฉพาะการเทิดทูนเอาพระมหากษัตริย์ที่ไม่มีพระราชอำนาจมาไว้เหนือผู้ มีอำนาจทั้งหลาย นอกจากนี้ยังทรงนำความหมายของความเป็นชาติในสมัยรัชกาลที่ 6 กลับมาใช้ อีกครั้ง นั่นคือทรงถือว่าประมุขเป็นเครื่องหมายแห่งชาติไทย³ นอกจากนี้ยังเอาคติแบบโบราณใน เรื่องของการเรียกพระมหากษัตริย์ว่าพระเจ้าแผ่นดิน และเจ้าชีวิต แต่เมื่อมีรัฐธรรมนูญเป็น

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2497). *เล่มเดิม*. หน้า ค.

² *แหล่งเดิม*. หน้า 61.

³ *หน้าเดิม*.

กฎหมายสูงสุดแล้วก็ตาม พระองค์ก็ยังเห็นว่าพระมหากษัตริย์ก็ยังคงมีความสำคัญในฐานะผู้รวบรวมชาติ ซึ่งทรงเปรียบเป็นดัง “พ่อ” ซึ่งจะเห็นรายละเอียดในบทต่อไป โดยนำเอาเหตุผลในการที่จะเคารพนับถือพระมหากษัตริย์ได้โดยสนิทใจ คือการที่พระมหากษัตริย์ของเรามีบรรพบุรุษเป็นชาวไทยที่สืบต่อมาหลายชั่วอายุคน “ทรงเป็นอุภโตสยามชาติเสมอมาบรรพบุรุษของท่านได้เป็นผู้กอบกู้บ้านเมืองเรามาด้วยกันกับบรรพบุรุษของเราผู้เป็นราษฎร”¹

แต่บทพระนิพนธ์ขึ้นสำคัญของพระองค์ ที่มีการนำพูดถึงเสมอคือบทความเรื่อง The Old Siamese Conception of the Monarchy เป็นบทความภาษาอังกฤษเพื่อถวายพระอักษรแด่รัชกาลที่ 8 และพระราชอนุชา เมื่อ พ.ศ. 2489 ใจความสำคัญของบทความนี้เน้นการนำเสนอว่าแท้จริงแล้วความเป็นประชาธิปไตยได้มีมาตั้งแต่ยุคโบราณ โดยเฉพาะสมัยสุโขทัยที่พระมหากษัตริย์ทรงต้องอยู่ภายใต้กรอบประเพณีอย่างเคร่งครัด ต้องปฏิบัติพระองค์เป็นธรรมราชา ดำรงพระชนม์ชีพตามหลักธรรมพระพุทธศาสนาคือทศพิธราชธรรม และจักรวรรดิวัตร แม้ว่าต่อมาในสมัยอยุธยาจะได้รับอิทธิพลคติเทวราชาภิเศก แต่ก็ยังเป็นเฉพาะการรับเอาพระราชพิธีต่าง ๆ ซึ่งกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรทรงมองว่าเป็นเสมือนเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศเท่านั้น

แม้แต่การที่เสด็จขึ้นครองราชสมบัติก็เป็นไปในลักษณะ “อเนกชนนิกรสโมสรสมมติ” อันหมายถึงประชาชนได้ตกลงร่วมกันเลือกผู้ที่มีความเหมาะสมขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ แต่ในความเป็นจริงประชาชนไม่ได้ออกเสียงเลือกพระมหากษัตริย์โดยตรง มีเพียงเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เท่านั้นที่ได้ออกเสียงให้การรับรองเลือกพระมหากษัตริย์ ดังนั้นการขึ้นครองราชย์ของพระมหากษัตริย์ไทยจึงเป็นไปตามลักษณะเดียวกับระบอบประชาธิปไตยในเรื่องของการยึดเอาเสียงส่วนใหญ่เป็นที่ตั้ง นอกจากนี้ยังมีพระธรรมศาสตร์ที่เป็นเสมือนรัฐธรรมนูญจำกัดพระราชอำนาจเอาไว้² ธงชัย วินิจจะกูลมองว่าพระนิพนธ์เรื่องนี้ เป็นผลงานชั้นประมวญรวบรวมยอดแนวคิดหลักของลัทธิกษัตริย์นิยม เป็นทฤษฎีว่าด้วยสถาบันกษัตริย์³

นอกจากนี้พระองค์ปฏิเสธที่จะยอมรับว่าพระมหากษัตริย์มีพระราชอำนาจอย่างมาก มักจะทรงกล่าวเสมอว่ากษัตริย์ไทยไม่มีอำนาจล้นฟ้าแบบยุโรป แต่ถูกจำกัดจากขนบธรรมเนียม

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2497). *เล่มเดิม*. หน้า 79.

² พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2517). ชุมชนพระนิพนธ์ ของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร 15 ธันวาคม พ.ศ. 2517. หน้า 88.

³ ธงชัย วินิจจะกูล. (2556). ประชาธิปไตยที่มีกษัตริย์อยู่เหนือการเมือง. หน้า 38.

ประเพณีอันเฉียบขาดจึงไม่เห็นด้วยที่จะเรียกระบอบเดิมว่าสมบูรณาญาสิทธิราชย์ หรือ absolute monarch ทรงแสดงความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า ชื่อเรียกระบอบดังกล่าวเป็นการประณามพระเจ้าแผ่นดินและชาติโดยปราศจากยุดิธรรม¹ ในบทพระนิพนธ์ที่ได้ตีพิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2491 เรื่อง ราชอาณาจักร มุขมนตรีสนธิสัญญา โดยตอนหนึ่งของบทความนี้กล่าวว่า ในสมัยโบราณทุกคนจงรักภักดีต่อกษัตริย์ด้วยสาเหตุคือ “ท่านยังเป็นผู้มีอำนาจเหนือชีวิตคน จนเรียกกันว่า เจ้าชีวิต และท่านยังเป็นผู้มีอำนาจเหนือทรัพย์สินเงินทองเพราะที่ดินเมืองไทยทั้งหมด กฎหมายเก่าถือว่า เป็นของพระราชอาหากท่านอนุญาตให้ราษฎรอาศัยทำมาหากิน จึงเรียกกันว่า เจ้าแผ่นดิน”² หากพิจารณาให้ดีจะเห็นว่าในบทพระนิพนธ์ทั้ง 2 เรื่องนี้ มีความขัดแย้งกันคือใน พ.ศ. 2489 ทรงกล่าวว่าพระมหากษัตริย์ไม่มีอำนาจล้นฟ้า แต่ในพ.ศ. 2491 ทรงกล่าวว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นเจ้าชีวิต และเป็นเจ้าแผ่นดิน ซึ่งอาจจะแสดงให้เห็นถึงบริบททางการเมืองในช่วงนั้นว่าผลงานใน พ.ศ. 2489 รัฐบาลของกลุ่มคนในคณะราษฎรยังมีบทบาททางการเมืองอยู่มาก จึงไม่ทรงแสดงความเห็นแบบตรงไปตรงมา แต่ผลงานในพ.ศ. 2491 เป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองจึงเป็นโอกาสที่จะทรงสามารถแสดงความคิดเห็นดังกล่าว

หลังจากนี้ก็ปรากฏว่ามีบทพระนิพนธ์ที่มีเนื้อหาในลักษณะนี้ออกมาอีกเช่นกัน วาทกรรมต่าง ๆ ได้นำมาผลิตซ้ำ ๆ และยังมีผลสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เช่น ในบทพระนิพนธ์เรื่องคิดย้อนหลังไปปีหนึ่ง พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2490 ได้นำเสนอเกี่ยวกับความเจริญของบ้านเมืองที่มีพระมหากษัตริย์เป็นผู้กระทำ “บ้านเมืองของเราเจริญรุ่งเรืองและหลีกเลี่ยงหายน่ะมาได้ 150 ปี แรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ก็ด้วยเพราะปัญญาและพระรัฐประศาสน์ของพระมหากษัตริย์และยังมองไม่เห็นเราว่าเราจะรักษาความรุ่งเรืองเช่นนั้นต่อไปได้อย่างไร โดยไม่มีพระมหากษัตริย์ที่ดี”³ แนวความคิดเช่นนี้ยังปรากฏขึ้นอีกครั้งเป็นการพูดที่กรมประชาสัมพันธ์ ใน พ.ศ. 2495 ว่า “เพราะเราได้รับความร่วมมือกันภายใต้พระบรมโพธิสมภารแห่งพระบรมราชวงศ์จักรีมาถึง 171 ปี”⁴

ผลงานบทพระนิพนธ์ต่าง ๆ ของพระองค์เจ้าธานีนิวัตที่ได้มีการเผยแพร่ออกไปนั้นเปรียบเสมือนความพยายามในการสร้างวาทกรรมที่ให้ความสำคัญต่อสถาบันพระมหากษัตริย์แทนที่คณะราษฎร แม้ว่าจะไม่ได้ทรงแสดงออกโดยตรง แต่เนื้อหาในบทความต่าง ๆ ก็สามารถชักจูงให้คนคล้อยตามได้ โดยทรงอาศัยผลงานของพระมหากษัตริย์ที่มีมาแล้วตั้งแต่อดีต ผ่านการ

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2497). *เล่มเดิม*. หน้า 70.

² *แหล่งเดิม*. หน้า 76.

³ *แหล่งเดิม*. หน้า 58.

⁴ *แหล่งเดิม*. หน้า 103.

ครองราชย์จากกลุ่มผู้รื้อ แต่ละพระองค์สร้างความเจริญและเอาชนะเหตุการณ์ที่อยู่ในช่วงวิกฤตมาได้ อย่างไร ทั้งนี้ดูสอดคล้องกับข้อเสนอของธงชัย วินิจจะกุล ที่ว่าการฟื้นฟูอำนาจของกลุ่มเจ้าในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นการวางรากฐานให้กับลัทธิกษัตริย์นิยมยุคใหม่ (Neo-Royalism)¹ จนมีการเปรียบรัชกาลที่ 9 ว่ามีความคล้ายกับรัชกาลที่ 1 ที่ได้ทรงรื้อฟื้นประเพณีที่เป็นสัญลักษณ์ขึ้นมาอีกครั้ง² ผลงานต่าง ๆ ที่ได้ปรากฏขึ้น พระองค์เจ้าธานีนิวัตจึงเปรียบเสมือนดั่งมโนสมของของกลุ่มเจ้าในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 2³

เหตุการณ์สวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ส่งผลให้พระองค์เจ้าธานีนิวัต ได้กลับเข้ามารับราชการอีกครั้ง ในตำแหน่งกรรมการสอบสวนคดีสวรรคต⁴ และเมื่อมีการรัฐประหาร พ.ศ. 2490 เกิดขึ้น ประกอบกับมีการรื้อฟื้นตำแหน่งอภิรัฐมนตรีขึ้นมาอีกครั้ง พระองค์เจ้าธานีนิวัต จึงได้กลับเข้ามารับราชการอย่างเต็มกำลังในตำแหน่งอภิรัฐมนตรีเมื่อ พ.ศ. 2490 ทั้งนี้ทรงกล่าวว่าไม่อยากจะกลับรับราชการอีก แต่ทรงเห็นว่าเป็นการสนองพระคุณของพระเจ้าแผ่นดินจึงขัดไม่ได้ แต่ความจริงแล้วการกลับเข้ามารับราชการของพระองค์ น่าจะมาจากการชักชวนของสมเด็จพระยาชัยนาทนเรนทร ดังที่ปรากฏในอัตตชีวะประวัติว่า “ท่าน (สมเด็จพระยาชัยนาทฯ) เสด็จลุมมากอดแล้วตรัสว่า แกกับฉันรักกันมานานนับตั้งแต่ยังไว้จุกอยู่ด้วยกัน คราวนี้ฉันขอให้ช่วยสักทีเถิด พ่อไม่มีทางจะขัดท่านได้ เพราะรักท่านเป็นการรู้สึกส่วนตัวของพ่อ จำต้องยอมตามท่าน ก็เลยเข้าไปติดอยู่จนบัดนี้”⁵ ต่อมาในพ.ศ. 2492 ทรงเป็นประธานองคมนตรี ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ 9 พ.ศ. 2493 ได้ทรงสถาปนาขึ้นเป็นเจ้านายต่างกรมที่ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร พ.ศ. 2494 ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ (แทนสมเด็จพระยาชัยนาทฯ ที่สิ้นพระชนม์) และ พ.ศ. 2495 ทรงเป็นประธานองคมนตรี จนถึงวันสิ้นพระชนม์ ในวันที่ 8 กันยายน พ.ศ. 2517 รวมพระชันษา 88 ปี

เมื่อพิจารณาจากหลักฐานด้านต่าง ๆ ย่อมแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าทรงมีแนวความคิดแบบอนุรักษนิยม ส่วนบทบาทด้านการเมืองสามารถจัดได้เป็น 2 ยุคคือ

¹ ธงชัย วินิจจะกุล. (2556). *เล่มเดิม*. หน้า 89.

² ตรัสสิน จิตติเดชาวัชร และ พัฒนิตา ภูมิวัฒน์. (2556). กลางใจราษฎร์ : บทศรัทธาแห่งการทรงงาน : พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช. หน้า 28.

³ ธงชัย วินิจจะกุล. (2556). *เล่มเดิม*. หน้า 89.

⁴ ญัฐพล ใจจริง. (2556). ขอฟันไฟในฝันอันเหลือเชื่อ : ความเคลื่อนไหวของขบวนการปฏิรูปปฏิวัติสยาม (พ.ศ.2475-2500). หน้า 120.

⁵ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). *เล่มเดิม*. หน้า 119.

ยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ทรงมีบทบาทในฐานะที่ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ทรงกำหนดแนวทางด้านนโยบายการศึกษาของชาติ และในฐานะที่ทรงเป็นเลขานุการองคมนตรีโดยการแสดงความเห็นเกี่ยวกับระบอบประชาธิปไตย

และอีกหนึ่งยุคคือ ยุคประชาธิปไตย ทรงมีบทบาทในฐานะที่ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ กับประธานองคมนตรี โดยทรงแสดงความคิดเห็นทางการเมืองออกมาบ้างในบทพระนิพนธ์ต่าง ๆ ที่ได้ทรงแต่งขึ้น

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

2.1 เพื่อศึกษาแนวความคิดหรือทัศนคติทางการเมืองของ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ตั้งแต่ พ.ศ. 2452 - 2517

2.2 เพื่อศึกษาบทบาททางการเมืองของ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ตั้งแต่ พ.ศ. 2452 - 2517

3. ขอบเขตการศึกษา

การศึกษาเรื่องแนวพระดำริทางการเมืองของ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร พ.ศ. 2452-2517 เนื่องจากในช่วงเวลาดังกล่าว เป็นช่วงที่ทรงเริ่มรับราชการ หลังจากทรงสำเร็จการศึกษาแล้ว จนกระทั่งสิ้นพระชนม์

4. วิธีดำเนินการวิจัย

วิธีการศึกษาจะใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) โดยเริ่มจากการทบทวนวรรณกรรมประกอบด้วย บทพระนิพนธ์ในพระองค์ เอกสารราชการ และบทความที่เกี่ยวข้องเน้นที่แนวคิดทางการเมืองของพระองค์ หาหัวข้อการศึกษา รวบรวมหลักฐานที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ต้องการจะศึกษา วิเคราะห์หลักฐานด้วยการวิเคราะห์ข้อมูลทางด้านเอกสาร (Documetary Research) และนำเสนอข้อมูล ซึ่งการเสนอรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical description)

5. เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แม้พระนามของกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรจะเป็นที่ประจักษ์ในฐานะที่ทรงเป็นผู้รื้อฟื้นสถาบันพระมหากษัตริย์ให้กลับมามีบทบาทในสังคมไทยอีกครั้งหนึ่ง หลังจากที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 โดยเฉพาะอย่างยิ่งงานเขียนเรื่อง The Old Siamese Conception of the Monarchy ที่มีการถูกนำอ้างอิงถึงบ่อยที่สุด ธงชัย วณิชจะกุล ถือว่างานเขียนชิ้นนี้เป็นผลงานชิ้นประมวรวรรณยอดเยี่ยมของลัทธิกษัตริย์นิยม เป็นทฤษฎีว่าด้วยสถาบัน

กษัตริย์¹ ซึ่งความเป็นจริงแล้วนอกจากงานเขียนบทพระนิพนธ์เรื่องนี้แล้ว บทพระนิพนธ์ของพระองค์ก็จำนวนมากไม่น้อยที่มีการแสดงความเห็นทางการเมืองสอดแทรกเอาไว้อย่างแยบคาย ดังเช่นเรื่อง เจ็ดรอบอายุ² ที่มีการตีพิมพ์ถึง 3 ครั้ง ที่นับได้ว่าทำให้รู้จักพระองค์ได้เป็นอย่างดี แต่ปัญหาคือการเขียนพระประวัติด้วยพระองค์เอง ทำให้ภาพลักษณ์ของพระองค์ทางด้านการเมืองยังไม่สมบูรณ์เท่าไรนัก เพราะฉะนั้นเมื่อมองหางานชิ้นอื่น ๆ กลับไม่มีงานวิจัยใด ๆ ที่กล่าวถึงเรื่องของพระองค์กับการเมืองโดยตรง มีเพียงงานเขียนที่กล่าวเฉพาะบทบาทด้านการศึกษาที่ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการเป็นองค์สุดท้ายก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง นอกจากนี้อาจมีบทความบางเรื่องที่กล่าวถึงพระองค์บ้างเพียงเล็กน้อย หรือหากมีก็มักจะเป็นเอกสารจากต่างประเทศโดยเห็นได้อย่างชัดเจนก็คืองานเขียนของ ญัฐพล ใจจริง คือ ขอฟันฝ่าในฝันอันเหลือเชื่อ³ และวิทยานิพนธ์ระดับดุษฎีบัณฑิต⁴ ของเขาเองก็มีลักษณะเป็นไปในทิศทางเดียวกัน

เพราะฉะนั้นหากจะจำแนกประเภทของเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพระองค์แล้ว สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่ม คือ (1) บทพระนิพนธ์ของพระองค์เจ้าธานีนิวัต หรืองานเขียนของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ที่อ้างว่าเป็นบทประพันธ์ของพระองค์ (2) งานเขียนที่มีการกล่าวถึงพระองค์ในฐานะที่ทรงเกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์และการมีบทบาททางการเมือง ส่วนใหญ่เป็นการกล่าวถึงแต่ไม่กี่บรรทัดเท่านั้น และมักจะเอ่ยถึงเฉพาะในด้านที่ทรงตีความคำว่า อเนกชนนิกรสโมสรสมมติกับความเป็นประชาธิปไตย (3) งานเขียนที่เกี่ยวข้องกับผลงานด้านการวางนโยบายการศึกษาสมัยรัชกาลที่ 7 ในยุคที่พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงเป็นเสนาบดี

นั่นแปลว่างานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบทบาททางการเมืองของพระองค์เจ้าธานีนิวัตที่นอกจากเรื่องอเนกชนนิกรสโมสรสมมติแล้วนั้น ยังขาดความสมบูรณ์อีกไม่น้อย และบทพระนิพนธ์อีกหลายเรื่องที่มีการสอดแทรกความเห็นทางการเมืองก็ถูกมองข้ามไป หรือแม้แต่

¹ ธงชัย วินิจจะกูล. (2556). *เล่มเดิม*. หน้า 38.

² พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2512). *เจ็ดรอบอายุ*.

³ ญัฐพล ใจจริง. (2556). *ขอฟันฝ่าในฝันอันเหลือเชื่อ : ความเคลื่อนไหวของขบวนการปฏิวัติสยาม* (พ.ศ.2475-2500).

⁴ ญัฐพล ใจจริง. (2552). *การเมืองไทยสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา* พ.ศ. 2491 – 2500.

นโยบายทางการศึกษามัธยมศึกษาปีที่ 7 ก็สามารถบ่งบอกให้รู้ว่าทรงมีแนวคิดต่อระบอบการเมืองในช่วงเวลานั้นอย่างไร

5.1 บทพระนิพนธ์ของพระองค์เจ้าธานีนิวัต หรืองานเขียนของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ที่อ้างว่าเป็นบทประพันธ์ของพระองค์

ลักษณะงานเขียนประเภทนี้ เป็นผลงานพระนิพนธ์ของพระองค์โดยตรง บางเรื่อง ทรงอ้างอิงมาจากหนังสือต่างประเทศ พบว่าทรงเริ่มเขียนบทความต่าง ๆ เมื่อตอนเปลี่ยนแปลงการปกครองแล้ว ในบางเรื่องทรงเขียนขึ้นสอดคล้องกับสถานการณ์ของแต่ละยุค และแทบทุกเรื่อง มักจะทรงแสดงความคิดเห็นประกอบอยู่เสมอ ซึ่งถือว่าประโยชน์และเป็นเป้าหมายในการวิพากษ์มากที่สุด เพราะส่วนใหญ่ทรงเขียนเรื่องวัฒนธรรมประเพณี บางเรื่องเกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ จึงถือว่าเป็นหลักฐานชั้นต้นที่แสดงให้เห็นถึงแนวความคิดของพระองค์ได้มาก บทพระนิพนธ์ที่ถูกกล่าวถึงมากที่สุดอย่าง “The Old Siamese Conception of the Monarchy”¹ ที่เป็นบทความภาษาอังกฤษที่ได้บรรยาย ถวายรัชกาลที่ 8 และรัชกาลที่ 9 เมื่อครั้งเป็นพระราชอนุชา งานเขียนเรื่องนี้เขียนถึงสถาบันพระมหากษัตริย์ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันที่ถูกจำกัดพระราชอำนาจและพระจริยวัตรภายใต้หลักธรรมทั้งทางศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ นอกจากนี้ ยังทรงเสนอว่าความเป็นประชาธิปไตยของไทยมิได้เพิ่งเกิดเมื่อปี 2475 แต่แท้จริงแล้วประชาธิปไตยได้เกิดมาก่อนหน้านั้น ดังเห็นได้จากเมื่อจะอันเชิญพระมหากษัตริย์ครองราชย์จะมีการชุมนุมและออกเสียงโดยเจ้านายและขุนนางเพื่อตกลงเลือกพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ ตามคำที่ว่า อเนกชนนิกรสโมสรมมติ ในบทพระนิพนธ์เรื่อง “เจ็ดรอบอายุ”² ที่ทรงแต่งประพันธ์พระธิดาเมื่อทรงมีชันษาครบ 84 ปี ถือเป็นงานเขียนที่เมื่อมีก็ตามจะอ้างถึงพระองค์ มักจะกล่าวถึงงานเขียนเล่มนี้เสมอ ต่อมามีการตีพิมพ์แจกในงานพระศพของพระองค์และเปลี่ยนชื่อหนังสือเป็น “อัตตชีวประวัติ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร”³ และถูกตีพิมพ์ขึ้นอีกครั้งในปี 2556⁴ นอกจากนี้งานเขียน “ความเรียงเบ็ดเตล็ด”⁵ ที่ทรงนำเอาบทความหลายชิ้นที่ทรงเขียนขึ้น ตีพิมพ์แจกในงานศพของพระญาติ ที่ดูจะมีความสมบูรณ์ต่อการวิพากษ์ไม่น้อยไป

¹ H.H. Prince Dhani Nivat, H.H. Prince. (1947, December). *The Old Siamese conception of the Monarchy*.

² พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2512). เจ็ดรอบอายุ.

³ พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2517). อัตตชีวประวัติ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร.

⁴ ธงชัย ลิขิตพรสวรรค์. (2556). อัตตชีวประวัติ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร.

⁵ พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2497). ปัญหาไทยกับต่างประเทศโดยเฉพาะจีน.

กว่าเรื่องเจ็ดรอบอายุ เพราะในความเรียงเบ็ดเตล็ดนี้ เป็นงานเขียนที่ทรงแต่งขึ้นในช่วงที่กลุ่มคณะราษฎรเริ่มหมอบทบาททางการเมือง จึงทรงแสดงความเห็นออกไปอย่างมาก

ยังมีงานเขียนเรื่อง “ชุมนุมพระนิพนธ์ของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร”¹ ที่ได้รวบรวมบทความที่ทรงพระนิพนธ์เฉพาะเรื่องพระพุทธานุภาพ สถาบันพระมหากษัตริย์ และบุคคลสำคัญมารวบรวมไว้

งานเขียนของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ที่ได้รวบรวมบทประพันธ์ภาษาสันสกฤต และบางเรื่องที่เขาประพันธ์โดยสุลักษณ์ได้จัดบันทึกเอาไว้ ในเรื่อง “เรื่องกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรตามทัศนะ ส. ศิวรักษ์”² โดยเคยตีพิมพ์มาก่อนหน้านี้แต่ใช้ชื่อเรื่องว่า “คุยกับกรมหมื่นพิทยลาภฯ”³ งานเขียนของสุลักษณ์ที่กล่าวมานี้ได้ตีพิมพ์ขึ้นภายหลังจากที่พระองค์เจ้าธานีนิวัตได้สิ้นพระชนม์ไปแล้ว

ปัญหาสำคัญสำหรับงานเขียนในกลุ่มนี้คือ เป็นบทพระนิพนธ์ที่ทรงเขียนขึ้นเอง เพราะฉะนั้นบางเรื่องบางเหตุการณ์ที่ทรงเขียนขึ้นนั้นมักเป็นการแสดงถึงความเห็นส่วนพระองค์ ส่วนในงานเขียนของสุลักษณ์ ศิวรักษ์ แม้จะอ้างว่าส่วนตัวมีความใกล้ชิด และอ้างว่าเป็นการเล่าประพันธ์จากพระองค์เจ้าธานีนิวัต ล้วนแล้วแต่เป็นเขียนเป็นบันทึกสั้น ๆ ไม่ได้เป็นบทความที่มีเนื้อหามากมายนัก นอกจากนี้ในบางเรื่องยังต้องอาศัยการตีความที่ถูกต้อง เนื่องจากพระองค์เจ้าธานีนิวัต มักจะทรงนำวรรณคดีมาเปรียบเทียบเพื่อป้องกันในการที่ทรงเอ่ยถึงเหตุการณ์หรือบุคคลนั้นโดยตรง

5.2 งานเขียนที่มีการกล่าวถึงพระองค์เจ้าธานีนิวัตในฐานะที่ทรงเกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์และการมีบทบาททางการเมือง

ลักษณะสำคัญของงานเขียนขึ้นนี้คือ ส่วนใหญ่เป็นการเขียนถึงสถาบันพระมหากษัตริย์ หรือการเมืองภายหลังการเปลี่ยนแปลงปกครอง 2475 โดยเฉพาะในช่วงการรัฐประหาร 2490 แม้จะเป็นงานเขียนเรื่องการเมืองหรือสถาบันพระกษัตริย์ก็ตาม แต่มักจะเอ่ยถึงพระองค์เจ้าธานีนิวัตประกอบอยู่บ้าง ทั้งในฐานะที่มีส่วนฟื้นฟูสถาบันพระมหากษัตริย์ การต่อต้านการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตย รวมถึงการที่ทรงตีความคำว่าอนาถชนนิกรสโมสรสมมติ หรือแม้กระทั่งการที่ทรงมีส่วนรู้เห็นกับการรัฐประหาร 2490

¹ พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2517). ชุมนุมพระนิพนธ์ ของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร 15 ธันวาคม พ.ศ. 2517.

² สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2528). เรื่องกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ตามทัศนะ ส. ศิวรักษ์.

³ สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2520). คุยกับกรมหมื่นพิทยลาภฯ.

ปัญหาของงานเขียนกลุ่มนี้จึงค่อนข้างจำกัดจากทั้งรายละเอียดเนื้อหาที่มีอยู่น้อย อีกทั้งงานเขียนบางเรื่องแม้จะมีการพูดถึงพระองค์โดยตรงต่อเหตุการณ์สำคัญบางเหตุการณ์ ว่าทรงมีส่วนร่วมอยู่ด้วย แต่ก็เป็นกรอ้างอิงมาจากเอกสารจากต่างประเทศ ทำให้อาจถูกตั้งข้อสงสัยว่ามีความเชื่อถือได้มากนักน้อยเพียงใด ทั้งนี้ข้อดีของงานกลุ่มนี้คือมีบทความจำนวนมากและสามารถเห็นมุมมองของพระองค์เจ้าธานีนีวัตได้กว้างกว่างานกลุ่มแรก

งานเขียนของ ญัฐพล ใจจริง นั้นถือว่ามีกรกล่าวถึงพระองค์เจ้าธานีนีวัตอยู่น้อย โดยเฉพาะวิทยานิพนธ์ระดับดุษฎีบัณฑิต เรื่อง “การเมืองไทยสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา พ.ศ. 2491 – 2500.”¹ ที่กล่าวถึงบทบาทของพระองค์เจ้าธานีนีวัตที่มีส่วนไปเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สำคัญหลายเหตุการณ์ เช่น การกล่าวโจมตีคณะราษฎร การสวรรคตของรัชกาลที่ 8 การรัฐประหาร 2490 หรือแม้แต่กบฏแมนฮัตตัน ลักษณะของเนื้อหาภายในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ยังคงมีเนื้อหาไปในทางเดียวกับงานเขียนของเขาเรื่อง “ขอฝันใฝ่ในฝันอันเหลือเชื่อ”² ที่มุ่งเน้นให้เห็นภาพของฝ่ายที่ต่อต้านคณะราษฎร

“การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475”³ ของนครินทร์ เมฆไตรรัตน์ อาจถือได้ว่าเป็นงานเขียนที่มีการวิเคราะห์ถึง พระองค์เจ้าธานีนีวัต ไว้มากที่สุด หากเปรียบเทียบกับงานเขียนอื่น ๆ ในกลุ่มนี้ อีกทั้งหลักฐานที่นครินทร์ได้ใช้ในการอ้างอิงก็นับว่ามีความเชื่อถืออยู่น้อย ไม่ว่าจะเป็นสำเนาการประชุมกรรมการองคมนตรี พระราชบันทึกของรัชกาลที่ 7 หรือบันทึกของเจ้านายที่อยู่ร่วมสมัยกับพระองค์ ซึ่งงานเขียนชิ้นนี้แสดงให้เห็นว่าพระองค์เจ้าธานีนีวัตทรงเป็นเจ้านายที่คัดค้านการปกครองระบอบประชาธิปไตย ในช่วงก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475

นอกจากนี้ยังมีงานเขียนที่มุ่งประเด็นศึกษาเรื่องบทบาทพระนิพนธ์ของพระองค์เจ้าธานีนีวัต เรื่อง The Old Siamese Conception of the Monarchy และการตีความหมายอเนกชนนิกรสโมสรสมมติ ของพระองค์เจ้าธานีนีวัต โดยงานเขียนในแต่ละเรื่องได้มีข้อเสนอเกี่ยวกับบทความนี้ไปในทิศทางเดียวกัน เกรียงศักดิ์ เจริญพัฒน์ ได้เขียนเรื่อง “ความคิดประชาธิปไตยแบบไทย จากยุคชอวยราชครูถึงยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์”⁴

¹ ญัฐพล ใจจริง. (2552). การเมืองไทยสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา พ.ศ. 2491 – 2500.

² ญัฐพล ใจจริง. (2556). ขอฝันใฝ่ในฝันอันเหลือเชื่อ : ความเคลื่อนไหวของขบวนการปฏิบักษปฏิวัติสยาม (พ.ศ. 2475-2500).

³ นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. (2553). การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475.

⁴ เกรียงศักดิ์ เจริญพัฒน์. (2550). ความคิดประชาธิปไตยแบบไทย จากยุคชอวยราชครูถึงยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์.

เกรียงศักดิ์กล่าวถึงพระองค์ว่าทรงเป็นปณญาชนของฝ่ายอนุรักษนิยม อันเนื่องมาจากบทพระนิพนธ์ดังกล่าว เช่นเดียวกับบทความเรื่อง “พลวัฒน์ของอัตลักษณ์ไทย “ชาติ ศาสน์ กษัตริย์” ในสายตานิธิ เอียวศรีวงศ์”¹ นิธิวิเคราะห์บทพระนิพนธ์ของพระองค์โดยให้ความเห็นว่า บทความนี้ทำให้ตัวสถาบันพระมหากษัตริย์ เป็นศูนย์กลางของอำนาจทางการเมือง นับตั้งแต่ พ.ศ. 2490 ยังมีบทความเรื่อง “อุดมการณ์ราชาชาตินิยมกับกระบวนการแปลงเจตจำนงแห่งราชา”² ของ ปถุน เทพนรินทร์ ที่เสนอว่าบทพระนิพนธ์ดังกล่าวถือเป็นต้นแบบ ให้แก่งานที่มีการสร้างขึ้นเพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์ในยุคถัดมา ธงชัย วินิจจะกูล ได้เสนอเกี่ยวกับบทพระนิพนธ์ดังกล่าว ในบทความเรื่อง “Hyper-royalism : Its Spells and Its Magic เวทมนตร์และความศักดิ์สิทธิ์ (หรือ คาถาและมายากล)”³ ว่าบทความของพระองค์ชิ้นนี้เป็นดังทฤษฎี หรือกรอบของพระมหากษัตริย์ตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ควรเป็นอย่างไร

งานเขียนเรื่อง “และแล้วความเคลื่อนไหวก็ปรากฏ”⁴ ของประจักษ์ ก้องกีรติ แสดงให้เห็นภาพของพระองค์ในช่วงบั้นปลายพระชนม์ชีพ ว่ามักจะทรงนำงานเขียนที่ได้ทรงพระนิพนธ์ขึ้นมาตีพิมพ์ในวารสาร สังคมศาสตร์ปริทัศน์ ที่ถือว่าเป็นวารสารเล่มสำคัญในช่วงเวลานั้น

5.3 งานเขียนที่เกี่ยวข้องกับผลงานด้านการวางนโยบายการศึกษาสมัยรัชกาลที่ 7 ในยุคที่พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงเป็นเสนาบดี

งานเขียนในกลุ่มสุดท้ายนี้เป็นการเขียนถึงผลงานของพระองค์ ในช่วงที่ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ซึ่งถือว่าทรงดำรงตำแหน่งนี้เป็นพระองค์สุดท้ายก่อนที่จะมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง หากดูบริบทในช่วงนั้นจะพบว่ากระแสของระบอบประชาธิปไตยที่เข้ามาแล้วตั้งแต่รัชกาลที่ 6 เพราะฉะนั้นงานเขียนกลุ่มนี้มีการแสดงให้เห็นถึงนโยบายการศึกษาที่มีการเปลี่ยนแปลงในยุคของพระองค์ งานเขียนกลุ่มนี้มีการเขียนอย่างเป็นระบบ ซึ่งมีการดัดแปลงมาจากวิทยานิพนธ์และเป็นงานวิจัยเพื่อตีพิมพ์ในวารสารที่ยกย่องให้ทรงเป็นบุคคลสำคัญของ

¹ นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2559). พลวัฒน์ของอัตลักษณ์ไทย “ชาติ ศาสน์ กษัตริย์” ในสายตานิธิ เอียวศรีวงศ์.

² ปถุน เทพนรินทร์. (2555, กรกฎาคม – ธันวาคม). อุดมการณ์ราชาชาตินิยมกับกระบวนการแปลงเจตจำนงแห่งราชา.

³ ธงชัย วินิจจะกูล. (2555, มกราคม – มิถุนายน). *Hyper-royalism : Its Spells and Its Magic* เวทมนตร์และความศักดิ์สิทธิ์ (หรือ คาถาและมายากล).

⁴ ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2556). และแล้วความเคลื่อนไหวก็ปรากฏ.

วงการศึกษาไทยในช่วงที่การปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ถูกท้าทายจากกระแสประชาธิปไตย งานเขียนกลุ่มนี้ได้ใช้เอกสารทางราชการและเอกสารจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติมาประกอบการเขียน อีกทั้งยังมีการสัมภาษณ์จากพระธิดาของพระองค์ จึงทำให้กลุ่มนี้มุ่งแสดงภาพลักษณ์ของพระองค์ไปในทางที่ดี ซึ่งเมื่อวิเคราะห์จากหลักฐานที่งานกลุ่มนี้ได้อ้างถึงต้องนับว่ามีประโยชน์ต่อการวิจัยในเรื่องนี้อย่างมาก เพราะแสดงให้เห็นว่าทรงแนวความคิดอย่างไรต่อสภาวะหัวเลี้ยวหัวต่อเช่นนั้น แต่ปัญหาสำหรับงานกลุ่มนี้อย่างที่กล่าวไปแล้วว่า มุ่งศึกษาเฉพาะผลงานด้านการวางนโยบายทางการศึกษาของพระองค์เพียงเท่านั้น จึงทำให้ภาพในมุมมองอื่น ๆ ยังขาดความสมบูรณ์ไป ทั้งนี้เมื่อดูจากช่วงเวลาของงานเขียนกลุ่มนี้ไม่เป็นที่แปลกใจนักที่ผู้เขียนจะพยายามสร้างภาพลักษณ์ให้กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากรเป็นบุคคลสำคัญด้านการศึกษา เพราะช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงที่ยังทรงมีพระชนม์ชีพอยู่ในช่วงท้ายชีวิตของพระองค์

เรื่อง “การศึกษาสมัยที่ มหาอำมาตย์เอก พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ” ผลงานของ ม.ล.ปิ่น มาลากุล ที่ได้แสดงทัศนะว่าในช่วงที่ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการนั้น ได้เกิดความเจริญต่าง ๆ มีการดำเนินนโยบายต่าง ๆ เพื่อเร่งการศึกษาให้ก้าวหน้า รวมไปถึงการเสริมประสิทธิภาพของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย “พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร และการดำเนินนโยบายเกี่ยวกับโรงเรียนจีนในประเทศไทย เมื่อครั้งทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ”¹ เป็นงานเขียนของ ณรงค์ พ่วงพิศ เขาได้เรียบเรียงงานเขียนเกี่ยวกับพระองค์จากปริญญานิพนธ์ระดับมหาบัณฑิต เรื่องนโยบายเกี่ยวกับการศึกษาของคนจีนในประเทศไทย ในสมัยรัชกาลที่ เพื่อพิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงพระศพของพระองค์ งานเขียนเรื่องนี้เองที่แสดงให้เห็นจากเอกสารของหอจดหมายเหตุว่า ทรงมีแนวคิดเช่นไรต่อการปกครองระบอบประชาธิปไตย “แนวคิดทางการศึกษาของบุคคลสำคัญของไทย ในรอบสองร้อยปีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ : พระวรวงศ์เธอกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร”² เขียนโดย นิรมล ตีรณสาร สวัสดิบุตร ที่มีการเขียนค่อนข้างไปทางบทพระนิพนธ์เรื่องเจ็ดรอบอายุ อีกทั้งยังดูไม่ต่างจากงานเขียนของณรงค์ เท่าไรนัก แต่งานเขียนของนิรมลเรื่องนี้

¹ ณรงค์ พ่วงพิศ. (2517). พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร และการดำเนินนโยบายเกี่ยวกับ โรงเรียนจีนในประเทศไทย เมื่อครั้งทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดี กระทรวงธรรมการ, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร 15 ธันวาคม พ.ศ. 2517.

² นิรมล ตีรณสาร สวัสดิบุตร. (2516). แนวคิดทางการศึกษาของบุคคลสำคัญของไทยในรอบสองร้อยปีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ : พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร.

ที่ทำให้ดูมีความน่าเชื่อถือ เพราะในบางส่วนของเนื้อหา มีการสัมภาษณ์จาก พระธิดาของพระองค์
เจ้าธานีนิวัตมาประกอบไว้

6. ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

6.1 ได้ทราบแนวความคิดทางการเมืองของพระองค์

6.2 ได้ทราบวิธีการฟื้นฟูสถาบันพระมหากษัตริย์ของกลุ่มคณะเจ้าในช่วงหลัง
สงครามโลกครั้งที่ 2

บทที่ 2

บทบาทและแนวคิดการเมือง พ.ศ. 2452 – 2475

พระองค์เจ้าธรรมาธิราชมีบทบาทสำคัญมาตั้งแต่ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในบทนี้จะเป็นการศึกษาบทบาทและแนวคิดการเมืองระหว่าง พ.ศ. 2452 – 2475 โดยจะอยู่ในช่วงเวลาถึง 3 รัชสมัย โดยในเบื้องต้นจะได้บอกถึงพระประวัติของพระองค์เพื่อจะได้เข้าใจที่มาของแนวคิดของพระองค์ โดยแบ่งหัวข้อในบทนี้ออกเป็นประเด็นสำคัญคือ

- 2.1 พระประวัติพระองค์เจ้าธรรมาธิราช
- 2.2 บทบาทในสมัยรัชกาลที่ 5 (2452-2453)
- 2.3 บทบาทในสมัยรัชกาลที่ 6 (2453-2468)
- 2.4 บทบาทในสมัยรัชกาลที่ 7 (2468-2475)

2.1 พระประวัติพระองค์เจ้าธรรมาธิราช

พุทธศักราช 2428 พระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิต¹ พระราชโอรสในรัชกาลที่ 4 กับเจ้าจอมมารดาวาด ได้เสด็จกลับมายังประเทศสยามพร้อมกับมีประสูติกาลพระโอรสองค์แรก เมื่อวันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ. 2428 อันมีหม่อมเฒ่า เป็นพระมารดา เหตุแห่งการที่พระองค์ได้นิวัติกลับมายังสยามนี้เอง จึงเป็นที่มาของพระนามของพระโอรสองค์นี้ว่า “ธรรมาธิราช” ทรงดำรงพระยศเมื่อแรกประสูติเป็นหม่อมเจ้า ทั้งนี้พระองค์เจ้าโสณบัณฑิต ทรงเป็นหนึ่งในบรรดาเจ้านายที่ได้ร่วมกันถวายคำกราบบังคมทูลให้มีการใช้ระบอบการปกครองที่กษัตริย์อยู่ภายใต้รัฐธรรมนูญ เมื่อ ร.ศ. 103² โดยขณะนั้นทรงดำรงตำแหน่งผู้ช่วยทูตทหารประจำประเทศอังกฤษ เป็นเหตุให้รัชกาลที่ 5 ทรงเรียกกลุ่มเจ้านายและขุนนางที่ร่วมกันลงนามถวายหนังสือดังกล่าวกลับประเทศทั้งหมด แต่ภายหลังพระองค์เจ้าธรรมาธิราช ได้มีรับสั่งกับสุลักษณ์ ศิวรักษ์ ว่าพระบิดาของพระองค์ไม่ได้มีความรู้อะไรเกี่ยวกับการเมือง แต่ที่ร่วมลงพระนามด้วยนั้นเป็นเพราะแรงหนุนจากเจ้านายองค์อื่นๆ³

¹ ภายหลังได้รับสถาปนาเป็น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา ต้นราชสกุล โสณกุล ณ อยุธยา

² จุลจักรพงษ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. (2555). เจ้าชีวิต. หน้า 293.

³ สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2528). เรื่องกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ตามทัศนะ ส. ศิวรักษ์. หน้า 46.

ภาพประกอบ 1 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิต กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา
พร้อมด้วย หม่อมเอม โสณกุล ณ อยุธยา และพระโอรสพระธิดา

ที่มา: ธงชัย ลิขิตพรสวรรค์. (2556). อุตตชีวประวัติ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. หน้า 11.

ภาพประกอบ 2 ท้าววรจันทร์ (เจ้าจอมมารดาเวด ในรัชกาลที่ 4) คู่มพระองค์เจ้าธานีนิวัต

ที่มา: ธงชัย ลิขิตพรสวรรค์. (2556). อัตตชีวประวัติ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. หน้า 11.

นอกจากนี้ยังเคยทรงดำรงตำแหน่งสำคัญในสมัยรัชกาลที่ 5 คือ ข้าหลวงแทนพระองค์ พระเจ้าอยู่หัวไปประจำที่นครเชียงใหม่ เพื่อปราบเงี้ยว เมื่อเสด็จกลับจากเชียงใหม่แล้วทรงเป็น เสนาบดีกระทรวงมหรธรร เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ ทั้งยังเป็นเสนาบดีกระทรวงวังที่ดำรง ตำแหน่งนานที่สุดในสมัยรัชกาลที่ 5 ก่อนที่จะทรงลาออกจากราชการและหมดบพาทเนื่องจาก ทรงพระประชวรเสียเรื่อย¹ จนกระทั่งสิ้นพระชนม์ใน พ.ศ. 2456

สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ได้อ้างบทสัมภาษณ์ของหม่อมเจ้าสิริพันธุ์พารเสนอ โสณกุลพระธิดาใน กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา ว่าเหตุแห่งการออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงวังหาใช่เพราะ ทรงพระประชวร แต่มีเหตุไปติดพันกับพระราชธิดาในรัชกาลที่ 5 พระองค์หนึ่ง² ซึ่งในประกาศ เปลี่ยนตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงวัง ระบุว่า “ให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนพิทยลาภ พฤฒิธาดา ออกจากตำแหน่งเสนาบดี”³ โดยไม่ได้ระบุสาเหตุแห่งการออก

ผู้ที่เลี้ยงดูพระองค์เจ้าธานีนีวัตตั้งแต่ประสูติ คือเจ้าจอมมารดาวาด ผู้เป็นคุณย่าของ พระองค์ สาเหตุมาจากการที่คุณย่าอยากได้หลานผู้ชายมาเลี้ยง⁴ เพราะ “พ่อเป็นลูกชายคนแรกใน สกุล คุณทวดท่านอยากเลี้ยงหลานผู้ชาย จึงได้ตกลงกันกับเสด็จปู่ ยกให้ท่านเลี้ยงตั้งแต่วัยเยาว์ ทำขวัญสามวัน ซึ่งเขาทำพิธีพูดกันว่า “สามวันลูกผี สี่วันลูกคน ลูกของใครเอาไปเน้อ” ท่านก็รับเอา ว่า ลูกฉันเองแหละ ขอรับเอามาเถิด ดังนั้นพ่อจึงเป็นลูกของคุณทวดอยู่จนโต หรือตลอดชีวิตก็ได้”⁵ ต่อมารัชกาลที่ 5 ได้ให้เจ้าจอมมารดาวาดเข้าไปรับราชการฝ่ายใน ในตำแหน่งท้าววรจันทร์ อันเป็นตำแหน่งท้าวนางทำหน้าที่บังคับบัญชาตติสินว่าราชการในพระบรมมหาราชวัง เดิมทีเป็น ตำแหน่งสมเด็จพระพี่เลี้ยง เทียบเท่าตำแหน่งของฝ่ายหน้าคือ สมุหนายกและสมุหพระกลาโหม⁶ แม้ท้าววรจันทร์ไม่ได้เกิดมาในตระกูลขุนนางที่มีอิทธิพลทางการเมืองในขณะนั้น แต่กลับพบว่า ความสัมพันธ์กับฝ่ายในล้วนมีเครือญาติรับราชการอยู่จำนวนไม่น้อย คือ มีพี่สาวของปู่ เป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่ 2 จำนวน 2 คน และมีป้าผู้เป็นพี่สาวของบิดาท้าววรจันทร์ เป็นเจ้าจอมใน

¹ พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2512). เจ็ดรอบอายุ. หน้า 47.

² สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2559). คั่นช่องสองเจ้า. หน้า 241.

³ พระยาราชพินิจฉัย (อุไทยวรรณ อมาตยกุล), พระยา. (2470). ประกาศ ตั้ง , ย้าย , เปลี่ยน , เสนาบดี , ผู้รั้ง , ผู้แทน , แลรองเสนาบดี (ตั้งแต่ พ.ศ. 2435 - พ.ศ. 2469). หน้า 29.

⁴ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). เล่มเดิม. หน้า 4

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 1

⁶ พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2517). ชุมชุมพระนิพนธ์ ของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร 15 ธันวาคม พ.ศ. 2517. หน้า 294.

รัชกาลที่ 3 ถึง 4 คน และนี่อาจเป็นโอกาสที่ทำให้ท้าววรจันทร์ได้เข้าเฝ้าถวายตัวเป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่ 4 โดยมีชื่อเสียงในฐานะที่เป็นนางละครที่รำได้งดงามผู้หนึ่งและขึ้นชื่อว่าเป็นเจ้าจอมคนโปรดของรัชกาลที่ 4 ถึงกับเมื่อมีการแสดงละครในครั้งหนึ่ง ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สวมขญาทองคำลงยาสำหรับเจ้านายในการแสดงละครครั้งนั้น¹

ส่วนความสัมพันธ์ส่วนตัวกับรัชกาลที่ 5 นั้น เห็นได้จากเมื่อรัชกาลที่ 4 เสด็จประพาสหัวเมือง ท้าววรจันทร์ทำหน้าที่ดูแลพระภรรยาของรัชกาลที่ 5 ขณะทรงพระเยาว์ เลยเป็นเหตุให้ต้องเข้ามาแต่งพระองค์ภายในห้องของท้าววรจันทร์² ซึ่งดูสอดคล้องกับหน้าที่ของตำแหน่งท้าววรจันทร์ในฐานะสมเด็จพะพี่เลี้ยงดังกล่าว ทั้งยังเคยมีพระราชดำรัสต่อท้าววรจันทร์เมื่อครั้งที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเหรียญรัตนาภรณ์ว่า “ฉันให้คุณท้าวในตำแหน่งสมเด็จพะพี่เลี้ยง เสมอด้วยเสนาบดี”³ ท้าววรจันทร์ยังได้รับเกียรติอยู่บ่อยครั้ง เช่น เมื่อทำน้ำยาไก่ถวายรัชกาลที่ 5 ทรงพอใจฝีมือเป็นอย่างมาก ถึงกับพระราชทานรูปเทียนบูชาฝีมือ⁴ หรือเมื่อครั้งที่ทำหมูนวนถวาย ทรงพอพระทัยถึงกับให้ตีส่งร้องไปทั่วราชสำนัก⁵ นอกเหนือจาก ความใกล้ชิดกับองค์พระมหากษัตริย์แล้ว ในเรื่องการปฏิบัติหน้าที่ของท้าววรจันทร์นอกจากความเจียมตน จนมีกิตติศัพท์ในหมู่ชาววังว่า เป็นคนดู สามารถจับคนใส่ตรวน จึงเป็นที่เกรงขามอย่างมาก⁶ ถึงกระนั้นก็ดีผู้ที่ไม่ชอบท้าววรจันทร์ได้กราบบังทูลรัชกาลที่ 5 ว่าเป็นคนว่ายาก ทรงให้ความเห็นกับเรื่องนี้ว่า “เรื่องท้าววรจันทร์นั้น ฉันขอเสียที่ รู้อยู่แล้วว่าไฟ ก็อย่าเอามือเข้าไปจี้เขาไม่ได้เดินเห็นหรือขอเข้ามา ฉันเอาเขาเข้ามาเอง”⁷

และด้วยเหตุการณ์นับแต่เนืองนี้เองที่ทำให้พระองค์เจ้าธานีนิวัตคงจะได้สัมผัสบรรยากาศความเจริญต่างๆ ภายในพระบรมมหาราชวัง ตลอดจนได้เห็นและรับรู้พระราชพิธีและประเพณีต่างๆ โดยเป็นการตามคุณย่าของพระองค์ไปในงานพระราชพิธีต่างๆ ด้วย จนรัชกาลที่ 5 ทรงเรียกพระองค์ว่า “นางท้าววรจันทร์”⁸ หรือดังที่หม่อมศรีพรหมา กฤดากรเล่าไว้ว่า “เราเคยเห็นอยู่เป็นนิจว่า ม.จ.ธานีฯ เดินตามท่าน(คือ คุณย่า) เสมอๆ ไม่มีคลาดกันเลยเด็กพิศวงว่าทำไมท่านไม่กลัว

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2517). เล่มเดิม. หน้า 287.

² แหล่งเดิม. หน้า 287.

³ แหล่งเดิม. หน้า 310.

⁴ หน้าเดิม.

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 311.

⁶ หม่อมศรีพรหมา กฤดากร, หม่อม. (2550). อดีตชีวิตประวัตินหม่อมศรีพรหมา. หน้า 177.

⁷ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2517). เล่มเดิม. หน้า 301.

⁸ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). เล่มเดิม. หน้า 15.

เหมือนเรา เรากลัวแพบตาย”¹ หรือดังที่ ม.จ.วิบูลย์สวัสดิวงศ์ สวัสดิกุล² ผู้ที่มีชีวิตวัยเด็ก เช่นเดียวกับ ม.จ.ธานีนิวัต ทรงเล่าถึงการไปงานพระราชพิธีต่างๆว่า “พ่อและเด็กอื่นๆ ไม่ชอบนัก เพราะต้องนั่งพับเพียบเรียบร้อย ถ้าลุกขึ้นไปทักอื่นคุยน่าทว่าชน เด็กๆ คนอื่นที่พบในงานหลวง โดยมาก คือ พระองค์เจ้าธานีนิวัตผู้ไปกับคุณท้าววรจันทร์เสมอ”³ การตามเสด็จไปในพระราชพิธีต่างๆ ในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้น ที่ทำให้ทรงรู้เห็นพระราชพิธีต่างๆ ก็เนื่องด้วยตามไปนั่งกับพื้น หลังพระเก้าอี้ที่ประทับ แล้วก็จดจำเอาทำนองการสวดมนต์ของพระมาเล่นกันที่โรงเรียนบ่อยๆ⁴ ทรงแสดงความเห็นเกี่ยวกับการตามเสด็จไปในงานพระราชพิธีต่างๆ เหล่านี้ว่า เป็นการอบรมให้รู้จักคุณค่าของขนบธรรมเนียมและพระราชประเพณีต่างๆ อีกทั้งยังเป็นการฝึกฝน ให้มีความกล้าในการเข้าสมาคม⁵

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายเรื่องการศึกษาใน สมัยนั้นเกี่ยวกับเจ้านายไว้ว่า

แต่โบราณมาหม่อมเจ้าย่อมรับความอบรมในสำนักของพระบิดาทำราชการอย่างไร หม่อมเจ้าในกรมนั้นก็ศึกษาวิชาการอย่างนั้นอยู่ที่วัง องค์ไหนมีปรีชาสามารถก็ได้ดีใน วิชา นั้น บางทีถึงได้รับตำแหน่งราชการแทนพระบิดาต่อมา... ส่วนหม่อมเจ้าที่ไม่มี อุบิสสัยเป็นอนุชาตก็ไปหัดทำการอย่างอื่น ที่ไร้ความสามารถต้องอยู่เปล่าไปจนแก่ก็มี มาก ถึงรัชกาลที่ 5 เข้าสมัยมีโรงเรียน หม่อมเจ้าเข้าโรงเรียนแทนฝึกหัดในสำนัก พระบิดา วิชาที่เรียนก็เริ่มเรียนอักษรสมัยเหมือนกันหมด จนสำเร็จการศึกษาขั้นต้นแล้ว จึงได้แยกไปเรียนวิชาเฉพาะอย่างตามเหมาะแก่อุปนิสัย” และ “เพราะฉะนั้นเมื่อ พระเจ้าน้องยาเธอ(ในรัชกาลที่ 5) เจริญวัยเป็นผู้ใหญ่ขึ้นพระองค์ไหนมีหม่อมเจ้าก็ถวาย

¹ หม่อมศรีพรหมา กฤดากร,. (2550). เล่มเดิม. หน้า 138.

² ม.จ.วิบูลย์สวัสดิวงศ์ สวัสดิกุล เป็นพระโอรสในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรินทร์ เติบโต มาในพระบรมมหาราชวังเช่นเดียวกันกับ พระองค์เจ้าธานีนิวัต เนื่องจากคุณย่าของท่านคือ เจ้าจอมมารดาหุ่น ในรัชกาลที่ 4 ได้เข้ามารับราชการเป็นผู้ดูแลพระคลังใน ในตำแหน่ง ท้าวทรงกันดาล

³ หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ สวัสดิกุล, หม่อมเจ้า และ ธานีนิวัต, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. (2485). ความทรงจำ หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ ทรงแต่งประทานลูกๆ และประวัติหม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์. หน้า 9.

⁴ บทละครเรื่อง อุณรุท ภาคต้น พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลตรี หม่อมเจ้าจักร มงคล โสณกุล ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 12 ธันวาคม 2508. (2508). หน้า 2.

⁵ พิชยลาภฤทธิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2507). ชุมมนุพนธ์ของกรมหมื่นพิทยลาภฤทธิยา กร. หน้า 35.

พระเจ้าอยู่หัวตั้งแต่แรกเกิดด้วยทูลขอให้ทรงตั้งชื่อ และเมื่อโตขึ้นก็มักให้เข้าไปอยู่ใน
พระบรมมหาราชวัง พระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดให้เล่าเรียนด้วยกันกับ
พระเจ้าลูกเธอ ครั้นเติบโตขึ้นก็ทรงเลือกสรรส่งออกไปเรียนวิชาชั้นสูงในยุโรป (สะกด
ตามต้นฉบับ)¹

ดังที่กล่าวมาแล้วนี้ จึงเกิดสำนักที่มีเจ้านายนำหม่อมเจ้ามาถวายไว้ในพระอุปถัมภ์
ซึ่งมักจะเป็นสำนักของบรรดาพระภรรยาเจ้าในรัชกาลที่ 5 เช่น สำนักของสมเด็จพระนางเจ้า
เสาวภาผ่องศรีฯ สำนักของสมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนาฯ หรือของสมเด็จพระนางเจ้า
สุทุมลามาตรศรีฯ เป็นต้น แต่สำหรับพระองค์เจ้าธานีนิวัต พระบิดาไม่ได้ถวายให้อยู่ในพระอุปถัมภ์
ของสำนักใดเนื่องจากมีท้าววรจันทร์เป็นผู้ดูแล จึงทรงอาศัยอยู่ภายในเรือนเดียวกับท้าววรจันทร์
และได้รับความรักความเมตตาอย่างมาก แม้ว่าต่อมาจะทรงนำพระนัดดาอีกองค์ คือ หม่อมเจ้า
ฉัตรมงคล โสณกุล มาเลี้ยงดูด้วยกัน โดยในระยะแรก พระองค์เจ้าธานีนิวัต ทรงเรียนหนังสือกับ
ข้าราชการฝ่ายในมีชื่อว่า คุณแม่แก้วทาบ และมีคุณย่าเป็นผู้ปลูกฝังพระองค์สนพระทัยในวรรณคดี
ไทยดังที่ทรงเล่าว่า คุณย่ามักจะให้พระองค์ทรงอ่านวรรณคดีสำคัญอย่างรามเกียรติ์และอิเหนาให้
คุณย่าฟังเสมอ

ต่อมารัชกาลที่ 5 ทรงจ้างชาวต่างชาติมาสอนหนังสือแก่พระราชโอรส และโปรดเกล้าให้
ตั้งเป็นโรงเรียนภายในพระบรมมหาราชวัง คือ โรงเรียนราชกุมารเพื่อให้นักเรียนที่เป็นพระราชโอรส
และหม่อมเจ้าต่างๆ ได้เรียนเพื่อเตรียมที่จะไปศึกษาต่อต่างประเทศ โดยเป็นที่รู้กันว่าผู้ได้เข้า
โรงเรียนนี้เป็นผู้ที่ถูกคัดเลือกมาแล้ว และทรงมุ่งหวังที่จะจัดการการศึกษาของบรรดาเจ้านายให้
เจริญขึ้น² ดังนั้นต่อมาสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ จึงมีพระราชเสาวนีย์ให้ พระองค์เจ้า
ธานีนิวัต ไปเข้าเรียนในโรงเรียนราชกุมารดังกล่าว การที่ทรงได้รับการศึกษาที่โรงเรียนราชกุมารใน
พระบรมมหาราชวัง จึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ทรงรู้จักพระอัยยิกเจ้านายอีกหลายพระองค์ ซึ่งใน
ชั้นเรียนของพระองค์ปรากฏว่ามีพระราชโอรสของรัชกาลที่ 5 ได้เข้าเรียนร่วมด้วยคือ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นไชยาศรีสุริโยภาส และสมเด็จพระยาชัยนาทนเรนทร³

¹ หม่อมเจ้าวิบูลยสวัสดิวงศ์ สวัสดิกุล และ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต. (2485). เล่มเดิม.
หน้า ก – ง.

² อารุธ ธีระเอก. (2560). ภาษาเจ้า ภาษานาย : การเมืองเบื้องหลังการศึกษาภาษาอังกฤษ สมัย
รัชกาลที่ 5. หน้า 113.

³ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). เล่มเดิม. หน้า 21.

ใน พ.ศ.2441 ได้เสด็จไปศึกษาต่อที่ประเทศอังกฤษ โดยได้รับพระราชทานทุนจากรัฐบาลที่ 5 การส่งนักเรียนไปเรียนต่อต่างประเทศนี้ พระองค์ได้ให้สัมภาษณ์แก่ สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ว่า เป็นการส่งเด็กไทยเพื่อออกไปเรียนรู้เพื่อเข้าใจฝรั่ง จะได้รู้เท่าทันกัน อันเป็นหนทางหนึ่งในการรักษาเอกราชของชาติที่เป็นพระราชดำริมาตั้งแต่รัชกาลที่ 4¹ นอกจากนี้ยังทรงอธิบายอีกว่า รัชกาลที่ 5 พระราชทานทุนให้แก่พระโอรสของพระอนุชาพระองค์ละคน โดยเฉพาะพระอนุชาที่เป็นเสนาบดี ทรงถือว่าเป็นบำเหน็จความชอบที่ควรตกถึงพระโอรสของพระอนุชาพระองค์นั้น² ซึ่งบริบทในช่วงเวลาดังกล่าว การส่งนักเรียนไปศึกษาต่อต่างประเทศก็เพื่อต้องการกำลังคนกลับมาบริหารราชการ และกลุ่มเจ้านายนี้เองที่ถือว่าเป็นกลุ่มสำคัญที่จะมาเป็นแกนนำสำหรับการพัฒนาประเทศ โดยมีการกำหนดว่านักเรียนจะต้องได้ภาษาอังกฤษ ภาษาฝรั่งเศส และภาษาเยอรมัน พร้อมทั้งกำหนดสาขาวิชาที่จะให้เรียนเพื่อประโยชน์แก่ชาติเป็นหลัก

สำหรับ พระองค์เจ้าธานีนิวัต ทรงไปอยู่กับครอบครัวชาวอังกฤษคือหมอมอร์ตันนี พร้อมกับการเรียนภาษาอังกฤษอีก 5 เดือนในโรงเรียนระดับอนุบาล ต่อมาทรงเข้าเรียนที่โรงเรียนประถมวัดตมุดินและสอบเข้าในระดับมัธยมศึกษาที่ โรงเรียนรักบี้ ทรงอธิบายถึงโรงเรียนนี้ว่าเป็นโรงเรียนตัวอย่างของผู้ดีอังกฤษที่มีระเบียบเข้มงวด และเป็นหนึ่งในสิบของโรงเรียนมัธยมที่ดีที่สุดในอังกฤษ³ และด้วยข้อจำกัดต่างๆจึงทำให้มีนักเรียนไทยน้อยคนนักจะได้เข้าเรียนโรงเรียนมัธยมเหล่านี้โดยโรงเรียนรักบี้มีนักเรียนไทยเรียนอยู่เพียง 2-3 คน⁴ ระหว่างที่ทรงศึกษาอยู่ในระดับมัธยมนี้ทรงกล่าวว่า การเล่าเรียนของพระองค์อยู่ในขั้นดีมาก จนพระยาสุรพิกิจปริชา (ชื่น โชติกเสถียร) ผู้เป็นอุปทูตในขณะนั้นยกย่องว่าทรงเรียนดีกว่านักเรียนไทยคนอื่นๆถึงขั้น “เรียนดีอย่างเกือบจะไม่มีใครจำพวกนักเรียนไทยจับได้”⁵

เมื่อจะทรงศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษา ที่มหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ดตามข้อกำหนดเกี่ยวกับการสอบเข้า สำหรับนักเรียนที่ไม่ใช่ชาวตะวันตกให้อนุโลมเลือกสอบวิชาภาษาโบราณตามชาติของตนเอง จึงทรงเลือกใช้ภาษาสันสกฤตในการสอบ แต่เนื่องด้วยในประเทศอังกฤษไม่มีผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาสันสกฤตโดยตรง ทำให้ต้องไปทรงศึกษาภาษาสันสกฤตเพิ่มเติมที่เยอรมัน

¹ สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2528). เล่มเดิม. หน้า 116.

² แหล่งเดิม. หน้า 34.

³ บทละครเรื่องอุณรุทภาคต้น พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี ม.จ.ฉัตรมงคล โสณกุล หน้า 3

⁴ หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ สวัสดิกุล และ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต. (2485). เล่มเดิม. หน้า 22.

⁵ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). เล่มเดิม. หน้า 17.

แม้เมื่อเข้าเรียนที่ออกซ์ฟอร์ดได้แล้ว ยังเสด็จไปเยอรมันอีกหลายครั้ง และดูจะทรงโปรดเยอรมันเป็นพิเศษเนื่องจากพื้นฐานที่ทรงชื่นชอบในวรรณคดีไทยตั้งแต่ครั้งยังทรงพระเยาว์

ทั้งนี้ทรงกล่าวว่าเยอรมันมีนิยายพื้นเมืองที่เป็นเรื่องเกินจริงเหมือนกับวรรณคดีไทย เช่น การเหาะเหินเดินอากาศคล้ายกับวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ จึงทรงรู้สึก “ครึ้ม” เมื่อได้ไปเยอรมัน แต่ข้อสำคัญคือ “เราเกิดมาในสังเวียนที่นับถือพระมหากษัตริย์พอได้ไปพบเห็นน้ำใจ นิยมเจ้านาย และรักแบบแผน เราก็มองเข้าไปเห็นที่และพลอยชื่นใจตามไปด้วยหลายเรื่อง”¹ ทรงเล่าว่าหญิงสาวชาวเยอรมันรู้สึกตื่นเต้นว่าทรงเป็นเชื้อพระวงศ์พระเจ้ากรุงสยาม แม้ว่าครั้งแรกจะทรงสอพลอในการสอบเข้าที่ออกซ์ฟอร์ดแต่ก็ทรงสามารถสอบผ่านได้ในครั้งที่ 2 โดยเอกสารจากนายบราวน์ ผู้ดูแลนักเรียน นอกจากรายงานผลสอบแล้ว ยังกล่าวถึงข้อกังวลของเขาเกี่ยวพระนิสัยของพระองค์คือ พระนิสัยซื่ออายุอย่างมาบนั่นเอง²

ทรงเข้าเรียนที่วิทยาลัยเมอร์ตัน มหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด เมื่อ พ.ศ. 2447 ดังที่ได้อธิบายแล้วโดยนักเรียนที่มาศึกษาต่อในต่างประเทศมักจะถูกกำหนดจากรัฐบาลว่า ให้ศึกษาต่อในสาขาใด ตามความสามารถของแต่ละคน หรือตามแต่ที่ได้สอบชิงทุนมาจากหน่วยงานใด แต่พระองค์เจ้าธานีนิวัต เป็นนักเรียนทุนพระราชทานส่วนพระองค์ ไม่มีหลักฐานปรากฏว่าทรงถูกเลือกมาให้เรียนด้านใดเป็นพิเศษ เพียงแต่ทรงเล่าว่าพระองค์ต้องการจะรับราชการพลเรือน จึงไม่ต้องการเลือกพิเศษไปเฉพาะทางใดเป็นพิเศษ ซึ่งในบางรายถูกเลือกให้เรียนเฉพาะทาง เช่น ม.จ.ฉัตรมงคล โสณกุล พระอนุชาของพระองค์ ที่รัฐบาลขณะนั้นตกลงให้เรียนนิเวศวิทยา³

ดังนั้นในระยะแรกทรงตั้งใจจะเรียนทางโบราณคดี แต่ทางรัฐบาลไม่เต็มใจที่จะอนุญาตให้เรียน จึงทรงเลือกเรียนทางประวัติศาสตร์ตามคำแนะนำของอาจารย์ แต่ในที่สุดทรงเลือกเรียนทางด้านบูรพคดี เป็นการศึกษาประวัติและแนวความคิดทางวัฒนธรรมของตะวันออก โดยเน้นเรียนภาษาและวรรณคดีสันสกฤตมีภาษาบาลีเป็นภาษารองลงมา และให้ศึกษาภาษาปัจจุบันคือ ภาษาเยอรมันเพิ่มเติมด้วย⁴ ยังทรงอธิบายเกี่ยวกับสาขานบูรพคดีว่า ไม่ได้เน้นให้อ่านคัมภีร์โบราณให้แตกฉาน แต่เรียนให้รู้จักแนวทางการค้นคว้าว่าวัฒนธรรมสมัยใหม่ มีต้นกำเนิดมาอย่างไร

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). เล่มเดิม. หน้า 25.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ รัชกาลที่ 5 เลขที่ (2) ศธ. 20 3/3 เรื่อง ม.จ.ธานี (8 - 23 พฤศจิกายน 2447).

³ บทละครเรื่องอุณรุทภาคต้น พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี ม.จ.ฉัตรมงคล โสณกุล หน้า 3

⁴ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). เล่มเดิม. หน้า 24.

“ให้รู้จักเบาะแสของชนิดเรื่องที่เป็นแบบแผนของวัฒนธรรมโบราณซึ่งเป็นหลักของวัฒนธรรมใหม่ๆของเรา”¹ จนกระทั่ง พ.ศ.2451 ทรงสำเร็จการศึกษา B.A. (Honour School of Oriental Studies) และยังทรงเป็นคนไทยพระองค์แรกที่สำเร็จการศึกษาในสาขานูรพคดีอีกด้วย² ทั้งนี้หากพิจารณาว่าเหตุที่รัฐบาลอนุญาต คงเป็นเพราะในช่วงดังกล่าวบรรดานักเรียนที่สำเร็จการศึกษาจากต่างประเทศ ได้กลับมารับราชการอยู่พอสมควร รัฐบาลจึงไม่เคร่งครัดที่จะบังคับให้เรียนตามที่กำหนดไว้แต่แรก

ภาพประกอบ 3 พระองค์เจ้าธานีนิวัต ขณะทรงศึกษาอยู่ที่ประเทศอังกฤษ

ที่มา: พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2517). *อัตตชีวประวัติ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร*. หน้า 57.

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). *เล่มเดิม*. หน้า 26.

² สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2528). *เล่มเดิม*. หน้า 96.

หากจะสรุปภาพรวมตั้งแต่ทรงพระเยาว์จนสำเร็จการศึกษาล้วนแต่เป็นพระมหากษัตริย์องค์ที่ทรงได้รับจากรัชกาลที่ 5 ทั้งสิ้น นับตั้งแต่การที่ทรงได้รับพระราชทานทุนการศึกษา แต่สิ่งสำคัญคือการได้ทรงมีโอกาสได้รู้และเห็นพระราชพิธีสมัยรัชกาลที่ 5 นี่เอง อันจะส่งผลให้ทรงเป็นผู้ได้รับการยอมรับ เมื่อมีการรื้อฟื้นพระราชพิธีในสมัยรัชกาลที่ 5 กลับมาอีกครั้ง

2.2 บทบาทในสมัยรัชกาลที่ 5 (2452-2453)

เมื่อทรงสำเร็จการศึกษาแล้ว พระองค์เจ้าธานีนิวัต ตัดสินใจเสด็จกลับมายังสยาม ในปี 2452 ตามคำชวนของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุเดช ผู้เป็นพี่ชาย ก่อนหน้านั้นพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าจุลธูปศักดิ์กฤดากร ทรงเห็นว่าทรงมีพื้นฐานทางการศึกษาดี และแนะนำให้ไปเรียนด้านการทูตที่ประเทศฝรั่งเศสเพิ่มเติม เพื่อที่จะได้เข้ามารับราชการในกระทรวงต่างประเทศ พระองค์เจ้าธานีนิวัต ทรงให้เหตุผลว่าทรงคิดถึงและอยากจะกลับมาอยู่กับท้าววรจันทร์ผู้เป็นคุณย่า

ในการนี้ทรงตัดสินใจที่จะเข้ารับราชการที่กระทรวงมหาดไทย เพราะเห็นหน่วยงานนี้เป็นหน่วยงานที่จะทำให้ทรงได้รู้เห็นเกี่ยวกับสภาพภูมิประเทศและวิถีชีวิตของชาวสยามได้ดีกว่าหน่วยงานอื่นๆ ซึ่งขณะนั้นไม่มีใครเห็นด้วยกับการที่จะทรงทำงานด้านมหาดไทย แม้แต่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในขณะนั้น ก็ยังเห็นว่าคุณวุฒิทางการศึกษาของพระองค์สูงเกินกว่าที่จะทำมหาดไทย เพราะงานด้านนี้เน้นการใช้ไหวพริบมากกว่าความรู้ รวมถึงเงินเดือนที่ได้รับก็น้อยกว่า หากเปรียบเทียบกับกระทรวงการต่างประเทศหรือกระทรวงธรรมการ ที่ดูจะเหมาะสมกว่า¹ โดยทรงเริ่มทำงานครั้งแรกที่ กรมพลม้า และต่อมาอีกไม่กี่เดือนได้ถูกย้ายไปเป็นข้าหลวงมหาดไทย มณฑลกรุงเก่า

หากพิจารณาจากการส่งพระองค์มารับตำแหน่งดังกล่าวนี้ เป็นผลจากการที่รัชกาลที่ 5 ทรงปฏิรูประบบราชการใหม่ ที่มีบรรดาพระราชอนุชาของรัชกาลที่ 5 เป็นผู้มีส่วนสนับสนุน พระบรมวงศานุวงศ์จึงถือเป็นองค์ประกอบสำคัญในระบบราชการแบบใหม่นี้ เห็นได้จากการแต่งตั้งพระราชโอรส และพระราชอนุชา เป็นเสนาบดีคุมกระทรวงสำคัญ และให้พระราชนัดดาดำรงตำแหน่งเป็นข้าราชการในระดับสูง² พระองค์เจ้าธานีนิวัตจึงเป็นผลผลิตหนึ่งจากการที่รัชกาลที่ 5 ได้พยายามสร้างคนให้มาตรฐานตามแบบตะวันตก คือทรงหาคนหนุ่ม ที่มีความรู้ความเข้าใจมาตรฐานนี้ รวมถึงความเชี่ยวชาญทางด้านภาษาต่างประเทศของพระองค์เจ้าธานีนิวัต

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). เล่มเดิม. หน้า 40.

² เดวิด เค. วัยอาจ. (2556). ประวัติศาสตร์ไทยฉบับสังเขป = Thailand : a short history. หน้า 383.

จึงทำให้ทรงได้เปรียบกว่าคนอื่น ๆ ระบบราชการแบบใหม่นี้ ยังขยายผลไปถึงการปรับระบบราชการหัวเมืองแบบเก่า โดยการส่งคนจากส่วนกลางที่มีคุณสมบัติดังกล่าวซึ่งมักจะเป็นพระราชวงศ์เข้าไปเรียนรู้งาน เพื่อที่จะได้ทำหน้าที่ปกครองในส่วนหัวเมืองในตำแหน่งสูงขึ้นไป¹ เช่น ตำแหน่งสมุหเทศาภิบาล หรือ อุปราชมณฑล เป็นต้น เพื่อสร้างระบบใหม่ขึ้นมา

ในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา ปรากฏว่ามีพระราชวงศ์ที่ทรงคุมหัวเมืองต่างๆอยู่หลายพระองค์ที่ทรงดำรงตำแหน่งสมุหเทศาภิบาล เช่น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ หรือในระดับพระราชนัดดารัชกาลที่ 4 เทียบชั้นกับพระองค์เจ้าธานีนิวัต เช่น พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบวรเดช พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าทศศิริวงศ์ หม่อมเจ้าอำรุงศิริ ศิริวัช หม่อมเจ้าสุฤษดีเดช ชยางกูร หม่อมเจ้าประดิพัทธ์เกษมศรี เกษมศรี หม่อมเจ้าอุปพัทพงศ์ ศิริวัช ทั้งนี้เป็นไปตามเป็นไปตามพระราชดำริของรัชกาลที่ 5 ที่พระราชวงศ์ถือว่าเป็นกลุ่มที่มีชาติภูมิสูง จึงต้องมีหน้าที่รับใช้พระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุขของราชวงศ์² เพราะฉะนั้นเมื่อพิจารณาการส่งพระองค์เจ้าธานีนิวัตไปทำหน้าที่ข้าหลวงมหาดไทยดังกล่าวก็เป็นการให้พระองค์ได้เรียนรู้งานปกครองเพื่อจะได้ทรงดำรงตำแหน่งสูงต่อไป

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเขียนถึงกรมหมื่นเทววงศ์วโรปการ โดยความตอนหนึ่งแสดงให้เห็นเกี่ยวกับเจ้านายที่จบการศึกษาจากต่างประเทศ และมีโอกาสได้ฝึกฝนงานทางกระทรวงมหาดไทยไว้ดังนี้

มูลเหตุที่ฉันจะกราบบังคมทูลขอกรมหมื่นเทววงศ์ฯ เมื่อเป็นหม่อมเจ้า ไปรับราชการกระทรวงมหาดไทยนั้น เกิดแต่ฉันทูลปรารภแก่สมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์ฯ พระบิดาของเธอ ว่าเธอได้เรียนทางการกระทรวงต่างประเทศมาได้ดี ถ้าเรียนทางปกครองภายในบ้านเมืองประกอบเข้าด้วย แม้รับราชการกระทรวงการต่างประเทศต่อไปข้างหน้า ก็จะเป็นประโยชน์ยิ่งขึ้น... หม่อมเจ้าที่ไปเรียนสำเร็จมาจากยุโรปได้รับความอบรมเช่นเดียวกันกับกรมหมื่นเทววงศ์ฯ มีอีกสององค์คือ พระองค์เจ้าจุลจุลฑาภรณ์ พระองค์หนึ่ง กับพระองค์เธอ (พระองค์เจ้าธานีนิวัต) อีกพระองค์หนึ่ง ผิดกันแต่พระองค์เจ้าจุลฯ ไปศึกษาการปกครองหัวเมืองในสำนักเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) เมื่อยัง

¹ เดวิด เค. วัยอาจ. (2556). *เล่มเดิม*. หน้า 384.

² อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2538). การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4-พ.ศ. 2475. หน้า 171.

เป็นพระยาสุทนต์ยนิธิต ที่มณฑลนครศรีธรรมราช พระองค์เธอไปศึกษาในสำนักพระยา

โบราณราชธานินทร์ (พระ เศษะคุปต์) (สะกดตามต้นฉบับ)¹

แม้ว่าขณะนั้นจะทรงมีหน้าที่หลักในมณฑลกรุงเก่า เช่น การกำจัดผักตบชวาที่กำลังระบาดอย่างหนักและยังได้รับผิดชอบงานพิเศษให้เป็นผู้ประสานงานกับนายช่างชาวเยอรมันที่กำลังก่อสร้างพระราชมราชนิเวศน์(พระราชวังบ้านปืน) จ.เพชรบุรี

หากวิเคราะห์บทบาทในช่วงเวลานี้ พบว่าเมื่อสำเร็จการศึกษาแล้วไม่ได้มีพระประสงค์ไปเรียนต่อด้านอื่นๆตามที่เจ้านายผู้ใหญ่พระองค์อื่นๆแนะนำมา โดยการที่ทรงอ้างว่าต้องการกลับมาดูแลทำวรวงจันทร์ผู้เป็นคุณย่า และอุปนิสัยส่วนพระองค์เองแม้จะเสด็จไปเรียนต่างประเทศตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ก็ไม่ปรากฏว่าทรงมีความเป็นฝรั่งกลับมา ดังที่เมื่อได้เข้าเฝ้ารัชกาลที่ 5 หลังจากที่ยื่นจบแล้ว มีพระราชดำรัสถามถามพระองค์เจ้าธานีนิวัตว่า “อ้ายนี่อินไหม”² แม้จะตรัสเล่น แต่ก็แสดงให้เห็นว่ารัชกาลที่ 5 ทรงมีพระราชดำริต่อนักเรียนนอกในช่วงนั้นว่ามักจะทำตัวเป็นชาวตะวันตกหลังจากที่กลับมาเมืองไทยแล้ว การที่หม่อมเจ้าธานีนิวัตจะ “อิน” หรือ “ไม่อิน” นี้ ผู้ที่ตอบแทนพระองค์เจ้าธานีนิวัต คือรัชกาลที่ 6 เมื่อครั้งทรงเป็นมกุฎราชกุมาร โดยทรงตอบว่า “อินพะยะค่ะ”³ แสดงให้เห็นว่าทรงรู้จักพระอุปนิสัยของพระองค์เจ้าธานีนิวัต ได้เป็นอย่างดี

ความ “อิน” ของพระองค์เจ้าธานีนิวัต ยังคงแสดงให้เห็นเมื่อทรงเล่าถึงสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ผู้เป็นพระปิตุลาและเป็นพระอุปัชฌาย์ ว่าโปรดพระนัดดาที่เป็นพระโอรสของพระเชษฐาและพระอนุชา แต่สำหรับพระองค์เองนั้น “บางทีจะไม่ทรงนิยมเท่ากับศิษย์อื่นบางท่านที่มีท่าที่เป็นฝรั่งกว่า”⁴ ทั้งนี้ในช่วงรัชกาลที่ 5 จนถึงรัชกาลที่ 6 บุคลิกลักษณะของพวกที่ “อิน” เป็นพระราชนิยม ด้วยมีบุคลิกลักษณะของผู้ที่มีโลกทัศน์และอัตลักษณ์แบบจารีตนิยม ซึ่งเป็นลักษณะตรงข้ามของ “ใช้ด” ที่มีลักษณะปรับตัวเป็นตะวันตกอย่างสิ้นเชิง⁵

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2507). เล่มเดิม. หน้า 55.

² อิน ตามเชิงอรรถเดิม ให้ความหมายว่า ครี ซึ่งในพจนานุกรมให้ความหมายว่า เก่า โบราณ หรือคนไม่ทันสมัย

³ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). เล่มเดิม. หน้า 40.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 44.

⁵ โปรดดู อาทิตย์ เจียมรัตตัญญู. (2560, พฤษภาคม - สิงหาคม). จาก “ใช้ด” สู่ “สะวิง”: อัสดงคตนิยมกับการเมืองของการแปลทางวัฒนธรรมในประวัติศาสตร์ไทยสมัยใหม่.

แม้ว่าในช่วงแรกทรงปรารถนาจะทรงงานในสาขาวิชาที่ทรงเรียนจบกลับมา โดยมีพระประสงค์ที่จะทรงงานในทางโบราณคดี แต่ไม่มีใครเห็นด้วย เพราะขณะนั้นยังรัฐบาลยังไม่ให้ความสำคัญต่องานทางด้านนี้ เนื่องจากไม่มีงบประมาณในการทำ¹ จึงทรงหันไปทางมหาไถยดังกล่าวมาแล้วข้างต้น เพราะฉะนั้นในช่วงเสด็จกลับมาบริหารราชการในสมัย รัชกาลที่ 5 ตั้งแต่ปี 2452 ถึง 2453 จึงยังไม่มีบทบาทเกี่ยวกับด้านการเมืองนักเนื่องจากงานที่ทรงรับผิดชอบยังไม่ได้มีหน้าสำคัญอย่างไร รวมถึงหน้าที่ดังกล่าวไม่ได้อยู่รับใช้ใกล้ชิดโดยตรงต่อพระมหากษัตริย์ จึงถือว่าช่วงนี้ทรงเป็นหนึ่งในองค์ประกอบสำคัญของระบบราชการที่ รัชกาลที่ 5 สร้างขึ้นมาเท่านั้น

2.3 บทบาทในสมัยรัชกาลที่ 6 (2453-2468)

พระองค์เจ้าธานีนิวัต และราชสกุลของพระองค์มีความสนิทสนมกับพระราชวงศ์ฝ่ายในในระดับสูง เพราะฉะนั้นเมื่อรัชกาลที่ 5 สวรรคต รัชกาลที่ 6 จึงได้ทรงมีคำสั่งเรียกให้ พระองค์เจ้าธานีนิวัตกลับเข้ามาบริหารราชการ ในพระราชสำนักของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถซึ่งเป็นหน่วยงานที่เกิดขึ้นใหม่ ในตำแหน่งเจ้ากรมราชเลขาธุการ ทำหน้าที่เป็นราชเลขาธุการในพระองค์สมเด็จพระศรีพัชรินทราบฯ

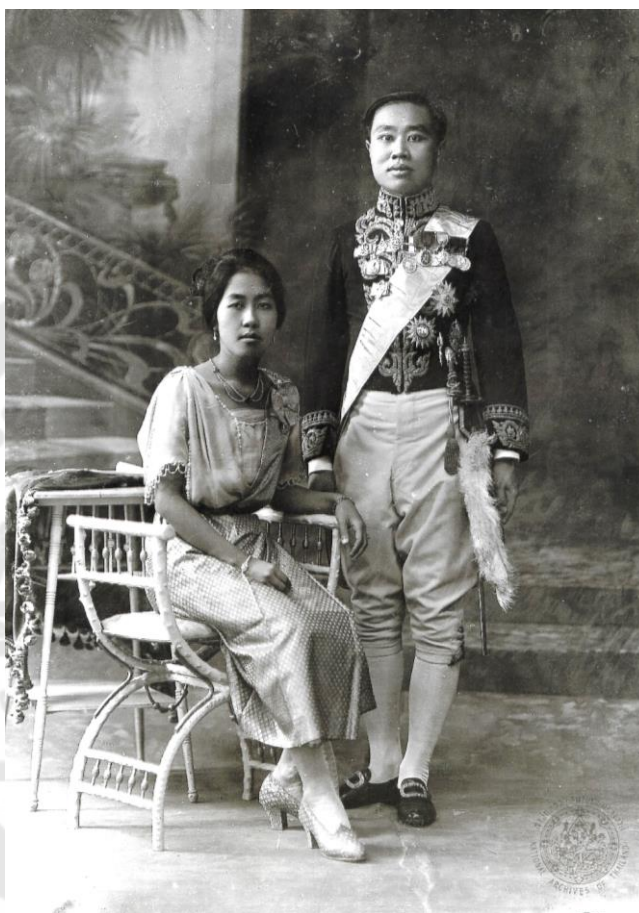
พระองค์เจ้าธานีนิวัตได้กล่าวถึงการเข้ามารับหน้าที่นี้ โดยเมื่อมาเข้าเฝ้าสมเด็จพระศรีพัชรินทราบฯ ทรงมีพระราชเสาวนีย์ว่า“ข้าขอแกเข้ามาเป็นราชเลขาอย่างนี้ชอบไหม แล้วท่านก็เลยตรัสว่า ความจริงข้าไม่มีงานอันใดจะให้ทำดอก หากลูกโตเขาไม่มีคนจะใช้ เขาตั้งตำแหน่งให้ข้าอย่างนี้ จึงขอแกมา แกก็ไปทำราชการกับเขาเถิด”² ความสนิทสนมกับสมเด็จพระศรีพัชรินทราบฯ ที่ทรงเรียกพระองค์ว่า “ป้า” นั้น แท้จริงแล้วก่อนที่จะเสด็จไปเรียนที่ต่างประเทศก็ได้รับพระเมตตาโดยตลอด ทั้งเรื่องการศึกษาเล่าเรียนเมื่อครั้งที่ทรงประทับอยู่ในวังกับท้าววรจันทร์ ทั้งยังทรงยกย่องพระองค์เจ้าธานีนิวัต ว่าเป็นผู้มีอัจฉริยภาพทางด้านหนังสือ³ อาจจะเรียกได้ว่าสมเด็จพระศรีพัชรินทราบฯ ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ราชสกุล ไสณกุล อย่างแท้จริง เพราะไม่เพียงพระเมตตาที่มีทรงมีต่อพระองค์เจ้าธานีนิวัตแล้ว บรรดาพระอนุชาและพระชนิษฐาของพระองค์เจ้าธานีนิวัต ก็ยังได้รับพระเมตตาเช่นเดียวกัน โดยหม่อมเจ้ามูรธาภิเศก ไสณกุล ได้รับพระอุปถัมภ์เรื่องการศึกษาเล่าเรียน ส่วนหม่อมเจ้าหญิงสิบลักษณารัตนและหม่อมเจ้าหญิงเสมอภาค ไสณกุล

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). *เล่มเดิม*. หน้า 28.

² *แหล่งเดิม*. หน้า 54.

³ อุทุมพร วีระไวทยะ. (2551). สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี พันปีหลวง.

ได้ถวายตัวอยู่ในสำนักของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ในพ.ศ. 2461 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ได้ทำการสู่ขอนางสาวประยูร สุขุม ธิดาของเจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) ให้เป็นหม่อมห้ามแก่พระองค์

ภาพประกอบ 4 พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงสมรสกับ นางสาวประยูร สุขุม ในสมัยรัชกาลที่ 6

ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

รัชกาลที่ 6 ทรงจัดงานเสกสมรสพระราชทานแก่คู่บ่าวสาว ในงานนี้ได้พระราชทานเกียรติยศพระองค์เจ้าธานีนิวัตเสมือเจ้านายชั้นลูกหลวง เนื่องจาก “โดยเหตุที่พ่อเป็นลูกกำพร้าทั้งพ่อทั้งแม่ จึงจะทรงรับเป็นพ่อและจะให้เทียบเกียรติที่จะพระราชทานอย่างลูกหลวง”¹ นั้นแสดงให้เห็นว่าทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อพระองค์เจ้าธานีนิวัตเพียงใด ไม่แต่ทรงมีพระเมตตาต่อพระองค์เจ้าธานีนิวัตเท่านั้น พระเมตตาดังกล่าวยังแผ่ไปถึงหม่อมเจ้าในราชสกุลโสณกุลพระ

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). เล่มเดิม. หน้า 47.

องค์อื่นๆด้วย ความใกล้ชิดนี้นับตั้งแต่พระบิดาของพระองค์คือ กรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา ดังที่ปรากฏในพระบรมราชโองการ สถาปนาขึ้นเป็น พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าที่ว่า “อนึ่งกรมขุนพิทยลาภพฤฒิธาดา ได้เคยทรงมีความจงรักภักดีเป็นอย่างอุกฤษฏ์ ในส่วนพระองค์ สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เคยทรงทราบตระหนักในพระราชหฤทัยมาแล้ว จึงทำให้ทรงพระเมตตาปราณีต่อหม่อมเจ้าธานีนิวัตผู้เป็นพระโอรสเป็นอันมากเสมอมา”¹

เนื่องจากกรมขุนพิทยลาภฯ พระบิดาของพระองค์ เมื่อทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงวัง ได้มีโอกาสถวายงานแด่รัชกาลที่ 6 ดังความที่ว่า

เมื่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวแต่ยังทรงดำรงพระอิสริยยศเป็น มกุฎราชกุมารจะเสด็จกลับจากยุโรป กรมขุนพิทยลาภฯได้เสด็จไปจัดวังสราญรมย์ถวาย เมื่อเสด็จถึงใหม่ๆ ก็ได้ไปเฝ้าบ่อยๆ หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกก็ได้มีโอกาสเฝ้าเห็นคุ้นเคย จนวันหนึ่งทอดพระเนตรเห็นหม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกเสวยข้าวกับเกลือ ก็ตรัสว่า “ตาใหม่ชอบกินข้าวกับเกลือ ทำจะเลี้ยงง่าย มาอยู่เป็นลูกฉันเสียเถิด” แต่หม่อมเจ้ารัชฎาภิเศกกราบทูลปฏิเสธ เป็นเหตุให้เพื่อนฝูงพากันติเตียนว่าขาดสติปัญญาไปมาก²

ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างรัชกาลที่ 6 กับพระองค์เจ้าธานีนิวัตเห็นได้อย่างชัดเจนมาตั้งแต่เมื่อทั้ง 2 พระองค์อยู่ประเทศอังกฤษ โดยทรงจัดพบปะนักเรียนไทยที่ไปเรียนอยู่ในประเทศอังกฤษ ขณะนั้น จัดตั้งเป็นสามัคคีสมาคม ดังที่ทรงเล่าไว้ดังนี้

สมเด็จพระบรมโอรสาฯ ทรงจัดการตั้ง “สามัคคีสมาคม” ขึ้นเป็นชุมนุมนักเรียนไทยทั้งหมด ปีละสักสิบวัน เลือกเข้าหรืออาศัยโรงเรียนใกล้ลอนดอนที่เขาเปิดสำหรับฤดูร้อนแล้วใหม่ๆ เพื่อให้เป็นศูนย์กลางที่นักเรียนส่วนมากจะไปได้สะดวก ในการชุมนุมนี้ มีการเลือกหัวหน้าคน 1 เลขานุการคน 1 สันทนาการกรรมการ 4 คนสำหรับจัดให้มีการประชุมแสดงบรรยายหรือได้วาทะที่คั่นละอย่าง และกีฬากรรมการอีก 4 คนสำหรับจัดการกีฬาเวลากลางวันให้มีการแข่งขันตามสมควร การชุมนุมคราวแรกสมเด็จพระบรมโอรสาฯ เสด็จมาร่วมชุมนุมด้วย พวกเราชอบการชุมนุมนี้กันทุกคนเพราะได้พบปะกันระหว่างนักเรียน

¹ พระบรมราชโองการในรัชกาลที่ 6 สถาปนาขึ้นเป็นพระองค์เจ้า พ.ศ.2465 อ้างใน ธงชัย ลิขิตพรสวรรค์, บรรณธิการ. (2556). *อัตตชีวประวัติ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร*. หน้า 130.

² หม่อมเจ้าสิริพันธุ์พารเสนอ โสณกุล, หม่อมเจ้า. (2493). *เที่ยวชะวาคาฉันท์*, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ม.จ.รัชฎาภิเศก โสณกุล ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม พ.ศ.2493. หน้า 5.

ไทยทุวัยทุกอาชีพ พวกจนจะถึงเวลาชุมนุมนี้ในท้ายภาคเรียนฤดูร้อน ทุกคนต่างคอย
จะมาด้วยความหวัง ความคุ้นเคยชอบพอกันในตอนนี้ได้ยั่งยืนมาจนถึงในชีวิตภายหลัง
จนตายจากกันไปก็มาก พ่อเองไปเข้าประชุมครั้งแรก เมื่อปีแรกของสามัคคีสมาคม

พ.ศ.2445 (สะกดตามต้นฉบับ)¹

ภาพประกอบ 5 พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงฉายพระบรมฉายาลักษณ์ร่วมกับ
สมาชิกสามัคคีสมาคม ณ ประเทศอังกฤษ พระองค์เจ้าธรรมาภรณ์ประจักษ์ศิลปาคม 2 ด้าน
ซ้ายมือของภาพ

ที่มา: พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2517). *อัตตชีวประวัติ กรมหมื่นพิทยลาภ
พฤฒิยากร*.

โดยพระองค์เจ้าธรรมาภรณ์ประจักษ์ศิลปาคม เป็นเลขานุการ 2 ปี และเหรียญอีก 1 ปี ดังนั้นพระองค์เจ้า
ธรรมาภรณ์จึงจัดเป็นสมาชิกรุ่นก่อตั้ง และได้เข้าสมาคมร่วมกับรัชกาลที่ 6 การเข้าร่วมสมาคมเป็น
เวลาถึงสิบวัน จึงเป็นโอกาสสำคัญที่จะทำให้ทรงรู้จักพระอุปนิสัยของหม่อมเจ้าธรรมาภรณ์
เป็นอย่างดี ความสนิทสนมที่ทรงมีต่อหม่อมเจ้าธรรมาภรณ์ยังปรากฏเมื่อมีพระราชดำริจะทรง

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). *เล่มเดิม*. หน้า 16.

สถาปนาหม่อมเจ้าธานีนิวัต ขึ้นเป็น พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า ในปี 2465 เมื่อพระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงทราบ จึงได้ทรงมีหนังสือกราบบังคมทูลแสดงเหตุผลถึงการที่จะไม่ทรงรับสถาปนาขึ้นเป็น พระองค์เจ้า แต่รัชกาลที่ 6 ทรงมีพระราชกระแสตอบกลับเป็นภาษาอังกฤษที่ว่า

“My dear Dhani

I have received your letter of today's date, and have read it with all due consideration. Let me say at once, that if anything else were needed to complete my appreciation of your fine qualities of heart and mind, this last letter of yours would surely suffice it!

How let me answer your objections to your own promotion, and thereby let you understand the reason which prompts me to desire to raise in rank.

Firstly, as to seniority. It has been the rule to raise princes in rank in accordance with seniority, but in accordance with the recipient's own merit, together with the accumulated merits which he inherits from his father.

Secondly, as to your office. Try as you might to minimize it, it remains that your office is no less than that of Inter-Secretary of State, and that is exactly what the trait is. If it is proper for the trait to become Phra Ong Chao, why not you?

To sum up the reason why I think it proper to raise your rank are :

(1) You are the eldest son of Prince Bidyalabh, who in his time has served the king in several high offices with conspicuous merit, and whose loyalty to the king and the state had been a shining example to princes and officials.

(2) You yourself have followed closely in your father's footsteps, have served the king in several capacities, until you have reached the high and honourable office of Assistant Private Secretary and clerk of Privy Council, and are entirely trusted and valued by your master.

If these are not good and sufficient reason for my desire to elevate you in rank, then I give it up! I mean, I do not think I could desire any other reasons for promotion people that would be better than the ones I have already given.

Therefore, I still intend to stick to the order I have already given about your promotion.¹

รัชกาลที่ 6 ทรงสถาปนาพระองค์จากหม่อมเจ้าขึ้นเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า ใน พ.ศ. 2465² เมื่อทรงมีพระชันษาได้ 37 ปี นับเป็นพระราชนัดดารัชกาลที่ 4 ชั้นหม่อมเจ้าเพียงไม่กี่พระองค์ที่ได้รับสถาปนาเป็นพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า โดยในสมัยรัชกาลที่ 6 มีเจ้านายชั้นเดียวกันกับพระองค์ที่ได้รับสถาปนาขึ้นมาแล้ว 3 พระองค์ คือ หม่อมเจ้าจุลเจิมศักดิโกตากร กฤดากร เป็นพระองค์เจ้าจุลเจิมศักดิโกตากรเมื่อ พ.ศ. 2455 หม่อมเจ้าเณร เกษมสันต์ เป็นพระองค์เจ้า ศุภโยคเกษม เมื่อ พ.ศ. 2464 และหม่อมเจ้าไตรทศประพันธ์ เทวกุล เป็นพระองค์เจ้า ไตรทศประพันธ์ ปีเดียวกันกับที่พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงได้รับสถาปนา

การรับราชการด้านราชเลขาธุการของพระองค์เจ้าธานีนิวัต ดังที่สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถมีพระราชเสาวนีย์ว่ารัชกาลที่ 6 “ขาดคน” แท้จริงแล้วเป็นเพราะทรงต้องการคนที่ทรงคุ้นเคยมาทำงานด้านเลขาธุการและเป็นการพยายามปรับปรุงหน่วยงานด้านราชเลขาธุการเสียใหม่ เนื่องจากงานด้านราชเลขาธุการ แต่เดิมนั้นมีตำแหน่งเจ้ากรมพระอาลักษณ์เป็นผู้รับผิดชอบ ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีงานด้านเอกสารเพิ่มมากขึ้น จึงทรงตั้งตำแหน่งราชเลขาธุการเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งตำแหน่ง จนเมื่อมีการปฏิรูประบบราชการ พระองค์ได้ตั้งกระทรวงมรุทธาทร เป็นหน่วยงานหลักทำหน้าที่กำกับดูแลกรมพระอาลักษณ์ กรมราชเลขาธุการและกองรัฐมนตรีสภา เมื่อมีการะงานเพิ่มขึ้นจึงทรงตั้งตำแหน่ง ราชเลขาธุการฝ่ายต่างประเทศเพิ่มขึ้นอีกหนึ่งตำแหน่งด้วย

ต่อมารัชกาลที่ 5 โปรดให้ยุบกระทรวงมรุทธาทร และให้ยกตำแหน่งราชเลขาธุการขึ้นเทียบเท่ากับตำแหน่งเสนาบดี ทั้งนี้ราชเลขาธุการยังทำหน้าที่เป็นเลขาธุการเสนาบดีสภา และเลขาธุการองคมนตรีสภา อีกด้วย

¹ ลายพระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ถึงหม่อมเจ้าธานีนิวัต ลงวันที่ 7 ตุลาคม 2465 อ้างใน ธงชัย ลิขิตพรสวรรค์, บรรณาธิการ. (2556). *อดีตชีวิตประวัติ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร*. หน้า 131-135.

² พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). *เจ็ดรอบอายุ*. หน้า 110.

ในตอนต้นรัชกาลที่ 6 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ ซึ่งเป็นราชเลขานุการตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ออกจากตำแหน่งโดยให้เป็นเสนาบดีที่ปรึกษาแทน ดังที่หม่อมเจ้าธานีนิวัต ทรงอธิบายเรื่องนี้ว่า

ครั้งถึงรัชกาลที่ 6 กรมพระสมมตฯ ทรงพระชราและเริ่มประชวรเสาะแสวงจึ่งกราบถวายบังคมลาออกจากหน้าที่ราชการประจำ แต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระอาลัยโปรดให้ทรงเป็นเสนาบดีที่ปรึกษาทำนองอย่างที่เคยกันมานานาประเทศว่า Ministre sans portefeuille ฉะนั้นทรงเลื่อน กรมหลวงปราจิณกิติบดี ราชเลขานุการฝ่ายต่างประเทศขึ้นเป็นราชเลขานุการต่อมา จนพระองค์ท่านสิ้นพระชนม์ลง ก็โปรดให้พระยาจักรปาณี (ล่อ ไกรฤกษ์ ภายหลังเป็นเจ้าพระยามหิธร) แทน¹

ต่อมารัชกาลที่ 6 ทรงเปลี่ยนชื่อตำแหน่งจากราชเลขานุการเป็นราชเลขาธิการ หากสรุปโดยภาพรวมงานฝ่ายนี้ ประกอบไปด้วย ราชเลขาธิการเทียบเท่าตำแหน่งเสนาบดี ราชเลขานุการฝ่ายต่างประเทศเทียบเท่าตำแหน่งอธิบดี และผู้ช่วยราชเลขาธิการเทียบเท่าตำแหน่งปลัด

สำหรับพระองค์เจ้าธานีนิวัต ทรงเริ่มดำเนินงานด้านเลขานุการด้วยตำแหน่งเจ้ากรมราชเลขานุการในสำนักสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถราชเลขานุการของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถเมื่อ พ.ศ. 2453 และไม่ปรากฏว่าทรงทำหน้าที่อะไรเป็นพิเศษ ต่อมาทรงได้รับตำแหน่งผู้ช่วยราชเลขานุการฝ่ายต่างประเทศเมื่อ พ.ศ. 2456 และเมื่อพระยาศรีภริยาภิรักษ์ถึงแก่อนิจกรรม จึงทรงทำหน้าที่ ผู้ช่วยราชเลขาธิการ พร้อมกับทำหน้าที่เลขานุการเสนาบดีสภาอีกตำแหน่งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. 2461 โดยทรงรับราชการตำแหน่งสุดท้ายในสมัยรัชกาลที่ 6 คือ ราชเลขานุการฝ่ายต่างประเทศเมื่อ พ.ศ. 2462²

ทั้งนี้ตั้งแต่ในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 กระแสทำทนายระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ดังกล่าว ก็ปรากฏให้เห็นเป็นระยะ เช่น การทำทนายหนังสือพิมพ์ต่างๆ หรือการที่ขุนยัดเซ็นเดินทางเข้ามาเรียไร ใน พ.ศ. 2451 เพื่อทำการล้มล้างราชวงศ์ชิง จนทำให้กระแสการปกครองระบอบสาธารณรัฐแพร่กระจายในหมู่ชาวจีนที่อยู่ในสยาม จนกระทั่งเข้าสู่รัชกาลที่ 6 ความเจริญทางการศึกษาและสถานการณ์โลก เห็นได้จากในตอนต้นรัชกาลที่ 6 ที่ทรงไม่อนุญาตให้ฉายภาพยนตร์ที่มีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับกบฏในโปรตุเกส ด้วยเกรงว่า "อาจจะทำให้คนโง่เขลาเบาปัญญาที่มีความคิดเห็น

¹ หม่อมเจ้าวิบูลย์สวัสดิวงศ์ สวัสดิกุล และ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต. (2485). เล่มเดิม. หน้า 31.

² ธงชัย ลิขิตพรสวรรค์. (2556). อุตตวีประวัติ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. หน้า 285.

พุ่งส่วกันไปได้ต่างๆ”¹ และเมื่อเริ่มสมัยรัชกาลที่ 6 การต่อต้านระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ก็ถูกท้าทายผ่านทางหนังสือพิมพ์ และแสดงออกให้เห็นอย่างชัดเจนในเหตุการณ์กบฏ ร.ศ.130 ซึ่งเป็นผลมาจากการไม่พอใจต่อพระราชจริยวัตรของรัชกาลที่ 6

ต้นเหตุของเหตุการณ์กบฏดังกล่าวเริ่มจาก รัชกาลที่ 6 ทรงรับเอาแนวคิดกองทัพรักษาดินแดน (Territorial Army) ของอังกฤษ มาจัดตั้งเป็นกองทัพรักษาดินแดนที่ขึ้นตรงกับพระองค์โดยตรง โดยทรงเรียกว่า “กองเสือป่า” โดยสมาชิกกองเสือป่าส่วนใหญ่เป็นข้าราชการในพระราชสำนัก มีการจัดตั้งสโมสรเสือป่า เพื่อฝึกการรบ พร้อมกับพระราชทานปาล์มที่เรียกว่า “เทสนาเสือป่า” หรือ “ปลุกใจเสือป่า” เพื่อปลุกใจให้รักชาติ ศาสนาพระมหากษัตริย์ การก่อตั้งเสือป่านี้กลายเป็นเหตุผลที่สร้างความไม่พอใจแก่ทหาร ที่นำไปใช้เป็นข้ออ้างในการก่อกบฏ ร.ศ.130 เมื่อ พ.ศ. 2455 เพื่อทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่ระบอบประชาธิปไตย แต่ไม่ประสบความสำเร็จ

การตื่นตัวในระบอบการปกครองแบบใหม่นี้ทรงต้องการให้ข้าราชการเข้าใจระบอบดังกล่าว จึงโปรดให้สร้างเมืองจำลองขนาดใหญ่หลังพระที่นั่ง ในเขตพระราชวังพญาไท พระราชทานชื่อเมืองจำลองนี้ว่า ดุสิตธานี แล้วให้บรรดาผู้ที่อยู่ในเมืองเลือกนคราภิบาล คือ แมร์ (Mayor) มีสภาแบบอังกฤษโดยรัชกาลที่ 6 จะทรงเข้าประชุมสภาทุกครั้ง² ทั้งนี้การสร้างดุสิตเป็นเมืองทดลองการปกครองในระบอบใหม่ เนื่องจากเป็นเมืองขนาดเล็ก และน่าจะสะดวกต่อการพิจารณาข้อดีและข้อเสียในระบอบใหม่³ แต่ท้ายที่สุดเมืองจำลองดุสิตธานีก็ไม่ได้เกิดประโยชน์ต่อระบอบการปกครองใหม่อย่างไร คงเป็นเพียง “เมืองเล็กนี้ไม่มีผลอะไรนอกจากชาวบ้านเรือน, ขอกที่กันเสียจนในหลวงลุ่มจมโดยไม่รู้ลึกพระองค์”⁴

ความตื่นตัวเรื่องประชาธิปไตยในรัชสมัยนี้ยังปรากฏให้เห็นชัดเจนอีกครั้งใน พ.ศ. 2460 เมื่อสมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าจักรพงษ์ภูวนาถ กรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ ได้ทรงเขียนหนังสือกราบบังคมทูลให้ทรงตั้งรัฐมนตรีสภา (Legislative Council) ที่เคยมีมาแล้วในสมัยรัชกาลที่ 5 โดยทรงทูลแนะนำให้ทรงตั้งสภาดังกล่าว เพื่อทำหน้าที่ตรวจสอบร่างพระราชบัญญัติ

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2545). ประวัติต้นรัชกาลที่ 6. หน้า 165.

² พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์. (2555). เล่มเดิม. หน้า 350.

³ สุวดี เจริญพงศ์. (2519). ปฏิกริยาของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อการเคลื่อนไหวตามแนวคิดประชาธิปไตยและสังคมนิยมก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475. หน้า 52.

⁴ หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล, หม่อมเจ้าหญิง. (2561). พระราชวงศ์จักรี สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 (สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น สมัยรัชกาลที่ 6). หน้า 81.

ต่างๆก่อนที่จะทรงประกาศใช้ รวมถึงให้ประชาชนได้เข้าไปรับฟังการประชุมสภา และให้หนังสือพิมพ์ตีพิมพ์รายงานการประชุมด้วย¹ ทั้งนี้เพื่อป้องกันการที่พระมหากษัตริย์จะต้องเป็นผู้รับผิดชอบเพียงพระองค์เดียว การตื่นตัวดังกล่าวนี้เป็นผลจากการที่หนังสือพิมพ์ในช่วงเวลาดังกล่าวลงบทความโจมตีรัชกาลที่ 6 และราชสำนักอยู่บ่อยครั้งนั่นเอง แต่พระองค์ทรงกลับเห็นว่าประชาชนส่วนใหญ่ยังขาดความรู้ความเข้าใจในระบอบการเมือง เมื่อเป็นเช่นนั้นพระองค์ก็ยังมีพระราชอำนาจเพียงพระองค์เดียวในการเลือกสมาชิกวุฒิสภา ทรงมองว่าเป็นรัฐสภาปลอม

รัชกาลที่ 6 ยังทรงตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยอีกว่าเหมาะสมหรือไม่ที่จะนำรูปแบบการปกครองแบบตะวันตก มาใช้กับสยาม แนวพระราชดำรินี้จะกลายเป็นทฤษฎีเดียวกันกับพระองค์เจ้าธานีใช้อ้างถึง อันจะกล่าวในบทต่อไป ทั้งนี้พระองค์เจ้าธานีวัดไม่ได้ทรงมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยตรงในสมัยรัชกาลที่ 6 เนื่องจากทรงรับผิดชอบงานด้านราชการเกี่ยวกับการเกี่ยวกับฝ่ายต่างประเทศ งานหลักส่วนใหญ่ที่ทรงทำ จึงเป็นการร่างหนังสือพิธีการทูตต่างๆ แต่ดังที่กล่าวไปแล้วว่าทรงมีความสามารถด้านการใช้ภาษา หน้าที่ถัดมาจึงเป็นการแปลงานถวายเป็นที่ทรงเล่าวว่า “ให้มีหน้าที่เฉพาะตัว แปลข่าวสงครามส่งหนังสือพิมพ์ทุกวัน พระเจ้าอยู่หัวสนพระราชหฤทัยในเรื่องนี้มาก ถึงกับทรงเรียกเล่นๆว่าพ่อเป็น “เพรสบูโร” อย่างที่รัฐบาลนานาประเทศเขาทำกัน แต่ในการทำข่าวนี้ถ้าพลาดพลั้งไปก็อาจถูกทรงต่อว่าหรือบางทีก็กริ้วลงมา”²

รวมถึงยังทรงเป็นผู้ทำข่าวในพระราชสำนักส่งให้กับหนังสือทั้งไทยและต่างประเทศอีกด้วย แม้ว่าในภายหลังจะทรงมีโอกาสได้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการเมือง โดยทรงทำหน้าที่เลขานุการเสนาบดีสภา ดังที่ทรงกล่าวว่าต้องสงวนความลับอย่างยิ่ง และเมื่อทรงตั้งกรรมการองคมนตรีดูแลการตัดรายจ่ายแผ่นดิน ซึ่งประกอบไปด้วยเจ้านายผู้ใหญ่ 3 พระองค์คือ สมเด็จเจ้าฟ้าฯกรมพระยาภาณุพันธุยุคล สมเด็จเจ้าฟ้าฯกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จฯกรมพระยาดำรงราชานุภาพ พระองค์เจ้าธานีวัดยังได้ทำหน้าที่เป็นเลขานุการของคณะกรรมการดังกล่าวอีกด้วย³

นอกจากนี้ยังทรงเป็นอาจารย์พิเศษที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยทรงทำหน้าที่สอนในวิชาประวัติศาสตร์ ทั้งยังได้ทรงแต่งตำราขึ้นสำหรับการเรียนวิชาประวัติศาสตร์ในระดับมหาวิทยาลัย ความเชี่ยวชาญนี้ยังปรากฏว่าสมเด็จฯกรมพระยาชัยนาทนเรนทร ได้ทรงชักชวนไป

¹ พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์. (2555). เล่มเดิม. หน้า 338.

² พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). เล่มเดิม. หน้า 57.

³ หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล. (2561). เล่มเดิม. หน้า 168.

เป็นคนบดีอักษรศาสตร์ที่เพิ่งจะตั้งขึ้นใหม่ในขณะนั้น แต่ทรงปฏิเสธไป นอกจากนี้เมื่อรัชกาลที่ 6 ทรงก่อตั้งวารสารสมุทสารขึ้น ยังทรงทำหน้าที่แปลงานเขียนเกี่ยวกับนาวิกยุทธลงในบทความดังกล่าวอีกเช่นกัน รวมไปถึงบทพระราชนิพนธ์เรื่องอุตรกรูที่แต่งขึ้นเป็นภาษาอังกฤษ เพื่อเสียดสีผู้ที่สนใจในระบอบการปกครองแบบใหม่ ก็ทรงโปรดให้พระองค์เจ้าธานีนิวัตเป็นผู้แปลเป็นภาษาไทย

การทำงานใกล้ชิดรัชกาลที่ 6 นี้เอง จะเป็นที่ย่อมเพาะให้ทรงมีแนวคิดทางการเมือง เช่นเดียวกับรัชกาลที่ 6 ในยุคต่อมา ทั้งนี้หากมองโดยภาพรวมจะเห็นได้ว่าพระองค์เจ้าธานีนิวัต ทรงเป็นหนึ่งในกลุ่มเจ้านายและขุนนาง“คณะใหม่” ของพระมงกุฎเกล้าฯ โดยหลังจากเกิดการเกิดปฏิวัติในจีน พ.ศ. 2454 และ เหตุการณ์กบฏ ร.ศ. 130 ที่ถูกมองว่าเป็นกบฏแบบใหม่ ที่สามัญชน อันเป็นคนนอกราชวงศ์ทำลายอำนาจชนชั้นนำ ทำให้รัชกาลที่ 6 ทรงตื่นตัวจนนำไปสู่การปรับคณะเสนาบดี และถูกมองว่าเป็นการลดบทบาทของเจ้านายให้น้อยลง

ทั้งนี้พระองค์ยังถูกมองว่าขาดเครือข่ายทางสังคมในการสนับสนุนพระองค์¹ เพราะขณะนั้นเสนาบดีที่มีอำนาจส่วนใหญ่ประกอบไปด้วยพระราชอนุชาในรัชกาลที่ 5 และพระเชษฐาของพระองค์ ทรงถือว่าเจ้านายที่มีอำนาจดังกล่าวโกงอำนาจของพระองค์² และเมื่อเกิดเหตุการณ์กบฏดังกล่าวทรงรู้สึกว่พระญาติพระวงศ์ไม่ได้แสดงความเป็นเด็อดเป็นร้อนแทน³ อันนำไปสู่การรวมกลุ่มใหม่ของพระองค์ขึ้นมาในพระราชสำนัก อันเป็นพื้นที่ที่จะทรงแสดงพระราชนิยมและพระปรีชาสามารถส่วนพระองค์ได้อย่างอิสระ⁴ ทั้งนี้ด้วยภูมิหลังของทั้งรัชกาลที่ 6 และพระองค์เจ้าธานีนิวัตที่มีความคล้ายคลึงกัน คือ เป็นนักเรียนเก่าอังกฤษที่จบจากมหาวิทยาลัยออกซ์ฟอร์ด และยังจบการศึกษาด้านประวัติศาสตร์อันเป็นแนวทางเดียวกับพระองค์เจ้าธานีนิวัต ที่จบในสาขาบุรพคดี ทั้งยังเคยมีส่วนร่วมเป็นหนึ่งในสมาคมคัสสมาคมที่ทรงตั้งขึ้นสำหรับนักเรียนในอังกฤษ จึงเป็นไปได้ว่าเป็นสาเหตุทำให้ทรงเลือกพระองค์เจ้าธานีนิวัตเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในคณะของรัชกาลที่ 6

รัชกาลที่ 6 ทรงพระปรีชาสามารถ และโปรดปรานงานด้านวรรณศิลป์ เพราะฉะนั้นตั้งแต่เกิดเหตุการณ์กบฏ ร.ศ.130 เป็นต้นมา ทรงพระราชนิพนธ์ผลงานต่างๆออกมาเป็นจำนวนมาก

¹ เดวิด เค. ้วยอาจ. (2556). เล่มเดิม. หน้า 395.

² ชานันท์ ยอดหงษ์. (2556). "นายใน" สมัยรัชกาลที่ 6. หน้า 232.

³ แหล่งเดิม. หน้า 233.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 234.

วัยอาจ มองว่าบทพระราชนิพนธ์ต่างๆ เหล่านี้ เป็นวิธีตอบโต้ที่ทรงพลังที่สุด¹ โดยทรงซื้อหนังสือพิมพ์พิมพ์ไทย สำหรับต่อต้านแนวคิดระบอบการเมืองแบบใหม่² ตัวอย่างบทพระราชนิพนธ์ที่แสดงให้เห็นถึงการต่อต้านระบอบการปกครองอื่นที่มีใช้สมบูรณาญาสิทธิราชย์ เช่น อุดตกรุ พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงแปลเป็นภาษาไทย และได้ทรงกล่าวถึงเรื่องนี้ว่า “อุดตกรุ ทรงเป็นล้านวนขอค่อนพวกใจเร็วและบ้าการเมือง”³ และดังที่กล่าวข้างต้นว่าพระราชดำริการเมืองของรัชกาลที่ 6 มีอิทธิพลต่อพระองค์เจ้าธานีนิวัต ปรากฏในบทนำของอุดตกรุว่าทรงมีความคิดแบบเดียวกันว่า “เพราะท่านมีพระราชดำริทำนองเดียวกันกับความคิดของคนอย่างเราๆ”⁴ ทั้งนี้พระองค์ยังถูกมองว่า ทรงปฏิเสธระบอบรัฐธรรมนูญ เพราะทรงเห็นว่าผู้ที่เรียกร้องให้มีการปฏิรูปการปกครอง เป็นผู้เห็นแก่ตัว ไม่จงรักภักดี และระบอบดังกล่าวจะนำความพินาศมาสู่ชาติ⁵

รวมถึงทรงเห็นว่าแนวคิดการเมืองแบบตะวันตกไม่เหมาะกับไทย นอกจากบทพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับการเมืองแล้ว ความเหมือนอีกหนึ่งเรื่องคือ รัชกาลที่ 6 โปรดการแปลบทละครสันสกฤต ที่เป็นภาษาอังกฤษมาเป็นภาษาไทย ความสนพระทัยในภาษาสันสกฤตนี้น่าจะเป็นอีกเหตุผลหนึ่งที่ทรงเลือกให้พระองค์เจ้าธานีนิวัต เข้ามาทำงานรับใช้ เนื่องจากทรงมีความเชี่ยวชาญด้านภาษาดังกล่าว ดังที่หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ทรงกล่าวว่า

ในเรื่องแปลหนังสือภาษาอื่นเป็นภาษาไทย หรือแปลภาษาไทยออกเป็นภาษาอื่นนี้, ในพวกนักเรียนนอกทั้งหมดที่ข้าพเจ้ารู้จัก มีอยู่เพียง 3 คน คือ 1.พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว(รัชกาลที่ 6) 2.กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ 3.พระองค์เจ้าธานีนิวัต เป็นผู้แปลได้อย่างเลิศล้ำ (Beautiful done) ไม่มีใครเหมือนจริงๆ ยังจะหาหนังสือที่จะพิสูจน์ได้อย่าง ว่านี่อยู่หลายเรื่อง น่าเสียดายที่มีอยู่เพียง 3 องค์ และทุกองค์ทรงมีงานอื่นทำยิ่งกว่าที่จะนั่ง แต่แปลหนังสือ มิฉะนั้น โลกจะต้องเลื่องลือถึงวัฒนธรรม Culture ของคนไทย⁷

¹ เดวิด เค. วัยอาจ. (2556). *เล่มเดิม*. หน้า 402.

² คริส เบเคอร์ และ ผาสัก พงษ์ไพจิตร. (2559). ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย = *A history of Thailand*. หน้า 174.

³ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). *เล่มเดิม*. หน้า 67.

⁴ *แหล่งเดิม* หน้า 67.

⁵ เดวิด เค. วัยอาจ. (2556). *เล่มเดิม*. หน้า 412.

⁶ คริส เบเคอร์ และ ผาสัก พงษ์ไพจิตร. (2559). *เล่มเดิม*. หน้า 174.

⁷ หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล. (2561). *เล่มเดิม*. หน้า 32.

หรือดังที่เจ้าพระยารามราฆพ (ม.ล.เพ็ญ พึ่งบุญ) ได้กล่าวว่าเมื่อรัชกาลที่ 6 ต้องการจะทราบเรื่องหรือสงสัยอะไร ก็มักจะจดโน้ตเล็กๆถามพระองค์¹ จนเมื่อพระมกุฎเกล้าไถ่จะสวรรคต ทรงแปลเรื่องมัทนะพาธาค้างเอาไว้ ก็ยังทรงมีโน้ตในบทละครดังกล่าวถึงพระองค์เจ้าธานีนิวัต² ความเหมือนเหล่านี้ย่อมเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงการส่งต่อแนวคิดต่อกันได้เป็นอย่างดี

นอกจากนี้รัชกาลที่ 6 ยังได้สถาปนาชาตินิยมขึ้นมา โดยทรงได้รับอิทธิพลจากอังกฤษในเรื่องแนวคิด ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และหัวใจหลักของชาติอยู่องค์พระมหากษัตริย์ ดังปรากฏว่าได้ทรงสถาปนาในวันที่ 6 เมษายน เป็นวันจักรี เพื่อเป็นวันสำหรับชาติไทย อันเป็นการสถาปนาความสำคัญของความเป็นราชวงศ์จักรีอย่างชัดเจน³ การสร้างสำนึกนี้จะเป็นต้นแบบต่อพระองค์เจ้าธานีนิวัตในการทรงพระนิพนธ์เกี่ยวกับรัชกาลที่ 1 ในช่วงฟื้นฟูสถาบันพระมหากษัตริย์ พ.ศ. 2490 สำนึกชาตินิยมนี้ยังส่งผลต่อภาพลักษณ์ชาวจีนในขณะนั้น โดยเฉพาะการเผยแพร่แนวคิดระบอบสาธารณรัฐในหมู่ชาวจีน ที่จะมีการตั้งข้อจำกัดอย่างมากต่อโรงเรียนจีนในช่วงที่พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการในสมัยรัชกาลที่ 7 อีกเช่นกัน

ในสมัยรัชกาลที่ 6 ยังมีการขยายตัวของการศึกษา การพิมพ์ และผู้ที่ต้องการจะรู้เรื่องราวทางประวัติศาสตร์เพิ่มขึ้น จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงการรับรู้ทางประวัติศาสตร์ขึ้นในหมู่ชนชั้นนำ⁴ พระองค์เจ้าธานีนิวัตเป็นเจ้านายพระองค์หนึ่งที่ได้สนองแนวพระราชดำรินี้ ดังนั้นเมื่อทรงรับเป็นอาจารย์พิเศษที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จึงทรงแต่งตำราวิชาประวัติศาสตร์ขึ้น ชื่อว่า หัวข้อประวัติศาสตร์ภาค 1 โบราณประวัติ เป็นการรวบรวมเนื้อหาประวัติศาสตร์ในยุคโบราณของแต่ละชาติ รวมถึงมีการอธิบายความหมายของคำว่า พงศาวดาร และคำว่าประวัติศาสตร์ โดยในตำราเล่มดังกล่าวยังมีการกำหนดให้เรียกว่า ประวัติศาสตร์แทนพงศาวดารอีกด้วย⁵ ทรงอธิบายเหตุผลดังกล่าวว่า

ได้เสนอให้เรียกว่า “ประวัติศาสตร์” ตามพระราชนิยมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เพราะพงศาวดารนั้นโดยศัพท์จักแปลว่า “เรื่องราวของพระอวตาร” หรือพระนารายณ์ซึ่งไทยเราเฉลิมเอาเป็นเกี่ยวข้องกับพระเจ้าแผ่นดินของเราบ่อยๆ และถึงอย่างไรก็คงเป็น

¹ นิรมล ตีรณสาร สวัสดิบุตร. (2556). เล่มเดิม. หน้า 32.

² หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล. (2561). เล่มเดิม. หน้า 175.

³ อรรถจักร สัตยานุรักษ์. (2538). เล่มเดิม. หน้า 201.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 257.

⁵ พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2460). หัวข้อประวัติศาสตร์ภาค 1 โบราณประวัติ.

ด้วยคำมั่นคร่ำมดี แต่เมื่อจะกล่าวถึงวิชานี้อย่างกว้างขวางแล้ว พอเห็นว่าไม่เป็นคำที่จะ
ควรนำมาใช้กับประวัติของนานาประเทศซึ่งเรามีได้รู้เรื่องหรือยกย่องพระอวตาร
เป็นอันว่า เราเปลี่ยนเรียกวิชาพงศาวดารว่า “ประวัติศาสตร์”¹

สิ่งเหล่านี้จึงทำให้เห็นว่าพระองค์เจ้าธานีนีวัตทรงทำงานใกล้ชิดกับรัชกาลที่ 6 อย่างมาก
ทั้งในงานด้านราชเลขาการฝ่ายต่างประเทศ หรือแม้แต่งานด้านหนังสือต่างๆ อาจจะเรียกว่า
ทรงเป็นคนโปรดคนหนึ่งของรัชกาลที่ 6 ก็ได้ ทั้งจากการที่ทรงได้รับสถาปนาขึ้นเป็นพระองค์เจ้า
ในขณะที่พระชันษายังไม่สูงนัก รวมถึงหน้าที่ที่ทรงรับผิดชอบดังจะเห็นจากการที่รัชกาลที่ 6 ทรงมี
พระราชหัตถเลขาตอบกลับเมื่อพระองค์เจ้าธานีนีวัตมีหนังสือกราบบังคมทูลขอให้งดการที่จะ
สถาปนาพระองค์ขึ้นเป็นพระองค์เจ้า ซึ่งไม่ต่างอะไรข้าราชการสำนักในขณะนั้นที่ผู้ใดเป็นคนโปรดก็
มักจะได้รับการเลื่อนตำแหน่งขึ้นอย่างรวดเร็ว² สภาวะดังกล่าวยังสะท้อนให้เห็นภาพได้อย่าง
ชัดเจนในวรรณกรรมเรื่องสี่แผ่นดิน ช่วงรัชกาลที่ 6 ที่ว่า “สมัยนี้ท่านโปรดใครก็โปรดจริงๆ ไม่เหมือน
แต่ก่อน ท่านก็ต้องยกย่องของท่านให้สูงเป็นพิเศษ”³ ความใกล้ชิดและสนิทสนมจนทำให้ทรง
เจริญก้าวหน้าในสมัยรัชกาลที่ 6 เห็นได้จากการที่พระองค์ทรงถือว่า พระองค์เจ้า
ธานีนีวัต “เป็นญาติสนิทผู้หนึ่งกับอีกสถานหนึ่งเป็นผู้พอใจศึกษาในทางประวัติศาสตร์และ
โบราณคดี นับว่าใจตรงกัน”⁴ และคงรับราชการใกล้ชิดในตำแหน่งราชเลขาการฝ่ายต่างประเทศ
จนรัชกาลที่ 6 สวรรคตในวันที่ 26 พฤศจิกายน พ.ศ. 2468

2.3 บทบาทในสมัยรัชกาลที่ 7 (2468-2475)

เมื่อรัชกาลที่ 6 สวรรคตลง พระราชวงศ์และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ได้กราบบังคมทูลเชิญ
สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าฯ กรมหลวงสุโขทัยธรรมราชาพระราชอนุชาร่วมพระชนนีที่เหลือ
เพียงพระองค์เดียวของรัชกาลที่ 6 ขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 7 อันเป็นไปตามที่ทรงตั้ง
พระราชหฤทัยไว้ในพระราชพินัยกรรม ทั้งนี้รัชกาลที่ 7 ทรงเป็นพระราชโอรสรุ่นเล็กของรัชกาลที่ 5
ทรงได้รับการศึกษาขั้นต้นที่โรงเรียนราชกุมารในพระบรมมหาราชวัง และเสด็จไปศึกษาต่อที่
ประเทศอังกฤษ เริ่มจากระดับมัธยมที่โรงเรียนอีตันอันเป็นโรงเรียนที่มีชื่อเสียงโรงเรียนหนึ่งที่มีแบบ
แผนขนบธรรมเนียมทั้งยังตั้งอยู่ใกล้กับพระราชวังวินด์เซอร์ จึงพลอยทำให้ได้รับการอบรมให้รู้จัก

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). เล่มเดิม. หน้า 63.

² ชานันท์ ยอดหงส์. (2556). เล่มเดิม. หน้า 38.

³ หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช, หม่อมราชวงศ์. (2541). สี่แผ่นดิน. หน้า 552.

⁴ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). เล่มเดิม. หน้า 64.

เจ้านายและราชประเพณี¹ ฉะนั้นเรื่องการศึกษาขั้นต้นของทั้งรัชกาลที่ 7 และพระองค์เจ้าธานีนิวัต จึงเป็นไปในลักษณะแบบแผนเดียวกัน ต่างกันตรงที่เมื่อจบระดับมัธยมศึกษาแล้ว รัชกาลที่ 7 ทรงเรียนต่อที่ในวิชาทหารปืนใหญ่ม้า โรงเรียนนายร้อยทหารที่เมืองวูลิช ทั้งนี้ยังทรงสำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนเสนาธิการทหาร ที่ประเทศฝรั่งเศส ดังนั้นเมื่อทรงเข้ารับราชการในรัชกาลที่ 6 หน้าที่ของพระองค์จึงล้วนแต่เป็นหน้าที่ทางทหารทั้งสิ้น และทรงมีเวลาเตรียมพระองค์สำหรับการเป็นพระมหากษัตริย์เพียง 8 เดือนเท่านั้น จึงนับว่าทรงเป็น “unprepared king” ดังที่ชาวต่างชาติเปรียบเปรยพระองค์ว่า “The new king is just stepping out from Cadet school”² เพราะไม่มีใครคาดคิดว่าพระองค์จะได้ขึ้นครองราชย์สมบัติ เพราะทรงเป็นเสมือน “Baby of family”³ อยู่เสมอ

ทั้งนี้เมื่อรัชกาลที่ 7 ขึ้นครองราชย์ ต้องทรงประสบปัญหาที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ที่ทรงห่างเหินกับพระราชวงศ์โดยเฉพาะพระราชวงศ์ผู้ใหญ่ที่ทรงงานมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ทั้งยังทรงห่างเหินกับราษฎรเช่นกัน ดังที่พระยาภิรมย์ภักดี (พรานซีส บี.แซร์) แสดงความเห็นไว้ว่า

พระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) ไม่สามารถเป็นที่เข้าถึงโดยอิสระสำหรับผู้ซึ่งรับผิดชอบงานของรัฐบาลอย่างแท้จริง ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงมักจะมีพระบรมราชวินิจฉัยตามความคิดเห็นของคนกลุ่มเดียว ซึ่งเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน โดยมีได้คำนึงถึงสวัสดิภาพของสยาม พระองค์มักจะไม่ทรงทราบข้อเท็จจริง ซึ่งเป็นพื้นฐานของสถานการณ์ที่พระองค์ทรงดำเนินการ ด้วยเหตุนี้ในบางครั้งจึงทรงกระทำไปโดยมิได้ทรงทราบความจริงซึ่งก่อให้เกิดผลที่หน้าเสีย⁴

ปัญหาดังกล่าวทำให้เกิดทัศนคติที่ไม่ดีต่อราชสำนัก รวมถึงความนิยมต่อรัชกาลที่ 6 เองดังจะเห็นได้จากการเกิดข่าวลือต่างๆว่าจะเชิญเจ้านายพระองค์อื่นๆขึ้นครองราชย์สมบัติแทนหรือดำรงตำแหน่งประธานาธิบดีหากมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง รัชกาลที่ 7 เองก็ทรงทราบปัญหานี้ ดังที่ทรงมีพระราชหัตถเลขาว่า “สิ่งที่น่าเสียใจเป็นอย่างยิ่งก็คือการที่ราชสำนักถูกดูหมิ่นดูแคลน และในระยะใกล้จะสิ้นรัชกาลก็กำลังจะเริ่มถูกเยาะหยัน... ความเคลื่อนไหวทางความคิด

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2507). *เล่มเดิม*. หน้า 3.

² หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล, หม่อมเจ้าหญิง. (2557). *สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น (รวมเล่ม)*. หน้า 24.

³ *หน้าเดิม*

⁴ สุวดี เจริญพงศ์. (2519). *เล่มเดิม*. หน้า 60.

ในประเทศนี้ ชี้ให้เห็นสัญญาณอันแน่ชัดว่า วันเวลาของการปกครองแบบผู้นำถืออำนาจสิทธิขาด แต่ผู้เดียวใกล้จะหมดลงไปทุกที”¹ ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่า เกิดความไม่มั่นคงของสถาบันพระมหากษัตริย์ อันจะนำไปสู่ความไม่พอใจในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์

นอกจากปัญหาที่เกิดขึ้นภายในราชสำนักแล้ว สถานการณ์โลกยังเกิดปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ รัฐบาลได้ดำเนินการลดข้าราชการเพื่อแก้ปัญหาส่วนหนึ่ง นอกจากเรื่องของเศรษฐกิจแล้ว รูปแบบการปกครองที่เน้นความสำคัญของคนส่วนใหญ่ทั้งประชาธิปไตยและคอมมิวนิสต์ที่กำลังอยู่ในช่วงแพร่หลาย ประกอบกับนักเรียนที่ไปศึกษาจากต่างประเทศสำเร็จการศึกษาและเดินทางกลับมาในช่วงเวลาดังกล่าว นอกจากนี้การขยายตัวของระบบเงินตรา การยกเลิกไพร่ กลายเป็นราษฎรทำให้มีสำนึกความเป็นมนุษย์มากขึ้น รวมถึงสื่ออย่างหนังสือพิมพ์ที่เป็นหนึ่งในการขยายข่าวสาร ยังเป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแปลงการปกครองอีกเช่นกัน² ทำให้รัฐบาลเกิดความตื่นตัวร่วมด้วย ในที่สุดแม้จะมีการพยายามร่างรัฐธรรมนูญขึ้นใช้แต่ก็ถูกปฏิเสธจากบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางชั้นผู้ใหญ่ จนกระทั่งวันที่ 24 มิถุนายน 2475 คณะราษฎรซึ่งส่วนใหญ่เป็นข้าราชการและมีแกนนำเป็นนักเรียนนอก ได้ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองมาเป็นระบอบประชาธิปไตยสำเร็จในวันดังกล่าว

เมื่อเริ่มรัชกาลที่ 7 ได้เพียง 2 วันทรงตั้งคณะอภิรัฐมนตรี ซึ่งประกอบด้วยพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่เพื่อทรงปรึกษาราชการทั้งปวง และจะได้เป็นกำลังแก่การที่จะทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยทั้งปวง³ ทั้งนี้อภิรัฐมนตรีแต่ละพระองค์เคยดำรงตำแหน่งสูงในสมัยรัชกาลที่ 5 แต่ไม่เป็นที่โปรดปรานของรัชกาลที่ 6⁴ นอกจากนี้ยังมีการปรับตำแหน่งเสนาบดีขึ้นใหม่ พระองค์เจ้าธานีนิวัตได้เข้ามารับหน้าที่เสนาบดีกระทรวงธรรมการแทนเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี และได้ดำเนินนโยบายทางการศึกษาต่างๆ ที่มีลักษณะค่อนข้างไปทางชาตินิยมอย่างมากเนื่องจากบริบทโลกดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้น

โดยนโยบายของกระทรวงธรรมการในช่วงที่ทรงเป็นเสนาบดีล้วนเป็นพระบรมราโชบายของรัชกาลที่ 7⁵ การเลือกพระองค์เจ้าธานีนิวัตให้เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการในช่วงเวลา

¹ สุวดี เจริญพงศ์. (2519). เล่มเดิม. หน้า 61.

² อรรถจักร สัตยานุรักษ์. (2538). เล่มเดิม. หน้า 214.

³ หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล. (2561). เล่มเดิม. หน้า 39.

⁴ เบนจามิน เอ. บัทสัน. (2560). อวสานสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม. หน้า 40.

⁵ แฉ่งน้อย ติตติรานนท์. (2519). เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์. หน้า

ดังกล่าว เพราะรัชกาลที่ 7 ต้องการขจัดความขัดแย้งในพระราชวงศ์¹ ทั้งนี้นโยบายที่เห็นได้อย่างชัดเจนคือ นโยบายที่ดำเนินการแก้ปัญหาโรงเรียนจีน เพราะปรากฏมาก่อนที่จะทรงเป็นเสนาบดีอยู่ก่อนแล้วว่า โรงเรียนจีนได้ดำเนินการสอนลัทธิการเมืองทั้งลัทธิก๊กมินตั๋ง และลัทธิคอมมิวนิสต์ที่แพร่หลายเข้ามาในช่วงหลัง อันไม่สอดคล้องกับระบอบการปกครองของสยามในช่วงนั้น และเกิดความหวาดระแวงต่อสาเหตุดังกล่าว จึงเริ่มดำเนินการออกกฎหมายเพื่อควบคุม โดยการออกพระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ โดยวางบทลงโทษโรงเรียนจีนที่ไม่ปฏิบัติตามจะต้องถูกปิดโรงเรียน²

โดยรัชกาลที่ 7 ทรงเห็นว่าโรงเรียนที่ฝ่าฝืนควรได้รับโทษจำคุกด้วย เพราะ “เรื่องนี้เกี่ยวไปในทาง politic ด้วย”³ พระองค์เจ้าธานีนิวัตได้สนองพระบรมราชโองการดังกล่าว โดยทรงขอรับรองอธิบดีศาลฎีกาว่า “ขอให้ช่วยกระชับศาลล่างให้วางโทษแรงขึ้นสักหน่อย”⁴ ซึ่งพระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงเห็นว่าโรงเรียนจีนเป็นสาเหตุนำอันตรายมาสู่บ้านเมืองได้ เนื่องจากมีความเคลื่อนไหวทางการเมืองมาก ผิดกับโรงเรียนอเมริกันและโรงเรียนอังกฤษ จึงต้องมีการควบคุมมากกว่า⁵ ซึ่งมีนโยบายสำคัญคือสร้างความผสมกลมกลืน โดยการบังคับให้ครูและครูใหญ่ต้องรู้ภาษาไทย เพิ่มชั่วโมงในการเรียนภาษาไทย และที่สำคัญคือการพยายามให้โรงเรียนจีนโอนมาเป็นโรงเรียนประชาบาล เพื่อง่ายต่อการควบคุมดูแล ซึ่งหากโรงเรียนใดไม่โอนมาเป็นโรงเรียนประชาบาลจะถูกจับตามองเป็นพิเศษ⁶

¹ แฉ่งน้อย ติตติรัตนนท์. เล่มเดิม. หน้า 230.

² ณรงค์ พ่วงพิศ. (2517). เล่มเดิม. หน้า 17.

³ แหล่งเดิม. หน้า 62.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 63.

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 24.

⁶ แหล่งเดิม. หน้า 38.

ภาพประกอบ 6 พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงตรวจราชการขณะทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ
สมัยรัชกาลที่ 7

ที่มา: พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2517). *อัตตชีโวประวัติ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร*. หน้า 151.

ในด้านที่เกี่ยวข้องกับการจัดการเรียนการสอนในช่วงเวลาที่ทรงเป็นเสนาบดีธรรมการ เพื่อแก้ปัญหการแพร่หลายของลัทธิการปกครองใหม่ ได้ทรงปรับปรุงหลักสูตร โดยกำหนดให้มีการสอนวิชาหน้าที่พลเมือง วิชาภูมิศาสตร์ และประวัติศาสตร์ไทย รวมถึงกำหนดให้มีการบังคับเรียนวิชาลูกเสือในโรงเรียนจีน¹ นอกจากนี้ยังออกกฎบังคับให้การร้องเพลงสรรเสริญพระบารมีเมื่อจัดการแสดงต่างๆภายในโรงเรียน² ดังนั้นนโยบายที่ทรงมีต่อโรงเรียนจีนจึงมิใช่ด้านการศึกษาเพียงอย่างเดียว แต่เกี่ยวกับเรื่องของการเมืองอีกประการหนึ่งด้วย โรงเรียนจีนจึงถูกมองว่าเป็นพื้นที่ที่ใช้

¹ ณรงค์ พ่วงพิศ. (2517). *เล่มเดิม*. 39.

² *หน้าเดิม*.

ในการกำจัดการปกครองแบบใหม่ที่เป็นภัยต่อความมั่นคงของประเทศ โดยมีการนำอุดมการณ์ชาตินิยมเข้ามาใช้ในการดำเนินนโยบาย รวมถึงการสร้างสำนึกให้จงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์อันจะช่วยสร้างความมั่นคงให้แก่ชาติในช่วงเวลาที่กำลังถูกท้าทายด้วยระบบใหม่

ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้ไม่นาน พระองค์เจ้าธานีวัตได้ทรงเสนอนโยบายสำคัญโดยทูลเกล้าฯถวาย โครงการจัดการศึกษาตามอย่างที่มีมุสโสลินี ได้กระทำในประเทศอิตาลี¹ เพื่อปลูกฝังค่านิยมให้ภักดีต่อผู้นำผ่านการจัดรูปแบบการศึกษา แม้รัชกาลที่ 7 จะทรงเห็นด้วย แต่ก็ทรงเห็นว่าอาจจะสายเกินไป โดยมีพระราชกระแสรับสั่งว่า

ฝ่ายอิตาเลียสอนให้เด็กของเขานิยมการปกครองอย่างวิธีของ Fascism ได้ แต่เราจะสอนคนไทยให้นิยมการปกครองอย่าง Absolute Monarchy ได้หรือ? ทรงสงสัยมาก เพราะถ้าทำเดี๋ยวนี้ ช้าเกินไปเสียแล้ว และจะกลับไปความนิยมนับถือในพระองค์สมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน อย่างที่เคยเป็นมาแต่ก่อนไม่ได้อีก เพราะคนที่เป็นบิดาของเด็กๆ ที่กำลังเรียนอยู่เดี๋ยวนี้ เคยชินและชอบการนิเทศพระเจ้าแผ่นดินจนติดตัวเสียแล้ว

อนึ่งทรงพระราชดำริเห็นว่า เมืองไทยเราใช้วิธีการปกครองอย่าง Dictatorship แต่ไม่ใช่วิธีการอย่างอื่นๆ ของ dictator กลับใช้ลักษณะการของ democracy หลายอย่าง จึงเป็นการครึ่งๆ กลางๆ และยังไม่ตกลงใจกันจริงๆ ว่าจะเอาอย่างไรด้วย ถ้าจะไม่ใช้แบบ democracy เราก็กลัวฝรั่งจะติเตียนว่า uncivilized ส่วนอิตาเลียไม่ต้องกลัว ใครจะด่าก็ช่าง ดังนั้นเมืองเราจะต้องตกอยู่ between two stools เพราะลังเลใจ ที่จริงถ้าเอาแบบ Fascist ที่เดียว และมี Fascist party ขึ้น บางทีจะดี และจะเป็น way out ที่ดีที่สุด แต่จะทำได้หรือ ? ถ้าทำไม่ได้ก็ควรเตรียมการที่จะเปลี่ยนเป็น constitutional Monarchy โดยเร็วที่สุดที่จะเป็นได้ และต้องให้การศึกษาไปในทางนั้นละกระมัง (สะกดตามเดิม)²

รัชกาลที่ 7 ทรงเล็งเห็นถึงความสำคัญของความนิยมต่อรูปแบบการปกครองระบอบใหม่ และทรงคาดการณ์ไว้แล้วว่าต้องมีการเปลี่ยนแปลงการปกครองเกิดขึ้น³ ได้ทรงเตรียม

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงต่างประเทศ รัชกาลที่ 7 เลขที่ ร.7 ต38/17 เรื่องความคิดเห็นท่านมุสโสลินี เรื่องการศึกษาของประเทศอิตาลี พ.ศ. 2475.

² หน้าเดิม.

³ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี, สมเด็จพระนางเจ้า. (2559). เบื้องแรกประชาธิปไตย : บันทึกความทรงจำของผู้อยู่ในเหตุการณ์สมัย พ.ศ. 2475-2500. หน้า 26.

ประกาศใช้รัฐธรรมนูญขึ้น โดยก่อนหน้านี้ได้พระราชทานสัมภาษณ์แก่นักข่าวชาวอเมริกัน เมื่อครั้งที่เสด็จไปยังประเทศสหรัฐอเมริกา ว่าทรงมีพระราชประสงค์ที่จะพระราชทานรัฐธรรมนูญ อีกทั้งยังเห็นได้จากการที่ทรงแต่งตั้งองคมนตรีจำนวน 40 คน ดำเนินการประชุมสภาองคมนตรีเพื่อทดลองทำหน้าที่สมานติบัญญัติ โดยก่อนจะมีการประชุมสภาองคมนตรีดังกล่าวได้ทรงตั้งกรรมการเพื่อจัดระเบียบของคมนตรี โดยมีพระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงเป็น 1 ในจำนวน 9 คนของคณะกรรมการ ซึ่งได้มีการกล่าวถึงเรื่องอุดมคติประชาธิปไตย พระองค์เจ้าธานีนิวัต ทรงเสนอว่า

จึงอยากจะปรารภไว้ว่า ไซ้เหตุที่จะถือเอาประชาธิปไตยเป็น World Axiom เพราะเห็นว่าประชาธิปไตยที่แพร่หลายไปมากนั้นเกิดจาก prestige ของพวก Anglo-Saxon สหรัฐอเมริกาได้ริเริ่ม democratic-system ขึ้น มีอเมริกาได้และฝรั่งเศสได้รับรองเอาไปใช้ แต่ก็ไม่เห็นเป็นผลจริงจัง ทรงเห็นว่าถ้าไม่ใช่พวก Anglo-Saxon แล้ว ชาติอื่นๆก็ยังไม่สามารถสำเร็จ ถ้าสังเกตประเทศที่ใกล้เคียงบ้านเรา เท่าที่จีนทำไปอย่างพวก Anglo-Saxon นั้น ก็มีผลให้มีการจลาจล ประเทศญี่ปุ่นนั้นถึงจะมี Parliament แท้จริงหัวใจของการปกครองก็ยังเป็นรูป autocracy หัวใจราษฎรยังตรงกันข้ามกับ democratic principle จึงทรงเห็นว่า ชาวตะวันออกน่าจะเหมาะแก่การปกครองเป็น patriarchal ไม่น่าเชื่อว่าการปกครองมาจากส่วนล่างขึ้นไปส่วนสูง (สะกดตามเดิม)¹

ทรงเห็นว่าระบอบดังกล่าวเป็นแนวคิดจากต่างชาติ ไม่เหมาะกับวัฒนธรรมไทยเนื่องจากพระมหากษัตริย์ทรงศีลธรรมและทรงฉลาดพอ เห็นได้จากการที่ชาติมีอิสรภาพมาได้ถึง 150 ปี ก็เพราะความที่ทรงฉลาดและยังไม่เห็นใครจะสามารถทำได้² “ชาวตะวันออกน่าจะเหมาะแก่การปกครองเป็น Patriarchal ไม่น่าเชื่อว่าการปกครองจะมาจากส่วนล่างขึ้นไปส่วนสูง”³ นอกจากนี้เมื่อ ม.จ.สิทธิพร กฤดากร ซึ่งเป็นกรรมการองคมนตรีได้เสนอให้สภากรรมการองคมนตรีสามารถเรียกประชุมปรึกษาตนเอง พระองค์เจ้าธานีนิวัตยังได้ทรงเห็นแย้งในข้อเสนอดังกล่าว “ไม่ทรงเห็นชอบด้วยการที่จะสนับสนุนคนชั้นต่ำให้เป็นปรปักษ์ต่ออำนาจสูงในแผ่นดิน

¹ Paul M. Handley. (2006). *The King Never Smiles : A Biography of Thailand's Bhumibol Adulyadej*. Page 41.

² Chris Baker และ Pasuk Phongpaichit. (2009). *A history of Thailand*. Page 126.

³ สนธิ เตชานันท์. (2545). *เล่มเดิม*. หน้า 221.

อเมนด์เมนต์ของหม่อมเจ้าสิทธิพรไปในทางประชาธิปไตย ฉะนั้นก็ไม่ได้เห็นด้วยอีกขอพระราชทานโหวตค้าน เห็นควรคงไว้ตามร่างเดิม"¹

นอกจากนี้หม่อมเจ้าหญิงพูนพิศมัย ดิศกุล ได้กล่าวถึงการที่รัชกาลที่ 7 ได้ทรงร่างรัฐธรรมนูญขึ้นนั้น ปรากฏว่าพระองค์เจ้าธานีนิวัต รวมถึง สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วรพินิต และพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ไม่ได้เห็นด้วยกับแนวพระราชดำริดังกล่าว² แสดงให้เห็นว่ากลุ่มเจ้าที่แม้จะได้รับการศึกษาจากตะวันตกก็ตาม แต่แนวคิดที่จะนำระบอบการปกครองแบบใหม่มาใช้กลับไม่ได้การยอมรับ เนื่องจากเห็นว่าประชาชนยังไม่มีความรู้เพียงพอต่อระบอบใหม่ และไม่สอดคล้องกับวัฒนธรรมของไทย สำหรับพระองค์เจ้าธานีนิวัตที่ได้กล่าวถึงรูปแบบการปกครองแบบ Patriarchal ซึ่งมีลักษณะเดียวกับระบบปิตาธิปไตย ซึ่งเชื่อว่าแนวพระดำริของพระองค์ดังกล่าวจะส่งผลในยุคต่อมา ดังที่ทรงอธิบายระบบพ่อเมือง และแนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์เป็นเสมือนพ่อ รวมถึงความเคร่งครัดในการจัดคนอยู่ตามฐานะของตนเองในสังคม อันจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป

แต่ถึงแม้จะมีการสร้างนโยบายใดเพื่อสกัดกั้นการเผยแพร่รูปแบบการปกครองระบอบใหม่เพียงไร ก็ไม่สามารถหยุดยั้งได้ จนกระทั่งในวันที่ 24 มิถุนายน 2475 คณะราษฎร อันมีพระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นผู้นำ ได้กระทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองไปสู่ระบอบประชาธิปไตยได้สำเร็จ และเป็นการสิ้นสุดหน้าที่เสนาบดีกระทรวงธรรมการของพระองค์เจ้าธานีนิวัตในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์โดยปริยาย

อาจกล่าวได้ว่าในช่วงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง พระองค์เจ้าธานีนิวัตในฐานะที่ทรงเป็นพระโอรสพระองค์ใหญ่แห่งราชสกุลโสณกุล พระบิดารับราชการเป็นเสนาบดีกระทรวงวัง แต่มีท้าววรจันทร์ หรือเจ้าจอมมารดาวาด ในรัชกาลที่ 4 ผู้เป็นคุณย่าทำหน้าที่เลี้ยงดูตั้งแต่ทรงพระเยาว์ ด้วยการที่คุณย่าเข้าไปรับราชการในวังตำแหน่งท้าววรจันทร์ ทำให้ต้องเข้าไปอยู่ในพระบรมมหาราชวัง จึงได้นำพระองค์เจ้าธานีนิวัตไปเลี้ยงดูภายในพระบรมมหาราชวังด้วยซึ่งนี่เองเป็นที่ปมเพาะให้ทรงเห็นประเพณีในราชสำนัก โดยเฉพาะการมีโอกาสตามคุณย่าไปเข้าร่วมพระราชพิธีต่างๆ ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ นอกจากนี้ยังได้รับพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณด้านการศึกษาดังแต่การศึกษาเบื้องต้นในพระบรมมหาราชวังเพื่อเรียนหนังสือร่วมกับพระราชโอรสในรัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะพระองค์เจ้ารังสิตประยูรศักดิ์ ที่ต่อมาได้มีส่วนร่วมสำคัญในการฟื้นฟูสถาบันพระมหากษัตริย์ตั้งแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา

¹ สนธิ เตชานันท์. (2545). เล่มเดิม. หน้า 221.

² หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล. (2561). เล่มเดิม. หน้า 99.

พระองค์จบการศึกษาด้านบุรพตศีกจากมหาวิทยาลัยฮอเวิร์ด โดยเป็นคนไทยคนแรก ที่จบการศึกษาจากสาขานี้ แม้ในขณะนั้นการศึกษาทางด้านดังกล่าวยังไม่เป็นที่สนใจของรัฐบาล จึงได้ทรงเลือกที่จะทรงงานด้านมหาดไทยเพื่อที่จะมีโอกาสได้ศึกษาเกี่ยวกับบ้านเมือง แม้ก่อนหน้านี้จะมีผู้สนับสนุนให้ทรงไปศึกษาต่อด้านกฎหมายเพื่อจะได้กลับมาทรงงานใน กระทรวงที่ต้องการผู้ที่จบการศึกษาจากต่างประเทศ ทรงเริ่มงานครั้งแรกที่กรมพลำกัง กระทรวงมหาดไทยตั้งแต่ปี 2452 ต่อมาได้ไปทรงงานที่มณฑลกรุงเก่า ตำแหน่งมหาดไทยประจำ มณฑล อาจกล่าวได้ว่าการทรงงานในระยะแรกเริ่มนี้ไม่ได้มีหน้าที่ใดเป็นพิเศษ อาจเป็นเพราะเรื่อง คุณวุฒิของพระองค์เอง ประกอบกับขณะนั้นอยู่ในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 หน่วยงานต่างๆบรรดา พระราชโอรสได้กลับมาทรงงานในทุกกระทรวงตามพระราชประสงค์แล้ว แต่อาจกล่าวได้ว่า สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นพื้นฐานต่อแนวความคิดของพระองค์เจ้าธานีนิวัตในส่วนหนึ่ง

เมื่อรัชกาลที่ 5 สวรรคตลง รัชกาลที่ 6 ได้ทรงมีรับสั่งให้พระองค์เจ้าธานีนิวัตเข้ามารับ ราชการในฐานะข้าราชการสำนัก ผู้ทรงมีความสัมพันธ์กับรัชกาลที่ 6 มาตั้งแต่ประเทศอังกฤษ รวมถึง บุคคลอื่นๆในราชสกุลโสณกุล ที่กล่าวได้ว่าได้รับพระราชทานพระมหากรุณาธิคุณจาก รัชกาลที่ 6 และสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีในรัชกาลที่ 6 โดยทรงตั้ง หน่วยงานขึ้นมาใหม่ คือ สำนักพระพันปีหลวง ให้พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงเป็นราชเลขาธุการ ประจำพระราชชนนีของพระองค์ เมื่อพระราชชนนีสวรรคต ได้ทรงให้พระองค์เจ้าธานีนิวัตมาทรง งานด้านราชเลขาธุการในส่วนของพระองค์ จนกระทั่งทรงงานตำแหน่งสุดท้ายในสมัยรัชกาลที่ 6 คือ ราชเลขาธุการฝ่ายต่างประเทศ ด้วยความใกล้ชิดนี้เองจึงเป็นผลให้ทรงก้าวหน้าทางด้านการ งานอย่างมาก ซึ่งปรากฏอย่างชัดเจนเมื่อได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาขึ้นเป็น พระองค์เจ้า พระองค์เจ้าธานีนิวัตไม่ได้ทรงมีส่วนร่วมทางการเมืองโดยตรงในรัชกาลที่ 6 หน้าที่หลักส่วนใหญ่ที่ทรงทำ จึงเป็นการร่างหนังสือพิธีการทูตต่างๆ รวมถึงยังทรงเป็นผู้ทำข่าวใน พระราชสำนักส่งให้กับหนังสือทั้งไทยและต่างประเทศอีกด้วย แม้ว่าในภายหลังจะทรงมีโอกาสได้ เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการเมือง โดยทรงทำหน้าที่เลขาธุการเสนาบดีสภา และเลขาธุการ คณะกรรมการองคมนตรีดูแลการตัดรายจ่ายแผ่นดิน ทั้งนี้สาเหตุเหล่านี้จึงทำให้เมื่อรัชกาลที่ 7 ได้ทรงปรับตำแหน่งเสนาบดีในตอนต้นรัชกาล จึงได้เลือกพระองค์เจ้าธานีนิวัตให้ทรงเป็นเสนาบดี กระทรวงธรรมการ เพราะมีความใกล้ชิดรัชกาลที่ 6 และรู้พระราชประสงค์ในกิจการต่างๆมาเป็นอย่างดี และได้ทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการในสมัยรัชกาลที่ 7 เรื่อยมาจนกระทั่ง เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475

ในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมาได้เกิดกระแสระบอบประชาธิปไตยผ่านทางหนังสือพิมพ์ โดยเฉพาะในสมัยรัชกาลที่ 6 เกิดการเกิดปฏิวัติในจีน พ.ศ. 2454 และ เหตุการณ์กบฏ ร.ศ. 130 ที่ถูกมองว่าเป็นกบฏแบบใหม่ ที่สามัญชนทำทลายอำนาจชนชั้นนำ ทำให้รัชกาลที่ 6 ทรงตื่นตัวจนนำไปสู่การปรับคณะเสนาบดี อันนำไปสู่การรวมกลุ่มใหม่ของพระองค์ขึ้นมาในพระราชสำนัก และภายหลังเหตุการณ์กบฏ ร.ศ.130 เป็นต้นมา รัชกาลที่ 6 ทรงพระราชนิพนธ์ผลงานต่างๆออกมาเป็นจำนวนมาก เพื่อตอบโต้กระแสการปกครองในระบอบใหม่ที่ โดยทรงซื้อหนังสือพิมพ์พิมพ์ไทย สำหรับต่อต้านแนวคิดระบอบการเมืองแบบใหม่ เช่น อุดตฤฎ พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงแปลเป็นภาษาไทย และได้ทรงกล่าวถึงเรื่องนี้ว่า ทรงแต่งขึ้นขอค่อนพวกใจเร็วและบ้าการเมือง”¹ และในบทนำของอุดตฤฎสะท้อนให้เห็นถึงแนวพระราชดำริของรัชกาลที่ 6 อันมีต่อพระองค์เจ้าธานีนิวัต ว่าทรงมีความคิดแบบเดียวกันว่า ทรงมีพระราชดำริทำนองเดียวกันกับความคิดของคนอย่างเรา”² ทั้งนี้พระองค์ยังถูกมองว่า ทรงปฏิเสธระบอบรัฐธรรมนูญ เพราะทรงเห็นว่าผู้ที่เรียกร้องให้มีการปฏิรูปการปกครอง เป็นผู้เห็นแก่ตัว ไม่จงรักภักดี และระบอบดังกล่าวจะนำความพินาศมาสู่ชาติ รวมถึงทรงเห็นว่าแนวคิดการเมืองแบบตะวันตกไม่เหมาะกับไทย

การทำงานใกล้ชิดกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้เอง จะเป็นที่ยอมรับเฉพาะให้ทรงมีแนวคิดทางการเมืองเช่นเดียวกับพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวในยุคต่อมา จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 7 กระแสการเรียกร้องระบอบการปกครองแบบใหม่กำลังแพร่หลาย ประกอบกับปัญหาที่เกิดขึ้นในช่วงเวลานั้น ทั้งปัญหาเรื่องเศรษฐกิจ ปัญหาภายในราชสำนัก จึงยิ่งกระตุ้นให้การแพร่หลายดังกล่าวตื่นตัวอย่างมาก ซึ่งรัชกาลที่ 7 ได้ทรงรับรู้ในปัญหาดังกล่าว จึงได้ทรงดำเนินการเพื่อให้เห็นได้ว่ามีทรงมีแนวพระราชดำริเพื่อพระราชทานรัฐธรรมนูญขึ้นใช้ในเวลาต่อไป ส่วนพระองค์เจ้าธานีนิวัตนั้น ได้ทรงมีส่วนสำคัญเนื่องจากทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีและกรรมการองคมนตรี ซึ่งเป็นองค์การที่รัชกาลที่ 7 คาดหวังไว้ให้เป็นสถานิติบัญญัติขึ้น โดยพระองค์เจ้าธานีนิวัตได้ทรงแสดงจุดยืนอย่างชัดเจนในการปฏิเสธระบอบประชาธิปไตย ทั้งนี้เป็นที่น่าสังเกตว่า แนวพระราชดำริของรัชกาลที่ 6 อาจเป็นต้นแบบให้แก่พระองค์เจ้าธานีนิวัต เนื่องจากความเห็นได้แย้งที่พระองค์เจ้าธานีนิวัตได้ทรงแย้งมีใจความสำคัญคือ เป็นระบอบของตะวันตก ที่ไม่เหมาะสมกับชาวตะวันออกโดยเฉพาะในสยามที่มีวัฒนธรรมเป็นของตนเอง ที่ควรมีพระมหากษัตริย์ปกครองต่อไป แม้ก่อนหน้านี้พระองค์ในฐานะเสนาบดีกระทรวงธรรมการได้ดำเนินนโยบายโรงเรียนจีนในฐานะที่เป็นแหล่งเผยแพร่ระบอบประชาธิปไตย และระบอบ

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). เล่มเดิม. หน้า 67.

² หน้าเดิม.

คอมมิวนิสต์ นโยบายดังกล่าวมีลักษณะความเป็นชาตินิยมสูง และได้รับเอาลูกเสือที่ก่อตั้งในสมัยรัชกาลที่ 6 มาบังคับในการเรียนเพื่อนมุ่งหวังให้นักเรียนได้เกิดสำนึกความรักต่อสถาบันสำคัญรวมไปถึงการบังคับให้โรงเรียนจีนร้องเพลงสรรเสริญพระบารมีเมื่อจัดกิจกรรมต่างๆ แทนการร้องเพลงชาติของตนเอง

แนวคิดพระองค์เจ้าธานีนิวัตในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ สะท้อนให้เห็นว่าเมื่อระบอบถูกท้าทายจากระบอบใหม่ ได้ทรงแสดงออกอย่างชัดเจนในการปฏิเสธระบอบใหม่ และพยายามผลักดัน สนับสนุนแนวคิดอุดมการณ์กษัตริย์นิยม ผ่านการจัดการเรียนการสอนในโรงเรียน รวมถึงแนวคิดนี้ยังสะท้อนให้เห็นการโต้แย้งในการประชุมสภาองคมนตรีอีกด้วย แม้ว่าจะทรงปฏิเสธระบอบใหม่ที่ทรงอ้างว่าเป็นของตะวันตกก็ตาม แต่การแก้ปัญหาบางประการกลับส่งรับเอาแนวคิดจากตะวันตกเพื่อมาปรับใช้กับสยาม โดยการนำคิดของมุสโสลินี ผู้นำอิตาลี ที่ดำเนินนโยบายสร้างชาตินิยม เพื่อเชิดชูความสำคัญของผู้นำ โดยสำหรับสยามการดำเนินนโยบายดังกล่าวจะปรับใช้ให้เห็นความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ขึ้นมาแทนที่ แต่ในที่สุดแล้วแผนดังกล่าวไม่ได้นำมาปรับใช้ได้ทัน เนื่องจากคณะราษฎรได้ดำเนินการเปลี่ยนแปลงการปกครองเสียก่อน :แต่ที่ที่สุดแล้วกลุ่มอำนาจเก่าก็ยังสามารถตอบโต้คณะราษฎรได้ โดยเฉพาะพระองค์เจ้าธานีนิวัต ได้ทรงใช้พื้นที่ด้านการเขียนบทพระนิพนธ์ในการสร้างภาพลักษณ์สถาบันพระมหากษัตริย์ ให้มีความเหนือกว่าคณะราษฎรในช่วงเวลาต่อมา

บทที่ 3

บทบาทและแนวคิดทางการเมือง พ.ศ. 2475 - 2490

เมื่อคณะราษฎรได้ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เป็นผลให้พระองค์เจ้าธานีนิวัตต้องทรงออกจากราชการ และไม่ได้มีส่วนร่วมงานทางการเมืองในช่วงเวลานี้เนื่องจากเกิดเหตุการณ์สำคัญหลายอย่าง ทำให้พระองค์ไม่เป็นที่ไว้วางใจของคณะราษฎร จึงทรงหันไปทำงานอย่างอื่น โดยเฉพาะการแต่งบทพระนิพนธ์ที่ปรากฏหลายเรื่องในช่วงเวลาที่ต้องทรงออกจากราชการในครั้งนี้ และได้ทรงกลับมารับราชการอีกครั้งหลังจากการรัฐประหารปี 2490 บทนี้จึงมีการแบ่งหัวข้อที่ศึกษาจากผลงานของพระองค์และเหตุการณ์สำคัญที่ทรงมีส่วนเกี่ยวข้อง ดังนี้

3.1 บทบาทในฐานะที่ทรงเป็นนักเขียน

3.2 บทบาทในฐานะที่ทรงเป็นเสรีไทย

3.3 บทบาทในฐานะที่ทรงเป็นกรรมการสอบสวนคดีสวรรคตรัชกาลที่ 8

3.1 บทบาทในฐานะที่ทรงเป็นนักเขียน

เช้าตรู่ของวันที่ 24 มิถุนายน พ.ศ. 2475 พระยาพหลพลพยุหเสนา หัวหน้าคณะราษฎรได้อ่านประกาศเปลี่ยนแปลงการปกครองที่ลานพระราชวังดุสิต นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงระบอบการปกครองไปสู่ระบอบประชาธิปไตย ไม่เพียงแต่ส่งผลกระทบโดยตรงต่อองค์พระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นรัฐสุริยบริพัตร แต่ยังส่งผลกระทบต่อคนหลายกลุ่ม โดยเฉพาะกลุ่มชนชั้นปกครองที่มีอำนาจมาแต่เดิม รวมไปถึงคณะเสนาบดีในระบอบเดิมที่ผันสภาพไปโดยปริยาย พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงเป็นหนึ่งในบุคคลที่ได้รับผลกระทบนั้นโดยตรง เนื่องจากทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการก่อนที่จะเกิดเหตุการณ์ดังกล่าว ทั้งนี้ในช่วงแรกที่คณะราษฎรได้ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองนั้น ได้ทำการจับกุมพระราชวงศ์พระองค์สำคัญไว้เป็นตัวประกัน เช่น สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต สมเด็จเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เป็นต้น แต่พระองค์เจ้าธานีนิวัตไม่ได้ถูกคุมขังเหมือนเจ้านายพระองค์อื่น โดยในวันเดียวกันนี้คณะราษฎรได้เชิญพระองค์มารับทราบในฐานะเสนาบดีในรัฐบาลระบอบเดิม¹ แต่หลังจากนั้นเพียง 4 วัน พระยาพหลพลพยุหเสนา ในฐานะหัวหน้าคณะราษฎรมีหนังสือกราบบังคมทูลรัชกาลที่ 7 เรื่องมีผู้กล่าวให้ร้ายคณะราษฎร โดยเฉพาะกลุ่มพระบรมวงศานุวงศ์ดังนี้

¹ ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์. (2517). รัฐสภาไทยในรอบสี่สิบสองปี (2475-2517). หน้า 10.

ข้าพระพุทธเจ้าเข้าใจด้วยเกล้าฯว่า ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทคงได้ตระหนักแก่พระราชหฤทัยอยู่แล้วว่า ความประสงค์ส่วนใหญ่ของคณะราษฎรอยู่ที่ความสงบและความเจริญแห่งชาติ บัดนี้ความมาปรากฏขึ้นว่า ได้มีปากเสียงอันเป็นเสี้ยนหนามแก่ความสงบเกิดขึ้นในหมู่พระราชวงษ์ ซึ่งถ้าหากจะเพิกเฉยเสียก็เกรงจะเป็นเชื้อผอ่ยให้ลุกลามต่อไป และครั้นคณะราษฎรจะจัดการปราบปรามเสียเองก็เกรงจะเป็นที่ขุ่นเคืองพระราชหฤทัย ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้กราบบังคมทูลพระกรุณามาให้ทรงทราบ เพื่อขอได้ทรงช่วยทำความเข้าพระทัยในหมู่พระบรมวงษานุวงษ์ทั้งหลาย โดยขอย่าให้ปากเสียงอันจะพึงเป็นเสี้ยนหนามแก่ความสงบเกิดขึ้นในหมู่พระบรมวงษานุวงษ์ต่อไป และทั้งนี้จักเป็นพระมหากรุณาธิคุณแก่คณะราษฎรเป็นล้นเกล้าฯ

กล่าวถึงข่าวที่คณะราษฎรได้รับมา มี ๑.กรมพระกำแพงเพชรอรรคโยธิน ๒.กรมหลวงสิงหวิกรมเกรียงไกร ๓.พระองค์เจ้าธานีนิวัต ๔.หม่อมเจ้าหญิงสิรินธร ๕. พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา

เจ้าทั้ง ๕ พระองค์นี้ได้ใช้ถ้อยคำอันเป็นเสี้ยนหนามแก่ความสงบ โดยใช้ถ้อยคำเสียดสีคณะราษฎรด้วยอาการอันไม่สมควร¹

นับเป็นการต่อต้านคณะราษฎรครั้งแรกของพระองค์เจ้าธานีนิวัต เพราะแนบท้ายประกาศนี้ปรากฏพระนามของพระองค์และพระชนินุสราคือหม่อมเจ้าสิรินธรพารเสนอ โสณกุล ผลจากเหตุการณ์นี้ทำให้รัชกาลที่ 7 ทรงมีพระราชกระแสรับสั่งให้เจ้าพระยาวรวงศาพิพัฒน์ ผู้สำเร็จราชการพระราชวัง แจ้งไปยังเจ้านายที่มีพระนามข้างต้นนี้ว่า “ฉันเห็นว่าถ้าเป็นจริงดังนั้นก็สมควรเลย พระราชวงศ์ควรช่วยกันรักษาความสงบโดยละม่อมละมัย เพราะความมุ่งหมายของรัฐธรรมนูญ ก็เป็นส่วนหนึ่งแห่งความดำรงของฉัน ให้เจ้าคุณทูลพระบรมวงศานุวงศ์ และชี้แจงแก่ผู้จงรักภักดี อย่าให้ทำการใดๆ ที่ไม่สงบราบคาบ แม้ใช้เพียงกิริยาวาจาเสียดสีก็มิบังควร”²

ทั้งนี้เหตุการณ์ดังกล่าว ตรงกับที่โพยม โรจนวิภาตได้กล่าวไว้ในหนังสือเรื่อง พ. 27 สายลับพระปกเกล้า ว่าเขาได้รับคำสั่งจากเจ้าพระยาวรวงศาพิพัฒน์ ผู้สำเร็จราชการสำนักพระราชวังให้คอยสอดส่องความประพฤติของบรรดาพระราชวงศ์ เนื่องจากรัชกาลที่ 7 ทรงหวังว่า

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เลขที่ สร. 0201.16/4 กล่อง 1 เรื่อง พระราชวงศ์กล่าวความเป็นเสี้ยนหนามแก่ความสงบ (พ.ศ. 2475).

² ประเสริฐ ปัทมะสุคนธ์. (2517). เล่มเดิม. หน้า 25.

เจ้านายที่ไม่เห็นด้วยกับการปกครอง จะกระทำการใดๆที่ผิดรัฐธรรมนูญ โดยเฉพาะบรรดาเจ้าชายที่อยู่ในวัยฉกรรจ์¹

ซึ่งนอกจากการทำหนังสือกราบบังคมทูลให้พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าฯทราบแล้ว ยังได้ทูลเชิญเจ้านายและข้าราชการคนสำคัญมาให้คำปฏิญาณว่า “จะเห็นชอบด้วยทุกประการ และขอให้คำมั่นสัญญาไว้ว่าจะไม่คิดร้ายต่อคณะราษฎรด้วยประการใดทั้งปวง และจะพยายามทำหน้าที่ จะเป็นหน้าที่อย่างไรก็ตามให้สมกับที่เป็นราษฎรชาวไทยที่มีความจงรักภักดีต่อชาติไทยอย่างแข็งแรง”² ไม่ปรากฏหลักฐานว่าได้ทูลเชิญพระองค์เจ้าธานีนิวัตมาให้คำปฏิญาณ พบแต่เพียงพระนามพระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา หนึ่งในบรรดาเจ้านาย 5 พระองค์ที่มีปรากฏพระนามในหนังสือดังกล่าว

เมื่อมีการจัดตั้งคณะรัฐมนตรีในรัฐบาลของระบอบใหม่แล้ว ทรงพ้นจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการและไม่ทรงได้รับเชิญให้เข้าร่วมในคณะรัฐมนตรี แม้แต่หน้าที่ทางการเมืองใดๆก็ไม่มีส่วนร่วมทั้งสิ้น เพราะทรงเป็นทั้งอดีตเสนาบดีในรัฐบาลเดิม และเป็นผู้ที่เคยต่อต้านระบอบประชาธิปไตย แต่ความจริงแล้วทรงเป็นผู้ที่มีสำนึกความเป็นเจ้าสูง จึงไม่เป็นที่ไว้วางใจของคณะราษฎร แม้จะทรงเป็นผู้มีความสามารถสูงก็ตาม แม้แต่สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อทรงเป็นผู้สำเร็จราชการฯ ทรงต้องการเลขานุการประจำพระองค์ ดังที่ทรงเห็นว่า “ถ้าได้ธานีก็ดี เสียแต่เธอเคยเป็นเสนาบดีมาแล้ว จะไปลดตำแหน่งเธออะไรได้”³ ความไม่ลงรอยกับรัฐบาลคณะราษฎรนี้ ทรงรู้เช่นกัน เพราะ “จนใจพวกก่อการเขาไม่ชอบฉัน เอาฉันไปเป็นเลขานุการ งานการก็จะยิ่งติดขัดกันใหญ่”⁴ สุดท้ายตำแหน่งดังกล่าวจึงไปตกอยู่ที่พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา ผู้ที่สามารถปรับตัวเข้ากับคณะรัฐบาลใหม่ได้ ดังที่เคยทรงปฏิญาณไว้ว่า “ข้าพเจ้าเห็นชอบด้วยทุกประการ และขอให้คำมั่นสัญญาไว้ว่าจะไม่คิดร้ายต่อคณะราษฎรด้วยประการใดทั้งปวง และจะพยายามทำหน้าที่ จะเป็นหน้าที่อย่างไรก็ตามให้สมกับที่เป็นราษฎรชาวไทยที่มีความจงรักภักดีต่อชาติไทยอย่างแข็งแรง”⁵ แม้ในช่วงแรกจะมีพระนามปรากฏว่าเป็นเจ้านายพระองค์หนึ่งที่มีวาจาจาบจ้วงคณะราษฎร แต่พระองค์เจ้าธานีฯทรงมองว่า สาเหตุที่เลือก

¹ พโยม โรจนวิภาต. (2547). พ. 27 สายลับพระปกเกล้า. หน้า 242.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เลขที่ สร. 0201.16/13 กล่อง 1 เรื่อง คำปฏิญาณของพระราชวงศ์ฯ ซึ่งให้ไว้ต่อคณะราษฎรและข้าราชการ (พ.ศ. 2475).

³ สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2528). เล่มเดิม. หน้า 10.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 11.

⁵ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เลขที่ สร. 0201.16/13 กล่อง 1. เล่มเดิม.

พระองค์เจ้าอาทิตย์คือ ทรงเป็นเด็ก ไม่รู้เท่าทันและถูกหลอกใช้¹ เมื่อทรงหมดหน้าที่ดังกล่าวข้างต้นนี้แล้ว ประกอบกับทรงอยู่ในฐานะหัวหน้าของราชสกุลโสณกุล ประกอบกับต้องดูแลทำวอร์จันทรผู้เป็นคุณยาซึ่งอยู่ในวัยชรา จึงจำเป็นต้องรักษาพระองค์ไม่ให้เกิดเรื่องราวใดๆ ที่จะทำให้ทรงถูกจับกุมเช่นเจ้านายองค์อื่นๆได้

ในรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2475 ยังกำหนดให้เจ้านายตั้งแต่ชั้นหม่อมเจ้าขึ้นไปต้องอยู่เหนือการเมือง จึงทำให้ทรงหมดบทบาททางการเมืองในระยะเวลาสั้น แม้ว่าเมื่อมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวแล้ว พบว่ามีกลุ่มหลักๆที่แสวงหาอำนาจในระบอบใหม่ โดยจำแนกออกเป็น 2 ขั้ว คือ ฝ่ายอนุรักษนิยมเก่า และกลุ่มผู้ก่อการ² การต่อต้านระบอบใหม่ถึงขั้นแตกหักใน พ.ศ. 2476 เมื่อพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบวรเดช ทรงยกกองกำลังเพื่อเข้ามายึดอำนาจแต่ต้องพ่ายแพ้จนกลายเป็นกบฏบวรเดช รัชกาลที่ 7 ต้องเสด็จไปประทับที่สงขลาเพื่อต้องการให้รัฐบาลเห็นว่าทรงเป็นกลาง ไม่ได้เข้ากับฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง รวมถึงเจ้านายหลายพระองค์ที่เห็นว่าสถานการณ์ดังกล่าวไม่ปลอดภัย จึงเสด็จไปประทับกับรัชกาลที่ 7 ที่สงขลาตลอดจนบางพระองค์ที่เห็นว่ารัฐบาลจะจับกุมจึงต้องเสด็จไปประทับต่างประเทศ ผลจากเหตุการณ์นี้ยังทำให้ต่อฝ่ายเจ้าต้องถูกจับตามองเป็นพิเศษ แม้ว่าพระองค์เจ้าธานีนิวัตจะไม่ต้องลี้ภัยไปที่อื่น แต่เข้าใจว่าทรงมีความตึงเครียดกับสถานการณ์ดังกล่าวอย่างมาก ดังที่ทรงเขียนจดหมายไปถวาย สมเด็จพระยามหาราชานุภาพ ซึ่งขณะนั้นได้เสด็จลี้ภัยไปประทับที่ปิ่นัง จดหมายลงวันที่ 23 เมษายน พ.ศ. 2477 ความว่า

ถ้าจะกราบทูลเล่าว่าทำอะไรบ้างเวลานี้ก็เกือบจะไม่มีอะไรเล่าถวายอย่างน่าประหลาด จนบางเวลาต้องถามตัวเองว่านี่จะปล่อยตัวให้อยู่ใน mental stagnation เลยละหรือ ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่าสติปัญญาจะเสื่อม เพราะข้าพระพุทธเจ้า ไม่ได้เคยหลงไปว่าตัวมีปัญญา แต่จะเป็นคนฉลาดหรือคนโง่ก็ตามmind อาจจะเจริญหรือคงที่หรือเสื่อมได้ตามส่วนทั้งนั้น อย่างไรก็ตามสติพอจะทราบทูลได้ว่าร่างกายและเส้นประสาทดีขึ้นกว่าแต่ก่อนมาก ด้วยได้ทำสวนอยู่กลางแจ้งแดดเกือบตลอดวันเสมอๆ การอ่านหนังสือยังไม่ได้ผลด้วยไม่สามารถจะหาสมาธิได้พอ³

¹ สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2528). เล่มเดิม. หน้า 11.

² เดวิด เค. วัยอาจ. (2556). เล่มเดิม. หน้า 444.

³ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระยามหาราชานุภาพ เลขที่ สป.

ในที่สุดรัชกาลที่ 7 ได้ทรงตัดสินพระทัยสละราชสมบัติวันที่ 2 มีนาคม พ.ศ.2477 (ปฏิทินแบบเก่า) รัฐบาลจึงได้กราบบังคมทูลเชิญ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอานันทมหิดล เป็นพระมหากษัตริย์สืบราชสมบัติต่อ และด้วยเหตุที่ยังทรงพระเยาว์อีกทั้งยังทรงประทับอยู่ในต่างประเทศจึงได้มีการตั้งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ขึ้นมาปฏิบัติหน้าที่แทนพระองค์ นอกจากนี้จะมีการเปลี่ยนองค์พระประมุขแล้ว ฝ่ายรัฐบาลเองเกิดปัญหาทุจริตจากคดีการขายที่ดินของพระคลังข้างที่ จึงเป็นเหตุให้พระยาพหลพลพยุหเสนา ลาออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และเป็นก้าวลงจากอำนาจภายหลังจากนี้ ความขัดแย้งและปัญหาการทุจริตภายในกลุ่มคณะราษฎร ยังทำให้พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงคาดว่าจะเป็นไปได้ในแบบเดียวกับความขัดแย้งของกลุ่มผู้ก่อการปฏิวัติในฝรั่งเศส ค.ศ. 1789 ดังที่ Robespierre ถูกกระทำ ดังที่ทรงเขียนจดหมายไปถวายสมเด็จพระยามหาราชานุภาพเมื่อวันที่ 18 ตุลาคม 2481 ที่ว่า“พงศาวดารเวลานี้กำลังเดินก้าวหน้าอย่างสนุก เชื่อกันโดยมากว่าคงจะ defraud of อีกมาก แต่ในทางพุทธศาสนาเป็น pessimist รู้สึกว่าจะต้องเป็นไปในทางไม่ดีอีกไม่น้อย เวลานี้ยังไม่ถึงอวสานแห่ง Robespierre ด้วยซ้ำ”¹

แต่ในช่วงนี้เองได้มีนายทหารหนุ่มผู้มีบทบาทสำคัญทั้งในฐานะผู้ก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และผู้นำการปราบกบฏบวรเดช ก้าวขึ้นมามีบทบาทแทนพระยาพหลฯ นั่นคือ จอมพล ป. พิบูลสงคราม ซึ่งได้ขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีในวันที่ 16 ธันวาคม พ.ศ. 2481 จนนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงโฉมหน้าใหม่ของประเทศในทุกๆ ด้าน

สิ่งแรกที่จอมพล ป. ได้ทำหลังจากดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเพียงเดือนเศษ คือการกวาดล้างฝ่ายตรงข้าม อีกทั้งยังมีการเคลื่อนไหวต่อต้านราชวงศ์ โดยการฟ้องร้องรัชกาลที่ 7 เรื่องการโอนทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ไปเป็นส่วนพระองค์ อีกทั้งยังห้ามไม่ให้ติดพระบรมฉายาลักษณ์ของรัชกาลที่ 7 อีกเช่นกัน² และนับตั้งแต่จอมพล ป. ขึ้นมาดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีสถาบันกษัตริย์แทบไม่มีบทบาทใดๆ แม้ขณะนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลจะได้เสด็จนิวัตมาครั้งแรกก็ตาม เนื่องจากคนส่วนใหญ่ตื่นตัวและให้ความสำคัญกับรัฐธรรมนูญมากกว่า³ อันเป็นความพยายามของคณะราษฎรในการที่จะสถาปนาให้รัฐธรรมนูญเป็นเครื่องหมายแทนสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยยึดหลัก 6 ประการเป็นนโยบายหลักในการ

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระยามหาราชานุภาพ เลขที่ สบ. 2 .53/73 กล่อง 9. เล่มเดิม.

² เดวิด เค. วัยอาจ. (2556). เล่มเดิม. หน้า 457.

³ แหล่งเดิม. หน้า 455.

ปกครอง¹ทั้งนี้การกำจัดฝ่ายตรงข้ามของจอมพล ป. ที่ได้ผลเป็นอย่างมาก คือ การจับกุมสมเด็จพระบรมราชาธิบดีนาถนาถเรนทร ซึ่งถือว่าเป็นพระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่ในขณะนั้น และดำเนินการถอดจากฐานันดรศักดิ์ โดยใช้ชื่อว่า นักโทษชายรังสิต สิ่งเหล่านี้จึงกลายเป็นคำเตือนอันทรงประสิทธิภาพที่จอมพล ป. ได้พยายามสื่อให้ศัตรูทางการเมืองรายอื่นๆ ได้เห็น²

เมื่อมองภาพโดยรวมจะเห็นว่าสัญลักษณ์ของชาติแต่เดิมคือองค์พระมหากษัตริย์นั้น ไม่อยู่ในภาวะที่จะกลับมาเป็นสัญลักษณ์ของชาติให้เด่นชัดได้อีก บรรดาเจ้านายที่เหลือนั้นก็ไม่สามารถที่จะเป็นศูนย์รวมอำนาจได้อีกเพราะส่วนใหญ่เป็นเจ้านายผู้หญิง ส่วนบรรดาเจ้านายผู้ชายก็ล้วนแล้วแต่เป็นพระอนุวงศ์ในชั้นลำดับพระองค์เจ้าชั้นโท และหม่อมเจ้า จึงไม่มีบทบาทพอที่จะสร้างฐานอำนาจขึ้นมาเพื่อต่อรองรัฐบาลได้ ด้วยสภาพแวดล้อมดังกล่าวแล้ว จึงทำให้จอมพล ป. สามารถพลิกวัฒนธรรมและสร้างคามนิยมขึ้นมาแทนที่พระมหากษัตริย์ได้อย่างเต็มกำลัง เมื่อกวาดล้างศัตรูทางการเมืองของตนเองได้สำเร็จแล้ว ตั้งแต่ปี 2482 เป็นต้นไปจึงได้สร้างลัทธิผู้นำขึ้นมาแทนที่โดยมีหลวงวิจิตรวาทการเป็นผู้ช่วยคนสำคัญ³ พร้อมกันนี้ยังได้ดำเนินนโยบายสร้างชาติไทยใหม่ขึ้นมา ด้วยการประกาศใช้นโยบายรัฐนิยม และเป็นการสร้างความเป็นไทยขึ้นใหม่ ความเป็นไทยใหม่ของจอมพล ป. นี้

เมื่อพิจารณานโยบายต่างๆ คือการขุดรากถอนโคนความเป็นไทย ที่เกิดขึ้นในครั้งระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เสียหมดสิ้น และปลุกนโยบายของคณะราษฎรขึ้นแทน เริ่มจากการกำหนดให้วันที่ 24 มิถุนายน เป็นวันชาติและทำการเฉลิมฉลองเอกราชจากการปลดแอกจากสนธิสัญญาเบาว์ริง⁴ การเปลี่ยนชื่อประเทศ รวมถึงการสร้างอนุสาวรีย์ประชาธิปไตยกลางถนนราชดำเนิน ทั้งนี้การสร้างสัญลักษณ์ใหม่ยังเป็นสิ่งสะท้อนว่า จอมพล ป. ต้องการย้ำให้เห็นว่าบทบาทของพระมหากษัตริย์มีเพียงการประกอบพระราชพิธีต่างๆ ที่เกี่ยวกับศาสนาและจารีตประเพณี โดยไม่เกี่ยวข้องกับการเมือง⁵ นอกจากนี้ความแยบยลของรัฐบาลที่ต้องการให้เห็นว่า ราชสำนักไม่ใช่ศูนย์กลางสำคัญในการให้ขุนโทษแก่ข้าราชการและประชาชนอีกต่อไป ด้วยการประกาศยกเลิก

¹ ชนิดา ชิตบัณชิตย์. (2550). โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ : การสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. หน้า 55.

² ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2544). ลัทธิชาตินิยม-ลัทธิทหาร : รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม 2481-2487. หน้า 370.

³ เดวิด เค. ้วยอาจ. (2556). เล่มเดิม. หน้า 461.

⁴ ธำรงค์ศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. (2544). ประวัติ จอมพล ป. พิบูลสงคราม. หน้า (25).

⁵ กอบเกียรติ สุวรรณทัต-เพียร. (2544). ความเป็นผู้นำของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม : พิจารณารั้งใหม่. หน้า 98.

บรรดาศักดิ์¹ ในด้านศิลปวัฒนธรรมที่ราชสำนักเคยเป็นองค์อุปถัมภ์สำคัญเช่นการแสดงโขนที่ถือว่าการแสดงชั้นสูง ก็ไม่ได้รับการส่งเสริมอีกต่อไป แต่หันไปรับวัฒนธรรมท้องถิ่นคือการรำไทของภาคอีสานมาปรับใหม่และส่งเสริมจนกลายเป็นรำวงมาตรฐานของชาติ รัฐบาลยังใช้การแสดงเป็นเครื่องมือในการเผยแพร่แนวคิดชาตินิยม แต่ไม่ใช้การแสดงแบบราชสำนักที่ถือว่าล้าหลังทั้งโครงเรื่องที่เป็นวรรณคดีของราชสำนักและชาดกรรมถึงตัวละครที่เป็นสมมติเทพอันแสดงถึงความไม่เท่าเทียม จึงได้นำแบบตะวันตกเข้ามาปรับจนเกิดเป็นตัวแทนของอำนาจใหม่ได้² สิ่งเหล่านี้จึงสะท้อนให้เห็นได้อย่างชัดเจนว่าในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่มีพระราชนิยมที่ราชสำนักเป็นต้นแบบในการปฏิบัติ ถูกแทนที่ด้วยรัฐนิยมที่มีศูนย์กลางเป็นรัฐบาลสามัญชน³

ในทางศาสนา รัฐบาลยังได้ทำการแก้ไขพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ จนนำไปสู่พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. 2484 ตลอดจนการสร้างวัดเพื่อเป็นอนุสรณ์ให้แก่สมาชิกคณะราษฎรขึ้นมาใหม่อาจกล่าวได้ว่าบทบาทของจอมพล ป. ในช่วงนี้เป็นเสมือนพระมหากษัตริย์ในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ได้ทรงกระทำในฐานะผู้ปฏิรูประบอบการปกครอง ผู้อุปถัมภ์ศิลปวัฒนธรรมและพระพุทธศาสนา

เมื่อไม่มีหน้าที่ทางราชการแล้ว จึงทรงหันไปทำสิ่งที่ทรงถนัดคือการค้นคว้าเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ ดังที่เคยทรงพระนิพนธ์แบบเรียนวิชาประวัติศาสตร์สำหรับนักศึกษาของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในสมัยรัชกาลที่ 6 และในสมัยรัชกาลที่ 7 ยังได้รับพระบรมราชโองการให้ทรงนิพนธ์เรื่องบรมราชาภิเษกของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นภาษาอังกฤษ สำหรับแจกให้กับชาวต่างชาติที่มาเข้าร่วมในพระราชพิธีดังกล่าว ซึ่งในช่วง พ.ศ. 2475 – 2490 เราสามารถจำแนกบทพระนิพนธ์ที่ทรงไว้ในที่ต่าง ได้เป็น 3 ประเภทคือ

1. บทพระนิพนธ์ที่ตีพิมพ์ลงในวารสารสยามสมาคม
2. บทพระนิพนธ์ที่ตีพิมพ์ลงในหนังสือหรือวารสารต่างๆ
3. บทพระนิพนธ์ที่ตีพิมพ์ลงในวารสารวรรณคดี

3.1.1 บทพระนิพนธ์ที่ตีพิมพ์ลงในวารสารสยามสมาคม

การตีพิมพ์ลงในวารสารของสยามสมาคม บทพระนิพนธ์ส่วนใหญ่ของพระองค์มักจะทรงเป็นภาษาอังกฤษ เป็นวรรณคดีต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี ช่วงทศวรรษ 2480 ที่มีการกวาดล้างคณะเจ้าจำนวนมาก ยังต้อง

¹ จีรพร วิทยาศักดิ์พันธุ์. (2544). นโยบายวัฒนธรรมของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม. หน้า 244.

² แหล่งเดิม. หน้า 270.

³ แหล่งเดิม. หน้า 253.

ทรงระมัดระวังพระองค์เป็นพิเศษ แม้จะไม่มีหน้าที่ราชการใดๆ แต่ก็ปรากฏว่าได้ทรงเป็นกรรมการสยามสมาคม เมื่อจะมีการปาฐกถาใดๆก็ต้องเลี้ยงการเอ่ยถึงการเมือง เพราะ “สมัยนั้นเป็นกรรมการอยู่ ตาแปลกแหงาเรื่องจับผิดสยามสมาคมอยู่เสมอ ต้องระวังตัวแะ”¹ หรือแม้แต่การพบปะพูดคุยกับใครในที่สาธารณะ ก็มักจะไม่วางมือเกี่ยวนโยบายการเมืองเลย เห็นได้จากเมื่อมีผู้พูดคุยกับพระองค์เรื่องนโยบายรัฐนิยม พระองค์ก็กล่าวว่า “เธอจะปากเปราะกลางถนนหนทางอย่างนี้ ก็พูดไปคนเดียวเถิด ฉันไม่เล่นด้วยดอก”²

ความน่าสนใจของการเลือกตีพิมพ์ลงในวารสารสยามสมาคม ไม่เพียงแต่ทรงเป็นสมาชิกของสมาคมนั้นอย่างเดียว แต่อยู่ที่ผู้ที่จะเข้าถึงความรู้ของวารสารดังกล่าวล้วนเป็นชาวต่างชาติที่มีความสนใจในเรื่องวัฒนธรรมของไทย คนไทยที่เป็นสมาชิกจึงจำเป็นต้องมีความรู้ภาษาอังกฤษเพื่อนำเสนอความรู้ให้แก่ชาวต่างชาติที่สนใจตามไปด้วยเช่นกัน เพราะฉะนั้นจึงปรากฏพระนามของพระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนางเข้าเป็นสมาชิกของสยามสมาคม โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นองค์อุปถัมภ์สำคัญ ดังนั้นการแต่งบทพระนิพนธ์ทั้งในรูปแบบภาษาอังกฤษและการเลือกลงในวารสารดังกล่าวจึงเป็นพื้นที่ที่มีความปลอดภัยจากการถูกตรวจตราโดยรัฐบาล เพราะเมื่อดูจากบทพระนิพนธ์ชิ้นแรกภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง เป็นการพยายามตอบโต้คำประกาศเปลี่ยนแปลงการปกครองที่โจมตีพระมหากษัตริย์หลายประโยค บทพระนิพนธ์ภาษาอังกฤษในวารสารของสยามสมาคม ฉบับที่ 26 ปี 1933 (2475) เรื่อง *The Inscriptions of Wat Phra Jetubon* ภายใต้นบทความดังกล่าวเป็นการอธิบายที่มาของวัดพระเชตุพนฯ รวมถึงศิลปวัตถุต่างๆภายในวัด และไม่ลืมที่จะทรงอธิบายให้เห็นถึงพระราชมณเฑียรกิจของพระราชนวาศ์จักรีที่ได้ทรงงานเพื่อพสกนิกรที่ว่า

“In fact the King dedicated his all not in exchange for the realisation of his personal ambition but rather that he might attain the knowledge which would be then used for the good of the people. This historical evidence is comforting to hear. Siamese monarchs after all seemed to have thought of and worked traditionally for the welfare of their subjects before their own!”³

¹ สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2520). *คุยกับกรมหมื่นพิทยลาภ*.

² แหล่งเดิม. หน้า 35.

³ H.H. Prince Dhani Nivat, H.H. Prince. (1933). *The Inscriptions of Wat Phra Jetubon*. Page 145.

เมื่อวิเคราะห์บทพระนิพนธ์อื่นๆ ที่ตีพิมพ์ลงในวารสารสยามสมาคม มีแกนสำคัญคือ เรื่องของประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม ทั้งนี้อาจกล่าวได้ว่า ทรงเป็นปัญญาชนกลุ่มแรกๆ ที่พยายามสร้างประวัติศาสตร์นิพนธ์ของไทยให้เป็นไปตามกระบวนการทางประวัติศาสตร์ ต้องไม่ลืมว่าทรงเป็นชาวไทยคนแรกที่สามารถศึกษาด้านบูรพคดีศึกษา ดังจะเห็นได้ว่า ทรงพยายามชี้ให้เห็นว่าประวัติศาสตร์นิพนธ์ของไทยแต่เดิมนั้นไม่สามารถเรียกว่าประวัติศาสตร์ได้ เนื่องจากหลักฐานที่มีมักเป็นการบันทึกเรื่องราวของพระมหากษัตริย์ในฐานะเชื้อวงศ์พระอวตาร จึงเป็นไปในพงศาวดารแทบทั้งสิ้น ทั้งนี้ประวัติศาสตร์จำเป็นจะต้องมีเรื่องราวมีเป็นลำดับขั้นของความเจริญ โดยเป็นเหตุการณ์ทางการเมืองที่มีเรื่องของศาสนา ศิลปวิทยา การศึกษา การค้าขายมาประกอบให้การเมืองดังกล่าวสมบูรณ์ขึ้น¹

งานพระนิพนธ์จึงอาจเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างประวัติศาสตร์นิพนธ์ตามกระบวนการดังกล่าวนี้ สิ่งสำคัญอีกอย่างคือการพยายามอธิบายความรู้ที่ชาวตะวันตกได้อธิบายเกี่ยวกับโลกตะวันออก ซึ่งหากดูกระบวนการสร้างอัตลักษณ์ในประวัติศาสตร์นิพนธ์ของพระองค์คือ การพยายามอธิบายให้เห็นว่าแม้ไทยจะเป็นกลุ่มชนที่อพยพลงมาจากดินแดนอื่น และรับเอาวัฒนธรรมอินเดียผ่านการใช้ภาษา ศาสนา ศิลปวัฒนธรรมและคติความเชื่อต่างๆ โดยมีการกลั่นกรองจนเป็นรูปแบบความเป็นไทยตามที่ทรงพยายามสร้างขึ้นมา โดยมีองค์พระมหากษัตริย์เป็นผู้สร้างมาทุกยุคทุกสมัย ซึ่งการอธิบายอัตลักษณ์เช่นนี้ได้นำเอางานเรื่องการสร้างอัตลักษณ์ทางการเมืองที่ สลิสยา ยุคตะนันท์ ได้อธิบายว่า การเมืองเชิงอัตลักษณ์ถูกผลิตจากมุมมองและใช้องค์ความรู้ของโลกตะวันตก ลักษณะสำคัญของการเมืองเชิงอัตลักษณ์คือการมุ่งหาอดีตกาล²

ทั้งนี้ สลิสยา ยังได้อ้างที่เอ็ดเวิร์ด ซาอิด กล่าวว่า วัฏจักรของโลกตะวันออกไม่มีอยู่จริง หากแต่ถูกสร้างจากโลกทัศน์แบบยุโรปนิยม ที่แสวงหาความโรแมนติก ความแปลกใหม่พิสดาร ความทรงจำอันน่าหวาดหวั่น และประสบการณ์ที่ยากจะลืม ซึ่งเปรียบได้กับธรรมเนียมหลักของนักคิดสำนักหลังอาณานิคม³ ทั้งนี้สลิสยา ยังได้อ้างว่า ซาอิดได้พยายามเปิดเผย การศึกษาสังคมตะวันออก (Oriental Studies) ที่สอนในมหาวิทยาลัยต่างๆ ในยุโรป รวมไปถึงในนวนิยายต่างๆ ล้วนมีพื้นฐานมาจาก “โลกตะวันออกอันแปลกใหม่พิสดาร”⁴ โดยเฉพาะวัตถุและคัมภีร์

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2460). *เล่มเดิม*. หน้า 1.

² สลิสยา ยุคตะนันท์. (2556, กรกฎาคม-ธันวาคม). อัตลักษณ์เพื่อ “วันพุงนี้” : บทวิพากษ์เพื่อการเมืองเชิงอัตลักษณ์จากสำนักคิดหลังอาณานิคม. หน้า 61.

³ *แหล่งเดิม*. หน้า 68.

⁴ *แหล่งเดิม*. หน้า 69.

โบราณ ทั้งยังมีการศึกษาภาษาตะวันออกเพื่อเปรียบเทียบกับภาษาตะวันตก อันเป็นการตอกย้ำความด้อยกว่าในด้านศักยภาพและสติปัญญาของเผ่าพันธุ์¹ ชาอียังขยายต่อไปอีกว่า ความรู้แบบตะวันออกนิยมได้ละเลยอารยธรรมตะวันออกที่ยิ่งใหญ่อย่างไบแซนไทน์หรือออตโตมันอีกด้วย

สลิสซา ยังได้อ้างถึง สจ๊วต ฮอลล์ (Stuart Hall) ที่ระบุว่า การเมืองเชิงอัตลักษณ์เกิดขึ้นจากองค์ประกอบสำคัญ 2 อย่าง คือ วาทกรรม(discourse) และ ปฏิบัติการ(practices) การเมืองเชิงอัตลักษณ์ยังถวิลหาถึงวาทกรรมหลัก ทั้งนี้ปฏิบัติการของการเมืองเชิงอัตลักษณ์คือการสร้างความชอบธรรม อารักขา และผลิตซ้ำการเมืองเชิงอัตลักษณ์ที่โหยหาอดีตกาลอันแสนหวาน²

บทพระนิพนธ์ที่เกิดขึ้นจึงเป็นไปในลักษณะ บุรพคดีศึกษา คือเน้นการหาความชอบธรรมตั้งแต่อดีตเพื่อยืนยันตามหลักวิทยาศาสตร์ให้ยุคปัจจุบัน และพยายามเชื่อมโยงไปยังอารยธรรมที่เก่าแก่อย่างอื่นเดียวว่ามีการรับเอาอิทธิพลมาจากแหล่งวัฒนธรรมดังกล่าว โดยเฉพาะวรรณกรรมสำคัญอย่างเรื่องรามายณะที่ทรงนำมาพูดถึงบ่อยครั้งและปรากฏอยู่ในบทพระนิพนธ์ เช่น The Chatri (1940), The Svayamvara of Sita (1943) อารยธรรมอินเดียในคติความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ปรากฏอยู่ในเรื่อง On symbols of sovereignty in India (1939), The Lion Skin on the Throne (1940) หรือการอธิบายคำที่ยืมมาจากภาษาสันสกฤตของอินเดียคือเรื่อง Some loan words in Siamese (1935), Kralahom (1939) ทั้งนี้หากพยายามทำความเข้าใจว่าเหตุใดจึงมีการพยายามพูดถึงอินเดียและวรรณกรรมเก่าแก่ รวมถึงกฎหมายโบราณอยู่บ่อยครั้งเป็นไปได้ว่า ทรงพยายามหาต้นตอของความชอบธรรมในการสร้างประวัติศาสตร์นิพนธ์เนื่องจากอินเดียได้รับการยอมรับจากตะวันตกดังที่ ทวีศักดิ์ เผือกสม ได้อ้างว่าเซอร์วิลเลียม โจนส์ ผู้บุกเบิกอินเดียศึกษาคนสำคัญจนได้รับยกย่องว่าเป็นบิดาที่แท้จริงของอินเดียศึกษา โจนส์เชื่อว่าทั้งภาษาสันสกฤตและอารยธรรมของฮินดูคือต้นกำเนิดของอารยธรรมตะวันตก³ การเปรียบเทียบเช่นนี้จึงทำให้ภาพลักษณ์ของประวัติศาสตร์ไทยไม่ได้ด้อยไปกว่าตะวันตกแต่อย่างใด

ในวันอาทิตย์ที่ 24 มีนาคม 2489 ทรงแสดงปาฐกถาเรื่องพระราชพิธีบรมราชาภิเษกที่สยามสมาคม ความพิเศษของการปาฐกถาครั้งนี้คือ รัชกาลที่ 8 เสด็จฯพร้อมด้วยสมเด็จพระอนุชาธิราชและสมเด็จพระบรมราชชนนี มาทรงร่วมฟังด้วย และกลายเป็นที่มาของบทพระนิพนธ์ชิ้นสำคัญของพระองค์ขึ้นนี้ คือบทความเรื่อง The Old Siamese Conception of the Monarchy เป็นบทความภาษาอังกฤษ ใจความสำคัญของบทความนี้เน้นการนำเสนอว่าแท้จริงแล้วความเป็น

¹ สลิสซา ยุกตะนันท์. (2556). เล่มเดิม. หน้า 66.

² หน้าเดิม.

³ ทวีศักดิ์ เผือกสม. (2549). บุรพคดีศึกษา.

ประชาธิปไตยได้มีมาตั้งแต่ยุคโบราณ โดยเฉพาะสมัยสุโขทัยที่พระมหากษัตริย์ทรงต้องอยู่ภายใต้กรอบประเพณีอย่างเคร่งครัด ต้องปฏิบัติพระองค์เป็นธรรมราชา ดำรงพระชนม์ชีพตามหลักธรรมพระพุทธศาสนาคือทศพิธราชธรรม และจักรวรรดิวัตร แม้ว่าต่อมาในสมัยอยุธยาจะได้รับอิทธิพลคติเทวราชาก็ตาม แต่ก็ยังเป็นเฉพาะการรับเอาพระราชพิธีต่างๆ ซึ่งพระองค์เจ้าธานีนิวัต ทรงมองว่าเป็นเสมือนเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศเท่านั้น แม้แต่การที่เสด็จขึ้นครองราชสมบัติก็เป็นไปตามลักษณะ “อเนกชนนิกรสมิสรสมมติ” อันหมายถึงประชาชนได้ตกลงร่วมกันเลือกผู้ที่มีความเหมาะสมขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ แต่ในความเป็นจริงประชาชนไม่ได้ออกเสียงเลือกพระมหากษัตริย์โดยตรง มีเพียงเจ้านายและข้าราชการชั้นผู้ใหญ่เท่านั้นที่ เป็นผู้ออกเสียงให้การรับรองเลือกพระมหากษัตริย์ ดังนั้นการขึ้นครองราชย์ของพระมหากษัตริย์ไทยจึงเป็นไปตามลักษณะเดียวกับระบอบประชาธิปไตยในเรื่องของการยึดเอาเสียงส่วนใหญ่เป็นที่ตั้ง

นอกจากนี้ยังมีพระธรรมศาสตร์ที่เป็นเสมือนรัฐธรรมนูญจำกัดพระราชอำนาจเอาไว้¹ ธงชัย วินิจจะกูลมองว่าพระนิพนธ์เรื่องนี้ เป็นผลงานชั้นประมวลรวบรวมความคิดหลักของลัทธิกษัตริย์นิยม เป็นทฤษฎีว่าด้วยสถาบันกษัตริย์² นอกจากนี้พระองค์ปฏิเสธที่จะยอมรับว่าพระมหากษัตริย์มีพระราชอำนาจอย่างมาก มักจะทรงกล่าวเสมอว่ากษัตริย์ไทยไม่มีอำนาจล้นฟ้าแบบยุโรปแต่ถูกจำกัดจากขนบธรรมเนียมประเพณีอันเฉียบขาด จึงไม่เห็นด้วยที่จะเรียกระบอบเดิมว่าสมบูรณาญาสิทธิราชย์ หรือ absolute monarch ทรงแสดงความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่าชื่อเรียกระบอบดังกล่าวเป็นการประณามพระเจ้าแผ่นดินและชาติโดยปราศจากยุติธรรม³

ภายหลังจากการแสดงปาฐกถาครั้งนี้ได้ราวเดือนเศษ ทรงแปลเป็นภาษาไทยเพื่อตีพิมพ์แจกในงานฉานนิกิจศพมารดาของพระสุทธิดรรณกนิษฐา ในวันที่ 23 เมษายน 2489 ความน่าสนใจของบทความนี้อยู่ตรงที่ไม่ทรงกล่าวออกมาเองถึงการปาฐกถาในหัวข้อนี้ แต่ทรงยกคำกล่าวของมาลินีฟสกี ที่สะท้อนให้เห็นว่าธรรมเนียมปฏิบัติที่มีแล้วแต่โบราณล้วนเป็นสิ่งที่ยึดอายุให้แก่อายุของอารยธรรมตนเอง “ธรรมเนียมดังว่านี้ ท่านผู้ใหญ่ท่านลงทุนไว้เป็นนักหนาที่จะสร้างขึ้นไว้ ฉะนั้น หากการดำรงธรรมเนียมเหล่านี้จะเป็นเหตุให้หมดเปลืองไปสักเพียงไร ก็ต้องยอมสละให้จงได้”⁴ บทความนี้จึงเป็นไปในลักษณะกรอบแนวคิดของการเป็นพระมหากษัตริย์ที่มี

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2517). เล่มเดิม. หน้า 88.

² ธงชัย วินิจจะกูล. (2556). ประชาธิปไตยที่มีกษัตริย์อยู่เหนือการเมือง. หน้า 38.

³ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2497). เล่มเดิม. หน้า 70.

⁴ ธาณินิวัต, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. (2489). เรื่อง บรมราชาภิเษก, พิมพ์ในงานฉานนิกิจศพ นางทรัพย์ เลขยานนท์ และ นางสิน เลขยานนท์ ณ วัดไตรมิตรวิทยาราม วันอังคารที่ 23 เมษายน 2489. หน้า 34.

ความชอบธรรม และการเตรียมพระองค์เป็นพระมหากษัตริย์ที่สมบูรณ์ของรัชกาลที่ 8 นอกจากนี้ยังถือเป็นประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่มีการเรียงลำดับยุคสมัยตามราชธานีอันเป็นการขยายความให้ประวัติศาสตร์นิพนธ์ในลักษณะของการเริ่มต้นอาณาจักรในสุโขทัยที่มีแนวคิดมาตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ได้ก่อตัวขึ้นอย่างชัดเจนขึ้น

ยังมีการผลิตวาทกรรมเรื่องระบอบประชาธิปไตยที่มีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ถึงแม้ว่าในบทพระนิพนธ์ไม่ได้บอกอย่างตรงไปตรงมาว่านี่คือประชาธิปไตย แต่พยายามจะแสดงกลไกในช่วงเวลาต่างๆ ให้เห็นว่าสิ่งที่ระบอบประชาธิปไตยมีนั้น แท้จริงไม่ใช่ของที่เกิดขึ้นใหม่ หรือรับเอาแนวคิดมาจากตะวันตกแต่อย่างใด เช่นเดียวกับที่ทวีศักดิ์ เผือกสมได้กล่าวถึงลัทธิบูรพคดีศึกษาที่เกิดขึ้นในอินเดียว่า การผลิตความรู้เกี่ยวกับอินเดียของบูรพคดีศึกษานั้น นำไปสู่การสร้างวาทกรรมเกี่ยวกับอดีต สังคมและวัฒนธรรมของอินเดียให้กลับมาเป็นที่รับรู้ของผู้คนอีกครั้ง จนนำไปสู่การสร้างตัวตนอันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางประวัติศาสตร์¹ ซึ่งบริบทของไทยในขณะนั้นสังคมกำลังประสบกับปัญหาประกอบภาวะสงครามโลกครั้งที่ 2 คนไทยจึงคาดหวังว่าการรื้อฟื้นความเป็นไทย จะสร้างระเบียบและความสงบสุขขึ้นมาอีกครั้ง สายชล สัตยานุรักษ์ ยังมองว่าบทความชิ้นนี้จึงพยายามทำให้คนไทยเข้าใจถึงเนื้อหาสาระแห่งความศักดิ์สิทธิ์ และสูงส่งของสถาบันกษัตริย์

3.1.2 ทรงพระนิพนธ์ลงในหนังสือหรือวารสารต่างๆ

พ.ศ.2482 ทรงพระนิพนธ์เรื่องวัดพระเชตุพนในรัชกาลที่ 2² ลงในหนังสือพิมพ์ ลูกเสือ ภายในเรื่องดังกล่าวไม่ใช่การแต่ประวัติวัด แต่ทรงเลือกเอาบันทึกที่ จอห์น ครอว์ฟอร์ด ได้บันทึกเมื่อเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีในรัชกาลที่ 2 ทรงอธิบายตอนต้นเรื่องว่าต้องการแสดงให้เห็นว่ารูปแบบของวัดพระเชตุพนในสมัยรัชกาลที่ 2 มีลักษณะอย่างไร เนื่องจากในรัชกาลที่ 3 มีการบูรณะครั้งใหญ่ แต่เมื่อพิจารณาในรายละเอียดแล้ว เป็นไปตามแนวคิดของชาวดัตช์คือการพยายามตอบได้การมองตะวันออกจากชาวตะวันตก เพราะในบทความชิ้นนี้ ทรงขยายความหมายและอธิบายในสิ่งที่ครอว์ฟอร์ดเข้าใจผิด และถือเป็นงานได้กลักรุ่นแรก ดังที่อธิบายไว้ตอนต้นแล้ว

เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามหมดอำนาจลงไปตั้งแต่ พ.ศ. 2488 ผลงานพระนิพนธ์ของพระองค์ก็เริ่มมีการวิจารณ์นโยบายรัฐบาลของจอมพล ป. หลายๆ เรื่อง เริ่มจากในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2488 ได้ทรงพระนิพนธ์เรื่อง “ปัญหาไทยกับต่างประเทศโดยเฉพาะจีน” มีการพูดถึงความสัมพันธ์ที่ตึงเครียดระหว่างไทยกับอังกฤษและฝรั่งเศสซึ่งเป็นประเทศฝ่ายสัมพันธมิตรในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 และกล่าวถึงญี่ปุ่นถึงไทยได้เข้าร่วมด้วยว่า “ส่วนใหญ่ไม่ได้ตั้งใจจะเข้า

¹ ทวีศักดิ์ เผือกสม. (2549). *แหล่งเดิม*.

² พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2497). *เล่มเดิม*. หน้า 63.

กับญี่ปุ่นโดยความเลื่อมใส”¹ ซึ่งหากแปลความแล้วน่าจะหมายถึงความเห็นของคนไทยส่วนใหญ่ ไม่ได้ต้องการจะเข้าร่วมกับฝ่ายญี่ปุ่นตามรัฐบาลเพราะญี่ปุ่น “ยุยงส่งเสริมให้ไทยเกลียดชังนานาประเทศบรรดาที่เป็นคู่แข่งกับตนในการเมืองของโลก”² แต่บทพระนิพนธ์นี้ทรงอ้างว่าเป็นการแปลและวิจารณ์หนังสือเรื่องสยามทางแพร่ง (Siam : the Crossroads) ของ เซอร์โจเซฟ ครอบสบี้ (Sir Josiah Crosby) อัครราชทูตอังกฤษที่ประจำประเทศไทยขณะนั้น

บทพระนิพนธ์ที่มีการวิพากษ์กลุ่มคณะราษฎรโดยเฉพาะจอมพล ป. ปราบภูอย่างชัดเจนในบทพระนิพนธ์เรื่องวิวัฒนาการแห่งภาษาไทย ตีพิมพ์เมื่อเดือนสิงหาคม 2490 เป็นการวิจารณ์เรื่องรัฐนิยมอย่างเปิดเผย โดยทรงพระนิพนธ์โต้แย้งตั้งแต่การใช้คำว่า “วันเกิด” แทนการใช้คำราชาศัพท์เดิมว่า “วันพระราชสมภพ” ของรัฐบาล, การกล่าวคำว่า “สวัสดิ์” ก็ทรงเห็นว่าไม่ใช่ของไทย และการนุ่งผ้าโจงกระเบนที่รัฐบาลอ้างว่าเป็นของเขมร แล้วเปลี่ยนมาแต่งกายชุดสากลก็ไม่ทรงเห็นด้วย สุดท้ายก็ทรงออกความเห็นว่ “ภาษาก็ดี ขนบธรรมเนียมประเพณีก็ดี เป็นของที่จะพึงวิวัฒนาการไปโดยกฎธรรมชาติ ไม่ควรจะเป็นสิ่งที่จะเปลี่ยนกันด้วยปฏิกิริยา การแก้ไขวัฒนธรรมเป็นของช้า ต้องเป็นไปโดยหลักธรรมชาติกับด้วยมหาชนนิยม จะแก้กันด้วยออกกฎหมายบังคับไม่พึงสำเร็จได้”³ นอกจากนี้การเปลี่ยนชื่อประเทศก็ทรงเห็นว่าควรใช้ชื่อเดิมว่าสยาม⁴ หรือแม้แต่การยกเลิกบรรดาศักดิ์ในสมัย จอมพล ป. ก็ทรงเห็นว่าควรที่จะกลับไปใช้บรรดาศักดิ์ตามเดิมแทนการมอบเหรียญตรา⁵

พ.ศ. 2484 ทรงแต่งประวัติทำวรวงจันทร์ ผู้เป็นคุณย่าเพื่อตีพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ไม่เพียงได้ทราบความเป็นมาของตัวทำวรวงจันทร์เอง แต่ยังทำให้รู้ถึงหน้าที่และความ เป็นอยู่ของข้าราชการสำนักฝ่ายใน และพระมหากษัตริย์คุณของพระมหากษัตริย์ในพระราชวงศ์จักรี ที่ไม่ได้แสดงออกมาในฐานะที่เป็นสมมติเทพ โดยก่อนหน้านี้ในปี 2482 ทรงแต่งประวัติเจ้าพระยา ยมราช (ปั้น สุขุม) ผู้เป็นพ่อตาของพระองค์ในช่วงที่รับราชการในสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งมีลักษณะ เช่นเดียวกับรูปแบบประวัติทำวรวงจันทร์ดังกล่าว ทั้งนี้อาจกล่าวได้ว่าทรงรับหน้าที่แต่งพระประวัติ เจ้านายและบุคคลสำคัญแทนสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพในช่วงต่อมาอันจะกล่าวต่อไป

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2497). เล่มเดิม. หน้า 34.

² หน้าเดิม.

³ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2497). เล่มเดิม. หน้า 68.

⁴ สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2528). เล่มเดิม. หน้า 20.

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 21.

นอกจากนี้ยังทรงแต่งเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ในเรื่องประเพณีบวชในพระพุทธศาสนา เพื่อถวายสนองพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 8 ในเดือนเมษายน 2489 ทรงอธิบายถึงการกำเนิดของศาสนาพุทธ จนเป็นที่มาของการบวชตั้งแต่ครั้งพุทธกาล ทรงพยายามทำให้เห็นว่าศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์นั้นมีพื้นฐานเดียวกัน ดังที่ทรงอ้างว่า นักประวัติศาสตร์จึงอนุมานกันว่าพระองค์(พระพุทธเจ้า) มิได้ทรงมีเจตนาที่จะตั้งศาสนาใหม่ หากทรงชำระลัทธิพราหมณ์ชนิดที่นับถือกันอยู่ในเวลานั้นให้บริสุทธิ์ขึ้นเท่านั้น¹ รวมไปถึงวัตรปฏิบัติของพระภิกษุในปัจจุบันก็ยังคงไว้ซึ่งรูปแบบเมื่อครั้งพุทธกาล งานชิ้นนี้จึงเป็นการเตรียมการเพื่อให้รัชกาลที่ 8 ทรงมีพื้นฐานเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา และคาดการณ์ได้ว่า จะได้ทรงเตรียมพระราชพิธีทรงผนวชต่อไป²

3.1.3 ทรงพระนิพนธ์ลงในวารสารวรรณคดี

ในเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.2489 มีการตีพิมพ์จุลสารชื่อว่า วรรณคดี เป็นจุลสารของคณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มีนักศึกษาของคณะดังกล่าวเป็นบรรณาธิการคือ หม่อมหลวงจิตติ นพวงศ์ พระญาติของสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ โดยผู้สนับสนุนคนสำคัญคือ หม่อมราชวงศ์สุนชาติ สวัสดิกุล ทั้งนี้ไม่เพียงแต่จะช่วยเผยแพร่วรรณคดี แต่ยังเป็นการรวมกลุ่มของฝ่ายอนุรักษนิยม โดยปรากฏเนื้อหาที่แสดงความจงรักภักดีอยู่มาก ทั้งยังเป็นการบันทึกบทบาทการฟื้นตัวของกลุ่มดังกล่าวในการฟื้นฟูสถานะของสถาบันพระมหากษัตริย์ในระบอบประชาธิปไตยอีกด้วย³ พระองค์เจ้าธานีนิวัตได้ทรงพระนิพนธ์บทความเรื่อง อนุโมทนาเสมอ นอก ทรงชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของวิทยาศาสตร์และอักษรศาสตร์ หากเปรียบเทียบเหมือนมนุษย์คนหนึ่งวิทยาศาสตร์คือร่างกาย ส่วนอักษรศาสตร์คือสมองของชาติ อักษรศาสตร์ยังเป็นดังศีลธรรมที่ช่วยขัดเกลาคนในชาติ แต่สมองที่ว่านั้นต้องเป็นสมองที่สะสมวัฒนธรรมอันเก่าแก่มานานแล้ว “ไม่ใช่เขียนเอาอย่างฝรั่งฟุ้งๆไป และไม่ใช่นั่งสือแปล” นอกจากนี้ยังทรงนำเอาวาทกรรมเรื่อง “ชาติ” เข้ามาสอดแทรกในบทความนี้ โดยทรงกล่าวว่า แท้จริงแล้ววรรณคดีของไทยตั้งแต่อดีตได้สอดแทรกความรักชาติมานานแล้ว ไม่ได้เพิ่งเกิดเมื่อสิบปีที่ผ่านมา⁴ ความสำคัญของบทความนี้คือ ทรงพยายามเน้นย้ำให้เห็นว่าหากเปรียบเทียบไทยกับ

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2497). *เล่มเดิม*. หน้า 55.

² สายชล สัตยานุรักษ์. (2557). 10 ปีญญาชนสยาม เล่ม 2. หน้า 274.

³ พิชยากรณ์ พูลเกตุ. (2555, มกราคม-มิถุนายน). วารสารวรรณคดีกับการฟื้นตัวของกลุ่มอนุรักษนิยม หลังสงครามโลกครั้งที่ 2. หน้า 68.

⁴ *แหล่งเดิม*. หน้า 49.

ชาติอื่นๆ เราอาจดูเป็นเสมือนเด็กคนหนึ่ง แต่เมื่อโตขึ้นก็ย่อมจะเลือกวิถีชีวิตของตนเอง โดยจะเอาอย่างชาติอื่น หรือจะหันกลับไปดูตัวเองโดยมองไปในอดีตว่าลักษณะเดิมของชาติไทยบรรพบุรุษคิดและทำอะไรไว้¹

กุมภาพันธ์ 2490 ทรงเขียนเรื่อง คดีย้อนหลังไปปีหนึ่ง ทั้งนี้ยังทรงอ้างจากหนังสือ The Royal Family in Wartime ซึ่งได้กล่าวถึงความจงรักภักดีที่ชาวอังกฤษมีต่อกษัตริย์ของตนเอง ข้อความที่ทรงนิพนธ์โดยการอ้างอิงจากหนังสือเล่มนี้ ยังทรงถามย้อนไปยังผู้อ่านด้วย ว่าในเมื่อเราเปลี่ยนแปลงการปกครองมาใช้ระบอบเดียวกับอังกฤษแล้ว ก็ควรจะเอาอังกฤษเป็นแบบอย่าง โดยเฉพาะการเทิดทูนเอาพระมหากษัตริย์ที่ไม่มีพระราชอำนาจมาไว้เหนือผู้มีอำนาจทั้งหลาย นอกจากนี้ยังทรงนำความหมายของความเป็นชาติในสมัยรัชกาลที่ 6 กลับมาใช้อีกครั้ง นั่นคือทรงถือว่าประมุขเป็นเครื่องหมายแห่งชาติไทย² นอกจากนี้ยังเอาคติแบบโบราณในเรื่องของการเรียกพระมหากษัตริย์ว่าพระเจ้าแผ่นดิน และเจ้าชีวิต แต่เมื่อมีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดแล้วก็ตามพระองค์ก็ยังเห็นว่าพระมหากษัตริย์ก็ยังคงมีความสำคัญในฐานะผู้รวบรวมชาติ ซึ่งทรงเปรียบเป็นดัง “พ่อ” โดยนำเอาเหตุผลในการที่จะเคารพนับถือพระมหากษัตริย์ได้โดยสนิทใจ คือการที่พระมหากษัตริย์ของเรามีบรรพบุรุษเป็นชาวไทยที่สืบต่อมาหลายชั่วอายุคน “ทรงเป็นอุทิศสยามชาติเสมอมา บรรพบุรุษของท่านได้เป็นผู้กอบกู้บ้านเมืองเรามาด้วยกันกับบรรพบุรุษของเรา ผู้เป็นราษฎร”³

อาจกล่าวได้ว่าบทพระนิพนธ์ของพระองค์ในววงวรณคดี เป็นเนื้อหาที่กระตุ้นและปลุกความรู้สึกให้กลับมาเห็นความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ขึ้นมาอีกครั้ง ทั้งนี้การพยายามสนับสนุนววงวรณคดีขึ้นมาแทนที่วารสารของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่ใช้ชื่อว่า วรณคดีสาร ที่ตีพิมพ์ระหว่าง พ.ศ. 2485 – 2487 อาจกล่าวได้ว่าววงวรณคดีพยายามเลียนแบบวรณคดีสาร⁴ เพื่อสร้างบทบาทให้สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นที่นิยมแทนจอมพล ป. พิบูลสงครามที่หมดบทบาทไปในช่วง พ.ศ. 2488 ววงวรณคดียังพยายามให้ผู้รู้รู้สึกใกล้ชิดกับสถาบันพระมหากษัตริย์มากขึ้น แม้จะประทับอยู่ต่างประเทศก็ตาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งนักเขียนในววงวรณคดีล้วนแต่พยายามแสดงให้เห็นความใกล้ชิดกับสถาบันพระมหากษัตริย์

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2497). เล่มเดิม. หน้า 47.

² หน้าเดิม.

³ แหล่งเดิม. หน้า 79.

⁴ เซอวีร์ เกษมสุขสำราญ. (2555, กรกฎาคม-ธันวาคม). วรณคดีสารกับการสร้างภาพลักษณ์และบารมีของผู้นำของจอมพล ป. พิบูลสงคราม. หน้า 90.

เช่น รัชกาลที่ 9 เมื่อครั้งทรงเป็นสมเด็จพระราชาอนุชา ก็ทรงมีส่วนร่วมโดยใช้พระนามแฝงว่า “องคต”¹

ทั้งนี้เมื่อพิจารณาในบทบาทที่ทรงเป็นนักเขียนนั้น อาจสรุปเป็นขั้นตอนได้ตามลำดับ คือ ทรงนำรูปแบบการมองตะวันออกแบบตะวันตกโดยการหาที่มา ความหมายและสร้างอัตลักษณ์ขึ้นมา ทั้งนี้ในช่วงเวลาดังกล่าวถือว่าเป็นงานสำคัญอย่างมากเพราะไม่ทรงใช้กำลังในการกระทำได้กล่าวแต่ทรงใช้กำลังด้าน “อักษรศาสตร์” ที่ทรงมีความถนัดและสามารถหาทางหลบหลีกได้ดีกว่า หากมีความพลัดพลั้งเกิดขึ้น ซึ่งพื้นที่ของการเผยแพร่งานเขียนของพระองค์ก็มีความสำคัญต่อความปลอดภัยด้วยเช่นกัน โดยในงานภาษาอังกฤษทรงมุ่งที่จะขยายและตีความความรู้แบบตะวันออกที่ถูกต้องให้แก่ชาวต่างชาติได้รับรู้ และเป็นการสร้างอัตลักษณ์ไปในตัว ซึ่งคุณสมบัติพิเศษของพระองค์คือทรงเป็นคนแบบสองโลก โลกหนึ่งคือเติบโตมากับสถาบันพระมหากษัตริย์และได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์มาโดยตลอด อีกโลกหนึ่งคือทรงเป็นผู้ได้รับความรู้มาจากตะวันตกดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่า ทรงพยายามสร้างประวัติศาสตร์ให้ถูกตามกระบวนการแบบตะวันตกที่มีการไล่ลำดับเวลา มีเรื่องต่างๆ อยู่ภายในประวัติศาสตร์นิพนธ์ และพยายามอธิบายพงศาวดารให้กลายเป็นประวัติศาสตร์ที่ถูกต้องคือแม้จะทำประวัติศาสตร์นิพนธ์ให้เป็นตะวันตก แต่ยังให้ความสำคัญกับสถาบันพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้นำทางการเมือง

นอกจากนี้ในบทพระนิพนธ์ที่พยายามสร้างความชอบธรรมในสถาบันพระมหากษัตริย์ ยังทรงเขียนบทความตอบโต้รัฐบาลคณะราษฎร ตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2480 เนื่องจากการที่คณะเจ้าหลายคนได้รับการนิรโทษกรรม ประกอบกับจอมพล ป. เริ่มหมดอำนาจลง อีกทั้งรัชกาลที่ 8 เสด็จนิวัติพระนครเป็นครั้งที่ 2 และพระองค์ก็ใกล้จะบรรลุนิติภาวะในอีกไม่นาน เห็นได้จากการที่พระองค์เจ้าธานีนิวัตซึ่งทรงไม่ได้มีส่วนในหน้าที่ราชการ แต่เมื่อรัชกาลที่ 8 ได้เสด็จนิวัติพระนครนั้น พระองค์เจ้าธานีนิวัตได้กลับเข้ามามีส่วนร่วมในการสนับสนุนสถาบันอีกครั้ง ทรงกล่าวถึงช่วงนี้ว่า “จึงได้เกิดปิตินต์ในพระบารมีที่กล่าวมาแล้วนี้ และแทนที่จะเจียมตัวขุดดินกินหญ้าอยู่ดังที่เคยทำมาเป็นนิตย์ ในสิบปีกว่าที่แล้วมา ข้าพเจ้าจึงถูกเสนอให้พระราชพาพลอยเข้าไปกุฏิถูกรับใช้ตามเสด็จพระองค์ท่านหลายครั้ง”² บทพระนิพนธ์ในระยะนี้จึงเป็นทั้งการเผยให้เห็นความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์ และยังเป็น “คู่มือ” สำหรับพระองค์พระมหากษัตริย์อีกเช่นกัน

¹ หม่อมหลวงจิตติ นพวงศ์, หม่อมหลวง. (2539). ชีวติงาม. หน้า 50.

² พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2497). เล่มเดิม. หน้า 61.

หลังจากนี้ก็ปรากฏว่ามีบทพระนิพนธ์ที่มีเนื้อหาในลักษณะนี้ออกมาอีกเช่นกัน วาทกรรมต่างๆได้นำมาผลิตซ้ำๆและยังมีผลสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เช่น ในบทพระนิพนธ์เรื่อง คดีย่อนหลังไปปีหนึ่ง พิมพ์เมื่อ พ.ศ. 2490 ได้นำเสนอเกี่ยวกับความเจริญของบ้านเมืองที่มี พระมหากษัตริย์เป็นผู้กระทำ “บ้านเมืองของเราเจริญรุ่งเรืองและหลักเลียงหายนะมาได้ 150 ปี แรกแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ก็ด้วยเพราะปัญญาและพระรัฐประศาสน์ของพระมหากษัตริย์และยัง มองไม่เห็นว่ เราจะรักษาความรุ่งเรืองเช่นนั้นต่อไปได้อย่างไร โดยไม่มีพระมหากษัตริย์ที่ดี”¹ แนวความคิดเช่นนี้ยังปรากฏขึ้นอีกครั้งเป็นการพูดที่กรมประชาสัมพันธ์ ใน พ.ศ. 2495 ว่า “เพราะ เราได้รับความร่มเย็นภายใต้พระบรมโพธิสมภารแห่งพระบรมราชวงศ์จักรีมาถึง 171 ปี”²

ผลงานบทพระนิพนธ์ต่างๆที่ได้มีการเผยแพร่ออกไปนั้น เปรียบเสมือนความพยายาม ในการสร้างวาทกรรมที่ให้ความสำคัญต่อสถาบันพระมหากษัตริย์แทนที่คณะราษฎร แม้ว่าจะ ไม่ได้ทรงแสดงออกโดยตรง แต่เนื้อหาในบทความต่างๆก็สามารถชักจูงให้คนคล้อยตามได้ โดยทรงอาศัยผลงานของพระมหากษัตริย์ที่มีมาแล้วตั้งแต่อดีต ผ่านการครองราชย์จากรุ่นสู่รุ่น แต่ ละพระองค์สร้างความเจริญและเอาชนะเหตุการณ์ที่อยู่ในช่วงวิกฤตมาได้ อย่างไร ทั้งนี้ดูสอดคล้อง กับข้อเสนองของธงชัย วินิจจะกูล ที่ว่าการฟื้นฟูอำนาจของกลุ่มเจ้าในยุคลหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นการวางรากฐานให้กับลัทธิกษัตริย์นิยมยุคใหม่ (Neo-Royalism)³ จนมีการเปรียบรัชกาลที่ 9 ว่ามีความคล้ายกับรัชกาลที่ 1 ที่ได้ทรงรื้อฟื้นประเพณีที่เป็นสัญลักษณ์ขึ้นมาอีกครั้ง⁴ ผลงานต่างๆ ที่ได้ปรากฏขึ้น พระองค์เจ้าธานีนิวัตจึงเปรียบเสมือนดังมันสมองของกลุ่มเจ้าในยุคลหลัง สงครามโลกครั้งที่ 2⁵ อีกทั้งในช่วงเวลาดังกล่าวทรงเห็นความสำคัญที่จอมพล ป. ให้ความสำคัญ ถึงประโยชน์และอำนาจของสื่อมวลชน จึงต้องเข้าไปควบคุมงานด้านวิทยุกระจายเสียงรวมถึง สิ่งพิมพ์ต่างๆเพื่อสร้างแรงสนับสนุนจากประชาชน เพราะฉะนั้นเมื่อจอมพล ป. เริ่มหมดบทบาท จึงทรงเข้าไปใช้พื้นที่ที่สื่อมวลชนเหล่านี้เพื่อสร้างแรงสนับสนุนแทนรัฐบาลจอมพล ป.⁶

เมื่อพิจารณาในบทบาทที่ทรงเป็นนักเขียน ได้ทรงสร้างความหมายและสร้าง อัตลักษณ์ของสถาบันพระมหากษัตริย์ขึ้นมาใหม่ให้เข้ากับระบอบรัฐธรรมนูญ และยังแยก

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2497). เล่มเดิม. หน้า 58.

² แหล่งเดิม. หน้า 103.

³ ธงชัย วินิจจะกูล. (2556). เล่มเดิม. หน้า 89.

⁴ ตรัสวิน จิตติเดชารักษ์ และ พันธนิดา ภูมิวัฒน์. (2556). เล่มเดิม. หน้า 28.

⁵ ธงชัย วินิจจะกูล. (2556). เล่มเดิม. หน้า 89.

⁶ เดวิด เค. วัยอาจ. (2556). เล่มเดิม. หน้า 457.

“พระองค์” ของพระมหากษัตริย์ โดยทรงตีความหมายและสร้างทิศทางใหม่ ทั้งในเรื่องให้มีความใกล้ชิดกับราษฎรในฐานะที่ทรงเป็น “พ่อ” ไม่ใช่พ่อเมืองและพ่อขุนแบบโบราณอีกต่อไป ทั้งนี้ในช่วงเวลาดังกล่าวถือว่าเป็นงานสำคัญอย่างมากเพราะไม่ทรงใช้กำลังในการกระทำความดีแต่ทรงใช้กำลังด้าน “อักษรศาสตร์” ที่ทรงมีความถนัด เป็นการใช้รูปแบบของการเมืองวัฒนธรรมมาต่อสู้เพื่อนำเสนอความชอบธรรมให้กับสถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยประชาธิปไตยแนวรัฐธรรมนูญของคณะราษฎร อาจกล่าวได้ว่าทรงมีคุณสมบัติพิเศษ คือทรงเป็นคนที่เชื่อมต่อกับสองโลก โลกหนึ่งคือเติบโตมากับสถาบันพระมหากษัตริย์และได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์มาโดยตลอด อีกโลกหนึ่งคือทรงเป็นผู้ได้รับความรู้มาจากตะวันตกดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่า ทรงพยายามสร้างประวัติศาสตร์ให้ถูกตามกระบวนการแบบตะวันตกที่มีการไล่ลำดับเวลา มีเรื่องต่างๆ อยู่ภายในประวัติศาสตร์นิพนธ์ และพยายามอธิบายพงศาวดารให้กลายเป็นประวัติศาสตร์ และให้ความสำคัญกับสถาบันพระมหากษัตริย์

นอกจากนี้ในบทพระนิพนธ์ที่พยายามสร้างความชอบธรรมในสถาบันพระมหากษัตริย์ ยังทรงเขียนบทความตอบโต้รัฐบาลคณะราษฎร ตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2480 ต่อมาพระองค์เจ้าธานีนิวัตได้กลับเข้ามามีส่วนในการสนับสนุนสถาบันอีกครั้ง ดังที่กล่าวว่าได้เข้ารับใช้ตามเสด็จพระเจ้าอยู่หัวหลายครั้ง บทพระนิพนธ์ในช่วงเวลาที่ศึกษานี้จึงเป็นทั้งการเผยให้เห็นความสำคัญ การกำหนดทิศทางและสร้างพื้นที่ ของสถาบันพระมหากษัตริย์ และยังเป็น “คู่มือ” สำหรับองค์พระมหากษัตริย์ต่อมาอีกเช่นกัน

3.2 บทบาทในฐานะที่ทรงเป็นเสรีไทย

แม้ว่าในช่วงรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม จะทำให้ต้องทรงอยู่อย่างเงิบๆ แต่เมื่อรัฐบาลได้เข้าร่วมกับฝ่ายอักษะ ในสงครามมหาเอเชียบูรพา ทำให้กลุ่มคณะราษฎรต้องเกิดความขัดแย้งกัน โดยนายปรีดี พนมยงค์ ผู้ซึ่งไม่เห็นด้วยกับรัฐบาลได้ถูกปลดจากตำแหน่งรัฐมนตรีว่าการกระทรวงคลัง ไปดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ปรีดีจึงใช้โอกาสนี้จัดตั้งขบวนการเสรีไทย อันเป็นกลุ่มการเมืองที่ต่อต้านทั้งญี่ปุ่นและรัฐบาลจอมพล ป. โดยการสร้างความสัมพันธ์กับกลุ่มเจ้า ทั้งนี้สิ่งที่ปรีดีต้องกระทำคือการพยายามติดต่อกับฝ่ายพันธมิตรเพื่อต้องการตั้งรัฐบาลพลัดถิ่น โดยส่งตัวแทนเข้าไปติดต่อกับรัฐบาลจีนเพื่อจะได้ทำการประสานกับสหรัฐอเมริกาและอังกฤษต่อไป แต่การส่งตัวแทนออกไปนั้น ต้องพบกับอุปสรรคต่างๆ จนในที่สุดนายจำกั๊ด พลงกูร ได้ถูกส่งเป็นตัวแทนและเดินทางไปถึงจีนได้สำเร็จ

ทั้งนี้ก็โดยการช่วยเหลือจากพระองค์เจ้าธานีนิวัต จำกั๊ด ได้ยืนยันว่าเจ้านายพระองค์สำคัญอย่าง สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และพระองค์เจ้าธานีนิวัต ได้เข้าร่วมกับ

ขบวนการเสรีไทยด้วย¹ โดยเฉพาะในเอกสารทางการของอังกฤษได้ระบุชัดเจนว่า ทั้งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ดาหาราชานุภาพและพระองค์เจ้าธานีนิวัต ได้ทรงรู้จักจำกัด เป็นการส่วนพระองค์ โดยเฉพาะพระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงเป็นพระสหายกับพระยาผดุงวิทยาเสริม บิดาของจำกัดอีกด้วย พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงฝากให้ ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ ซึ่งขณะนั้นอาศัยอยู่ที่เมืองฮานอยเป็นผู้ช่วยเหลือจำกัดในครั้งนี้ โดยทรงเขียนจดหมายอำพรางการตรวจจากทางการ โดยทรงพูดถึงเรื่องของสยามสมาคมก่อนที่จะทำจดหมายนั้นจะลงว่าให้รับช่วยเหลือจำกัด และทำให้จำกัดเดินทางไปถึงจีนโดยสวัสดิภาพ ดังนี้

Most of the Princes in SIAM are naturally rather concerned by the dynastic ambitions of the present Prime Minister whose overthrow they would gladly welcome. Two of the princes were told that it was necessary for B (หมายถึงจำกัด) to enter Free China in connection with plans for the overthrow of the Prime Minister and they agreed to help by giving certain letters of introduction. The Princes concerned were PRINCE DAMRONG (who knew the detail of B's dismissal from the Civil Service and whose son attends Mrs. B's school) and PRINCE DHANI (a graduate of Merton College, Oxford, and a very old friend of B's father); the addressee was Professor COEDES, Director of L'Ecole Francaise d'Extreme Orient at HANOI, who together with his Siamese wife, is a great friend of the Princes mentioned.

Prince DHANI is a very energetic member of the THAILAND RESEARCH SOCIETY² of which B is also a member, and Professor COEDES an honorary member, the prince there wrote an innocent letter to COEDES the topic of which

¹ หม่อมเจ้าสุภัสสร์ธิดาสินี สวัสดิวัตน์, หม่อมเจ้า. (2543). 1 ศตวรรษ สุภัสสร์ : 23 สิงหาคม 2543. หน้า 270.

² ในช่วงที่กรมหมื่นนราธิปพงศ์ประพันธ์ทรงเป็นนายกสยามสมาคม ทรงเปลี่ยนชื่อสยามสมาคม จาก The Siam Society เป็น Thailand's Research Society และได้เปลี่ยนกลับมาใช้ชื่อเดิมในช่วงที่พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงเป็นนายกสมาคม

was mainly the affairs of the society and at the end asked COEDES to give B any assistance he may require.¹

ในเอกสารชุดนี้ยังกล่าวถึงพระองค์เจ้าธานีนิวัตว่า “ทรงเป็นคนฉลาด แต่ค่อนข้างมีอำนาจอย่างจำกัดและเป็นผู้ที่ต่อต้านจอมพล ป. เป็นอย่างมาก เนื่องจากทรงเป็นพวก Pre-British ทั้งยังทรงต่อต้านญี่ปุ่นอย่างรุนแรง ทรงสามารถจัดการขบวนการได้เป็นอย่างดี ด้วยมีพระนิสัยรอบคอบ ทั้งยังทรงมีความกล้าและมุ่งมั่น มีความตรงไปตรงมาในการแสดงความคิดเห็นของพระองค์เอง จึงทำให้ไม่เป็นที่ชื่นชอบในบางครั้ง แต่ถึงอย่างไรก็ทรงเป็นผู้ที่ไว้ใจได้”²

บทบาทในการที่ทรงเป็นเสรีไทยนี้ ในพระประวัติที่ทรงแต่งขึ้นนั้น ทรงเลือกที่จะไม่กล่าวถึงว่าทรงมีส่วนช่วยเหลือฝ่ายใดในช่วงเหตุการณ์สงครามโลกครั้งที่ 2 เข้าใจว่าทรงไม่ต้องการที่จะปรากฏให้ใครเห็นว่าทรงมีความเกี่ยวข้องกับใดๆกับกลุ่มคณะราษฎร ซึ่งหากพิจารณาในช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในระยะแรก เจ้านายที่เข้าไปร่วมงานกับคณะราษฎรมักจะถูกค่อนข้างอดต่าง ๆ นานา ที่รุนแรงที่สุดคือการตัดสินใจใช้ปืนยิงพระองค์เองของ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัตรจาตุรนต์ ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ชุดแรก ดังที่ทรงกล่าวไว้ก่อนจะตัดสินใจกระทำอัตวินิบาตกรรมว่า “เวลานี้เราจะทำอะไร แม้แต่กระดิกนิ้วก็มีคนเขาวา”³

หรือดังที่พระองค์เจ้าธานีนิวัต กล่าวถึงพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตย์ทิพอาภา และพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนคราธิปพงศ์ประพันธ์ ว่าเป็นคนหัวอ่อน โดนหลอกใช้ หรือคนที่ยกคุณความดีของพระราชวงศ์ให้พวกก่อการ⁴ แต่ในภาวะสงครามโลกครั้งที่ 2 ทั้งพระองค์และปรีดีพนมยงค์ผู้เป็นหัวหน้าเสรีไทยล้วนมีเป้าหมายเดียวกันคือการหาหนทางให้จอมพล ป. ออกจากตำแหน่งต่างๆทางการเมือง เพราะฉะนั้นการตัดสินใจในช่วงนี้จึงมีผลประโยชน์ต่อพระองค์ในฐานะกลุ่มเจ้า ทั้งทำที่ปรีดีมีต่อกลุ่มเจ้าเอง คือการพยายามสร้างภาพลักษณ์ที่ดีต่อสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ผู้เป็นเสมือนศูนย์กลางของเจ้านายที่ประทับอยู่ในประเทศไทย และอาจส่งผลที่ดีต่อชีวิตความเป็นอยู่ในภาวะสงครามโลกเช่นนั้น เนื่องจากปรีดีประสานกับอังกฤษ ว่าเมื่อกองทัพอังกฤษส่งเครื่องบินลงมาถึงระเบิด อย่าทิ้งที่พระบรมมหาราชวังหรือวังของเจ้านายต่างๆ โดยให้หลีกเลี่ยงพระบรมวงศานุวงศ์ และที่ตั้งรัฐบาล⁵

¹ หม่อมเจ้าสุภัสสวัธวดีศรีสนธิ สวัสดิวัตน์. (2543). เล่มเดิม. หน้า 318.

² แหล่งเดิม. หน้า 137.

³ ปรีดี พนมยงค์. (2543). ความเป็นไปบางประการ. หน้า 31.

⁴ สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2528). เล่มเดิม. หน้า 16.

⁵ ป่วย อิงภากรณ์. (2543). พระบรมวงศานุวงศ์และขบวนการเสรีไทย. หน้า 14.

นอกจากนี้ความสัมพันธ์ระหว่างพระองค์เจ้าธานีนิวัต และปรีดี นั้นมีฐานะเป็นญาติ ร่วมกันทางหม่อมประยูร โสณกุล และท่านผู้หญิงพูนศุข พนมยงค์ ปรีดียังสร้างความสัมพันธ์ที่ดี ต่อสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เมื่อเสด็จกลับมาประทับที่ประเทศไทย จนได้รับการความ ไว้วางใจและตรัสเรียกปรีดีว่าเป็น learned man¹ อีกทั้งการทรงงานเสรีไทยของพระองค์เจ้า ธานีนิวัตนั้น เป็นงานที่ทรงถนัดและทรงใช้ความสัมพันธ์ส่วนพระองค์ที่มีต่อจอร์จ เซเดส์ จึง สามารถช่วยเหลือเสรีไทยได้โดยไม่ยากเย็นอย่างไรนัก ทั้งยังทรงมองว่าปรีดี มี “พิษภัย”² น้อยกว่า จอมพล ป.

3.3 บทบาทในฐานะที่ทรงเป็นกรรมการสอบสวนคดีสวรรคตรัชกาลที่ 8

เมื่อจอมพล ป. หดจากอำนาจ พ.ศ. 2487 นับเป็นความคลี่คลายต่อกลุ่มเจ้าเป็นอย่ ามาก ดังที่พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงเปรียบช่วงเวลานี้ว่า เมืองไทยเปลี่ยนฉาก หลังจากวาทีกาลปก คลุมโลกไว้มืดซิดพักหนึ่งแล้ว ฟากก็ค่อยๆสว่างด้วยรัศมีสีทองเรื่อย³ เพราะทั้งจอมพล ป. และภาวะ สงครามที่เป็นเสมือนดังความมืด ได้หมดไป รัชกาลที่ 8 ก็ตัดสินพระทัยเสด็จนิวัตพระนคร นับเป็น ช่วงเวลาที่เหมาะสมในฐานะที่ประเทศกำลังต้องการหาศูนย์รวมทางจิตใจ อาจกล่าวได้ว่าการ พยายามสร้างชาติโดยยึดหลักหกประการและรัฐธรรมนูญเป็นจุดหมายใหม่ของชาติไม่ประสบ ผลสำเร็จ ความตกต่ำดังกล่าวจึงทำให้ผู้คนหันกลับไปมองในอดีตว่า ก่อนที่ประเทศต้องประสบ ภาวะที่แร้นแค้นเช่นดังที่ว่านี้ เราเคยมีความเจริญมาอย่างไร ประกอบกับการที่ปรีดี พยายาม ประสานประโยชน์กับกลุ่มเจ้าที่เรียกได้ว่าหมดบทบาทไปจากเวทีการเมือง ให้กลับมาดำเนินชีวิต ได้อย่างปกติไม่จำเป็นต้องอยู่อย่าง “หลบซ่อน” อย่างเช่นในช่วงสมัยรัฐบาลจอมพล ป. และส่งผล ให้ราชชนกุลจำนวนมากที่ลี้ภัยไปต่างประเทศ รวมถึงกลุ่มผู้นิยมเจ้าอื่นๆที่เคยเก็บตัวเงียบ ได้ออก สังกมอีกครั้งหนึ่ง⁴

การเสด็จนิวัตพระนครของรัชกาลที่ 8 จึงดูเหมือนเป็นเป็นจุดหมายในการนิยามหลัก ของชาติให้มาแทนที่หลักหกประการและรัฐธรรมนูญขึ้นมาอีกครั้ง ซึ่งเห็นได้จากบทพระนิพนธ์เรื่อง The Old Siamese Conception of Monarchy ที่ได้กล่าวไปแล้วว่าเป็นการพยายามอธิบายหา ต้นตอของความเจริญรุ่งเรืองของชาติที่ผ่านมาว่าผู้ที่จะนำพาชาติให้ไปรอดได้คือองค์ พระมหากษัตริย์เท่านั้น เพราะฉะนั้นนโยบายต่างๆของปรีดีจึงมุ่งให้ฝ่ายเจ้าได้เข้ามามีบทบาทอีก

¹ หม่อมเจ้าพูนพิศมัย ดิศกุล. (2557). เล่มเดิม. หน้า 412.

² สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2528). เล่มเดิม. หน้า 37.

³ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). เล่มเดิม. หน้า 115.

⁴ คริส เบเคอร์ และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2557). เล่มเดิม. หน้า 221.

ครั้งเช่นกัน อาจกล่าวได้ว่าฝ่ายเจ้าในเวลานั้นไม่มีผู้นำที่มีความสมบูรณ์ทั้งวัยวุฒิ คุณวุฒิ จนกระทั่งมีการปล่อยผู้ต้องหาในคดีการเมือง นักโทษผู้เป็นเสมือนการถูกเชือดให้เจ้าของคืออื่นๆ ได้เห็นอย่างกรมพระยาชัยนาทนเรนทร ได้รับการปลดปล่อยพร้อมกับถวายพระอิสริยยศคืนตามเดิม ด้วยความเหมาะสมของพระองค์ทั้งในฐานะที่ทรงเป็นพระราชโอรสของรัชกาลที่ 5 ที่ยังมีพระชนม์ชีพเพียงพระองค์เดียว อีกทั้งยังเป็นพระญาติสนิทของรัชกาลที่ 8 ในฐานะที่เป็นเสด็จลุง จึงทำให้ทรงมีบทบาทในฐานะผู้ที่คอยถวายคำแนะนำด้านต่างๆ ในขณะเสด็จมาประทับยังประเทศไทย และเชื่อว่ากลุ่มเจ้าเองพยายามจะทำให้รัชกาลที่ 8 เป็นหลักของชาติที่ถูกต้องและสมบูรณ์แบบในฐานะพระมหากษัตริย์ที่ทรงเป็นพระจักรพรรดิราช เป็นธรรมราชา

ดังที่เห็นได้จากพระราชกรณียกิจต่างๆ เมื่อเสด็จนิวัตพระนครครั้งนี้ ที่ล้วนแต่เต็มไปด้วยการปฏิสัมพันธ์กับคนกลุ่มต่างๆ เช่นการไปเยี่ยมค่ายทหาร พบผู้นำชาวมุสลิม เสด็จเยี่ยมชุมชนชาวจีนในลำเพ็ญ เสด็จพระราชดำเนินไปยังสถานที่แปลกใหม่เพื่อเยี่ยมราษฎร รวมถึงมีพระราชดำรัสทางวิทยุ จึงเสมือนกับการโหมโรงของระบอบกษัตริย์ในยุคใหม่¹ โดยมีผลงานพระองค์เจ้าธานีนิวัตเป็นเสมือนดังตำราสำหรับการเตรียมตัวขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ที่สมบูรณ์ การหวนกลับไปในอดีตตามบทพระนิพนธ์ต่างๆ ของพระองค์เจ้าธานีนิวัตไม่ได้นำมาหวนกลับมาใช้จริงตามปัจจุบัน แต่พระมหากษัตริย์ในเวลานี้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ดำเนินตามกรอบรัฐธรรมนูญ ในฐานะเป็นบทบัญญัติสูงสุดของรัฐ แต่ก็คงไว้ซึ่งความศักดิ์สิทธิ์เมื่อทรงอยู่ในราชสำนัก แม้ในขณะนั้นยังมีกลุ่มที่พยายามจะฟื้นฟูระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ขึ้นมาอีกครั้ง เพื่อเรียกร้องเอาอภิสิทธิ์ที่หายไปกลับคืนมา และมุ่งหวังว่าจะใช้กองทัพพันธมิตรที่เข้ามาปลดอาวุธหลังจากสงครามโลกจบลง ช่วยในการกำจัดกลุ่มคณะราษฎรอย่างโหดเหี้ยมเช่นกัน²

ความพยายามที่จะให้รัชกาลที่ 8 เป็นพระมหากษัตริย์ตามคติโบราณราชประเพณีไม่ประสบผลสำเร็จ เนื่องจากในวันที่ 9 มิถุนายน 2489 หลังจากเสด็จกลับมาประทับที่ประเทศไทยได้ราว 6 เดือนก็เกิดเหตุการณ์สวรรคตของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดล ส่งผลให้พระองค์เจ้าธานีนิวัตได้กลับเข้ามามีบทบาทที่ชัดเจนอีกครั้ง ในตำแหน่งกรรมการสอบสวนคดีสวรรคต³ โดยในวันที่ 11 มิถุนายน 2489 ทูตอังกฤษได้รายงาน ว่า พระองค์เจ้าธานีนิวัตเดินทางมาแจ้งแก่ตัวทูตว่า ได้ทรงเห็นพระบรมศพ และเชื่อว่ารัชกาลที่ 8 ถูกลอบปลงพระชนม์ แต่รัฐบาลของ

¹ คริส เบเคอร์ และ ผาสัก พงษ์ไพจิตร. (2557). เล่มเดิม. หน้า 176.

² หม่อมเจ้าศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท สวัสดิวัตน์. (2543). เล่มเดิม. หน้า 533.

³ ญัฐพล ใจจริง. (2556). ขอสันไฟในฝันอันเหลือเชื่อ : ความเคลื่อนไหวของขบวนการปฏิรูปปฏิวัติสยาม (พ.ศ.2475-2500). หน้า 120.

ปรีดีกลับบอกว่าเป็นอุบัติเหตุ ทำให้พระองค์ทรงกังวลว่ารัชกาลต่อไปจะไม่ได้ทรงขึ้นครองราชสมบัติ เพราะมีนักการเมืองที่ครองอำนาจและพยายามจะสถาปนาระบอบสาธารณรัฐขึ้นมาแทนที่ โดยทรงขอให้กองทัพอังกฤษยังคงประจำการอยู่ในประเทศไทยต่อไป¹

สุพจน์ ด้านตระกูล ยังกล่าวว่า ได้โทรไปตามสถานทูตต่างๆ ในกรุงเทพฯ ว่า รัชกาลที่ 8 ทรงถูกลอบปลงพระชนม์² โดยผู้ต้องหาคนสำคัญในคดีคือปรีดี ตามที่ ม.ร.ว.เสนีย์ และ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้กล่าวหาเอาไว้ ม.ร.ว.เสนีย์ได้กล่าวถึงปรีดีว่า แม้ปรีดีจะเป็นมิตรกับเจ้าอย่างไร แต่ไม่เคยหมดสงสัยเลยว่า ปรีดีเป็นคอมมิวนิสต์³ ต่อมาจึงได้มีการตั้งคณะกรรมการสอบสวนกรณีสวรรคต โดยมีพระองค์เจ้าธานีนิวัตเป็นหนึ่งในคณะกรรมการพระองค์เดียวเท่านั้นที่เป็นเจ้านาย ต่อมาจึงได้เสนอให้พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุมภฏพงษ์บริพัตร และพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล เป็นคณะกรรมการในส่วนของเจ้านายเพิ่มขึ้นมา ทั้งนี้เจ้านายชั้นผู้ใหญ่อย่างกรมพระยาชัยนาทนเรนทร ทรงมีความเห็นว่าเป็นอุบัติเหตุ แต่เมื่อให้กรรมการลงมติถึงสาเหตุการสวรรคตพระองค์เจ้าธานีนิวัตก็ยังทรงลงมติว่าเป็นการลอบปลงพระชนม์โดยเด็ดขาด⁴

อาจกล่าวถึงบทบาทของพระองค์ในเรื่องการสวรรคตว่า ความคิดที่จะล้มสถาบันพระมหากษัตริย์เพื่อจัดตั้งระบอบสาธารณรัฐยังคงวนเวียนอยู่ในแนวคิดของพระองค์ เนื่องจาก “แสงเงินแสงทอง” ที่ทรงคาดหวังให้เป็นที่ยิ่งใหญ่ กลับต้องดับลงในรัฐบาลของกลุ่มคณะราษฎร ทั้งนี้ในงานของณัฐพล ใจจริงได้อธิบายกลุ่มมรยลลิสต์ยังเห็นว่า กลุ่มของปรีดี และ จอมพล ป. ยังเป็นภัยต่อความมั่นคงทางการเมือง⁵ แม้ว่าปรีดี จะเคยช่วยเหลือและสนับสนุนกลุ่มนี้ก็ตาม จนกระทั่งปรีดีต้องลี้ภัยไปต่างประเทศ “ก็เพราะกรรมของเขาเอง”⁶

รัฐบาลปรีดี ได้กราบบังคมทูลเชิญให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช ขึ้นครองราชย์ เป็นพระมหากษัตริย์ในรัชกาลที่ 9 ต่อไป และเมื่อจะต้องเสด็จไปศึกษาต่อทำให้ต้องตั้งคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ซึ่งถูกมองว่าเป็นการผลักดันผู้นำของแต่ละกลุ่มในบรรดาเจ้านายด้วยกันเอง ดังในช่วงแรกหม่อมเจ้าศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท สวัสดิวัตน์ เสนอต่อปรีดีว่าควรตั้ง

¹ ณัฐพล ใจจริง. (2552). การเมืองไทยสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา พ.ศ. 2491 – 2500. หน้า 44.

² สุพจน์ ด้านตระกูล. (2544). ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับกรณีสวรรคต (ฉบับสมบูรณ์). หน้า 43.

³ คริส เบเคอร์ และ ผาสัก พงษ์ไพจิตร. (2557). เล่มเดิม. หน้า 221.

⁴ สุพจน์ ด้านตระกูล. (2544). เล่มเดิม. หน้า 80.

⁵ ณัฐพล ใจจริง. (2552). เล่มเดิม. หน้า 22.

⁶ สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2528). เล่มเดิม. หน้า 15.

ให้สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ 7 เป็นประธานคณะผู้สำเร็จการเพื่อจะ
ได้เป็นการถวายพระเกียรติแก่รัชกาลที่ 7 อีกด้วย โดยยังเสนอให้พระองค์เจ้าธานีนิวัต และ
เจ้าพระยาพิชัยญาติ ร่วมเป็นคณะผู้สำเร็จราชการ¹ โดยอีกฝ่ายได้เสนอให้กรมพระยาชัยนาท
นเรนทรเป็นประธานคณะผู้สำเร็จราชการ ร่วมกับพระองค์เจ้าธานีนิวัต ด้วยความไม่เห็นตรงกัน
ดังกล่าวฝ่ายสมเด็จพระบรมราชินีในรัชกาลที่ 7 จึงถูกมองว่าเป็นกลุ่มที่พยายามสนับสนุน
ราชสกุลจักรพงษ์ ส่วนกรมพระยาชัยนาทนเรนทรถูกมองว่าเป็นฝ่ายที่สนับสนุนราชสกุลมหิดล²
สุดท้ายจึงได้เกิดการประนีประนอมโดยเลือกกรมพระยาชัยนาทนเรนทรและรัฐบาลเลือก
พระยามานวราชเสวี ร่วมกันเป็นคณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์

ในที่สุดวันที่ 8 พฤศจิกายน พ.ศ. 2490 จอมพล ป. และกลุ่มทหารได้ทำการรัฐประหาร ที่
เสมือนการขับไล่อำนาจของปรีดี โดยมีฝ่ายทหารเข้ามาประสานกับกลุ่มเจ้า ซึ่งทูตอังกฤษได้
รายงาน ว่า รัฐประหารครั้งนี้มีการสนับสนุนจากพระราชวงศ์³ โดยกรมพระยาชัยนาทเป็นผู้ลงนาม
รับรองแต่เพียงพระองค์เดียว ทั้งที่ในความเป็นจริงแล้วได้กำหนดให้ผู้สำเร็จราชการต้องลงนาม
พร้อมกันทั้งหมด พร้อมกับยกเลิกรัฐธรรมนูญ 2475 และนำฉบับที่มีการร่างไว้ขึ้นมาแทนที่ พร้อม
กับการรื้อฟื้นตำแหน่งอภิรัฐมนตรีขึ้นมาอีกครั้ง จึงเป็นเหตุให้พระองค์เจ้าธานีนิวัต ได้กลับเข้ามา
รับราชการอย่างเต็มกำลังในตำแหน่งอภิรัฐมนตรีเมื่อ พ.ศ. 2490 ทั้งนี้ทรงกล่าวว่าไม่อยากจะกลับ
รับราชการอีก แต่ทรงเห็นว่าเป็นการสนองพระคุณของพระเจ้าแผ่นดินจึงขัดไม่ได้ แต่ความจริงแล้ว
การกลับเข้ามารับราชการของพระองค์ มาจากการชักชวนของกรมพระยาชัยนาทนเรนทร ดังที่
ปรากฏในอัตตชีวะประวัติว่า “ท่าน (กรมพระยาชัยนาท) เสด็จจุลกมอดแล้วตรัสว่า แกกับฉันรักกัน
มานานนับตั้งแต่วัยเฒ่าอยู่ด้วยกัน คราวนี้ฉันขอให้ช่วยสักทีเถิด พ่อไม่มีทางจะขัดท่านได้ เพราะ
รักท่านเป็นการรู้สึกส่วนตัวของพ่อ จำต้องยอมตามท่าน ก็เลยเข้าไปติดอยู่จนบัดนี้”⁴

ในระบบใหม่ซึ่งเป็นระบบที่ทรงพยายามสกัดกั้นผ่านแนวความคิดของพระองค์ในช่วง
ระบอบเดิม ดังนั้นเมื่อคณะราษฎรได้จัดการปกครองประเทศ จึงไม่ปรากฏว่าพระองค์ได้เข้าไปส่วน
ร่วมใดๆในรัฐบาลเพราะทรงแสดงออกอย่างชัดเจนตั้งแต่ช่วงแรกของการรัฐประหาร โดยการกล่าว
คำให้ร้ายคณะราษฎร ในช่วงที่ไม่มีงานใดเป็นพิเศษ จึงได้ไปทรงงานอื่นๆแทน และเมื่อกรมพระยา
ชัยนาทนเรนทรถูกจับกุมในปี 2482 ซึ่งถือเป็นเสมือนคำเตือนให้บรรดากลุ่มอำนาจเดิมที่เคย

¹ หม่อมเจ้าศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท สวัสดิวัตน์. (2543). เล่มเดิม. หน้า 497.

² ธีรพล ใจจริง. (2552). เล่มเดิม. หน้า 37.

³ คริส เบเคอร์ และ ผาสัก พงษ์ไพจิตร. (2557). เล่มเดิม. หน้า 223.

⁴ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). เล่มเดิม. หน้า 119.

เคลื่อนไหวต่อต้านรัฐบาลมาก่อนหน้านี้ ให้การกระทำความผิดกล่าว เป็นผลให้พระองค์เจ้าธานีนิวัตต้องทรงระมัดระวังพระองค์มากขึ้น จึงได้ทรงงานการพระนิพนธ์บทความต่างๆโดยส่วนใหญ่เป็นเรื่องประวัติศาสตร์ โบราณคดี และวัฒนธรรม ผลงานส่วนใหญ่มักจะตีพิมพ์ลงในวารสารสยามสมาคม จนกระทั่งจอมพล ป. เริ่มหมดอำนาจลงในช่วงปลายสงครามโลกครั้งที่ 2 ประกอบกับรัฐบาลปรีดี พนมยงค์ เปิดโอกาสให้กลุ่มอำนาจเก่ากลับเข้ามามีบทบาททางการเมือง ผลงานพระนิพนธ์ของพระองค์เจ้าธานีนิวัตในช่วงปลายทศวรรษ 2480 เป็นต้นมาจึงมีลักษณะโจมตีคณะราษฎร และเชิดชูพระมหากษัตริย์อย่างเห็นได้ชัดเจน เสมือนความพยายามในการสร้างวาทกรรมที่ให้ความสำคัญต่อสถาบันพระมหากษัตริย์แทนที่คณะราษฎร สอดคล้องกับข้อเสนอของ ธงชัย วินิจจะกูล ที่ว่าการฟื้นอำนาจของกลุ่มเจ้าในยุคหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นการวางรากฐานให้กับลัทธิกษัตริย์นิยมยุคใหม่ (Neo-Royalism)¹

อาจกล่าวได้ว่าทรงสร้างความหมายและสร้างอัตลักษณ์ของสถาบันพระมหากษัตริย์ขึ้นมาใหม่ให้เข้ากับระบอบรัฐธรรมนูญ และยังแยก “พระองค์” ของพระมหากษัตริย์ โดยทรงตีความหมายและสร้างทิศทางใหม่ ทั้งในเรื่องให้มีความใกล้ชิดกับราษฎรในฐานะที่ทรงเป็น “พ่อ” ไม่ใช่พ่อเมืองและพ่อขุนแบบโบราณอีกต่อไป ซึ่งสอดคล้องกับสิ่งที่เคยทรงเสนอไปในสมัยรัชกาลที่ 7 ว่าชาวตะวันออกน่าจะเหมาะแก่การปกครองเป็น Patriarchal² ทั้งนี้ในช่วงเวลาดังกล่าวถือว่าเป็นงานสำคัญอย่างมากเพราะไม่ทรงใช้กำลังในการกระทำความผิดแต่ทรงใช้กำลังด้าน “อักษรศาสตร์” ที่ทรงมีความถนัด เป็นการใช้รูปแบบของการเมืองวัฒนธรรมมาต่อสู้เพื่อนำเสนอความชอบธรรมให้กับสถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยประชาธิปไตยแนวรัฐธรรมนูญของคณะราษฎร โดยเฉพาะบทพระนิพนธ์เรื่อง The Old Siamese Conception of the Monarchy ที่มีการนำมาอ้างอิงอย่างบ่อยครั้ง ดังที่ธงชัย วินิจจะกูลมองว่าพระนิพนธ์เรื่องนี้ เป็นผลงานชิ้นประมวลรวบยอดแนวคิดหลักของลัทธิกษัตริย์นิยม เป็นทฤษฎีว่าด้วยสถาบันกษัตริย์³

นอกจากนี้ในช่วงที่ไม่ได้ทรงงาน ได้ปรากฏว่าทรงเป็นเสรีไทยในการช่วยเหลือให้จำกัด พลาญกูร เดินทางไปต่างประเทศสำเร็จ ซึ่งวิเคราะห์ว่าจุดประสงค์หลักที่ทรงช่วยเหลืองานดังกล่าว เพื่อต้องการสนับสนุนให้จอมพล ป. พ้นจากตำแหน่งผู้นำรัฐบาลในขณะนั้น นอกจากนี้เมื่อรัชกาลที่ 8 สวรรคต ยังได้ถูกเหลือโดยปรีดี พนมยงค์ ให้เป็นกรรมการสอบสวนคดีสวรรคต รัชกาลที่ 8 ทรงมีส่วนสำคัญในการสนับสนุนข้อที่ว่ารัชกาลที่ 8 ถูกลอบปลงพระชนม์ นอกจากนี้ยัง

¹ ธงชัย วินิจจะกูล. (2556). *เล่มเดิม*. หน้า 89.

² รายงานการประชุมกรรมการองคมนตรี, อ้างใน สนธิ เตชานันท์. *เล่มเดิม*. หน้า 221.

³ ธงชัย วินิจจะกูล. (2556). *เล่มเดิม*. หน้า 38.

ได้ทรงเป็นผู้ไปแจ้งกับสถานทูตเกี่ยวกับข้อคิดเห็นนี้อีกด้วย¹ ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า เมื่อจอมพล ป. หมดอำนาจลงไปในช่วงปลายสงครามโลกครั้งที่ 2 กลุ่มอำนาจเดิม ได้กลับมามีบทบาททางการเมืองอีกครั้ง โดยยกเหตุการณ์สำคัญอย่างเช่น การช่วยเหลืองานเสรีไทยเพื่อต้องการโค่นอำนาจ จอมพล ป. หรือในเหตุการณ์สวรรคตยังได้มีการชี้ให้เห็นความน่าเชื่อถือของรัฐบาลปรีดี ลดน้อยลงไป

ซึ่งนับจากนี้เป็นต้นไป กลุ่มกษัตริย์นิยมได้ก่อตัวขึ้นอย่างชัดเจน เพื่อสนับสนุนให้สถาบันพระมหากษัตริย์ถูกจัดวางไว้ในระบอบประชาธิปไตย โดยพระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงมีส่วนสำคัญในการใช้พระราชพิธี คติธรรมนิยมโบราณเพื่อสนับสนุนความชอบธรรมให้แก่สถาบันพระมหากษัตริย์ จนกระทั่งเกิดความสำเร็จอย่างมาก ภายหลังจากที่จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ยึดอำนาจ อันเป็นการตัดขาดบทบาทของกลุ่มคณะราษฎรให้ออกไปเวทีการเมือง

¹ ญัฐพล ใจจริง. (2552). เล่มเดิม. หน้า44.

บทที่ 4

บทบาทและแนวคิดทางการเมือง พ.ศ. 2490 – 2517

วันที่ 9 มิถุนายน 2489 รัชกาลที่ 8 ต้องพระแสงปืนสวรรคตที่พระที่นั่งบรมพิมาน ในพระบรมมหาราชวัง เหตุการณ์ดังกล่าวเป็นสาเหตุหนึ่งในการทำรัฐประหารวันที่ 8 พฤศจิกายน 2490 โดยคณะนายทหารนอกราชการมีจอมพลผิน ชุณหะวัณเป็นหัวหน้าคณะ การรัฐประหารในครั้งนี้มีการวิเคราะห์ว่าเป็นจุดสิ้นสุดของกลุ่มคณะราษฎร และเป็นการเริ่มต้นของการปกครองโดยกลุ่มนายทหารตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นมา ในช่วงเวลาตั้งแต่การรัฐประหาร 2490 เป็นต้นมาได้เกิดเหตุการณ์สำคัญหลายเหตุการณ์โดยเฉพาะอย่างยิ่งการรัฐประหารยึดอำนาจ จอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้บัญชาการทหารบก ในพ.ศ. 2500 เป็นการปิดฉากผู้นำที่มาจากกลุ่มคณะราษฎรอย่างสิ้นเชิง ทั้งนี้ยังมีการสนับสนุนให้สถาบันพระมหากษัตริย์กลับมาเป็นจุดศูนย์กลางสำคัญและเป็นสัญลักษณ์ของชาติขึ้นมาอีกครั้งนับตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ในบทนี้จึงมุ่งเน้นที่จะอธิบายบทบาทและแนวคิดด้านวัฒนธรรมที่พระองค์เจ้าธานีนิวัตมีส่วนสำคัญในการประดิษฐ์วัฒนธรรมและประเพณีในราชสำนักต่างๆ ขึ้นพร้อมทั้งกลุ่มคนที่มีแนวคิดในการสร้างหรือหรือส่วนฟื้นฟูประเพณีในราชสำนักขึ้นมา ทั้งนี้ได้นำคำว่า “เครือข่ายวาทกรรม” มาใช้เรียกกลุ่มดังกล่าว การศึกษาในบทนี้จะสิ้นสุดลงใน พ.ศ. 2517 อันเป็นปีที่ได้สิ้นพระชนม์ ดังนั้นจึงแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 หัวข้อใหญ่คือ

4.1 แนวคิดและบทบาททางการเมืองตั้งแต่การรัฐประหาร พ.ศ. 2490 จนถึงการรัฐประหาร พ.ศ. 2500

4.2 แนวคิดและบทบาททางการเมืองตั้งแต่การรัฐประหาร พ.ศ. 2500 จนถึงปีที่สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2517

4.1 แนวคิดและบทบาททางการเมืองตั้งแต่การรัฐประหาร พ.ศ. 2490 จนถึงการรัฐประหาร พ.ศ. 2500

4.1.1 วันใหม่ของชาติ

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าการตัดสินใจเข้าร่วมกับญี่ปุ่นในสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้สร้างความแตกร้างระหว่างผู้นำกลุ่มคณะราษฎรคือจอมพล ป. กับนายปรีดี จนสงครามยุติลงปรีดีพนมยงค์ได้เลือกดำเนินนโยบายประสานประโยชน์กับฝ่ายเจ้าแทนฝ่ายจอมพล ป. ที่เป็นกลุ่มคณะราษฎรด้วยกัน เพื่อต้องการตัดระบบอำนาจนิยมอันมีทหารเป็นแกนหลักในการปกครอง

ประเทศ ความมุ่งหวังในช่วงระยะเวลานี้จึงเป็นเสมือนการพยายามเข้าสู่ระบอบประชาธิปไตยอย่างเต็มรูปแบบ อันเห็นได้จากการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ขึ้นแทนที่ฉบับ พ.ศ. 2475

นอกจากนี้การที่รัชกาลที่ 8 เสด็จนิวัตพระนครในปี 2488 ย่อมเป็นสัญญาณที่สะท้อนให้เห็นการเดินทางไปในแนวทางของระบอบประชาธิปไตยด้วยกัน แต่แล้วความหวังที่จะสร้างระบอบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์แบบก็ถึงจุดชะงักในเช้าวันที่ 9 มิถุนายน 2489 เนื่องจากในเช้าวันดังกล่าว รัชกาลที่ 8 ต้องพระแสงปืนสวรรคตอย่างปริศนา และกลายเป็นตราบาปให้กับนายกรัฐมนตรีในช่วงเวลาดังกล่าวอย่างปริศติ พนมยงค์ ที่ต้องถูกตราหน้าว่ามีส่วนเกี่ยวข้องในการสวรรคตของรัชกาลที่ 8 และกลายเป็นเกมส์การเมืองในการโจมตีรัฐบาลนี้มาตลอด แม้จะมีการลาออกของปริศติ และเปลี่ยนนายกรัฐมนตรีมาที่พลเรือตรีถวัลย์ ธำรงนาวาสวัสดิ์ แต่ยังมีปัจจัยอื่นๆ ที่ยังสร้างความไม่พอใจต่อรัฐบาลชุดดังกล่าว ทั้งความไม่พอใจของฝ่ายทหารที่ถูกทอดทิ้งในช่วงการประกาศยุติสงครามโลกครั้งที่ 2 รวมถึงปัญหาทางเศรษฐกิจที่มีผลมาตั้งแต่ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 จนนำไปสู่การทำรัฐประหารโดยฝ่ายทหารนอกราชการอันมี พลโทผิน ชุณหะวัณ เป็นหัวหน้าคณะรัฐประหารแต่การรัฐประหารครั้งนี้ไม่เพียงมีแต่ฝ่ายทหารเท่านั้น ยังมีการร่วมมือกับฝ่ายอนุรักษนิยมในการกำจัดอำนาจของฝ่ายปริศติอีกด้วย¹

การรัฐประหารครั้งนี้คือการปิดฉากการปฏิวัติ 2475 ยังเป็นการฟื้นตัวและปูทางให้แก่กลุ่มอำนาจเก่าอีกด้วย² ซึ่งก่อนหน้าเหตุการณ์นี้ก็พบว่ากลุ่มอำนาจเก่าได้ออกมาโลดแล่นอยู่ตามเหตุการณ์สำคัญต่าง ๆ นับตั้งแต่จอมพล ป. เริ่มหมดบทบาทลงไป ทั้งนี้ผลงานที่สำคัญคือการพยายามทำลายความชอบธรรมของกลุ่มคณะราษฎรเกือบทุกวิถีทาง โดยเฉพาะเมื่อรัชกาลที่ 8 ได้สวรรคตลงเพียง 2 วัน มีพระองค์เจ้าไทยพระองค์หนึ่งได้ให้ข้อมูลกับทูตอังกฤษว่าพระองค์ได้ทอดพระเนตรพระศพอันเป็นลักษณะของการถูกลอบปลงพระชนม์ และขอให้อังกฤษยังคงตรึงกองทัพอากาศเพื่อให้เป็นที่เกรงขามและคุ้มครองเหล่าพระบรมวงศานุวงศ์ดังที่เคยทำเมื่อครั้งที่มีการปฏิวัติ 2475³ หรือดังที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้กล่าวเมื่อครั้งที่ได้ตั้งพรรคก้าวหน้าอันเป็นพรรคการเมืองส่วนหนึ่งของฝ่ายนิยมเจ้าที่ฟื้นตัวขึ้นในเงื่อนไขการเมืองใหม่ที่ว่า “จะแอนตี้พวกผู้ก่อการ 2475 ทุกวิถีทาง”⁴ สำหรับพระองค์เจ้าธานีนิวัตได้ทรงเปรียบรัชสมัยของ

¹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2551). ประวัติการเมืองไทยสยาม พ.ศ. 2475-2500. หน้า 455.

² สุรชาติ บำรุงสุข. (2558). เสนาธิปไตย : รัฐประหารกับการเมืองไทย. หน้า 34.

³ กนต์ธีร์ ศุภมงคล. (2537). การวิเทศนโยบายของไทยระหว่างปีพุทธศักราช 2483 ถึง 2495. หน้า 331.

⁴ สุทธชัย ยิ้มประเสริฐ. (2553). แผนชิงชาติไทย : ว่าด้วยรัฐและการต่อต้านรัฐ สมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม ครั้งที่สอง (พ.ศ. 2491-2500). หน้า 47.

พระเจ้าอยู่หัวอานันทมหิดลว่าเป็นดัง “แสงเงินแสงทอง”¹ เมื่อสวรรคตลงก็เป็นอันว่าแสงนั้นได้จางลงไป และทรงคาดหวังว่าในรัชกาลใหม่ที่เป็นดัง “แสงสุริยาทิตย์จะขึ้นมารี้อฟ้าโชดชะตาของชาติไทยหรือไม่”² เชกเช่นเดียวกับการรัฐประหารครั้งนี้ที่เป็นดัง “วันใหม่ของชาติ”³ ซึ่งไม่ใช่วันใหม่ของชาติเพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังเป็นวันใหม่สำหรับฝ่ายอำนาจเก่า และเป็นใหม่ของพระองค์เจ้าธานีนิวัตที่จะได้กลับมาบริหารราชการตาม “พระบรมราชโองการ”

4.1.2 รัฐธรรมนูญได้คู่กับการฟื้นคืนชีพของอภิรัฐมนตรี

การรัฐประหาร 2490 บ่งบอกให้เห็นความเป็นพันธมิตรระหว่างฝ่ายทหารและฝ่ายอำนาจเก่า ทั้งนี้ในแกนนำฝ่ายทหารที่ก่อการได้มีสายสัมพันธ์ทางเครือญาติกับกลุ่มเจ้า โดยหลวงกาจสงครามหนึ่งในผู้ก่อการ เป็นพ่อตาของหม่อมเจ้าจักรพันธุ์เพ็ญศิริ จักรพันธุ์ จึงได้ใช้ความสัมพันธ์ที่ตนมีเป็นช่องทางในการติดต่อกับพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร ผู้สำเร็จราชการ⁴ โดยนำเอารัฐธรรมนูญที่มีการร่างและแอบไว้ได้คู่กันเป็นที่มาของชื่อรัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าวนี้เอง แม้การเก็บรักษาจะต้องอาศัยการแอบซ่อน แต่มาตราบางอย่างในรัฐธรรมนูญกลับเปิดเผยให้เห็นของการรื้อฟื้นพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ขึ้นมาอย่างชัดเจน อันเป็นเสมือนการประสานประโยชน์ระหว่างกลุ่มสองกลุ่ม จึงไม่ใช่สิ่งที่องค์ผู้สำเร็จราชการจะต้องทรงครุ่นคิดมากนักเพราะศัตรูเก่าอย่างฝ่ายคณะราษฎรได้ถูกขจัดออกไปแล้ว และรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ก็เปิดพื้นที่ให้กลุ่มตนได้ออกมาโลดแล่นอยู่หน้าม่านการเมือง จึงได้ทรงลงพระนามรับรองการรัฐประหารในครั้งนี้โดยไม่สนใจความถูกต้อง เนื่องจากมีการกำหนดว่าในการออกกฎหมายใดๆ จะต้องมีการลงนามให้ครบทั้ง 2 คน แต่ในการรับรองรัฐประหารดังกล่าวขาดการลงนามของพระยามานวราชเสวี อีกหนึ่งในคณะผู้สำเร็จราชการ อันเป็นการทำผิดกฎที่วางไว้ดังกล่าว

ความพิเศษของรัฐธรรมนูญฉบับ 2490 หรือฉบับได้คู่นี้ ยังปรากฏตำแหน่งอันทรงเกียรติที่เคยถูกกำหนดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 7 เพื่อช่วยในการบริหารราชการแผ่นดิน และได้ถูกยุบไปหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 นั่นคือตำแหน่ง อภิรัฐมนตรี โดยความสำคัญของตำแหน่งคือการเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินของพระมหากษัตริย์และยังทำหน้าที่ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์อีกด้วย นอกจากนี้ยังสามารถใช้อำนาจบริหารราชการตามพระราช

¹ พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2512). เจ็ดรอบอายุ. หน้า 118.

² หน้าเดิม.

³ หน้าเดิม.

⁴ ศรัญญู เทพสงเคราะห์. (2555, กรกฎาคม). คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในระบอบใหม่ พ.ศ. 2478-94 ที่มา แบบแผน และการปรับตัวของสถาบันกษัตริย์ใต้รัฐธรรมนูญ. หน้า 89.

กฤษฎีกา และยังทำหน้าที่เป็นผู้ลงนามสนองพระบรมราชโองการแต่งตั้งนายกรัฐมนตรีและรัฐมนตรี จึงกลายเป็นองค์กรที่มีอำนาจสูงสุดในประเทศ เป็นดังคณะเผด็จการดังที่ นายหยุด แสงอุทัย ได้กล่าวเปรียบเทียบไว้¹

โดยคณะอภิรัฐมนตรีในรัฐธรรมนูญฉบับนี้ได้บัญญัติให้มีจำนวน 5 คน และตำแหน่งประธานอภิรัฐมนตรีได้ตกเป็นของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร แต่ทั้งนี้น่าจะมีการพยายามจัดสรรตำแหน่งระหว่างกลุ่มเจ้า และกลุ่มนายทหารที่ก่อการรัฐประหารให้ดำรงตำแหน่งอภิรัฐมนตรี เพราะปรากฏชื่อของ จอมพล ป. และพระประศาสน์พิทยายุทธ แต่ในที่สุดมีการอ้างว่า ตำแหน่งดังกล่าวต้องเป็นไปตามพระราชประสงค์² จึงได้เสนอชื่อพระองค์เจ้าธานีนิวัต และพระองค์เจ้าอลองกุญ แทนที่สองคนที่กล่าวข้างต้น ซึ่งตรงกับที่พระองค์เจ้าธานีนิวัตได้กล่าวว่า กรมขุนชัยนาทเป็นผู้เดิมพระนามพระองค์เจ้าธานีนิวัตแทนอีกชื่อหนึ่งซึ่งโปรดให้³

ดังนั้นคณะอภิรัฐมนตรีตามบทบัญญัตินี้จึงประกอบไปด้วย 1. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร เป็นประธาน 2. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต 3. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอลองกุญ 4. พระยามานวราชเสวี และ 5. พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส อันนับเป็นชัยชนะของฝ่ายกษัตริย์นิยม⁴ ทั้งนี้ยังคงมีชื่อของหนึ่งในสมาชิกคณะราษฎรอย่าง พล.ต.อ.อดุล หรือหลวงอดุลเดชจรัส ที่ทำหน้าที่ติดต่อดูประสานกับฝ่าย จอมพล ป. แม้ว่า พล.ต.อ.อดุล จะดูร้าย แต่ทำอะไรตรงๆ พระองค์เจ้าธานีนิวัตได้เคยกล่าวถึงว่า แม้แต่แรกท่านไม่ทรงไว้ใจ แต่ก็พบว่าเป็นคนซื่อ⁵ อันเป็นการแสดงให้เห็นว่าการรัฐประหารครั้งนี้ยังไม่สามารถจัดกลุ่มคณะราษฎรได้อย่างราบคาบ

แม้จะมีการเกิดขึ้นของตำแหน่งอภิรัฐมนตรีที่พยายามจะเพิ่มพูนอำนาจตามที่ระบุไว้ในรัฐธรรมนูญก็ตาม แต่กลับปรากฏว่าไม่มีบทบาทอะไรอย่างโดดเด่น เพราะแม้ในระยะแรกคณะผู้ก่อการรัฐประหารจะยินยอมให้ฝ่ายอนุรักษนิยมได้จัดตั้งรัฐบาลชั่วคราว อันมีนายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรี และบรรดารัฐมนตรีที่เป็นกลุ่มอนุรักษนิยมเช่นกัน ซึ่งเชื่อว่าคณะรัฐมนตรีจะได้ผลักดันในการสร้างฐานอำนาจขึ้นในรัฐธรรมนูญที่จะนำมาใช้แทนฉบับรัฐประหาร 2490 พระองค์เจ้าธานีนิวัตเองทรงแสดงออกว่าทรงชื่นชมกับคณะรัฐมนตรีในชุดนี้ เนื่องจากดีที่สุดดังที่ทรงกล่าว

¹ ศรัณยู เทพสงเคราะห์.(2555). เล่มเดิม. หน้า 90.

² แหล่งเดิม. หน้า 90.

³ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. เล่มเดิม. หน้า 118.

⁴ ศรัณยู เทพสงเคราะห์. (2555). เล่มเดิม. หน้า 90.

⁵ สุลักษณ์ ศิวรักษ์. เล่มเดิม. หน้า 18.

ไว้ว่า “บรรดาคณะรัฐมนตรีที่มีกันมา ฉันเห็นว่าคณะที่ตาควงแกตั้งขึ้นเมื่อหลังรัฐประหารปี 2490 นั้นแหละเป็นดีที่สุด ประกอบไปด้วยผู้รู้ ผู้สามารถ และซื่อสัตย์สุจริต เป็นส่วนมาก และแต่ละคนได้ว่าการกระทรวงที่ตนถนัดด้วย เสียหายที่อยู่ได้ไม่ยี่ด”¹

ทั้งนี้นับตั้งแต่ปี 2490 เป็นต้นมาพบว่าเครือข่ายขององค์กรที่เกี่ยวข้องกับราชสำนักได้มีการเปลี่ยนแปลงตัวบุคคลที่ทำหน้าที่บังคับบัญชาหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์และราชสำนักหลายส่วนคือ วันที่ 1 กุมภาพันธ์ 2490 ได้โอนย้ายหม่อมทวีนวงศ์ ถวัลยศักดิ์ จากตำแหน่งอธิบดีกรมประชาสัมพันธ์ มาดำรงตำแหน่งเลขาธิการพระราชวัง² ควบคุมดูแลกิจการต่างๆภายในสำนักพระราชวัง ต่อมาในวันที่ 17 กุมภาพันธ์ 2491 หม่อมทวีนวงศ์ ถวัลยศักดิ์ยังได้รับตำแหน่งกรรมการทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์และผู้อำนวยการทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์³ในคราวเดียวกันนี้ด้วย วันที่ 1 มกราคม 2491 ตั้งพลตรีหลวงสุรณรงค์ (ธงชัย โชติกเสถียร) เป็น สมุหราชองครักษ์⁴ และวันที่ 15 กุมภาพันธ์ 2493 แต่งตั้ง หม่อมเจ้านิกรเทวัญ เทวกุล ให้ดำรงตำแหน่งราชเลขาธิการ⁵ หลังจากปรับปรุงหน่วยงานสำนักงานราชเลขาธิการในพระองค์เป็นสำนักราชเลขาธิการ แสดงให้เห็นว่าพลังของฝ่ายเจ้าหรือกลุ่มอำนาจเดิมได้กลับมามีบทบาทขึ้นอีกครั้งนับตั้งแต่ทศวรรษที่ 2490 เป็นต้นมา

4.1.3 จากอภิรัฐมนตรีสู่องคมนตรี

ความสำเร็จของรัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ คือการร่างรัฐธรรมนูญฉบับใหม่ที่มีเนื้อหาสาระที่เอื้อประโยชน์ต่อกลุ่มเจ้า จนกระทั่งมีการประกาศใช้รัฐธรรมนูญฉบับดังกล่าว ในปี 2492 ได้มีการเปลี่ยนแปลงองค์กรสำคัญอย่างตำแหน่งอภิรัฐมนตรี โดยยกเลิกตำแหน่งดังกล่าว และเปลี่ยนมาเป็นตำแหน่งองคมนตรีที่มีมาจนถึงปัจจุบันแทน โดยนำเอาระบบองคมนตรีในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาใช้ และแยกตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ กับ องคมนตรี ออกจากกันโดยเด็ดขาด โดยองคมนตรีทำหน้าที่ถวายความเห็นทั้งปวงที่พระมหากษัตริย์ทรง

¹ สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2528). เล่มเดิม. หน้า 42.

² ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง แต่งตั้งเลขาธิการพระราชวัง 21 มกราคม 2490. (2490). ราชกิจจานุเบกษา.

³ ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ 17 กุมภาพันธ์ 2491. (2491). ราชกิจจานุเบกษา.

⁴ อนุสรณ์งานพระราชเพลิงศพ พล.อ.หลวงสุรณรงค์ (ธงชัย โชติกเสถียร) ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันพฤหัสบดีที่ 13 มีนาคม 2529. (2529). ไม่ปรากฏเลขหน้า.

⁵ ประกาศสำนักราชเลขาธิการ เรื่อง แต่งตั้งราชเลขาธิการ 28 กุมภาพันธ์ 2493. (2493). ราชกิจจานุเบกษา.

ปรึกษา ส่วนผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ พระมหากษัตริย์ทรงเห็นชอบแต่งตั้งผู้ใดผู้หนึ่งด้วยความเห็นชอบของรัฐสภา¹ อาจมองได้ว่าการที่คณะอภิรัฐมนตรีที่มีองค์คณะจำนวน 5 คนที่จะต้องทำหน้าที่เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์และปฏิบัติหน้าที่อื่นๆ อาจต้องพบกับความยุ่งยากดังที่เคยมีคณะผู้สำเร็จราชการมากกว่า 1 คนมาแล้ว เพราะฉะนั้นจึงมีการกำหนดให้ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์เพียง 1 คน และแยกคณะที่ปรึกษาราชการแผ่นดินเป็นตำแหน่งองคมนตรีอีกต่างหาก

ทั้งนี้องคมนตรียังมีบทบาทสำคัญคือเมื่อพระมหากษัตริย์มิได้แต่งตั้งผู้ใดให้เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ประธานองคมนตรีจะดำรงตำแหน่งผู้สำเร็จราชการแทนทันที อันเป็นสิ่งที่ต่างจากรัฐธรรมนูญในยุคคณะราษฎรที่เคยกำหนดให้วุฒิสมาชิกอาวุโสจำนวน 3 คนเป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่ เพราะฉะนั้นภายหลังที่รัฐธรรมนูญฉบับ 2492 มีผลบังคับใช้ จึงทำให้คณะอภิรัฐมนตรีในชุดเดิมหมดหน้าที่ลงไป แต่ไปดำรงตำแหน่งที่มีการจัดตั้งขึ้นมาใหม่แทน โดยพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมขุนชัยนาทนเรนทร ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ คณะองคมนตรีตามรัฐธรรมนูญ 2492 ระบุให้มีประธานองคมนตรี 1 คนและคณะองคมนตรีไม่เกิน 8 คน ประกอบด้วย พระองค์เจ้าธานีนิวัต ทรงเป็นประธานองคมนตรี พระองค์เจ้าอลองกัญ พระยามานวราชเสวี พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส

ต่อมาในปี 2493 แต่งตั้งพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ เป็นองคมนตรีอีกคนหนึ่ง ทั้งนี้ในองคมนตรีชุดดังกล่าวล้วนแต่เป็นเจ้านายและขุนนางที่เคยมีบทบาทสำคัญมาในระบอบเก่า โดยเฉพาะกรมขุนชัยนาทนเรนทร พระองค์เจ้าธานีนิวัต พระองค์เจ้าอลองกัญ และพระยามานวราชเสวี ได้เคยดำรงตำแหน่งองคมนตรีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 จนกระทั่งถึงการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 เพราะฉะนั้นการแต่งตั้งกลุ่มคนดังกล่าวจึงมีความหมายสำคัญในการสร้างกลุ่มอำนาจเก่าให้ขึ้นมามีบทบาทในตำแหน่งสูงอีกครั้ง เพราะในสภารัฐธรรมนูญฉบับ 2492 ยังเอื้อให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้แต่งตั้งวุฒิสภาทั้งหมด เป็นอันว่าในยุคนี้จึงเป็นจุดหมายสำคัญที่กลุ่มอำนาจเก่าจะเข้ามารื้อฟื้นสถาบันให้กลับมามีบทบาทขึ้นอีกครั้ง การเลือกผู้ที่อยู่ “ข้างตนเอง” ให้เข้ามาดำรงตำแหน่งองคมนตรีเห็นได้อย่างชัดเจน

เมื่อจอมพล ป. ยึดอำนาจและนำรัฐธรรมนูญฉบับ 2475 แก้ไข 2494 คณะองคมนตรีชุดแรกนี้ยังได้กลับมาดำรงตำแหน่งเช่นเดิม ยกเว้น พล.ต.อ.อดุล อดุลเดชจรัส สมาชิกคณะราษฎรที่หลุดจากตำแหน่งไปพร้อมกับรัฐธรรมนูญ 2492 และแต่งตั้งอดีตองคมนตรีในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่าง เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิเบศ รวมไปถึงพระองค์เจ้าวิวัฒนไชย

¹ ปิยะบุตร แสงกนกกุล. (2550). พระราชอำนาจ องคมนตรี และผู้มีบาหมีนอภิรัฐมนตรีธรรมนูญ. หน้า 67.

² พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กับคณะองคมนตรี. (2556). หน้า 29.

และพระยาศรีวิสารวาจา ให้เข้าดำรงตำแหน่งองคมนตรี ยิ่งเป็นการตอกย้ำให้เห็นว่า คณะองคมนตรีชุดแรกๆ สงวนไว้ให้กับกลุ่มเจ้านายและขุนนางในระบอบเก่า โดยเฉพาะในกรณี การหลุดจากตำแหน่งของ พล.ต.อ.อดุล ยิ่งสะท้อนการปฏิเสธกลุ่มคณะราษฎร และในพื้นที่ของ ช่วงเวลาดังกล่าว เป็นการแย่งชิงพื้นที่ทั้งทางประวัติศาสตร์และพื้นที่ทางการเมืองครั้งสำคัญ หากในช่วงปลายสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นการโยนหินถามทางของกลุ่มเจ้าและพวกอนุรักษนิยม แล้ว ในช่วงเวลานี้เห็นดังกล่าวคงชี้ทางให้เห็นว่ากลุ่มของตนเองจะเดินทางไปในทิศทางใดต่อ การเลือกเอากลุ่มคนดังกล่าวจึงไม่ใช่เรื่องแปลกอะไรไปมากกว่าการพยายามฟื้นฟูคฤหาสน์และ สัญลักษณ์ต่างๆ ในระบอบเก่ากลับคืนมาอีกครั้ง

ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่า นอกจากกรณขุณชยานาทนเรนทรแล้ว ผู้ที่มีความสำคัญรองลงมาคือ พระองค์เจ้าธานีนิวัต ที่มีความสัมพันธ์กันอย่างดี อันจะกล่าวต่อไปข้างหน้า คณะองคมนตรีในชุด นี้จึงค่อนข้างจะมีอิทธิพลอย่างมากต่อพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 เพราะประกอบไปด้วยพระราชวงศ์ ผู้ใหญ่ที่มีฐานะเป็น พระปิตุลา(ลุง) พระสัสสุระ(พ่อตา) เจ้านาย และเสนาบดีในระบอบเก่า จึงจำเป็นที่แนวคิดของคนกลุ่มดังกล่าวจะเป็นเสมือนผู้ปูทางให้กับพระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระเยาว์ ดังที่พระองค์เจ้าธานีนิวัตเคยกล่าวถึงเรื่ององคมนตรีไว้ว่า “ฉันเคยปรึกษากับเจ้าพระยาศรี ธรรมวิเศษ ว่าเราแก่แล้ว ควรกราบถวายบังคมลาออกจากตำแหน่งเสียทีเถิด ให้คนหนุ่มๆ เขา เป็นกันบ้าง แต่พระเจ้าอยู่หัวท่านไม่ทรงอนุมัติ ท่านตรัสว่าที่หม่อมฉันไม่ยอมให้ท่านออก เพราะต้องการมี opposition บ้าง คนอื่นๆ ส่วนมากมักไม่กล้าคัดค้านท่าน และหากต้องพระราช ประสงค์จะทราบเรื่องราวที่เก่าแก่ ก็มีเราสองคนที่เคยเป็นเสนาบดีมาแต่สมัยรัชกาลที่ 7”¹

ทั้งนี้ รัฐบาลชุดนายควง อภัยวงศ์ยังได้โอนอำนาจการบริหารทรัพย์สินจำนวนมาก ของสถาบันพระมหากษัตริย์เข้ามาอยู่ในความดูแลของสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์² ซึ่งจะเป็นแหล่งการเงินในการประกอบกิจกรรมต่างๆ ของสถาบันพระมหากษัตริย์ในช่วงที่ได้รับการ สนับสนุนงบประมาณจากรัฐบาลอย่างจำกัด

4.1.4 การฟื้นฟูพระราชพิธีในช่วงทศวรรษ 2490 ตามแนวคิดรัฐนาฏกรรม และ แนวคิดประเพณีประติษฐ์

แม้ว่าคณะรัฐประหาร 2490 จะมีการประสานประโยชน์กับกลุ่มอำนาจเก่า แต่สุดท้ายแล้วมีการจู่โจมควง ให้ออกจากตำแหน่งนายกรัฐมนตรี และผลักดันหัวหน้ากลุ่มของ

¹ สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2528). เล่มเดิม. หน้า 42.

² ชนิดา ชิตบัณทิติย์. (2550). โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ : การสถาปนาพระราชอำนาจนำ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. หน้า 84.

ตนเอง คือ จอมพล ป. พิบูลสงครามให้ดำรงตำแหน่งแทน จะเห็นได้ว่าแม้จอมพล ป. จะไม่ประสบความสำเร็จในการนั่งตำแหน่งอภิรัฐมนตรีอันเป็นองค์กรที่ทรงอำนาจ แต่สุดท้ายแล้วการที่คณะรัฐประหารยอมให้กลุ่มอำนาจเก่าได้ดำรงตำแหน่งสำคัญ และใช้รัฐธรรมนูญที่เอื้อให้กับกลุ่มตนเองก็ตาม คณะรัฐประหารก็ช่วงชิงคืนตำแหน่งที่สำคัญอย่างตำแหน่งนายกรัฐมนตรีกลับมาได้สำเร็จ และแต่งตั้งกลุ่มของตนเองให้ดำรงตำแหน่งรัฐมนตรีอีกหลายกระทรวง

แม้จะสูญเสียอำนาจของฝ่ายบริหารไป แต่กลุ่มอำนาจเก่าเลือกจะใช้พลังอีกด้านหนึ่งนั่นคือการต่อสู้ทางวัฒนธรรม ทั้งนี้กลุ่มอำนาจเก่าเรียนรู้ถึงความพ่ายแพ้และสูญเสียจากการต่อสู้โดยอาวุธและกองทัพในเหตุการณ์กบฏบวรเดช หรือการวางแผนร่วมมือกับพระยาทรงสุรเดช เพื่อชิงอำนาจคืนแต่แผนการล้มเหลวจนทำให้กรมขุนชัยนาทนาคต้องถูกถอดออกจากฐานันดรศักดิ์ ซึ่งสร้างบาดแผลสำคัญให้แก่กลุ่มอำนาจเก่าเป็นอย่างมาก การช่วงชิงพื้นที่ทางวัฒนธรรมหรือการเมืองวัฒนธรรมดังที่เคยกล่าวไปในบทที่แล้ว การก่อตัวในช่วงก่อนหน้านี้ไม่ได้อยู่ในขั้นลงมือปฏิบัติจริง แต่เปรียบเสมือนการเขียนทฤษฎี และวางแผนการณเพื่อจะนำมาใช้ต่อสู้อย่างจริงจังเมื่อสบโอกาส

หากนำแนวคิดการเมืองการเมืองวัฒนธรรม (Cultural Politics) ตามแนวคิดของเกลนน์ จอร์แดน และ คริส วิดอน ซึ่งให้เห็นว่า กลุ่มคนที่ครอบงำกลุ่มคนอื่น ได้ทำให้ความไม่เท่าเทียมกันในสังคม กลายเป็นเรื่องที่ถูกต้องได้ผ่านทางวัฒนธรรม เพราะวัฒนธรรมมีผลอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม¹ ดังที่คลิฟฟอร์ด เกียร์ ได้วิเคราะห์รูปแบบพิธีกรรมของชาวในการถวายพระเพลิงของสุลต่าน โดยเขามองว่าพิธีกรรมดังกล่าวมีนัยยะสำคัญมากกว่าการถวายพระเพลิง แต่หากเป็นเสมือนการแสดงละครที่มีรัฐเป็นโรงละคร ตามแนวคิดเรื่องรัฐนาฏกรรม² นอกจากนี้ยังได้เสนอโมทัศน์นาฏรัฐที่จำแนกองค์ประกอบรัฐ ออกเป็น 3 ส่วน คือ สถานภาพยศศักดิ์ พิธีการ และกระบวนการปกครอง โดยนาฏรัฐมุ่งเน้นการนำเสนอทัศนีย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงลำดับชนชั้นทางสังคมให้เป็นที่ยอมรับ มากกว่าการใช้กำลังบังคับ³ การนำเสนอทัศนียของราชสำนักต่อสาธารณชน ย่อมแสดงให้เห็นความสำคัญของพระมหากษัตริย์ในฐานะจิตวิญญาณ

¹ ชัยวัฒน์ หลานฉิม. (2559). การเมืองเชิงวัฒนธรรมของสังคมชาวในคริสต์ศตวรรษที่ 19 : ภาพสะท้อนจากแนวคิดเรื่องรัฐนาฏกรรม. หน้า 6.

² หม่อมราชวงศ์อดิน รพีพัฒน์. (2551). วัฒนธรรมคือความหมาย : ทฤษฎีและวิธีการของคลิฟฟอร์ด เกียร์. หน้า 205.

³ อาทิตย์ เจียมรัตติคุณ. (2558, มกราคม-มิถุนายน). นาฏกรรมแห่งอำนาจ: ละครผู้หญิงของหลวงกับการเมืองวัฒนธรรมในราชสำนักสยาม. หน้า 41.

ของอาณาจักร ส่วนแก่นของพิธีกรรมได้อาศัยจารีตธรรมเนียมเดิมเป็นการยืนยันความสืบเนื่อง ดังนั้นนาฏรัฐที่แสดงออกผ่านพิธีกรรมหรือพระราชพิธีจึงเป็นการแสดงความชอบธรรม และความถูกต้องของระเบียบสังคมวัฒนธรรมที่ให้ความสำคัญต่อการดำเนินบทบาทหน้าที่บนพื้นฐานของลำดับต่ำสูง¹

ทั้งนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ได้ให้ความหมายคำว่ารัฐนาฏกรรมว่า การแสดงที่มีรัฐเป็นโรงละคร ที่ทำการแสดงอันยิ่งใหญ่ แสดงความรุ่งเรือง บารมีอันเปี่ยมล้นของพระราชอำนาจในจักรวาลออกมาในรูปธรรมในพื้นที่โลกในขนาดย่อส่วน พระราชาจึงเป็นผู้ที่มีเกียรติยศสูงสุด สามารถสร้างบารมีให้ประชาชนภายใต้ปกครองรู้สึกปลอดภัยท่ามกลางอันตรายในแต่ละยุคสมัย² หากดูในบริบทของไทยช่วงเวลาดังกล่าว ความรู้สึกไม่ปลอดภัยจากภาวะสงครามโลกครั้งที่ 2 สังคมที่เต็มไปด้วยปัญหาต่างๆ จนถึงเหตุการณ์สวรรคตของรัชกาลที่ 8 คนไทยจึงมีความหวังว่าการรื้อฟื้นความเป็นไทยจะได้สร้างระเบียบ และความสงบสุขขึ้นอีกครั้ง ดังที่สายชล สัตยานุรักษ์ได้อธิบายว่า พระราชพิธีต่างๆ ที่ได้จัดขึ้นในช่วงเวลาหลังจากนี้ จึงทำให้คนหวนกลับมารู้สึกผูกพันและจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์³ ดังนั้นระเบียบสังคมตามอุดมคติ คือ ลำดับศักดิ์และบารมีของผู้คนที่ไม่เท่าเทียมกัน ความสัมพันธ์ที่ต้องให้ความเคารพต่อความต่างศักดิ์และบารมี คือ กฎระเบียบอันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งจะช่วยให้สังคมอยู่อย่างสงบสุข จึงถูกตอกย้ำผ่านนาฏกรรมที่ถูกจัดขึ้น

การรื้อฟื้นพระราชพิธีต่างๆ นับตั้งแต่ทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา แสดงให้เห็นถึงนัยยะสำคัญที่ซ่อนเร้นอยู่ภายในพระราชพิธีเหล่านั้น การเลือกพระราชพิธีที่อ้างอิงตามโบราณราชประเพณี เป็นไปในลักษณะการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม วัชรภรณ์ ดิษฐบ้าน ได้กล่าวถึงลักษณะการผลิตซ้ำตามแนวคิดของ Raymond Williams ว่าการผลิตซ้ำวัฒนธรรมนั้นดำรงอยู่ในสังคมทั้งนี้สิ่งที่ถูกผลิตซ้ำย่อมผ่านกระบวนการเลือกสรรของคนในสังคมนั้นๆ มาแล้ว⁴ ในงานของวัชรภรณ์ ยังได้อ้างถึง เอกวิทย์ ณ ถลาง ที่ได้ขยายความของลักษณะการผลิตซ้ำทางวัฒนธรรม อันเป็นการนำต้นทุนทางวัฒนธรรมที่มีอยู่แล้ว มาประยุกต์ให้สอดคล้องกับบริบทของสังคม เพื่อแก้ไขปัญหาในสถานการณ์และบริบททางสังคม โดยนำพิธีกรรมที่มีความศักดิ์สิทธิ์มา

¹ อาทิตย์ เจียมรัตตัญญู. (2558). *เล่มเดิม*. หน้า 42.

² ชัยวัฒน์ หลานฉิม. (2559). *เล่มเดิม*. หน้า 15.

³ สายชล สัตยานุรักษ์. (2557). 10 ปัญญาชนสยาม เล่ม 2. หน้า 274.

⁴ วัชรภรณ์ ดิษฐบ้าน. (2558). การสืบทอดและการผลิตซ้ำประเพณี และพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุต ในสังคมไทยปัจจุบัน. หน้า 113.

ประยุกต์ใช้ด้วยวัตถุประสงค์ใหม่ในบริบทที่ต่างจากเดิม¹ แนวคิดดังกล่าวเป็นการมองโดยรวมว่า วัฒนธรรมที่เกิดจากราชสำนักได้รับการรื้อฟื้นเพื่อสร้างให้สถาบันพระมหากษัตริย์ได้มีทิศทางตามระบอบการปกครองใหม่

แต่หากพิจารณาเจาะจงเฉพาะแต่ละพระราชพิธีจะเห็นได้ว่า มีลักษณะของการประดิษฐ์ขึ้นมาใหม่ ซึ่งการประดิษฐ์สร้างวัฒนธรรมดังกล่าวได้อาศัยตามกรอบแนวคิดเรื่องประเพณีประดิษฐ์ (Invention of Tradition)² ของ Eric Hobsbawm และ Terence Ranger อันปรากฏอยู่ในงานของ ปฐม หงษ์สุวรรณ ที่เสนอว่า ประเพณีประดิษฐ์ คือชุดของวิถีปฏิบัติที่ถูกกำหนดจากกฎเกณฑ์อันเป็นที่ยอมรับโดยเปิดเผย และโดยปริยาย มีลักษณะเชิงพิธีกรรมหรือสัญลักษณ์ โดยกระทำซ้ำตามแบบเดิม ซึ่งแสดงความต่อเนื่องกับอดีตเพื่อตอบสนองต่อสถานการณ์ใหม่ๆ ทั้งนี้จะมีการอ้างอิงกับสถานการณ์เก่า หรืออาจสร้างอดีตขึ้นมาเองก็ได้³ โดยสาระสำคัญของการประดิษฐ์ประเพณีคือ การนำเอาเรื่องราวในอดีต ซึ่งในที่นี้หมายถึงข้อมูลประเพณี มาใช้ในบริบทของสังคมปัจจุบัน⁴ หรืออธิบายให้ชัดเจนคือการใช้ของเก่า เพื่อจุดประสงค์ใหม่ซึ่งจุดประสงค์ใหม่อาจไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับความสำเร็จทางศาสนาก็ได้ หรือหากมีก็มักจะนำมาผสมแล้วสร้างขึ้นใหม่ ประเพณีประดิษฐ์ยังมีส่วนเชื่อมโยงและสามารถแสดงให้เห็นการเปลี่ยนผ่านจากโลกจิตวิญญาณ (Sacred World) ให้กลายเป็นโลกสามัญ (Profane World)⁵ โดยมีเรื่องราวอยู่ในทางสังคมหรือทางโลกมากกว่า ซึ่งประเพณีประดิษฐ์ยังจัดเป็นชุดการเมืองเชิงวัฒนธรรมอีกด้วย

ศิราพร ณ ถลาง ได้ขยายความตามที่ Hobsbawm นิยามไว้ว่าประเพณีประดิษฐ์มักมีพิธีการหรือสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องแลเชื่อมโยงกับอดีต และพยายามทำให้ดูเก่า โดยในสังคมสมัยใหม่ประเพณีประดิษฐ์มักมีที่มาจากนโยบายรัฐชาติ คือประเพณีประดิษฐ์เรื่องธงชาติ การสร้างโดยภาครัฐหรือราชการก็ได้สร้างประเพณีประดิษฐ์ทางราชการ ซึ่งเป็นสิ่งที่มีความสัมพันธ์กับประวัติศาสตร์การเมือง เพื่อรับรองความชอบธรรม การสร้างระบบคุณค่าให้กับสถาบันทางการเมือง และยังเป็นแนวปฏิบัติให้กับคนในสังคม⁶

¹ วัชรภรณ์ ดิษฐบ้าน. (2558). *เล่มเดิม*. หน้า 113.

² โปรดดู Eric Hobsbawm, และ Terence Ranger. (1984). *The Invention of Tradition*.

³ ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2558). พลวัตและการสร้างประเพณีประดิษฐ์ในชุมชนอีสานลุ่มน้ำโขง. หน้า 250.

⁴ *แหล่งเดิม*. หน้า 251.

⁵ *แหล่งเดิม*. หน้า 252.

⁶ ศิราพร ณ ถลาง. (2558). บทสังเคราะห์พลวัตประเพณีพิธีกรรมในสังคมไทยร่วมสมัย. หน้า 366.

ดังนั้นจึงปรากฏว่าในช่วงต้นทศวรรษ 2490 ได้มีการประกอบพิธีต่างๆรวมถึง การรื้อฟื้นพระราชพิธีที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ เริ่มจากการราบบังคมทูลเชิญสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ 7 ให้ทรงอัญเชิญพระบรมอัฐิของ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวกลับประเทศไทย และมีการตั้งพระราชบำเพ็ญพระราชกุศล ถวายเมื่อเดือนพฤษภาคม 2492¹ พร้อมกับการที่รัฐบาลน้อมเกล้าฯถวายวังศุโขทัยคืน ให้เป็นที่ประทับของสมเด็จพระบรมราชินี ในรัชกาลที่ 7 ในปี 2495 ต่อมาในปี 2498 รัฐบาลยังได้ เปลี่ยนชื่อโรงพยาบาลประจำจังหวัดจันทบุรีเป็นโรงพยาบาลพระปกเกล้า เพื่อถวายเป็น พระบรมราชานุสรณ์² แต่รัชกาลที่ 7

ในช่วงเวลาดังกล่าวรัฐบาลได้กราบบังคมทูลเชิญรัชกาลที่ 9 ให้เสด็จพระราชดำเนิน กลับประเทศแต่ได้รับการปฏิเสธจากทางราชสำนักทุกครั้งตั้งแต่ปี 2490 เป็นต้นมาด้วยเหตุผล สำคัญคือการที่รัฐบาลจะต้องจัดคดีสวรรคตของรัชกาลที่ 8 ให้เสร็จสิ้นก่อน³ แต่แล้วในที่สุดผู้ ศึกษาเชื่อว่าฝ่ายเจ้าโดยเฉพาะผู้สำเร็จราชการและองคมนตรีได้เล็งเห็นว่าการไม่รีบจัดการให้ รัชกาลที่ 9 ประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกนั้นย่อมถือว่าเสาคหลักของฝ่ายเจ้ายังมีได้ทรงเป็น พระมหากษัตริย์ตามคติพระจักรพรรดิราชทั้งนี้แม้จะไม่ได้อยู่ในยุคโบราณ แม้จะเป็นที่ประจักษ์ ในทางโลกว่าทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ถูกต้องตามกฎหมายที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญ แต่ในคติ พระจักรพรรดิราชที่พระองค์เจ้าธานีวัดได้เคยแสดงทัศนะไปเมื่อปี 2489 ย่อมแสดงให้เห็นว่า พิธีกรรมต่างๆในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกจะยิ่งสนับสนุนในเรื่องของความศักดิ์สิทธิ์ การเฉลิม พระปรมาภิไธยขึ้นเป็นพระบาทสมเด็จพระ หรือเครื่องประกอบพระอิสริยยศต่างๆที่จะทรงได้รับก็ต่อเมื่อ พระมหากษัตริย์พระองค์นั้นได้ผ่านพระราชพิธีนี้มาแล้วเท่านั้น

ดังนั้นในปี 2491 พระองค์เจ้าธานีวัดจึงได้เสด็จไปเข้าเฝ้ารัชกาลที่ 9 ที่ประเทศ สวิสเซอร์แลนด์เพื่อกราบบังคมทูลเชิญเสด็จให้กลับมาประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เนื่องจากทรงจะทรงบรรลุนิติภาวะในปีนี้ ตามที่รัฐบาลจอมพล ป. ได้กราบบังคมทูลไป แต่ทว่า ตัวแปรสำคัญคือการที่รัชกาลที่ 9 ทรงประสบอุบัติเหตุรถยนต์พระที่นั่งชนจนทรงพระประชวรอย่าง หนัก เหตุการณ์ในครั้งนี้จึงยิ่งทำให้ฝ่ายเจ้าเป็นกังวลในเรื่องของความมั่นคงในฝ่ายตนเอง

¹ สำนักราชเลขาธิการ. (2528.). ประมวลพระฉายาลักษณ์และภาพพระราชกรณียกิจ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ 7. หน้า 186.

² สำนักราชเลขาธิการ. (2528). เล่มเดิม. หน้า 194.

³ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. (2549). ในหลวงทรงปฏิเสธคำกราบบังคมทูลเชิญเสด็จกลับประเทศไทย จนกว่าคดีสวรรคตจะเสร็จสิ้น (2491).

เห็นได้จากความตื่นตระหนกของกลุ่มเจ้าในอุบัตินี้ที่ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ได้กล่าวถึง พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิพินิต ผู้ทรงอยู่ในฐานะแห่งการสืบราชสันตติวงศ์ในอันดับต่อไป ได้รับโทรศัพท์แจ้งเรื่องอุบัตินี้ว่า มีพระอาการหนักมาก ทรงสลบไม่ฟื้น พระองค์จนเป็นที่น่าวิตก¹ “เสด็จท่าน (หมายถึง กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิพินิต) ตกพระทัยมาก ข้าพเจ้าเองเคยได้ยินคำพูดว่าคนตกใจจนตัวสั่น เพิ่งมาเคยเห็นของจริงในคืนวันนั้น เพราะเสด็จท่านองค์สิ้นจริงๆ รับสั่งอะไรไม่ถูก และทรงทำแทบอะไรไม่ถูก”²

ต่อมาเมื่อรัชกาลที่ 9 ได้ทรงตัดสินพระทัยขึ้นในปี 2492 กับ ม.ร.ว.ศิริกิติ กิตติยากร แม้ว่าก่อนหน้านี้จะได้ทรงขอบพอกับ ม.ร.ว.สุพิชชา โสณฑกุล ธิดาของพระองค์เจ้าธานีนิวัตก็ตาม ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าในปี 2493 นั้นมีความลงตัวสำหรับเหตุการณ์ต่างๆ เกี่ยวกับความมั่นคงของรัชกาลที่ 9 ประกอบไปด้วยการที่ทรงหายจากพระอาการประชวร การที่พระองค์พร้อมที่จะมีพระอัครมเหสี และความเสื่อมกำลังของฝ่ายคณะราษฎร จึงได้มีการจัดพระราชพิธีตามคติของสถาบันพระมหากษัตริย์อันจะเป็นการเรียกคะแนนนิยมจากประชาชนกลับมาสู่สถาบันพระมหากษัตริย์อีกครั้ง ประกอบกับการที่รัฐบาลยอมประสานกับราชสำนักนับตั้งแต่การเชิญพระบรมอัฐิรัชกาลที่ 7 กลับประเทศ อันเป็นนโยบายหลักของจอมพล ป. ในการขึ้นมามีอำนาจในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่พยายามทำตามเงื่อนไขของสหรัฐอเมริกาในการสร้างกระแสของการกวาดล้างแนวคิดระบอบคอมมิวนิสต์โดยสถาบันพระมหากษัตริย์เริ่มได้รับการสนับสนุนให้เป็นสัญลักษณ์ของชาติ และการคาดคะเนว่ากลุ่มเจ้าจะยังไม่มียุทธศาสตร์ในการเคลื่อนไหวต่อสู้กับรัฐบาลจากประสบการณ์ที่ผ่านมา จึงมีการยอมให้ราชสำนักดำเนินการตามเหมาะสม

ทั้งนี้จอมพล ป. เองจะได้อาศัยความชอบธรรมจากการที่รัฐบาลจะเป็นฝ่ายดำเนินการฟื้นฟูพิธีกรรมสำคัญของชาติขึ้นมา หากมองในภาพรวมแล้ว ในปีนี้พระราชพิธีต่างๆ ที่ทางราชสำนักได้จัดขึ้น มีทั้งพิธีของความเศร้า ความรัก และความยิ่งใหญ่เกิดขึ้นพร้อมกันและไล่เรียงกัน ในช่วงเวลาที่ไม่ห่างกันมากนัก เริ่มจากการที่รัชกาลที่ 9 เสด็จนิวัตพระนครพร้อมพระคู่หมั้น คือ ม.ร.ว.ศิริกิติ กิตติยากร เพื่อทรงประกอบพระราชพิธีต่างๆ

โดยพิธีแรกคือพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระเจ้าอยู่หัววอานันทมหิดล ที่มีการจัดอย่างยิ่งใหญ่ มีการสร้างพระเมรุมาศกลางท้องสนามหลวงตามคติการถวายพระเพลิงพระบรมศพพระมหากษัตริย์ ซึ่งต่างจากเมื่อครั้งการถวายพระเพลิงสมเด็จพระราชปิตุจฉา เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ กรมหลวงเพชรบุรีราชสิรินธร เมื่อปี 2482 แม้จะทรงเป็นป้าของพระมหากษัตริย์

¹ หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช, หม่อมราชวงศ์. (2512). เสด็จ. หน้า 11.

² แหล่งเดิม. หน้า 12.

แต่รัฐบาลแจ้งว่าไม่มีงบประมาณสำหรับสร้างพระเมรุ ทำให้สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ผู้เป็นพระราชชนนีต้องพระราชทานเงินในการสร้าง และกลายเป็นภาพจำของกลุ่มเจ้าต่อการไม่ถวายพระเกียรติให้กับเจ้านายผู้สูงศักดิ์ ดังที่ภายในงานนั้นเป็นไปด้วยความเร่งรีบ “ไม่ต้องพูดถึงความงาม ไม่ต้องพูดถึงความโอโง่ง ไม่ต้องพูดถึงอะไรทั้งสิ้น เพราะแม้แต่ความเรียบร้อยก็พูดได้ยาก สภาพของกระบวนแห่พระศพห่มมุกห่มมอม เพราะไม่มีเจ้าพนักงานมาเดิน 4 สาย ใช้ยุวชนทหารมาเดินแทน ก็เครื่องแบบยุวชนนั้น โดยทั่วไปก็ไม่ค่อยจะเรียบร้อยอยู่แล้ว โดยเฉพาะถุงเท้าและรองเท้า เป็นงานกลางเมืองที่น่าเศร้าที่สุดนับตั้งแต่สร้างกรุงมา”¹ ภาพจำต่อการถวายพระเกียรติยศครั้งสุดท้ายอย่างงานศพยิ่งตอกลึกฝังใจกลุ่มอำนาจเก่าอีกครั้งอย่างการสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ไม่มีเครื่องประกอบพระบรมราชอิสริยยศใดเนื่องจากสวรรคตที่ประเทศอังกฤษ

เพราะฉะนั้นในการถวายพระเพลิงพระบรมศพรัชกาลที่ 8 ในครั้งนี้นอกจากจะพยายามกู้เกียรติยศของกลุ่มอำนาจเก่าอันมีพระมหากษัตริย์เป็นสัญลักษณ์สำคัญของกลุ่มแล้ว พระราชพิธีที่จัดขึ้นจะได้เป็นการสร้างความรู้สึกร่วมต่อการจากไปของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระเยาว์และยังต้องถูกลบปลงพระชนม์ตามข่าวลืออีกด้วย ดังนั้นทั้งบทความและข่าวลือดังกล่าวจึงยิ่งสร้างความเห็นอกเห็นใจต่อพระมหากษัตริย์และกลุ่มอำนาจเดิม เมื่อถวายพระเพลิงรัชกาลที่ 8 แล้ว ยังได้มีการพระราชทานเพลิงพระศพเจ้านายที่สิ้นพระชนม์ไปในช่วงเวลาก่อนหน้านี้ เช่น สมเด็จพระเจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต เจ้านายผู้มีอิทธิพลอย่างสูงในช่วงสมบูรณาญาสิทธิราชย์แต่ต้องถูกคณะราษฎรอันเชิญไปประทับที่ชวา และสิ้นพระชนม์ที่นั่น โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระศพที่ฝังไว้ที่ประเทศอินโดนีเซีย กลับมาพระราชทานที่พระเมรุแห่งนี้ พร้อมด้วยสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ อดีตผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในรัชกาลที่ 7 ยิ่งสะท้อนให้เห็นถึงการกลับมาเอาชนะของกลุ่มอำนาจเก่า ทั้งการไม่ได้รับการเหลียวแล หรือต้องไปสิ้นพระชนม์อย่างเงียบๆ ที่ต่างประเทศจนไม่ได้รับการถวายพระเกียรติยศอย่างสูงตามโบราณราชประเพณี ได้กลับมาจัดให้ถูกต้องและสมพระเกียรติในช่วงที่พลังอำนาจตกมาเป็นของฝ่ายอำนาจเก่า

4.1.5 พระราชพิธีบรมราชาภิเษก : สัญลักษณ์แห่งการฟื้นฟูราชสำนัก

หลังจากการจัดพระราชพิธีแห่งความโศกเศร้าสิ้นสุดลงไปแล้ว จึงมีการจัดพระราชพิธีราชาภิเษกสมรสขึ้น ความน่าสนใจของพระราชพิธีนี้คือการที่พระมหากษัตริย์ทรงกระทำหน้าที่เอก เช่นเดียวกับประชาชนทั่วไปทำนั่นคือการจดทะเบียนสมรส ยิ่งเป็นการสร้างภาพลักษณ์ให้แก่

¹ สมภพ จันทรประภา. (2530). สมเด็จพระศรีสวรินทิราฯ. หน้า 239.

พระมหากษัตริย์องค์ใหม่ที่ทรงเป็นเสมือนพลเมืองคนหนึ่งที่ต้องปฏิบัติตามกฎหมาย โดยในพระราชพิธีนี้เป็นพระราชพิธีที่จัดขึ้นภายใน และต้องถือว่าเป็นพิธีที่เกิดขึ้นใหม่สำหรับยุคนี้ เพราะแต่เดิมไม่เคยมีธรรมเนียมที่พระมหากษัตริย์ทรงจัดงานแต่งงานเช่นสามัญชน เมื่อพึงพอใจใคร่สตรีผู้นั้นต้องเข้าถวายตัวเป็นบาทบริจาริกา เพื่อถวายเป็นงานต่อไป ทั้งนี้การจดทะเบียนสมรสยังสิ่งที่สะท้อนให้เห็นว่าจะต้องมีพระมหากษัตริย์แต่เพียงผู้เดียว อันเป็นค่านิยมทั่วไป จึงสะท้อนให้เห็นถึงการพยายามปรับตัวของสถาบันกษัตริย์ให้เข้ากับบริบทสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

พระราชพิธีที่สำคัญสำหรับปีนี้เป็นสิ่งที่กลุ่มอำนาจเก่าพยายามผลักดันให้เกิดขึ้นและคาดหวังกันว่าพระราชพิธีนี้จะได้อำนาจให้เรียบร้อยตั้งแต่เมื่อครั้งพระเจ้าอยู่หัวเสด็จนิวัตพระนคร ปี 2488 นั่นคือการจัดพระราชพิธีบรมราชาภิเษกที่จะได้เป็นการแสดงความชอบธรรมให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์พระองค์นั้นๆ ได้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่สมบูรณ์ตามคติโบราณ ซึ่งสะท้อนให้เห็นจากการบรรยายเรื่องดังกล่าวของพระองค์เจ้าธานีนิวัต ที่สยามสมาคมในเดือนมีนาคม 2489 และมีการตีพิมพ์บทความดังกล่าวโดยแปลเป็นภาษาไทยแจกจ่ายอย่างแพร่หลาย เพื่อแสดงให้เห็นสังคมได้รับรู้ถึงพระราชพิธีดังกล่าวกำลังจะมีการจัดขึ้น ทั้งนี้การที่พระมหากษัตริย์ประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกจะได้เป็นการสร้างความเป็นหนึ่งเดียวกันของกลุ่มอำนาจเก่าและหยุดการแบ่งฝ่ายของบรรดาเจ้านายด้วยกันดังที่มีการสนับสนุนเจ้านายระหว่างสายสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ กับสายสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวีพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า¹ ทั้งเพื่อสร้างความมั่นคงของฝ่ายตนเองด้วยการจัดพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

¹ ญัฐพล ใจจริง. (2552). การเมืองไทยสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา พ.ศ. 2491 – 2500. หน้า 48.

ทะเบียนการสมรส

รายการ	ชาย	หญิง
๑. นาม	สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช	หม่อมราชวงศ์ สิริกิติ์ กิติยากร
๒. เชื้อชาติ สัญชาติ	ไทย - ไทย	ไทย - ไทย
๓. ที่เกิด	ในพระบรมมหาราชวัง	วังหม่อมเจ้าภีษเดช ภิรัต กิติยากร ถนนสุขุมวิท กรุงเทพมหานคร
๔. อายุ เกิด วัน. เดือน. ปี.	๒๓ ๕ ธันวาคม ๒๔๗๐	๑๘ ๑๒ สิงหาคม ๒๔๗๕
๕. ที่เกิด	วังแม่สละอยู่เสด็จ สหรัฐอเมริกา	จังหวัดพระนคร
๖. อาชีพ	—	—
๗. นามบิดา	สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอเจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงลพบุรีราเมศวร์	หม่อมเจ้าภีษเดช ภิรัต กิติยากร
๘. ประเทศที่เกิดของบิดา	ประเทศไทย	ประเทศไทย
๙. นามมารดา	สมเด็จพระราชินีสิริกิติ์	หม่อมหลวง บัว กิติยากร
๑๐. ประเทศที่เกิดของมารดา	ประเทศไทย	ประเทศไทย
๑๑. ลายมือชื่อผู้ร้องขอจดทะเบียน	ภูมิพลอดุลยเดช	สิริกิติ์
๑๒. ลายมือชื่อผู้ให้ความยินยอม	—	หม่อมราชวงศ์ สิริกิติ์ กิติยากร
๑๓. ลายมือชื่อพยาน	๑. วิมลทิพย์ ประสงค์ ๒. จอมพล.ป. หิมพานต์	—
๑๔. จดทะเบียน	เลขทะเบียน วัน. เดือน. ปี. ลายมือชื่อนายทะเบียน	พ.๑/๒๕๓๓ ๒๘ เมษายน ๒๕๓๓ พิน. วนพณฺธุระ

ภาพประกอบ 7ทะเบียนสมรสในพระราชพิธีราชาภิเษกสมรส ปี 2493

ของพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 กับ ม.ร.ว.สิริกิติ์ กิติยากร

ที่มา: คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ. (2518). รัชดาภิเษกสมรส. ไม่ปรากฏเลขหน้า.

พระราชพิธีบรมราชาภิเษกของพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ได้สะท้อนให้เห็นของการฟื้นฟูราชสำนักให้กลับมามีชีวิตชีวาอีกครั้ง นับตั้งแต่เปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475 เป็นต้นมา ดังที่กล่าวมาแล้วว่า ได้มีการดพระราชพิธีต่างๆมากมาย เจ้านายหลายพระองค์เลือกที่จะไปประทับอยู่ต่างประเทศ พระบรมมหาราชวังอันเคยเป็นศูนย์กลางสำคัญไม่ได้รับการดูแลจนอยู่ในสภาพทรุดโทรม พระราชพิธีบรมราชาภิเษกจึงเป็นเสมือนการชุบชีวิตของสิ่งที่แทบจะหมดความสำคัญลงไปให้ฟื้นตัวอีกครั้ง ซึ่งพระองค์เจ้าธรรมาธิราชทรงถือว่าพระราชพิธีนี้เป็นที่ยอมรับกันมาตั้งแต่ในอดีตแล้วในฐานะที่เป็นพระราชพิธีใหญ่และสำคัญที่สุดในราชการ¹

พระองค์เจ้าธรรมาธิราชเป็นเจ้านายพระองค์หนึ่งที่ทรงพบเห็นการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแม้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 6 จะไม่ได้มีบทบาทเกี่ยวข้องใดกับการพระราชพิธีดังกล่าว แต่ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของรัชกาลที่ 7 ได้ทรงมีหน้าที่สำคัญในการนิพนธ์เรื่องพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็นภาษาอังกฤษ สะท้อนให้เห็นว่าราชสำนักได้พยายามจะนำเสนอความศักดิ์สิทธิ์และยิ่งใหญ่ของความเชื่อเกี่ยวกับองค์พระมหากษัตริย์ตามคติโบราณ โดยการตีพิมพ์แจกให้กับชาวต่างชาติที่ได้เข้าร่วมในงานดังกล่าว ดังนั้นเมื่อรัชกาลที่ 8 ได้เสด็จนิวัตพระนครเมื่อ พ.ศ. 2488 ประกอบกับทรงบรรลุนิติภาวะ จึงได้มีการถวายความรู้ในเรื่องของพระราชพิธีบรมราชาภิเษกอันเป็นที่คาดการณ์ว่าจะได้จัดพระราชพิธีดังกล่าวขึ้น แม้ว่าจะเสด็จสวรรคตไปอย่างกะทันหัน สิ่งหนึ่งที่แสดงให้เห็นว่าพระราชพิธีบรมราชาภิเษกคือหุ้มนามสำคัญของการฟื้นฟูราชสำนัก อันเป็นบ่อเกิดของวัฒนธรรมเก่าแก่ของชาติตามที่แสดงทัศนคติไว้นั้น คือการกล่าวอ้างแนวคิดของมาลินอฟสกี ที่ว่า

สังคมได้นับถือธรรมเนียมของตน อันสืบต่อมาแต่หลัง ย่อมทำให้ฐานะของสังคมนั้นแข็งแรงและแน่นแฟ้น ยิ่งขึ้น การยึดมั่นและปฏิบัติประการใดๆก็ดี หากเป็นไปในทางที่จะยกย่องธรรมเนียมแห่งสังคมตนแล้ว ย่อมเป็นกำลังสำคัญที่จะยึดอายุให้แก่อารยธรรมแห่งสังคมนั้น

ธรรมเนียมดังว่่านี้น่าเป็นผู้ใหญ่ท่านลงทุนไว้เป็นนักหนาที่จะสร้างขึ้นไว้ ฉะนั้นหากการดำรงธรรมเนียมเหล่านี้ จะเป็นเหตุให้หมดเปลืองไปสักเพียงไร ก็ต้องยอมสละให้จงได้²

“ธรรมเนียมของตนอันสืบต่อมาแต่หลัง” จึงได้มีการฟื้นฟูขึ้นมาอย่างยิ่งใหญ่ เพื่อสนับสนุนให้ฐานะทางสังคมของกลุ่มเจ้าได้ก่อตัวขึ้นมาใหม่พลังขึ้นมาอีกครั้ง ทั้งนี้ยังได้ทรงชี้ให้เห็น

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). *เล่มเดิม*. หน้า 121.

² พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธรรมาธิราช. (2489). *เล่มเดิม*. หน้า. หน้า 34.

ว่าวัฒนธรรมประเพณีต่างๆล้วนเกิดขึ้นจากสถาบันพระมหากษัตริย์ สำหรับองค์พระมหากษัตริย์เองนั้น พระองค์เจ้าธานีนีวัตพยายามชี้ให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์จะต้องประกอบไปด้วยความเชื่อโบราณคือการที่ทรงเป็นเทพาวตาร ส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งคือการดำรงพระชนม์ชีพอย่างมนุษย์ทั่วไปตามคติพระพุทธศาสนา ดังนั้นในส่วนแรกจึงไม่ทรงปฏิเสธลัทธิธรรมนิยมตามคตินิทานมหากษัตริย์ ซึ่งจะช่วยสนับสนุนความศักดิ์สิทธิ์และยิ่งใหญ่ขององค์พระมหากษัตริย์ การที่ทรงมีเครื่องราชูปโภคชั้นสูงได้เพียงพระองค์เดียว การที่ทรงมีพระปรมาภิไธยยืดยาวบอกว่าทรงเป็นอวตารของเทพเจ้าบนสวรรค์ จึงเป็นการสนับสนุนถึงฐานะเหนือคนทั่วไป และถือว่าเป็น “ธรรมนิยม” ที่พระมหากษัตริย์ต้องทำตามที่กล่าวอ้างถึงการประกอบพระราชพิธีดังกล่าวว่าเกิดขึ้นมาตั้งแต่ยุคสุโขทัย อยุธยา และมีการฟื้นฟูจนเป็นรูปแบบสมบูรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 1¹

ในพระราชพิธีนี้ยังเป็นการชุมนุมเจ้านายที่เคยเสด็จไปประทับที่ต่างๆ ได้มีบทบาทในสังคมอีกครั้ง ซึ่งภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง การพระราชพิธีซึ่งเคยมีเจ้านายรวมตัวอย่างครึกครื้นในสมัยที่ทรงพระเยาว์ต้องกลับมีสภาพซบเซาลงไปดังที่เคยมีรับสั่งไว้ว่า “ข้าพระพุทธเจ้าเองก็เกือบไม่รู้จักกับงานพระราชพิธี เลยไม่ทราบว่าใครยังเสด็จไหนๆ อยู่บ้าง โดยปกตินอกจากที่เชิญได้เฝ้าโดยเฉพาะ”² ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกยังเป็นการกู้ศักดิ์ศรีของฝ่ายเจ้าในกรณีที่แกนนำพระองค์สำคัญอย่างกรมขุนชัยนาท ถูกถอดออกจากฐานันดรศักดิ์ให้เป็นนักโทษชาย ก่อนที่จะได้รับคืนฐานันดรศักดิ์อีกครั้งในการนิโทษกรรมนักโทษการเมือง ดังนั้นในโอกาสนี้ จึงได้มีการสถาปนาพระอิสริยยศเจ้านายให้สูงขึ้น โดยกรมขุนชัยนาทเรนทรได้รับสถาปนาเลื่อนขึ้นเป็น กรมพระชัยนาทเรนทร ซึ่งข้ามชั้นกรมหลวงไป ทั้งนี้เมื่อสิ้นพระชนม์ลงยังได้สถาปนาให้ทรงเป็นสมเด็จพระยาอีกด้วย และพระองค์เจ้าธานีนีวัตยังได้รับสถาปนาให้ทรงกรมเป็นพระองค์แรกในรัชกาลที่ 9 ที่กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร

ทั้งนี้การจัดพิธีสถาปนาเจ้านายต่อจากพระราชพิธีบรมราชาภิเษก มิใช่เนื้อแท้ของการพระราชพิธีดังกล่าว แต่เป็นไปในลักษณะของประเพณีประดิษฐ์ โดยการอ้างว่าเป็นการปฏิบัติตามราชประเพณี ซึ่งความจริงพึงจะมีการจัดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 สิ่งเหล่านี้อาจเป็นการย้าเตือนให้เห็นถึงพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในการสถาปนาเจ้านายให้มีพระอิสริยยศและพระอิสริยยศศักดิ์สูงขึ้น หรือจะถอดออกกลายเป็นสิ่งที่จะทรงกระทำได้ตามพระราชอัธยาศัย มิใช่สิ่งที่รัฐบาลจะชี้นำได้ดังที่เคยเกิดขึ้นเมื่อแล้วมา อีกทั้งยังเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงความสูงส่ง

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2517). เล่มเดิม. หน้า 93.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี. เล่มที่ สบ. 2 .53/73 กล่อง 9. เล่มเดิม.

การลำดับคนออกเป็นชนชั้น และให้แต่ละคนรู้จักหน้าที่ การได้รับสิ่งตอบแทนตามลำดับชั้นของตนเองในสังคม

ความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันกษัตริย์ตั้งแต่พระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็นต้นมายังสะท้อนออกมาผ่านพระบรมฉายาลักษณ์ในช่วงเวลาดังกล่าว โดยพนธกร วรภมร ได้สะท้อนให้เห็นว่าภาพพระบรมฉายาลักษณ์ก่อนทศวรรษ 2500 มีความเป็นทางการสูงมาก โดยการทรงฉลองพระองค์ชุดพระราชพิธีและชุดราชการ เพื่อแสดงความชัดเจนของสถานะแห่งองค์พระมหากษัตริย์ โดยชุดพระราชพิธีได้สะท้อนให้เห็นถึงการครอบครองพื้นที่ของความศักดิ์สิทธิ์¹ พื้นที่แห่งความศักดิ์สิทธิ์และลำดับชนชั้นที่ทรงได้กำหนดขึ้นยังแสดงออกให้เห็นจากพระฉายาลักษณ์ของเจ้านายในช่วงเวลาเดียวกันที่นิยมฉลองพระองค์แบบเจ้านายสมัยโบราณ ประกอบเครื่องยศตามพระอิสริยยศที่ได้รับพระราชทานมา

นอกจากการสร้างความมั่นคงของฝ่ายราชสำนักแล้ว ในการพระราชพิธีนี้ยังได้มีการสร้างความมั่นคงทางฝ่ายศาสนจักรโดยการสถาปนาสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ (ม.ร.ว.ชื่น นพวงศ์) ขึ้นดำรงตำแหน่งพระสังฆราชอีกด้วย อันเป็นสมเด็จพระสังฆราชนิกายธรรมยุติกนิกายและเป็นราชินิกุลสืบเชื้อสายมาจาก รัชกาลที่ 4 สิ่งเหล่านี้ยังแสดงให้เห็นว่าลำดับศักดิ์แห่งชนชั้นได้ก่อตัวขึ้นไม่เฉพาะทางราชสำนักเท่านั้น แต่ในฝ่ายศาสนจักรเองก็ได้รับการรับรองจากองค์พระมหากษัตริย์ในพระราชพิธีสำคัญนี้ด้วย

¹ พนธกร วรภมร. (2559). รูปที่มีทุกบ้าน : ชีวิตทางสังคมของพระบรมฉายาลักษณ์รัชกาลที่ 9. หน้า

ภาพประกอบ 8 พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงเครื่องยศอย่างเจ้านายทรงกรม
สมัยโบราณ

ที่มา : ธงชัย ลิขิตพรสวรรค์. (2556). *อัตตชีวประวัติ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร*. หน้า 98.

ภาพประกอบ 9 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร ทรงเครื่องยศอย่างเจ้านาย
ทรงกรมสมัยโบราณ

ที่มา: หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์. (2539). เครื่องอิสริยยศพระบรมราชวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์.
หน้า 181.

ภาพประกอบ 10 พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ารัชตมงคล กรมหมื่นจันทบุรีสุรนาถ ทรงเครื่องยศ
อย่างเจ้านายทรงกรมสมัยโบราณ

ที่มา: หม่อมราชวงศ์สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์. (2539). เครื่องอิสริยยศพระบรมราชวงศ์กรุงรัตนโกสินทร์.
หน้า 182.

พระราชพิธีบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ 9 เริ่มต้นจากการจัดพิธีทำน้ำอภิเษกระหว่างวันที่ 18 – 19 มีนาคม 2493 โดยข้าหลวงแต่ละจังหวัดจะได้ตักน้ำที่เป็นสิริมงคล ณ สถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของจังหวัดนั้น แล้วนำมาเข้าพิธี ณ พุทธเจดีย์สถานสำคัญตามภูมิภาค 18 แห่ง¹ วันที่ 20 – 21 เมษายน 2493 เป็นการจารึกพระสุพรรณบัฏ ดวงพระราชสมภพ และแกะพระราชลัญจกรประจำรัชกาล ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามโดย พระองค์เจ้าธานีนิวัต เสด็จแทนพระองค์ไปเป็นประธานในพระราชพิธีนี้² ส่วนการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เริ่มตั้งแต่วันที่ 3 พฤษภาคม 2493 เสด็จฯทรงถวายสักการะสมเด็จพระบรมราชบุพการี วันที่ 4 พฤษภาคม 2493 เสด็จฯไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในหมู่พระมหามณเฑียรในพระบรมมหาราชวัง พระสงฆ์อ่านประกาศพระราชพิธี พราหมณ์พิธีเริ่มต้นทำพิธีตั้งแต่บ่ายวันนี้เป็นต้นไป วันที่ 5 พฤษภาคม 2493 อันเป็นวันพระราชพิธีบรมราชาภิเษก หลังจากเสด็จฯไปทรงนมัสการพระรัตนตรัยแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับยังมณฑลพระกระยาसनาน เพื่อทรงพระมุรธาภิเษก จากนั้นทรงเครื่องบรมขัตติยราชภูษิตาภรณ์ ประทับบนพระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพร ทรงรับถวายน้ำอภิเษกจากสมาชิกรัฐสภา ประธานวุฒิสภาและประธานสภาผู้แทนราษฎร กล่าวถวายพระพร จากนั้นพราหมณ์ทูลเกล้าฯถวายพระนพปฎลมหาเศวตฉัตร พระสุพรรณบัฏ เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ และเครื่องประกอบพระบรมอิสริยยศต่างๆตามลำดับ

จากนั้นเสด็จออกมหาสมาคมที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย นายกรัฐมนตรีและประธานรัฐสภาถวายพระพรชัยมงคลในนามข้าราชการและประชาชน จากนั้นเสด็จฯไปทรงประกอบพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระบรมราชาธิราช ต่อหน้าพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการฝ่ายใน ในตอนเย็นวันเดียวกันนี้เสด็จฯโดยกระบวนราบใหญ่ ประทับบนพระราชยานพุดตานทอง ไปทรงนมัสการพระรัตนตรัยและทรงประกาศพระองค์เป็นองค์อัครศาสนูปถัมภกที่พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในวันที่ 6 พฤษภาคม 2493 ทรงประกอบพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียรในพระบรมมหาราชวัง วันที่ 7 พฤษภาคม 2493 เสด็จออกมหาสมาคมต่อหน้าคณะทูตานุทูต เวลาเย็นวันเดียวกันนี้เสด็จออกสืบทอดพระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯให้ประชาชนเฝ้าถวายพระพรชัยมงคล โดยมีปลัดกระทรวงมหาดไทยเป็นผู้กล่าว

¹ กำหนดการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลวชิราลงกรณ และพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียร พ.ศ. 2493. (2493). ราชกิจจานุเบกษา.

² แหล่งเดิม.

แทนในนามประชาชน และในวันสุดท้ายคือวันที่ 8 พฤษภาคม 2493 เป็นการสถาปนาพระสุณันดรศักดิ์พระบรมราชวงศ์¹

ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ 9 ยังแสดงให้เห็นถึงความพยายามของราชสำนักในการเชิญชวนประชาชนได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของพระราชพิธี นับตั้งแต่การให้สมุหพระราชพิธี ได้ไปพูดกระจายเสียงทางวิทยุของกรมโฆษณาการก่อนจะถึงวันงานพระราชพิธีในการแถลงของฝ่ายราชสำนักนี้มีการอธิบายขยายความของความหมายแห่งการจัดงาน และพยายามให้ประชาชนสามารถเข้าถึงองค์พระมหากษัตริย์ โดยมีการอ้างอิงถึงความศักดิ์สิทธิ์รวมถึงความเป็นสิริมงคล

ทั้งนี้อาจกล่าวได้ว่าในการพระราชพิธีนี้ไม่ได้กระทำเต็มตามรูปแบบดังที่พระองค์เจ้าธานีนิวัตได้พยายามเสนอไว้ โดยมีการดัดในขั้นตอนสุดท้ายอย่างการเสด็จเลียบพระนครทั้งทางสถลมารคและชลมารค แต่ได้เปิดพื้นที่ให้ประชาชนที่มาร่วมพิธีได้เข้าเฝ้าพระเจ้าอยู่หัวที่ท้องสนามชัยโดยจะเสด็จออกที่สี่หับญชร พระที่นั่งสุทไธสวรรยปราสาท ซึ่งเมื่อวิเคราะห์ตามแนวคิดรัฐนาฏกรรมแล้ว จะเห็นได้ว่าในพระราชพิธีนี้อาจเป็นพระราชพิธีแรกในรัชกาลที่ 9 ที่มีประชาชนเข้ามาร่วมเป็นส่วนหนึ่งของพระราชพิธีแบบเต็มรูปแบบ ทั้งในฐานะปริมณฑลชายขอบของการพระราชพิธี มีพระมหากษัตริย์และพระราชินีประทับเป็นศูนย์กลางอยู่บนพระที่นั่ง แต่ความแปลกใหม่คือประชาชนที่เข้ามาร่วมพิธียังได้รับมอบหมายให้มีฐานะเป็นสื่อมวลชนสำหรับการจัดงานโดยมิได้รู้ตัว เพราะมีการอนุญาตและเชิญชวนให้ผู้มาร่วมรับเสด็จให้สามารถถ่ายภาพนิ่งและภาพยนตร์ได้²

สิ่งเหล่านี้ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงความพยายามของราชสำนักที่จะจัดให้ประชาชนได้เกิดความใกล้ชิดต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยการผ่อนปรนจากจารีตเดิมและพยายามสร้างภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์สมัยใหม่ ในการเป็นบุคคลที่สามารถเข้าถึง จับต้องได้ แต่ยังคงไว้ซึ่งความศักดิ์สิทธิ์ในฐานะองค์พระประมุข แต่เวทีของนาฏกรรมในพระราชพิธีนี้ยังคงจำกัดเฉพาะอยู่ภายในพื้นที่อันศักดิ์สิทธิ์พระมหากษัตริย์ การเลียบเมืองซึ่งถือว่าเป็นขั้นตอนสำคัญในการเสด็จออกให้ประชาชนได้เข้าเฝ้าพระมหากษัตริย์พระองค์ใหม่ ได้ถูกประสานไปรวมไว้ในขั้นตอนประกาศเป็นองค์อัครศาสนูปถัมภกเข้ามาแทน เช่นเดียวกับการออกมหาสมาคมต่อประชาชนแม้จะมีการอนุญาตให้ใช้เครื่องมือในการถ่ายภาพได้ก็ตาม

¹ กำหนดการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช สยามินทราธิราช และพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียร พ.ศ. 2493. (2493). ราชกิจจานุเบกษา.

² หม่อมราชวงศ์เทวธิดาธิราช ป. มาลากุล, หม่อมราชวงศ์. (2514). พระราชพิธีบรมราชาภิเษก. หน้า 9.

นอกจากนี้ยังมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบพระราชพิธีเพื่อความเหมาะสมตามรูปแบบการปกครอง โดยให้สมาชิกรัฐสภาเป็นผู้ถวายน้ำอภิเชก ส่วนการพระพรยังกำหนดให้ประธานวุฒิสภาเป็นผู้กล่าวถวายพระพรเป็นภาษามคร และประธานสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร กล่าวถวายพระพรเป็นภาษาไทย¹ สะท้อนให้เห็นการประดิษฐ์ประเพณีขึ้นใหม่ที่ยังคงแก่นของพิธีเดิมไว้

ภาพประกอบ 11 ขบวนพระบรมราชอิสริยยศในการเสด็จไปประกาศพระองค์
เป็นพุทธศาสนูปถัมภก ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
เนื่องในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ปี 2493

ที่มา: คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ. (2518). *รัชดาภิเษกสมรส*. ไม่ปรากฏเลขหน้า.

¹ นภาพร เล้าสินวัฒนา. (2549). การเสด็จขึ้นครองราชย์ : พระราชพิธี คติ ความหมาย และสัญลักษณ์ แห่ง "สมมติเทวราช". หน้า 38.

4.1.6 พระราชพิธีทรงผนวช 2499

แม้ว่ารัชกาลที่ 9 จะทรงเจริญพระชนมายุในต่างประเทศขณะทรงพระเยาว์ร่วมกับ พระเชษฐาธิราช รัชกาลที่ 8 แต่เห็นได้ว่ากลุ่มเจ้านายผู้ใหญ่ที่มีบทบาทในการเป็นที่ปรึกษาสำคัญ ได้พยายามชี้ให้ทรงเห็นความสำคัญของศาสนาพุทธ ไม่เพียงแต่จะเป็นศาสนาที่จะต้องทรงนับถือ เพียงศาสนาเดียวแล้ว แต่ยังต้องนำหลักธรรมต่างๆของศาสนามาทรงใช้ตามคติธรรมราชาที่มีการ พยายามแสดงบทบาทนี้มาแล้วตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1 การที่ทรงพระผนวชขณะทรงเป็น พระมหากษัตริย์จึงยังเป็นการสะท้อนภาพลักษณ์ตามอย่างพระอัยกาธิราช รัชกาลที่ 5 ที่ได้ทรง พระผนวชขณะครองราชสมบัติเช่นกัน คติดังกล่าวยิ่งสะท้อนให้เห็นว่าองค์พระมหากษัตริย์ทรง เป็นธรรมราชาเชกเช่นเดียวกับเมื่อครั้งเจ้าชายสิทธัตถะได้ตัดสินใจสละทางโลกเพื่อมุ่งหาทางธรรม และเมื่อทรงลาผนวชแล้วจะได้ทรงเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ตามคติเกี่ยวกับการบวชเรียนของ สังคมไทยในอดีตก่อนที่จะเริ่มรับราชการหรือมีครอบครัว

ดังนั้นจึงได้มีหมายกำหนดการพระราชพิธีทรงผนวช พระองค์เจ้าธานีนิวัต ประธานองคมนตรีเป็นประธานจัดการพระราชพิธีให้เป็นไปตามโบราณราชประเพณี¹ โดยจะ จัดการพระราชพิธีขึ้นในวันที่ 22 ตุลาคม 2499 ทั้งนี้ก่อนวันพระราชพิธี ได้พระราชทานกระแส พระราชดำรัสในการที่จะทรงผนวชต่อ มหาสมัคมาในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย จากนั้นเสด็จฯ ออกยังสี่หีบญชรพระที่นั่งสุทไธสวรรย์ปราสาท ทรงมีพระราชดำรัสต่อประชาชนแจ้งการที่จะทรง ผนวช วันที่ 22 ตุลาคม เสด็จฯไปยังพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามเพื่อประกอบพระราชพิธี ทรงผนวช โดยมีสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ สมเด็จพระสังฆราช เป็นพระราชอุปัชฌาย์ เสร็จพิธีแล้ว เสด็จฯไปประกอบพิธีทรงผนวชตามนิกายธรรมยุติอีกครั้งที่พระอุโบสถพระพุทธรัตนสถาน แล้วเสด็จฯไปประทับ ณ พระตำหนักปั้นหย่า วัดบวรนิเวศวิหาร²

เห็นได้ว่าพระราชพิธีในช่วงทศวรรษ 2490 มักจะมีการจัดพิธีที่ให้พระมหากษัตริย์ได้ ทรงออกมาพบปะกับประชาชน เพื่อสร้างความนิยม ซึ่งความนิมดังกล่าวสะท้อนให้เห็นจากการที่ สถาบันพระมหากษัตริย์ได้รับการเสด็จฯภาคอีสานในปี 2498 การพระราชพิธีทรงผนวชซึ่งได้ จัดขึ้นในช่วงที่จะมีการฉลองกิ่งพุทธศตวรรษในปีถัดไป จึงยิ่งกระตุ้นให้ประชาชนสนใจในสถาบัน ดังกล่าวเพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะพิธีทรงผนวชถือเป็นประเพณีที่สังคมไทยมองว่ามี

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารประมวลข่าวและเหตุการณ์ เลขที่ ก ป7 2499 ทก2.1.10 เรื่อง พระราชพิธีทรงผนวช (พ.ศ. 2499).

² หมายกำหนดการพระราชพิธีทรงผนวช ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ตุลาคม พุทธศักราช 2499. (2499). ราชกิจจานุเบกษา.

ความสำคัญ และมีความศักดิ์สิทธิ์ในแง่ของศาสนาดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น ดังนั้นข่าวสารตามหน้าหนังสือพิมพ์ในช่วงนั้นจึงได้บรรยายให้เห็นบรรยากาศของความนิยมต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ด้วยกันหลายฉบับ คือ “ประชาชนพากันหลังไหลไปคอยเฝ้าตามทางเสด็จอย่างแน่นหนา ประชาชนพากันเข้าห้อมล้อมรถพระที่นั่งเพื่อชมบารมีอย่างใกล้ชิด จนเจ้าหน้าที่ตำรวจไม่สามารถห้ามปรามขัดขวางได้ และรถพระที่นั่งต้องหยุดชะงักลง และระหว่างนั้นปรากฏว่าประชาชนได้เบียดเสียดอัดแอ่งขึ้น (สยามรัฐ, 20 ตุลาคม 2499)”¹

ภาพประกอบ 12ประชาชนเฝ้ารับเสด็จและล้อมรถพระที่นั่ง ภายหลังจากที่ทรงออกมหาสมาคม ณ สีหบัญชร พระที่นั่งสุทไธสวรรย์มหาปราสาท เพื่อทรงแจ้งการที่จะทรงผนวช ในปี 2499

ที่มา: หม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช. (2499). จดหมายเหตุการเสด็จออกผนวช พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช, มหามกุฏราชวิทยาลัยพิมพ์ถวายในการบำเพ็ญกุศลในพระบรมราชูปถัมภ์ ฉลองพระชนมายุ 84 พรรษาบริบูรณ์ สมเด็จพระญาณวงศ์ พระสังฆราช นายกรรมการมหามกุฏราชวิทยาลัย 22 พฤศจิกายน 2499. หน้า 6.

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารประมวลข่าวและเหตุการณ์ เลขที่ ก ป7 2499 ทก2.1.10 เรื่อง พระราชพิธีทรงผนวช (พ.ศ. 2499).

นอกจากนี้ในหนังสือพิมพ์สารเสรี ลงวันที่ 19 ตุลาคม 2499 ยังได้ระบุเกี่ยวกับประชาชนจำนวนมากแห่มาขึ้นชมบารมีในวันที่ทรงมีพระราชดำรัสแจ้งการผนวชที่ว่า “นับเป็นครั้งแรกและเป็นประวัติศาสตร์ที่ประชาชนนับหมื่นๆ ได้ห้อมล้อมองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมราชินีอย่างใกล้ชิด เป็นเหตุให้ขบวนเสด็จต้องหยุดชะงัก ตรึงอยู่กับที่เกือบชั่วโมง”¹

สื่อมวลชนยังช่วยแสดงภาพลักษณ์สำคัญที่สถาบันพระมหากษัตริย์ทรงมีพระเมตตาอย่างไม่ถือพระองค์อีกด้วย เนื่องจากในขณะประชาชนเบียดเสียดอยู่รอบพระที่นั่ง ทำให้หญิงที่อุ้มเด็กคนหนึ่งถูกเบียดอยู่ในวงล้อมนั้นจนเกิดอันตรายขึ้น สมเด็จพระบรมราชินีจึงทรงเอื้อมพระหัตถ์อุ้มเด็กคนดังกล่าวเข้าไปไว้ในรถพระที่นั่ง เพื่อความปลอดภัย² และในวันที่ทรงผนวชนั่นเอง อารมณ์และความรู้สึกของประชาชนได้ปรากฏอย่างชัดเจนบนหน้าหนังสือพิมพ์ขณะนั้น ดังตัวอย่างที่ยกมานี้ “สมเด็จพระบรมราชินีและพระราชชนนีปลาบปลื้มพระราชหฤทัย ถึงกับพระอิสสุชลคลอพระเนตร ส่วนภายนอก ผู้เฒ่าผู้แก่บางคนก็ถือดอกไม้ธูปเทียนติดมือไปเพื่อถวายพระภิกษุพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถึงกับก้มกราบลงกับพื้นและร้องไห้ออกมา ด้วยความปลื้มปีติอันท่วมท้นขึ้นมาในจิตใจ (ชาวไทย, 24 ตุลาคม 2499)”³ และ “ประชาชนสองฟากทางพากันปลื้มปีติ อนุโมทนาในพระราชกุศลครั้งนี้ คนแก่คนเฒ่าพากันน้ำตาคลอเมื่อเห็นชายผ้าเหลืองพระภิกษุพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (รัฐ, 24 ตุลาคม 2499)”⁴

จึงเห็นได้ว่าพระราชพิธีทรงผนวช ในปี 2499 นี้ ยังเป็นการสร้างความนิยมให้กับสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นอย่างมาก ทั้งยังสะท้อนให้เห็นความเป็นนาฏกรรมอย่างชัดเจน ทั้งการเตรียมดอกไม้เพื่อมาถวายพระภิกษุใหม่ และการรู้สึกปลาบปลื้มใจในพระราชกุศลครั้งนี้จนน้ำตาไหล

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารประมวลข่าวและเหตุการณ์ เลขที่ ก ป/7 2499 ทก2.1.10
เรื่อง พระราชพิธีทรงผนวช (พ.ศ. 2499)

² แหล่งเดิม.

³ แหล่งเดิม.

⁴ แหล่งเดิม.

ภาพประกอบ 13 พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ทรงออกรับบิณฑบาตจากประชาชน
เมื่อครั้งที่ทรงผนวช ปี 2499

ที่มา: สำนักพระราชวัง. (2533). *ทรงพระผนวช พ.ศ. 2499*. ไม่ปรากฏเลขหน้า.

นอกจากนี้พระราชพิธีทรงผนวชไม่เพียงสนับสนุนคตินิยมเรื่องพระมหากษัตริย์ทรงเป็นธรรมราชาเท่านั้น แต่ยังเป็นการเชิดชูพระเกียรติยศของสมเด็จพระราชินีผ่านผลจากการจัดพระราชพิธีทรงผนวชอีกด้วย โดยมีการสนับสนุนตำแหน่งพระอัครมเหสีของรัชกาลที่ 9 ให้ทรงได้รับเกียรติยศเช่นเดียวกับพระอัครมเหสีของรัชกาลที่ 5 ซึ่ง สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล ได้วิเคราะห์ถึงเหตุการณ์ในช่วงนี้ว่าพระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงมีส่วนสำคัญในการพยายามผลักดันให้สมัยรัชกาลที่ 9 มีสถานะเดียวกันกับรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นเสมือนรัฐในอุดมคติของพระองค์เจ้าธานีนิวัต เหตุการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรมในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงเป็นเสมือนบ้านเมืองยังดี อันเป็นต้นแบบให้แก่รัชกาลที่ 9 ด้วย

ดังที่ธงชัย วินิจจะกูล ได้กล่าวว่า ความทรงจำร่วมของคนในสังคมได้มองว่ารัชกาลที่ 5 เป็นเสาเข็มเสาหลักของประวัติศาสตร์ราชาชาตินิยม¹ โดยในพระราชพิธีทรงผนวช

¹ ธงชัย วินิจจะกูล. (2559). *เล่มเดิม*. หน้า 13.

พระองค์เจ้าธรรมาธิราช ทรงเป็นประธานการจัดพระราชพิธี และจะเป็นผู้สำเร็จราชการในขณะที่พระองค์ผนวชด้วย แต่ต่อมาได้มีพระราชประสงค์ให้เปลี่ยนเป็นสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ เป็นผู้สำเร็จราชการ โดยมีการอ้างคติโบราณราชประเพณีตามสมัยรัชกาลที่ 5 เพื่อจะได้เฉลิมพระอิสริยยศเป็น สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมศักดิ์มองว่าเหตุการณ์ดังกล่าวเป็นประเพณีประดิษฐ์ ที่เพิ่งเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นการตอกย้ำให้เห็นว่ามีลักษณะการพยายามกลับไปหารัชกาลที่ 5 (Return to Chulalongkorn)¹ ซึ่งเมื่อวิเคราะห์ตามสมศักดิ์ก็จะเห็นได้ว่าการย้อนกลับไปหารัชกาลที่ 5 มักจะเป็นช่วงเวลาที่ยังคงอยู่ในสภาพระส่ำระสายและต้องการหาผู้นำที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ ดังที่รัชกาลที่ 7 ได้เคยทรงทำลักษณะนี้มาแล้ว² ซึ่งสังคมช่วงดังกล่าวเป็นช่วงที่ต้องเผชิญปัญหาเศรษฐกิจจากภาวะสงครามโลกครั้งที่ 1 และการย้อนไปรัชกาลที่ 5 ในสมัยรัชกาลที่ 9 ก็มีลักษณะระส่ำระสายไม่แพ้กัน ทั้งปัญหาที่ตามมาจากสงครามโลกครั้งที่ 2 หรือการที่รัชกาลที่ 8 สวรรคตอย่างมีเงื่อนงำ

ดังนั้นการย้อนกลับไปหารัชกาลที่ 5 จะปรากฏขึ้นต่อไปอีกหลายเหตุการณ์ ความน่าสนใจคือ ไม่เพียงแต่จะมีตำแหน่งสมเด็จพระบรมราชินีนาถเหมือนครั้งรัชกาลที่ 5 แล้ว ยังปรากฏพระบรมฉายาลักษณ์ของสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ ทรงประชุมกับคณะองคมนตรีที่พระที่นั่งราชกรัณยสภา เหมือนกับเมื่อครั้งสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีในรัชกาลที่ 5 ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการ และทรงประชุมกับคณะเสนาบดี ที่พระที่นั่งราชกรัณยสภา เช่นเดียวกัน

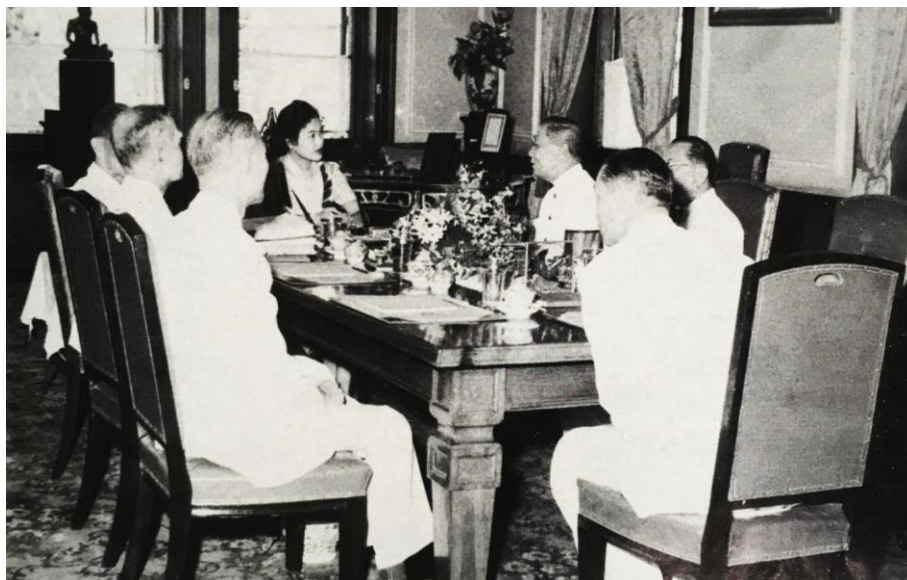
สมศักดิ์ยังมองว่านับตั้งแต่กลางทศวรรษ 2490 เป็นต้นมามีการฟื้นฟูสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างจริงจัง ดังที่มีการเน้นย้ำให้ใช้คำราชาศัพท์ให้ถูกต้องตามหนังสือราชการ³ และที่พบบ่อยคือการอ้างถึงโบราณราชประเพณีที่เคยได้ปฏิบัติในยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ให้รัฐบาลภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองได้ปฏิบัติตาม การเน้นย้ำเรื่องการฟื้นฟูสถาบันตามที่สมศักดิ์ได้วิเคราะห์ ได้สอดคล้องกับบทพระนิพนธ์สำคัญอีกหนึ่งเรื่อง มิใช่เป็นการย้อนไปหารัชกาลที่ 5 เท่านั้น แต่เป็นการย้อนไปถึงรัชกาลที่ 1 ซึ่งมองว่าพระองค์เจ้าธรรมาธิราชทรงพยายามให้เห็นว่าแม้คณะราษฎรจะทำการเปลี่ยนแปลงมาเป็นระบอบประชาธิปไตย ซึ่งพระองค์เจ้าธรรมาธิราชทรงถือว่าเหตุการณ์นี้ไม่ใช่ประวัติศาสตร์ แต่บุคคลสำคัญยิ่งกว่าคณะราษฎรคือผู้ที่สร้างกรุงเทพมหานครขึ้นมา ในฐานะที่เป็นศูนย์กลางของอาณาจักรอย่างพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โดยมีที่มาตั้งแต่ปี 2492 ทรงเขียนบทความภาษาอังกฤษเพื่อนำไปอ่าน

¹ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. (2549). ความเป็นมาของคำว่า “นาถ” ใน “พระบรมราชินีนาถ”.

² หน้าเดิม

³ หน้าเดิม

ในที่ประชุมของผู้สนใจทางบูรพคดีที่ปารีส ต่อมาได้ตีพิมพ์ลงวารสารสยามสมาคม เมื่อปี 2498 ใช้ชื่อว่า The Cultural Reconstruction of Rama I of the Chakri Dynasty

ภาพประกอบ 14 สมเด็จพระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ 9 ทรงประชุมร่วมกับคณะองคมนตรี ที่พระที่นั่งราชกรัณยสภา เมื่อครั้งทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ปี 2499

ที่มา: คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ. (2518). รัชดาภิเษกสมรส. ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ต่อมาทรงใช้โครงเรื่องนี้เขียนเป็นภาษาไทยขึ้นในปี 2500 สารสำคัญของฉบับภาษาไทยที่ทรงเขียนขึ้น ไม่ได้มีความแตกต่างจากฉบับภาษาอังกฤษสักเท่าไร และในปี 2511 สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 3 รอบ แต่เปลี่ยนชื่อเรื่องใหม่เป็น วัฒนธรรมกับพระมหากษัตริย์¹ ในเนื้อหาที่มีใจความที่ช่วยสร้างภาพลักษณ์ราชวงศ์จักรีโดยเฉพาะผู้สถาปนาพระราชวงศ์ผู้ทรงต้องฝ่าฟันอันตรายศัตรูต่างๆ จนสามารถสร้างบ้านเมืองขึ้นมาใหม่ ไม่เพียงแต่ป้องกันประเทศแต่ภายในยังทรงต้องชำระความเสื่อมต่างๆ ให้เจริญรุ่งเรือง ทั้งในด้านการปกครองต้องมีการชำระกฎหมายขึ้นใหม่ ด้านศาสนาที่ต้องชำระพระพุทธศาสนาให้เคร่งครัดและได้จัดการชำระพระไตรปิฎก ตลอดจนด้านศิลปวัฒนธรรมต่างๆ ที่ยังทรงสามารถฟื้นฟูขึ้นมาได้เช่นกัน

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2511). วัฒนธรรมกับพระมหากษัตริย์. ใน เนื่องในวันเฉลิมพระชนมายุครบ 3 รอบ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ 12 สิงหาคม พระพุทธศักราช 2511.

ภาพประกอบ 15สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงประชุมกับเสนาบดี
ณ พระที่นั่งราชกรัณยสภา เมื่อครั้งทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์
ในขณะที่พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสยุโรป

ที่มา: สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ

สามารถสะท้อนได้ว่าการที่ทรงเขียนเรื่องพระพุทธรูปอดฟ้าเนื่องจากทรงต้องการ
โต้แย้งแนวคิดที่มีการกล่าวหาว่าพระพุทธรูปอดฟ้าทรงก่อกบฏจากพระเจ้าตากสิน ในอีกมุมหนึ่งยัง
สะท้อนให้เห็นค่านิยมของพระมหากษัตริย์ที่จะทรงเป็นวีรบุรุษได้ จะต้องมีความสมบัติ
เฉกเช่นเดียวกับพระพุทธรูปอดฟ้า ซึ่งนอกจากสังคมในอุดมคติที่พระองค์เจ้าธานีนิวัตและกลุ่มเจ้า
ต้องการให้เจริญรุ่งเรืองเหมือนครั้งสมัยรัชกาลที่ 5 แล้ว พระมหากษัตริย์ในอุดมคติที่จะเป็น
แบบอย่างในช่วงที่บ้านเมืองปั่นป่วนตามที่พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงเปรียบกับเมื่อครั้งเปลี่ยนแปลง
การปกครองเอาไว้ คือพระพุทธรูปอดฟ้า คือเป็นทั้งนักรบ เป็นทั้งผู้อุปถัมภ์ศาสนาต่างๆโดยเฉพาะ
พระพุทธศาสนา อีกทั้งยังต้องมีความเป็นศิลปิน ซึ่งในช่วงเวลาต่อมาจะพบว่ารัชกาลที่ 9 ได้ทรงมี
คุณสมบัติเช่นเดียวกับรัชกาลที่ 1 ดังกล่าวนี้อยู่

4.1.7 เครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าในฐานะภาพแทนบรรดาศักดิ์ในระบอบเก่า

ดังที่กล่าวมาแล้วว่ามีความพยายามย้อนกลับไปหาสมัยรัชกาลที่ 5 หลักฐานที่ปรากฏอย่างชัดเจนอีกหนึ่งอย่าง คือการทวนให้ความสำคัญกับการพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์เป็นบำเหน็จตอบแทนความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ โดยทักษ์ เฉลิมเตียรณ ได้กล่าวถึงการพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์และเหรียญตราต่างๆ เพื่อเป็นการตอบแทนจากการทูลเกล้าฯ ถวายเงินบริจาคในช่วงปี 2506 เป็นต้นมา¹ แต่การจะพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์นั้นมีความแตกต่างกันในแต่ละตระกูลเครื่องราชอิสริยาภรณ์ โดยเฉพาะเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงสถาปนาขึ้นเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูลนี้มีความพิเศษคือเป็นการพระราชทานตามพระราชอัธยาศัยไม่เกี่ยวกับตำแหน่งหน้าที่ เงินเดือนหรือการบริจาคตर्फเพื่อสาธารณประโยชน์² สามารถสืบตระกูลได้ และมีการพระราชทานเครื่องยศแบบโบราณประกอบกับการได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ในแต่ละชั้น เช่น โต๊ะทอง หีบหมาก เครื่องแต่งกายแบบโบราณ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังมีการเทียบชั้นเครื่องราชอิสริยาภรณ์ให้เท่าเทียมกับระดับบรรดาศักดิ์ขุนนางสมัยโบราณ ส่วนสตรีที่ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ในตระกูลนี้ยังสามารถใช้คำนำหน้านามว่า คุณหญิง และท่านผู้หญิง ตามลำดับชั้นยศของสามีด้วยเช่น สามีเป็นพระยาภริยาก็คouldได้เป็นคุณหญิง หรือสามีเป็นเจ้าพระยา ภริยาก็คouldได้เป็นท่านผู้หญิง อีกทั้งการพระราชทานมักจะกำหนดให้ตรงกับวันฉัตรมงคลของแต่ละรัชกาลอีกด้วย แต่เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ประกอบกับเมื่อรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ออกนโยบายรัฐนิยมหนึ่งในนั้นคือการยกเลิกบรรดาศักดิ์เมื่อปี 2484 แล้วหันมาใช้ชื่อจริงของตนเองในฐานะเป็นปัจเจกบุคคล แทนที่จะเป็นระดับชั้นหรือตำแหน่งที่พระมหากษัตริย์เป็นผู้พระราชทานให้สอดคล้องกับข้าราชการใหม่ในช่วงนั้นที่เห็นว่าตนเองเป็นผู้รับใช้รัฐบาลมากกว่าจะรับใช้พระมหากษัตริย์เช่นในอดีต³ อีกทั้งยังเป็นการประกาศว่าราชสำนักไม่ใช่ศูนย์กลางสำคัญในการให้คุณให้โทษแก่ประชาชนและข้าราชการอีกต่อไป⁴ เมื่อไม่มีบรรดาศักดิ์มาเป็นตัวสกัดการพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูลนี้แล้ว จึงกลับกลายเป็นว่าเครื่องราชอิสริยาภรณ์ที่เป็น

¹ ทักษ์ เฉลิมเตียรณ. (2559). การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ. หน้า 251.

² ท่านผู้หญิงศรีนาถ สุริยะ, ท่านผู้หญิง. (2554). เครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า. หน้า 47.

³ คริส เบเกอร์. (2559). เล่มเดิม. หน้า 251.

⁴ จีรพร วิทยศักดิ์พันธุ์. (2544). นโยบายวัฒนธรรมของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม. หน้า 243.

เสมือนมรดกจากรัชกาลที่ 5 จึงมิได้มีความสำคัญไต่มาไปกว่าการได้รับเพื่อเปลี่ยนคำนำหน้านามสตรีที่ได้รับให้เป็นคุณหญิงหรือท่านผู้หญิงเพียงเท่านั้น ดังเช่นในช่วงเวลาหลังจากเปลี่ยนแปลงการเป็นต้นมาผู้ที่ได้รับพระราชทานเครื่องอิสริยาภรณ์จึงเป็นบุคคลในกลุ่มคณะราษฎรมากกว่ากลุ่มเจ้านายหรือข้าราชการบริพารใกล้ชิดตามพระราชประสงค์แรกที่รัชกาลที่ 5 ได้สร้างเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูลนี้ขึ้นมา

ภาพประกอบ 16 เครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าชั้นต่างๆ

ที่มา: คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ. (2548). เครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า. หน้า 70.

ตาราง 1 ตารางจำนวนผู้ที่ได้เครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าชั้นสายสะพาย โดยสตรีจะได้สายสะพายตั้งแต่ชั้นทุติยจุลจอมเกล้าวิเศษ (ท.จ.ว.) ขึ้นไป ส่วนบุรุษจะได้สายสะพายในชั้นปฐมจุลเกล้า (ป.จ.) ระหว่าง ปี 2478 -2506

ปี	รายนามผู้ได้รับพระราชทาน	ชั้น	หมายเหตุ
2478	สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าภูมิพลอดุลยเดช	ป.จ.	
	สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา	ป.จ.	
	พระราชชนนีศรีสังวาลย์	ป.จ.	
2481	พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตยทิพพาภา	ป.จ.	ผู้สำเร็จราชการฯ
	พลเอก เจ้าพระยาพิชเยนทรโยธิน	ป.จ.	ผู้สำเร็จราชการฯ
	ม.ร.ว.โต จิตรพงศ์	ท.จ.ว	หม่อมในสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์
	หม่อมกอบแก้ว อภากร ณ อยุธยา	ท.จ.ว	หม่อมในพระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าอาทิตยทิพพาภา
2482	พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร	ป.จ.	
	นางพิบูลสงคราม (ละเอียด ขิตตะสังคะ)	ท.จ.ว	ภริยาจอมพล ป. พิบูลสงคราม
	นางประดิษฐมนูธรรม (พูนสุข พนมยงค์)	ท.จ.ว	ภริยานายปรีดี พนมยงค์
2484	พลเอก หลวงพิบูลสงคราม	ป.จ.	นายกรัฐมนตรี
	หม่อมกอบแก้ว อภากร ณ อยุธยา	ป.จ.	เลื่อนจากชั้น ท.จ.ว.
	คุณหญิงพหลพลพยุหเสนา (บุญ หลง พหลโยธิน)	ท.จ.ว	ภริยาพระยาพหลพลพยุหเสนา
2486	พลเอกพจน์ พหลโยธิน	ป.จ.	หัวหน้าคณะราษฎร

ตาราง 1 (ต่อ)

ปี	รายนามผู้ได้รับพระราชทาน	ชั้น	หมายเหตุ
2488	นายปรีดี พนมยงค์	ป.จ.	ผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์
2493	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า ประดิษฐาสารี	ป.จ.	พระราชธิดาในรัชกาลที่ 4
	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า อาทรทิพยนิภา	ป.จ.	พระราชธิดาในรัชกาลที่ 5
	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า อดิศักด์ิยาภา	ป.จ.	พระราชธิดาในรัชกาลที่ 5
	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า วาปีบุษบากร	ป.จ.	พระราชธิดาในรัชกาลที่ 5
	พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้า เหมวดี	ป.จ.	พระราชธิดาในรัชกาลที่ 5
	ม.ร.ว.ศิริกิติ กิตติยากร	ป.จ.	
	ม.จ.ประสงค์สม บริพัตร	ป.จ.	ชายาในสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต
	ม.ร.ว.โต จิตรพงศ์*	ป.จ.	เลื่อนจากชั้น ท.จ.ว.
	หม่อมเอลิซาเบธ รังสิต ณ อยุธยา	ป.จ.	หม่อมในสมเด็จพระ กรมพระยาชัยนาทนเรนทร
	พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า จุมภฏพงษ์บริพัตร	ป.จ.	เลื่อนชั้น, พระโอรสสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต
	ม.จ.วิวัฒนไชย ไชยันต์	ป.จ.	องคมนตรี
	ม.จ.นักษัตรมงคล กิตติยากร	ป.จ.	พระบิดาใน สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์
	ม.ล.บัว กิตติยากร	ป.จ.	พระมารดาใน สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์
	พระยามานวราชเสวี	ป.จ.	องคมนตรี

ตาราง 1 (ต่อ)

ปี	รายนามผู้ได้รับพระราชทาน	ชั้น	หมายเหตุ
	ม.จ.บุญจิราธร จุฑาธุช	ท.จ.ว	ชายาในสมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย
	ม.ร.ว.พันธุ์ทิพย์ บริพัตร	ท.จ.ว	หม่อมใน พระองค์เจ้าจุมภฏพงษ์บริพัตร
	ม.ล.ชุบ สุขสวัสดิ์	ท.จ.ว	หม่อมในพระองค์เจ้าอลองภู องคมนตรี
	หม่อมพริ้ว วรวรรณ ณ อยุธยา	ท.จ.ว	หม่อมใน พระองค์เจ้าวรรณไวทยากร
	หม่อมประยูร ไสณกุล ณ อยุธยา	ท.จ.ว	หม่อมใน กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร
	ท้าววรคณานันท์ (ม.ร.ว.แป้ม มาลากุล)	ท.จ.ว	เจ้าจอมในรัชกาลที่ 5, ท้าวนางวราชาการฝ่ายใน
	ท้าววนิดาพิจารณี (นาง สนิทวงศ์ ณ อยุธยา)	ท.จ.ว	พระอัยยิกาใน สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ฯ
	คุณหญิงมานวราชเสวี (ศรี ณ สงขลา)	ท.จ.ว	ภริยาพระยามานวราชเสวี องคมนตรี
	คุณหญิงศรีธรรมมาธิเบศ (น้อม ณ สงขลา)	ท.จ.ว	ภริยาเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิเบศ องคมนตรี
2496	จอมพลผิน ชุณหะวัณ	ป.จ.	
	ท่านผู้หญิงละเอียด พิบูลสงคราม	ป.จ.	เลื่อนจากชั้น ท.จ.ว.
2500	พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า ภาณุพันธุ์ยุคล	ป.จ.	
	ม.ล.เดช สนิทวงศ์	ป.จ.	องคมนตรี
	พระยาศรีวิสารวาท	ป.จ.	องคมนตรี
2501	สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดาฯ	ป.จ.	พระราชธิดาในรัชกาลที่ 6

ตาราง 1 (ต่อ)

ปี	รายนามผู้ได้รับพระราชทาน	ชั้น	หมายเหตุ
	ม.จ.พัฒนคณนา ไชยันต์	ท.จ.ว	ชายาในพระองค์เจ้าวิวัฒนไชย องคมนตรี
2502	ม.จ.สิทธิพร กฤดากร	ป.จ.	
	จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์	ป.จ.	นายกรัฐมนตรี
	ม.จ.อัษฎางค์ เทวกุล	ท.จ.ว	อาจารย์ใหญ่โรงเรียนราชินี
2503	ม.จ.จกกลณี วัฒนวงศ์	ท.จ.ว	พระธิดากรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์
	คุณหญิงวิจิตรวาทะ ธนะรัชต์	ท.จ.ว	ภริยาจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์
2504	จอมพลถนอม กิตติขจร	ป.จ.	
	ม.ล.สร้อยระย้า ยุคล	ท.จ.ว	หม่อมใน พระองค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล
	คุณหญิงประยงค์ สนธิวงศ์ ณ อยุธยา	ท.จ.ว	ภริยา ม.ล.เดช สนธิวงศ์ องคมนตรี
2505	พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจุลจักรพงษ์	ป.จ.	
	พลเอก หลวงสุทธีสารธนากร	ป.จ.	ประธานรัฐสภา
	พระยาบริรักษ์เวชชการ	ป.จ.	องคมนตรี
	พระยาอรรธการิย์นิพนธ์	ป.จ.	อดีต รมว.กระทรวงเกษตราฯ
	คุณหญิงศรีธรรมมาธิเบศ (ประภา ณ สงขลา)	ท.จ.ว	ภริยาเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิเบศ องคมนตรี
2506	หม่อมทวีวงศ์ถวัลยศักดิ์	ป.จ.	เลขาธิการพระราชวัง
	พลเอก หลวงสุรธรรค์	ป.จ.	สมุหราชองครักษ์

ที่มา: คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ. (2548). *เครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า*. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ.

จนกระทั่งรัชกาลที่ 9 ได้เสด็จกลับมาประกอบพระราชพิธีต่างๆ ในปี 2493 พบว่าพิธีพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ดังกล่าวได้มีการจัดขึ้นมาอีกครั้ง พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงถือว่าเป็นการเริ่มพระราชทานกันใหม่¹ และพระองค์เจ้าธานีนิวัตก็ทรงมีแนวคิดที่ในกลับไปเอาธรรมเนียมเดิมคือการตั้งบรรดาศักดิ์กลับคืนมาอีกด้วย แต่เพียงจะตั้งให้เฉพาะนักธุรกิจชาวจีนแทนการพระราชทานเหรียญตรา² ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้พระราชทานยศหรือบรรดาศักดิ์ตามคติในสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ และยังเป็นการจัดลำดับชั้นของคนในสังคมให้ถูกต้องตามลำดับแห่งเครื่องราชอิสริยาภรณ์³ ซึ่งเรื่องลำดับยศศักดิ์สะท้อนให้เห็นว่ากลุ่มเจ้าก่อนข้างที่จะทัศนคติเป็นไปในทางลบต่อกลุ่มคณะราษฎรหนึ่งในนั้นคือเรื่องของลำดับยศศักดิ์เช่นกัน โดยเฉพาะจอมพล ป. และนายปรีดี ที่มียศในระบบเดิมเป็นที่ชั้น หลวง แต่กลับได้ดำรงตำแหน่งสูงเทียบเท่าชั้นเจ้าพระยา และอาจเป็นเหตุผลหนึ่งที่จอมพล ป. ได้ยกเลิกเรื่องยศและบรรดาศักดิ์ไป โดยในรัชกาลที่ 9 ได้ทรงตั้งให้พระองค์เจ้าธานีนิวัตเป็นผู้พิจารณาว่าผู้ใดมีความเหมาะสมที่จะได้รับพระราชทานแม้ในบางรายจะมีพระราชประสงค์จะพระราชทาน พระองค์เจ้าธานีนิวัตก็สามารถกราบบังคมทูลทัดทานได้เช่นกัน³ โดยเรื่องการที่มีหน้าที่เป็นผู้เสนอชื่อได้ทรงมีรับสั่งว่า “ฉันออกจะรำคาญที่ต้องเป็นกรรมการคัดเลือกคนเข้ารับตราตระกูลนี้ เพราะดูออกจะอยากได้กันมาก เขาว่าคู่มือมีเกณฑ์ในการให้ ใครได้แล้วมักถือกันว่าได้หน้าได้ตา แต่พอถึงใกล้เวลาพระราชทาน คุณมาวิ่งเต้นเดินเหินกับฉันกลายๆ ยิ่งกับฉันบันดาลได้ฉนั้น”⁴

ดังนั้นในปี 2493 ที่ทรงอ้างว่าเป็นการพระราชทานใหม่ จึงปรากฏพระนามเจ้านายหลายพระองค์และขุนนางในระบบเก่ารับพระราชทานเป็นจำนวนมาก และในปีต่อไปหลังจากนี้จนกระทั่งถึงปีสุดท้ายที่พระองค์เจ้าธานีนิวัตสิ้นพระชนม์ เครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูลนี้ในลำดับชั้นสูงผู้ที่ได้รับพระราชทานยังปรากฏว่าเป็นเจ้านายและข้าราชการสำนักเป็นส่วนใหญ่ (ดูตารางจำนวนผู้ที่ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าชั้นสายสะพาย โดยสตรีจะได้สายสะพายตั้งแต่ชั้นทุติยจุลจอมเกล้าพิเศษ (ท.จ.ว.) ขึ้นไป ส่วนบุรุษจะได้สายสะพายในชั้นปฐมจุลเกล้า (ป.จ.) ที่น่าสนใจคือในปี 2509 ได้มีการออกพระราชบัญญัติเครื่องราชอิสริยาภรณ์(ฉบับที่ 2) โดยมีการเพิ่มจำนวนเหรียญตราในตระกูลนี้ที่เคยกำหนดไว้ด้วยจำนวนจำกัด ซึ่งทำยราชกิจจานุเบกษาของพระราชบัญญัติดังกล่าว ได้ระบุหมายเหตุว่าเป็นการเพิ่มให้สอดคล้องกับจำนวนประชากรและ

¹ สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2528). เล่มเดิม. หน้า 15.

² แหล่งเดิม. หน้า 21.

³ กลางใจราษฎร์. หน้า 148.

⁴ สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2528). เล่มเดิม. หน้า 42.

ข้าราชการที่เพิ่มขึ้น แต่หากมองตามแนวคิดของทักษ์ อาจพิจารณาให้เห็นว่าแม้จุดเริ่มต้นการพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ดังกล่าวในยุคแรก จะเป็นการสนับสนุนสถาบันพระมหากษัตริย์ให้มีบทบาทในแง่ของพิธีกรรม และความรุ่งเรืองแบบสมัยรัชกาลที่ 5 แต่เมื่อเวลาได้ผ่านไปการได้เครื่องราชอิสริยาภรณ์ดังกล่าวจึงเป็นเสมือนการ “ได้น้ำได้ตา” และมีค่าเท่ากับการได้รับพระราชทานสมรสที่ช่วยรับรองความสัมพันธ์ทางจิตใจและยกฐานะของกลุ่มบุคคลชั้นสูง¹รวมไปถึงนักธุรกิจสำคัญ

เพราะแม้จะยกเลิกยศและบรรดาศักดิ์ไปแล้วก็ตาม แต่เครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้ายังคงเป็นไปตามแบบแผนเดิมคือ การได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ในชั้นใด ก็จะได้รับพระราชทานเครื่องยศควบคู่ไปด้วย ซึ่งเครื่องยศเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับระดับชั้นยศตามแบบแผนเก่า อีกทั้งยังมีการได้รับเกียรติยศต่างๆเมื่อเสียชีวิตไปแล้ว เช่น ได้รับพระราชทานโกศ น้ำหลวง เพลิงหลวง เครื่องประกอบเกียรติยศ หรือพระพิธีธรรม เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่าในพิธีพระราชทานได้สงวนให้กับผู้ที่ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์นี้เข้าร่วมเท่านั้น และเรียกผู้ได้รับว่า “สมาชิกเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า” โดยจะทรงคล้องสายสะพายพระราชทานด้วยพระหัตถ์ และเมื่อรับพระราชทานแล้วจะต้องเข้าไปถวายบังคมสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ ที่ปราสาทพระบิตร์ เพื่อแสดงความจงรักภักดีเพราะฉะนั้นเครื่องราชอิสริยาภรณ์นี้จึงเป็นเสมือนตัวแทนของการพระราชทานยศและบรรดาศักดิ์ของขุนนางในระบบเก่า ทั้งนี้รัชช ธิราชจะกุล มองว่า หลังเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516 ได้ให้กำเนิดลัทธิเสด็จพ่อ ร.5 ขึ้นทั้งในแง่พิธีกรรมและช่วยสร้างให้รัชกาลที่ 5 ทรงเป็น populist king ได้สำเร็จโดยกลุ่มกระฎุมพี² และได้สร้างความทรงจำร่วมของคนในสังคมให้รัชกาลที่ 5 เป็นเสาหลักของประวัติศาสตร์แบบราชาชาตินิยม โดยไม่อาจปฏิเสธได้ว่า การรื้อฟื้นพิธีพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าตั้งแต่ปี 2493 เป็นต้นกำเนิดของการนำเอาภาพลักษณ์และอุดมคติสังคมแบบรัชกาลที่ 5 กลับมาอีกครั้ง ซึ่งแม้จะไม่เกี่ยวข้องกับงานประวัติศาสตร์นิพนธ์แต่ในแง่ของพิธีกรรมได้ช่วยตอกย้ำให้เห็นความสำคัญของรัชกาลที่ 5 และพระมหากษัตริย์ทุกพระองค์ในราชวงศ์จักรีด้วย

¹ ทักษ์ เฉลิเมเตียรณ. (2559). *เล่มเดิม*. หน้า 367.

² ธงชัย วินิจจะกุล. (2559). *ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม*. หน้า 16.

ภาพประกอบ 17ม.ว.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ถ่ายกับเครื่องแต่งกายและเครื่องประกอบยศ
เครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า ชั้น ปฐมจุลจอมเกล้า

ที่มา: คณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ. (2548). เครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า. หน้า 97.

4.1.8 การสร้างวาทกรรม พระมหากษัตริย์คือพ่อ และประชาชนคือลูก

นอกจากการพยายามนำพิธีกรรมต่างๆ มาเพื่อสนับสนุนบทบาทของสถาบันพระมหากษัตริย์แล้ว อีกหนึ่งสิ่งที่สำคัญคือ การพยายามจัดวางองค์พระมหากษัตริย์ให้สอดคล้องกับบริบท ทั้งในบริบทแห่งรูปแบบการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย และบริบทแห่งสังคมโลก พระองค์เจ้าธรรมาธิราชได้มีบทบาทสำคัญทั้งการที่ทรงเขียนงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ดังที่กล่าวถึงในบทที่แล้วในฐานะที่ทรงเป็นนักเขียน โดยงานเขียนของพระองค์มีส่วนสำคัญที่จะช่วยชูสถาบันพระมหากษัตริย์ให้มีความสำคัญขึ้น ซึ่งงานเขียนอยู่ในลักษณะของประวัติศาสตร์ตามอุดมการณ์ราชาชาตินิยมใหม่ โดยมีคุณลักษณะที่สำคัญคือ พระมหากษัตริย์ทรงเป็นคนของประชาชน เป็นประชานิยม (populist)¹ ทั้งนี้เมื่อมองย้อนไปตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมาจะพบว่ามีการพยายามสร้างเอกลักษณ์จนถวายเป็นพระราชสมัญญานามขึ้น ดังที่ทรงเป็น “พระปิยมหาราช” หรือรัชกาลที่ 6 ได้รับการยกย่องให้ทรงเป็นนักปราชญ์หรือ “พระมหาธีรราชเจ้า” ซึ่งบทพระนิพนธ์ของพระองค์เจ้าธรรมาธิราชที่ทรงเขียนถึงรัชกาลที่ 6 ก็มักจะเลือกที่จะเล่าถึงความสามารถด้านการประพันธ์ของพระองค์หรือการที่ทรงเป็นผู้สละงานวัฒนธรรมไทยและตะวันตกเข้าด้วยกันได้

ดังนั้นในรัชกาลที่ 9 จึงพบว่าพระองค์เจ้าธรรมาธิราชได้มีการสร้างภาพลักษณ์เพื่อจัดวางให้องค์พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ในฐานะ “พ่อ” และประชาชนเปรียบเสมือน “ลูก” ซึ่งจะเห็นได้ว่าพระองค์เจ้าธรรมาธิราชได้ทรงรับเอาคติสมัยสุโขทัยที่เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ไม่เพียงแต่ความที่ทรงเป็นธรรมราชาเท่านั้น แต่ได้อธิบายฐานะว่าทรงเป็นดังพ่อเมือง ซึ่งมองได้ว่าพิธีกรรมความศักดิ์สิทธิ์เป็นการสร้างความชอบธรรมในแง่การสร้างสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ที่ทรงเป็นเทพาวตาร แต่ในความเป็นจริงคติสมมติเทพไม่ได้เป็นที่นิยมหรือเชื่อถืออย่างเหนียวแน่นเหมือนในอดีต การเลือกเอาคำว่าพ่อเมืองหรือพ่อขุนที่เกิดขึ้นตั้งแต่ปี 2489 เป็นต้นมา จะเป็นการช่วยสนับสนุนให้พระมหากษัตริย์ทรงได้รับความนิยมมากกว่า และได้ทรงพยายามจำกัดความความเป็นพ่อของพระมหากษัตริย์ให้มีความชัดเจนขึ้น จากบทพระนิพนธ์เรื่อง ราชฯ มุขี มนุสสานิ ที่ทรงเขียนขึ้นเดือนมกราคม 2491 “เปรียบเหมือนในบ้านหนึ่งๆ ถึงแม้พ่อบ้านจะมอบการปกครองบ้านให้ลูกๆ ช่วยกันดูแล แต่ถ้าลูกๆ ไม่มีความรักใคร่นับถือยำเกรงพ่อบ้านแล้ว บ้านนั้นก็ย่อมขาดระเบียบ ใครนึกจะทำอะไรก็ทำไปตามอำเภอใจ ครอบครัวนั้นก็ย่อมจะเกิดวิบัติได้ต่างๆ”²

¹ ธงชัย วินิจจะกูล. (2559). *เล่มเดิม*. หน้า 16.

² พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2497). ราชฯ มุขี มนุสสานิ.

หลังจากนั้นแม้แต่เมื่อจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ดำรงตำแหน่งครั้งที่ 2 ในช่วงปี 2494 ยังได้พยายามสร้างความชอบธรรมด้วยการตั้งกระทรวงวัฒนธรรม เพื่อฟื้นฟูวัฒนธรรมและได้พยายามแสดงอุดมการณ์ความเป็นบิดา¹ รวมถึงเมื่อจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีเขายังได้กล่าวว่านายกรัฐมนตรีก็คือพ่อบ้านของครอบครัวใหญ่² จึงเป็นไปได้ว่าแนวคิดเรื่องผู้นำคือพ่อได้ถือกำเนิดขึ้นจากพระองค์เจ้าธานีนิวัต เพื่อสร้างความใกล้ชิดกับประชาชน และเป็นไปได้ว่างานเขียนเรื่อง The Royal Family in Wartime ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวกับสถาบันพระมหากษัตริย์ของอังกฤษในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 จะมีผลต่อพระดำริของพระองค์ไม่น้อย ทรงกล่าวอ้างให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นดังพระปฏิมากรที่เป็นเครื่องหมายแห่งชีวิตและสิทธิของประชาชน และพระมหากษัตริย์คืออำนาจอธิปไตยเชิงประจักษ์ของประชาชน³

นอกจากการจัดทิศทางให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นคนของประชาชนแล้ว ยังมีการกล่าวถึงความสามารถด้านต่างๆเสมือนที่คนธรรมดากระทำได้ทั่วไป ทั้งนี้งานเขียนเหล่านี้เป็นเสมือนการพยายามเปิดเผยให้เห็นชีวิตความเป็นอยู่ของพระมหากษัตริย์ว่ามีความเรียบง่ายมิได้ทรงกระทำสิ่งใดเหนือไปกว่าที่ประชาชนทั่วไปทำได้ งานเขียนลักษณะเรื่องวงในเช่นนี้ ม.ร.ว.สุขุมชาติ สุวดีกุล จะเป็นอีกผู้หนึ่งที่มีส่วนในการนำเสนอภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ที่ทรงปฏิบัติพระองค์เฉกเช่นคนทั่วไป โดยในปี 2492 พระองค์เจ้าธานีนิวัตได้ทรงกล่าวถึงรัชกาลที่ 9 ว่า “พระเจ้าแผ่นดินของเราพระองค์นี้เป็นบุคคลฉลาด ทรงสันทัดในการใช้พระหัตถ์โดยเฉพาะ เช่น ทรงต่อเรือ ถ่ายรูป และขับรถยนต์ เป็นต้น”⁴ และอาจถือได้ว่าทรงเป็นกลุ่มแรกๆ ที่เรียกได้ว่าเป็นคนในที่นำเอาเรื่องภายในของพระมหากษัตริย์มาเล่าอย่างเปิดเผย เพื่อแสดงให้เห็นว่าทรงเป็นบุคคลสาธารณะคนหนึ่ง และได้แสดงทัศนคติให้เห็นว่าบรรพบุรุษทั้งของพระมหากษัตริย์และบรรพบุรุษของประชาชนล้วนแต่มีความผูกพันกันมาตั้งแต่อดีต ดังที่ว่า “บรรพบุรุษของท่านได้เป็นผู้กอบกู้บ้านเมืองเรามาด้วยกันกับบรรพบุรุษของเราผู้เป็นราษฎร เหตุฉะนั้นจึงเป็นการสะดวกที่เราจะยกย่องนับถือพระราชาธิบดีของเราได้ถนัดขึ้นทุกกาลสมัย”⁵

¹ ทักษิณ เจริญศิริธร. (2559). เล่มเดิม. หน้า 117.

² แหล่งเดิม. หน้า 201.

³ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2497). คดีย่อนหลังไปปีหนึ่ง. หน้า 59.

⁴ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2497). ถวายพระพรวันเฉลิมพระชนมพรรษา (5 ธันวาคม 2495). หน้า 102.

⁵ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2497). ราชชา มุข มนุสสาน์. หน้า 79.

และ “เราได้รับความร่วมเย็นภายใต้พระบรมโพธิสมภารแห่งพระบรมราชวงศ์จักรีมาถึง 171 ปี ในระยะที่กล่าวนี้เราทั้งหลายได้ผ่านทุกข์สุขร่วมกันมากับพระบรมราชวงศ์นั้นโดยลำดับ”¹

นอกจากการจัดวางทิศทางให้กับตำแหน่งพระมหากษัตริย์แล้ว ในช่วงทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา เรื่องความชอบธรรมของการขึ้นครองราชย์ของพระมหากษัตริย์ก็ยังเป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ทรงพยายามต้องการสื่อออกไปให้เห็นว่าการขึ้นครองราชย์นั้นสอดคล้องเข้ากับระบอบประชาธิปไตย ดังที่กล่าวถึงเรื่องการเลือกผู้ที่จะขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์ตามแนวคิดของพระองค์เจ้าธานีนิวัตไปในบทที่แล้ว แต่ในช่วงทศวรรษ 2490 ทรงพยายามอธิบายว่าผลงานที่พระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรีผู้เป็นบรรพบุรุษของพระมหากษัตริย์จะเป็นสิ่งยืนยันและรับประกันในตำแหน่งพระมหากษัตริย์อีกเช่นกัน โดยทรงอธิบายว่า “บ้านเมืองเจริญและรอดจากหายนะมาได้ตั้งแต่สร้างกรุงเทพ ด้วยปัญญาและรัฐประศาสน์ของพระมหากษัตริย์ และยังมองไม่เห็นที่เราจะรักษาความรุ่งเรืองเช่นนั้นต่อไปได้อย่างไร โดยที่ไม่มีพระมหากษัตริย์ที่ดี”² และ

สำหรับคนไทยนั้นไม่มีบุคคลใดจะประสานน้ำใจคนส่วนใหญ่ได้เท่าพระราชาธิบดี เพราะท่านเป็นผู้ที่ทุกคนจะเคารพนับถือได้โดยสนิทใจ ด้วยได้เคารพยำเกรงบรรพบุรุษของท่านมาหลายชั่วคนแล้ว และท่านอยู่เหนือพรรคเหนือพวก ท่านดำรงตำแหน่งโดยสืบสันตติวงศ์ มิได้แย่งยึดมาแต่ทางใด ท่านจำต้องทำดีเสมอ เพราะท่านจะออกๆเข้าๆอย่างเรารับราชการกันนั้นได้ ท่านต้องรับผิดชอบชั่วพระชนมายุท่าน ฉะนั้นจึงหายากนักที่พระราชาธิบดีจะเอาเปรียบแก่ตำแหน่ง³

และ “ตามทัศนะของข้าพเจ้า ลักษณะที่สำคัญที่สุดของพระเจ้าแผ่นดินนั้น อยู่ที่ท่านเป็นผู้เหนือพรรคเหนือพวกใดๆ ท่านคือตำแหน่งของท่านโดยสืบสันตติวงศ์ พระสกุลของท่านย่อมประกันพระเกียรติ พระเกียรติประกันท่านจากความลำเอียงหรือทุจริตใดๆ”⁴

ในช่วงทศวรรษ 2490 ได้เกิดความพยายามยึดอำนาจจากกลุ่ม จอมพล ป. พิบูลสงคราม ขึ้นเนื่องจากปัญหาจากรัฐธรรมนูญฉบับ 2492 จึงนำไปสู่การรัฐประหารเมื่อวันที่ 2494 ก่อนที่รัชกาลที่ 9 จะเสด็จนิวัตพระนครแค่เพียงหนึ่งวัน โดยในขณะนั้นพระองค์เจ้า

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2497). ถวายพระพรวันเฉลิมพระชนมพรรษา (พุดเมื่อ 5 ธันวาคม 2495). หน้า 102.

² พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2497). เด่มเดิม. หน้า 58.

³ เด่มเดิม. หน้า 77.

⁴ พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2497). ถวายพระพรวันเฉลิมพระชนมพรรษา (5 ธันวาคม 2492). หน้า 91.

ธานีวัต ทรงเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ ทั้งนี้เมื่อจอมพล ป. ได้ทำการรัฐประหารรัฐบาลตนเอง ทรงต่อต้านการกระทำดังกล่าว โดยพยายามประวิงเวลาให้พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ได้เสด็จมาถึงก่อน และไม่ทรงยอมลงพระนาม จนท้ายที่สุด จอมพล ป. จึงได้กระทำการรัฐประหารยกเลิกรัฐธรรมนูญ 2492 โดยอาศัยอำนาจของรัฐบาล และสร้างความรำวฉานต่อสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างรุนแรง พระองค์เจ้าธานีวัตทรงเล่าถึงเหตุการณ์ในครั้งนี้ว่า พระเจ้าอยู่หัวท่านกริ้วมาก ทรงตำหนิหลวงพิบูลอย่างแรงหลายคำ ท่านว่าฉันไม่พอใจมากที่คุณหลวงทำเช่นนั้น¹ กลายเป็นผลสืบเนื่องที่แสดงให้เห็นถึงความขัดแย้งระหว่างราชสำนักกับจอมพล ป. และเป็นสาเหตุหนึ่งของการยึดอำนาจโดยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์

4.2 แนวคิดและบทบาททางการเมืองตั้งแต่การรัฐประหาร พ.ศ. 2500 จนถึงปี สิ้นพระชนม์ พ.ศ. 2517

ในช่วงหลังของรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม เป็นต้นมา จอมพล ป. ไม่มีฐานอำนาจสนับสนุนตนเอง เพราะเกิดเส้นทางการเมืองซึ่งเคยเป็นอดีตลูกน้องสนิทอย่างจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ผู้บัญชาการทหารบก และพลตำรวจเอกเผ่า ศรียานนท์ อธิบดีกรมตำรวจที่มีอิทธิพลแข่งกับตน ที่สำคัญคือจอมพล ป. ถูกมองว่ามีความขัดแย้งกับฝ่ายพระมหากษัตริย์นับตั้งแต่การรัฐประหารเสีย พ.ศ. 2494 เป็นต้นมา พบว่าพระเจ้าอยู่หัวกริ้วอย่างหนัก หรือแม้แต่การเห็นความนิยมของสถาบันพระมหากษัตริย์ในการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรในภาคอีสาน ปี 2498 จนไม่มีการอนุมัติงบประมาณสำหรับการเสด็จประพาสอีก

ความขัดแย้งที่แสดงออกอย่างชัดเจนคือการไม่เสด็จในงานฉลองกิ่งพุทธศตวรรษ พ.ศ. 2500 ซึ่งผลงานของจอมพล ป. พิบูลสงครามในครั้งนี้ ถูกมองว่าเป็นการช่วงชิงตำแหน่งเอกอัครราชทูตไปจากพระมหากษัตริย์² และพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ทรงมีทัศนคติต่อจอมพล ป. ว่า “เม่ออำนาจ” และ “มีความจะเป็นกษัตริย์องค์ที่สอง”³ รวมถึงการเข้ามามีบทบาทของสหรัฐอเมริกาในการสนับสนุนให้พระมหากษัตริย์ทรงเป็นสัญลักษณ์ของการสกัดกั้นลัทธิคอมมิวนิสต์ในช่วงเวลาดังกล่าว จนกระทั่งจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ก่อรัฐประหารเมื่อปี 2500 นำไปสู่การสิ้นสุดรัฐบาลจอมพล ป. และหมดยุคผู้นำสายคณะราษฎร และถือเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญที่สถาบันพระมหากษัตริย์จะได้กลับมามีบทบาทสำคัญอีกครั้งผ่านพระราชพิธีสำคัญที่ได้อธิบาย

¹ สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2528). เล่มเดิม. หน้า 16.

² ชนิตา ชิตบัณฑิตย์. (2550). เล่มเดิม. หน้า 61.

³ แหล่งเดิม. หน้า 62.

ขึ้นมาอีกครั้ง นอกจากนี้จะพบว่าผลงานพระนิพนธ์ของพระองค์เจ้าธานีนิวัตได้รับการทวนกลับมาศึกษาในกลุ่มปัญญาชน ผ่านการตีพิมพ์ในวารสารสำคัญอย่างสังคมศาสตร์ปริทัศน์

4.2.1 บทบาทต่อการรัฐประหาร พ.ศ. 2500

ในช่วงท้ายของการดำรงตำแหน่งนายกรัฐมนตรีของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้เกิดความขัดแย้งระหว่างนายกรัฐมนตรีและรัชกาลที่ 9 อย่างชัดเจน โดยเฉพาะนายกรัฐมนตรีที่ถูกกล่าวหาว่ามีส่วนรู้เห็นกับการจัดการเลือกตั้งเมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ 2500 ที่ถือว่าเป็นการเลือกตั้งที่สกปรกที่สุด และเป็นสาเหตุหนึ่งที่จอมพลสฤษดิ์ใช้เป็นข้ออ้างในการทำรัฐประหาร แต่เหตุการณ์ที่แสดงถึงความชัดเจนในเรื่องรอยร้าวระหว่างรัชกาลที่ 9 กับนายกรัฐมนตรีคือการไม่เสด็จไปทรงร่วมงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษ จนหนังสือพิมพ์บางฉบับได้พาดหัวข่าวที่มีลักษณะหมิ่นพระบรมเดชานุภาพ โดยระบุว่าการที่ไม่เสด็จไปร่วมงานเพราะแสร้งทำป่วย¹ ในเหตุการณ์นี้ทูตอังกฤษผู้ได้เข้าเฝ้ารัชกาลเพื่อกราบถวายบังลา ในปี 2500 ระบุว่าในงานฉลอง 25 พุทธศตวรรษรัฐบาลได้จัดงานโดยไม่ได้ปรึกษากับรัชกาลที่ 9 ซึ่งพระองค์เห็นว่าควรจะให้พระองค์เป็นศูนย์กลางในฐานะองค์อัครศาสนูปถัมภก แต่พระองค์เจ้าธานีนิวัตเห็นว่ารัชกาลที่ 9 ทรงเล่นผิดไฟ² เพราะอย่างน้อยควรที่ปรากฏพระองค์ให้เห็นในงานดังกล่าวยังดีกว่าการที่ทรงตัดสินพระทัยไม่ร่วมงาน

ในช่วงเวลาเดียวกันนี้โลกกำลังเผชิญกับภาวะสงครามเย็น ดังที่กล่าวมาแล้วว่าเมื่อจอมพล ป. ได้ขึ้นมาเป็นนายกรัฐมนตรีในช่วงทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา ได้ดำเนินการนโยบายปราบปรามคอมมิวนิสต์เพื่อต้องการให้สหรัฐอเมริกาช่วยสนับสนุนตนเอง งานของณัฐพล ใจจริงแสดงให้เห็นว่า สหรัฐอเมริกาได้ทำการศึกษาลักษณะทางสังคมไทยในช่วงปลายปี 2496 และได้ดำเนินการทำสงครามจิตวิทยาเพื่อสกัดกั้นลัทธิคอมมิวนิสต์ตามทฤษฎีโดมิโนโดยมีไทยเป็นแหล่งยุทธศาสตร์ ทั้งนี้ในการทำสงครามจิตวิทยาดังกล่าวได้ทำการโฆษณาชวนเชื่อ และใช้ข่าวสารที่สัมพันธ์กับโฆษณาชวนเชื่อ และใช้ผู้นำประเทศเป็นศูนย์กลางความเชื่อดังกล่าว โดยเฉพาะพื้นที่ในภาคอีสานและภาคเหนือของไทยที่เป็นจุดดำเนินการโฆษณาชวนเชื่อดังกล่าว โดยสหรัฐอเมริกาได้นำเอาประเด็นการคุกคามสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นประเด็นสำคัญในการปฏิบัติการดังกล่าว และพบหลักฐานว่าในปี 2496 – 2500 มีการใช้ภาพพระบรมฉายาลักษณ์ในหลวงและวัดพระแก้ว รวมถึงภาพยนตร์ที่นำเสนอพระราชกรณียกิจมาใช้เป็นอาวุธในการทำ

¹ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2551). *เล่มเดิม*. หน้า 504.

² สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. (2549). *The King and I* : รายงานการเข้าเฝ้าของทูตอังกฤษ ปี 2500 ในหลวงทรงมีพระราชดำรัสถึงการเมืองไทย.

สงครามจิตวิทยา¹ ทั้งนี้ยังเป็นการเปิดโอกาสให้สถาบันพระมหากษัตริย์ได้กลับมามีบทบาททางการเมือง

ทั้งนี้เห็นได้จากการผลักดันโครงการเยี่ยมประชาชนในชนบทเพื่อสร้างความนิยม² โดยเฉพาะการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรในภูมิภาคต่างๆ พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงอ้างว่าเป็นพระราชประสงค์ของรัชกาลที่ 9 ในการที่จะทรงรู้จักราษฎรและบ้านเมืองไทย³ จึงกำหนดการเยี่ยมราษฎรทั่วประเทศในปี 2498 โดยเริ่มจากภาคกลาง 6 จังหวัดคือ สุพรรณบุรี ชัยนาท สิงห์บุรี อ่างทอง อุทัย และนครนายก ตามลำดับ และในปีเดียวกันได้เสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรในภาคอีสาน ปราการ กลิ่นพุ้ง สันนิษฐานว่าการเสด็จพระราชดำเนินดังกล่าวมีแนวโน้มว่าจะเกี่ยวข้องกับการเมือง ซึ่งจอมพล ป. คาดว่าการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎรที่รัฐบาลของตนสนับสนุนจะช่วยดึงราษฎรเข้ามาเป็นฝ่ายเดียวกับตนเอง ในช่วงที่กำลังเสี่ยงต่อการทำรัฐประหารของ พล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์⁴ ทั้งนี้การเสด็จภาคอีสานยังเป็นการสร้างความใกล้ชิดระหว่างในหลวงกับราษฎร โดยจะทรงมีพระราชดำรัสต่อประชาชน และพระราชทานเหรียญพระบรมฉายาลักษณ์ตอบแทนให้แก่ประชาชนที่นำของมาทูลเกล้าถวาย โดยเหรียญที่พระราชทานเป็นการสร้างความทรงจำให้นึกถึงพระองค์และยังเปรียบเสมือนสิ่งศักดิ์สิทธิ์อีกด้วย⁵

สำหรับการเสด็จครั้งนี้เป็นที่น่าสังเกตว่าในเขตจังหวัดภาคกลางล้วนแต่เคยเป็นพื้นที่ ที่พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงมีความคุ้นเคยเมื่อครั้งที่ทรงรับราชการมณฑลไทยมณฑลกรุงเก่า ในช่วงปลายรัชกาลที่ 5 ทรงเห็นว่ามณฑลกรุงเก่านี้สำคัญมาก ทั้งยังเป็นอู่ข้าวอู่น้ำที่สำคัญยิ่งในพระราชอาณาจักร⁶ ส่วนภาคอีสานนั้นความรับรู้ของชนชั้นปกครองที่มีนั้น พระองค์เจ้าธานีนิวัตได้กล่าวถึงรายงานตรวจราชการของสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ช่วงก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองว่าภูมิภาคนี้มีขนาดใหญ่ มีพลเมืองจำนวนมาก ทั้งนี้สัใจคอของพลเมืองยังเหมือนขี้ผึ้งยังนุ่ม ไม่ได้ปั้นให้เป็นรูปเป็นร่างอย่างใด จะปั้นให้ดีหรือไม่ดีก็คงไม่ยากนัก จึงควรปั้นให้ดีโดยเร็ว⁷ และเมื่อพระองค์เจ้าธานีนิวัตได้ไปตรวจราชการในสมัยรัชกาลที่ 7 ทรงเห็น

¹ ญัฐพล ใจจริง. (2552). เล่มเดิม. หน้า 154.

² ญัฐพล ใจจริง. (2552). เล่มเดิม. หน้า 157.

³ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). เล่มเดิม. หน้า 127.

⁴ ปราการ กลิ่นพุ้ง. (2551). การเสด็จพระราชดำเนินท้องที่ต่างจังหวัดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พ.ศ. 2493-2530. หน้า 100.

⁵ ปราการ กลิ่นพุ้ง. (2551). เล่มเดิม. หน้า 115.

⁶ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). เล่มเดิม. หน้า 127.

⁷ หน้าเดิม.

ว่าคนในภาคอีสานยังให้การยอมรับรัฐบาลที่มาจากกรุงเทพฯ เมื่อออกพระนามพระเจ้าอยู่หัว ประชาชนก็ยิ่งพอใจมาก ถึงกับยกมือไหว้ท่วมหัว¹ ดังนั้นเมื่อวิเคราะห์งานของปรากฏการกับ แนวความคิดของพระองค์เจ้าธรรมาธิราช จึงมีความสอดคล้องไปในทางเดียวกันคือ การไปปรากฏ พระองค์ให้ประชาชนในภูมิภาคที่ห่างไกลได้เห็น ซึ่งขณะนั้นในภาคอีสานกำลังประสบกับภัยจาก ภัยแล้งที่รุนแรง ซึ่งรัชกาลที่ 9 ยังมีพระราชกระแสรับสั่งว่า แม้ฝรั่งเองก็ได้ปรารภกับพระองค์ว่า ควรจะเสด็จภาคอีสาน² ซึ่งทางราชสำนักเองยังรู้สึกกังวลในเรื่องความปลอดภัยเช่นนี้อยู่ แต่หากต้องการจะปั่นพลเมืองที่มีลักษณะเหมือนดังขี้ผึ้งยังนุ่ม ให้รู้สึกว่พระมหากษัตริย์ที่อยู่ ห่างไกลยังให้ความสำคัญต่อประชากรในภาคอีสาน จะช่วยดึงความนิยมมาสู่สถาบัน พระมหากษัตริย์ได้ และยัง “ได้โดยเอาน้ำใจอาณาประชาราษฎร์มาไว้ใกล้ชิดพระองค์”³ จนอาจกล่าวได้ว่าการเสด็จภาคอีสาน ในปี 2498 ได้สร้างความนิยมต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ขึ้นมาในระดับหนึ่ง จนทำให้รัฐบาลจอมพล ป. ได้จัดแผนการเสด็จในภาคอื่นๆที่เหลือลง⁴

ความสัมพันธ์ของจอมพล ป. กับนายปรีดี พบว่ามีการติดต่อที่จะให้เดินทางกลับมา เพื่อรื้อฟื้นคดีสวรรคต รัชกาลที่ 8⁵ รวมถึงนโยบายของจอมพล ป. ที่มีท่าทีที่ดีต่อจีน จึงยิ่งสร้างความหวาดระแวงต่อสหรัฐอเมริกาอีกเช่นกัน แต่สิ่งที่ทำให้รัฐบาลจอมพล ป. เสื่อมความนิยม เป็นผลจากการเลือกตั้งในเดือนกุมภาพันธ์ 2500 ที่พบว่ามีการทุจริต จึงเป็นโอกาสให้กลุ่มรอยัล ลิสต์ได้ตอบโต้คืน เริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคม 2500 กลุ่มรอยัลลิสต์เริ่มแผนทำลายการเลือกตั้งเพื่อให้ การเลือกตั้งเป็นโมฆะ โดยพล.ต.อ.เผ่า ศรียานนท์เสนอให้จับกุมผู้อยู่เบื้องหลังแผนการดังกล่าว ทั้งหมด ทั้งนี้สถานทูตอังกฤษยังได้รายงานว่กลุ่มรอยัลลิสต์กับจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ทำการ ประชุมลับในวันที่ 16 เมษายน 2500 โดยเห็นชอบร่วมกันให้ทำรัฐประหารโค่นล้มรัฐบาล จอมพล ป. โดยปรากฏพระนามของพระองค์เจ้าธรรมาธิราชเข้าร่วมประชุมด้วย⁶ ในที่สุดวันที่ 16 กันยายน 2500 จอมพลสฤษดิ์ ได้ทำการรัฐประหารยึดอำนาจจากจอมพล ป. ทั้งนี้ในการทำ รัฐประหารดังกล่าว จอมพลสฤษดิ์อ้างว่าเป็นพระบรมราชโองการ⁷

¹ หน้าเดิม.

² ปรากฏ กลิ่นฟุ้ง. (2551). เล่มเดิม. หน้า 94.

³ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). เล่มเดิม. หน้า 127.

⁴ ทักษิณ เจริญเศียรณ. (2559). เล่มเดิม. หน้า 371.

⁵ ญัฐพล ใจจริง. (2552). เล่มเดิม. หน้า 215.

⁶ แหล่งเดิม. หน้า 215.

⁷ ทักษิณ เจริญเศียรณ. (2559). เล่มเดิม. หน้า 165.

การรัฐประหารปี 2500 นี้ นำไปสู่การเริ่มต้นของการจับกลุ่มพันธมิตรใหม่ คือ กองทัพสถาบันพระมหากษัตริย์ และ สหรัฐอเมริกา¹ โดย CIA ได้รายงานว่าสถาบันพระมหากษัตริย์และองคมนตรีมีบทบาทสำคัญในการผลักดันในจอมพลสฤษดิ์ ทำรัฐประหาร นอกจากนี้ทูตสหรัฐอเมริกายังรายงานว่าภายหลังรัฐประหาร พระองค์เจ้าธานีนิวัตซึ่งเดิมมักจะทรงอยู่เบื้องหลังการเมือง แต่กลับมีบทบาทมากขึ้น โดยสถานทูตอังกฤษยังได้อ้างว่าพระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงกล่าวว่า “การรัฐประหารครั้งนี้คือสิ่งที่พวกคอมมิวนิสต์ต้องการ”² ต่อมาจอมพลสฤษดิ์ได้ร่วมกับจอมพลถนอม กิตติขจร นายกรัฐมนตรีในขณะนั้นทำการรัฐประหารยึดอำนาจตนเอง ในวันที่ 6 พฤศจิกายน 2501 ซึ่งนับว่าเป็นการล้มล้างระบบการเมืองครั้งสำคัญ³

ในงานเขียนของทักษ์ เฉลิมเตียรณ พบว่าภายหลังการรัฐประหาร 2500 จอมพลสฤษดิ์ ต้องการดำเนินชีวิตแบบอนุรักษนิยม และได้ดำเนินการเกี่ยวกับราชสำนักหลายประการ โดยหากพิจารณาในแง่ของวัฒนธรรมการเมืองจะพบว่านโยบายที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์และราชสำนัก จะมีส่วนช่วยสนับสนุนให้สถาบันพระมหากษัตริย์มีบทบาทต่อสังคมไทยเพิ่มขึ้น โดยดำเนินนโยบายที่เกี่ยวข้องกับองค์พระมหากษัตริย์ คือ การไม่สามารถแบ่งแยกพระมหากษัตริย์และชาติไทยออกจากกันได้ เพราะจอมพลสฤษดิ์เองมีความคิดว่า ประชาชนยังรู้สึกว่าการปกครองประเทศเป็นของพระมหากษัตริย์ผู้มีบุญญาธิการมาแต่กำเนิด⁴ ซึ่งแนวความคิดของรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ มีความสอดคล้องเป็นไปในแนวทางเดียวกันกับพระองค์เจ้าธานีนิวัต ทั้งในเรื่องของการมองว่าการเมืองและสังคมในขณะนั้นเป็นกระบวนการที่เกิดจากตะวันตก แนวคิดผู้ปกครองเปรียบเสมือนพ่อ หรือแม้แต่แนวคิดในเรื่องพระมหากษัตริย์เป็นสัญลักษณ์ทางจิตใจ เป็นสัญลักษณ์ของอดีตและขนบธรรมเนียม⁵ ดังที่พระองค์เจ้าธานีนิวัตเคยกล่าวไว้ว่าขนบธรรมเนียมประเพณีล้วนมีบ่อเกิดจากสถาบันพระมหากษัตริย์ รัฐบาลในยุคนี้จึงเป็นกลไกสำคัญในการรื้อฟื้นงานพิธีที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ที่ถูกยกเลิกไปหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง 2475

จอมพลสฤษดิ์เชื่อว่างานพิธีเหล่านี้เป็นการส่งเสริมความสามัคคีในชาติ โดยการเชิญชวนประชาชนให้เข้าร่วมพิธี โดยหนึ่งในพิธีที่แสดงให้เห็นถึงการปฏิเสธกลุ่มคณะราษฎรคือการ

¹ ณัฐพล ใจจริง. (2552). เล่มเดิม. หน้า 240.

² ณัฐพล ใจจริง. (2552). เล่มเดิม. หน้า 244.

³ ทักษ์ เฉลิมเตียรณ. (2559). เล่มเดิม. หน้า 179.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 197.

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 203.

ยกเลิกวันชาติเดิมจากวันที่ 24 มิถุนายน ซึ่งเป็นวันเปลี่ยนแปลงการปกครอง โดยมีได้ให้เป็นวันหยุดราชการต่อไป แต่ได้กำหนดให้วันชาติคือวันที่ 5 ธันวาคม อันเป็นวันคล้ายวันพระบรมราชสมภพของรัชกาลที่ 9 แทน นับตั้งแต่ปี 2503 เป็นต้นมา ทั้งนี้นับตั้งแต่ปี 2502 จอมพลสฤษดิ์ยังได้ยกเลิกงานฉลองรัฐธรรมนูญวันที่ 10 ธันวาคมนับแต่นั้นมา การจัดพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาอย่างเป็นทางการหรือพิธีเหมือนสมัยสมบูรณาญาสิทธิราชย์ คือทำให้เป็นงานสำคัญที่สุดของทางราชการประจำปี¹

4.2.2 พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 3 รอบ พ.ศ.2506

พิธีเฉลิมพระชนมพรรษาของรัชกาลที่ 9 ช่วงรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ที่ดูน่าสนใจเป็นพิเศษคือพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ปี 2506 โดยพระเจ้าอยู่หัวจะมีชนมพรรษาครบ 3 รอบ โดยหมายกำหนดการพระราชพิธีมีความพิเศษไปกว่าพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาในปีก่อนหน้านี้ คือวันที่ 3 ธันวาคม 2506 พระราชพิธีฉลองพระพุทธรูปปฏิมาชัยวัฒน์ประจำรัชกาลที่ทรงหล่อขึ้นในปีเดียวกันนี้ ที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย วันที่ 4 ธันวาคม เสด็จไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย วันที่ 5 ธันวาคมอันเป็นวันเฉลิมพระชนมพรรษา เสด็จออกมหาสมาคมที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยเพื่อให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการถวายพระพรชัยมงคล ต่อมาในวันที่ 6 ธันวาคมทรงประกอบพิธีสงฆ์พระมูรธาภิเษก ทั้งนี้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระองค์เจ้าธานีนิวัต ในฐานะพระราชวงศ์ผู้ใหญ่ได้เป็นผู้ถวายน้ำอภิเษกด้วย จากนั้นในเวลาบ่าย เสด็จออกให้คณะทูตานุทูตถวายพระพร และในวันสุดท้ายของการพระราชพิธีคือการเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารคตามโบราณราชประเพณี จากพระบรมมหาราชวังไปทรงนมัสการพระรัตนตรัยที่วัดบวรนิเวศวิหาร² ทั้งนี้พระราชประเพณี ที่ยังมีได้ทรงกระทำเมื่อครั้งบรมราชาภิเษก ก็โปรดเกล้าฯ จัดให้มีขึ้นในพระราชพิธีนี้ นั่นคือการเสด็จทางสถลมารคดังกล่าว³

เมื่อวิเคราะห์รูปแบบพระราชพิธีจะเห็นได้ว่ามีความคล้ายกับพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ซึ่งพระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงแสดงความเห็นเกี่ยวกับพระราชพิธีบรมราชาภิเษกว่าให้ความสำคัญกับการรับน้ำอภิเษก มากกว่าการสวมมงกุฎซึ่งเป็นวัณธรรมของตะวันตก เหตุที่กล่าวมานี้เพื่อจะชี้ให้เห็นว่าการจัดพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 3 รอบมีนัยยะอย่าง

¹ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. (2549). กำเนิดการจัดงานวันเฉลิมพระชนมพรรษา.

² หมายกำหนดการพระราชพิธีฉลองพระพุทธรูปปฏิมาชัยวัฒน์ประจำรัชกาล และเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 3 รอบ ธันวาคม 2506. (2506, 1 ธันวาคม). ราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ. เล่ม 80 ตอนที่ 116. หน้า 2-15.

³ กรมศิลปากร. (2543). พระราชพิธีในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร. หน้า 72.

การจัดพระราชพิธีบรมราชาภิเษกซ้ำอีกเป็นครั้งที่ 2 เนื่องจากในการพระราชพิธีเมื่อปี 2493 ไม่ได้จัดเต็มรูปแบบตามประเพณี คืองดการเสด็จเลียบพระนครเพื่อให้ประชาชนมีโอกาสได้เข้าเฝ้าพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งขั้นตอนนี้เป็นพิธีอินเดียโบราณ ที่แปรเปลี่ยนจากการประทับฉัตรพระนครมาเป็นการสักการะพระรัตนตรัยในพระอารามสำคัญ¹ ซึ่งการจัดพระราชพิธีบรมราชาภิเษกถึง 2 ครั้งล้วนเคยเกิดขึ้นมาแล้วในสมัยรัชกาลที่ 1 เมื่อทรงสร้างพระนครและพระบรมมหาราชวังขึ้นใหม่ก็ได้จัดพระราชพิธีบรมราชาภิเษกขึ้นอีกครั้งเต็มตามตำรา หรือในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อทรงลาผนวชประกอบกับทรงบรรลุนิติภาวะที่จะขึ้นบริหารราชการแผ่นดินด้วยพระองค์เองก็ทรงจัดพระราชพิธีบรมราชาภิเษกขึ้นอีกครั้งเช่นกัน หรือในสมัยรัชกาลที่ 6 ทรงต้องการให้นานาประเทศได้มีโอกาสร่วมงานก็ได้จัดพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชขึ้น² นอกจากนี้พระราชพิธีบรมราชาภิเษกของรัชกาลที่ 6 ยังเป็นครั้งแรกที่ได้รับการยกระดับจากการเป็นพระราชพิธีระดับชาติ เป็นระดับนานาชาติ เพื่อมุ่งหวังให้ชนต่างชาติเกิดความประทับใจในความทันสมัยแบบตะวันตกของสยาม³

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. คำอธิบายลักษณะงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกใน ชุมมุนพระนิพนธ์บางเรื่อง. หน้า 4.

² จดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2518). หน้า 2.

³ ศิริพร ดาบเพชร. (2553- 2554). นโยบายทางการเมืองของพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในรัชกาลที่ 6. หน้า 31.

ภาพประกอบ 18กระบวนพยุหยาตราทางสถลมารค
ในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 3 รอบ ปี 2506

ที่มา: สำนักพระราชวัง. (2533). พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา 3 รอบ 5 ธันวาคม 2506. ไม่ปรากฏเลขหน้า.

จะเห็นได้ว่าทั้งงานพระราชพิธีของทั้ง 3 รัชกาลล้วนแต่จัดขึ้นเมื่อพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์มีความพร้อมที่จะทรงปกครองบ้านเมืองด้วยพระองค์เอง โดยในปี 2504 พระองค์เจ้าธานีนิวัต ทรงอธิบายพระราชพิธีอินทราภิเษก ซึ่งเป็นพิธีโบราณไม่เคยมีการจัดในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งรูปแบบพิธีอินทราภิเษกมีลักษณะเดียวกับบรมราชาภิเษก คือการเสด็จฯเลียบพระนคร ซึ่งความสำคัญของพิธีอินทราภิเษก เป็นพิธีที่เสริมฐานะของพระมหากษัตริย์เป็นเสมือนพระราชาริธา¹ ทั้งนี้พิธีกรรมในพระราชพิธีครั้งนี้ล้วนแต่เป็นคติอินเดียโบราณดั่งนั้นจึงเป็นไปได้ว่าพระองค์เจ้าธานีนิวัตผู้ทรงมีความเชี่ยวชาญในด้านนี้ทรงมีส่วนสำคัญในการจัดพิธีต่างๆ

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2514). เรื่องจากลายรดน้ำในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท. หน้า 68.

นับตั้งแต่การสรงพระมูรธาภิเษกซึ่งเป็นคติอินเดียโบราณที่ถือว่า น้ำเป็นสัญลักษณ์ในการชำระล้างผู้ที่เข้ารับตำแหน่งใหม่หรืออย่างเข้าก้าวใหม่ของชีวิตให้ประสบความสำเร็จ ทั้งนี้การร่อนน้ำยังแฝงคติเพื่อให้เป็นใหญ่ในโลก¹ หรือการเสด็จเลียบพระนครซึ่งถือเป็นพิธีที่ยิ่งใหญ่ดังที่กล่าวแล้วว่าเป็นการเสริมฐานะให้กษัตริย์เป็นพระราชาธิราช เนื่องจากองค์ประกอบในกระบวนการพยุหยาตรามิใช่สื่อถึงความยิ่งใหญ่หรือแสนยานุภาพของกองทัพตามคติเดิมเพียงอย่างเดียว แต่ยังสะท้อนให้เห็นทรงเป็นดังพระอินทร์ตามคติพระพุทธรูปศาสนาโดยพระราชยานที่ประทับซึ่งมีการประดับด้วยรูปสัตว์ในวรรณคดีอย่างเช่นพญาครุฑ ยังสื่อให้เห็นถึงการเป็นสัญลักษณ์ของเขาสุเมรุอันเป็นที่ประทับของพระอินทร์นั่นเอง²

นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงแบบแผนจากการเสด็จเลียบเมืองไปเป็นนมัสการพระรัตนตรัยแทน ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมานั้น³ นอกจากจะเป็นโอกาสให้ประชาชนได้เฝ้าชมพระบารมีแล้ว ยังสะท้อนคติของพระมหากษัตริย์ตามหลักพระพุทธศาสนาในฐานะที่ทรงเป็นพระโพธิสัตว์ ในด้านคุณค่าทางสังคมวิทยายังทำให้ประชาชนเห็นว่าพระมหากษัตริย์คือองค์อุปถัมภ์ศาสนาประจำชาติ⁴ อีกทั้งยังมีการหล่อพระพุทธรูปปฏิมาชัยวัฒน์ประจำรัชกาลที่ยึดถือปฏิบัติกันมาว่าพระมหากษัตริย์เมื่อทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้วจะต้องหล่อพระพุทธรูปดังกล่าวขึ้น⁵ แม้คติเดิมในการสร้างจะมีจุดประสงค์เพื่อเข้าอัญเชิญเข้าไปในกองทัพเพื่อมุ่งทางชัยชนะสงครามก็ตาม⁶

¹ ณาพร เล้าสินวัฒนา. (2549). การเสด็จขึ้นครองราชย์ : พระราชพิธี คติ ความหมาย และสัญลักษณ์ แห่ง "สมมติเทวราช". หน้า 9.

² แหล่งเดิม. หน้า 51.

³ หน้าเดิม.

⁴ ควอริช เวลส์. (2562). พระราชพิธีแห่งกรุงสยาม ตั้งแต่โบราณกาลถึง พ.ศ. 2475. หน้า 105.

⁵ สำนักพระราชวัง. (2533). พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา 3 รอบ 5 ธันวาคม 2506. ไม่ปรากฏเลข หน้า.

⁶ สมบัติ พลายน้อย. (2528). ตำนานพระชัยวัฒน์และพระแก้วประจำรัชกาล. หน้า 9.

ภาพประกอบ 19 พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ถวายน้ำอภิเษก
ในการสรงพระมุรธาภิเษก พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 3 รอบ ปี 2506

ที่มา: สำนักพระราชวัง. (2533). พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา 3 รอบ 5 ธันวาคม 2506.
ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ดังนั้นการพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 3 รอบ จึงเป็นเสมือนการแสดงความ
ยิ่งใหญ่ของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้สาธารณชนได้รับรู้ ผ่านขบวนแห่ที่แวดล้อมไปด้วยเครื่องสูง
ต่างๆ และมีลักษณะตามแนวคิดรัฐนาฏกรรมในช่วงแรก ที่มีการเชิญชวนให้ประชาชนได้เข้ามามี
ส่วนร่วมต่อเหตุการณ์ดังกล่าว ซึ่งในหน้าหนังสือพิมพ์ช่วงเวลานั้นพบว่าการลงข่าวเกี่ยวกับการ
พระราชพิธีอย่างครึกโครมทั้งในเรื่องของระยะเวลาที่จัดการพระราชพิธีที่ว่างเว้นจากการเสด็จ
เลียบพระนครมาหลายปี หรือจำนวนผู้คนที่เข้าร่วมในพิธีดังกล่าว เช่น “ข้าราชการ ทหาร นิสิต
นักเรียนกว่า ๕ พัน ร่วมกระบวนงานนี้ ผู้คนแตกตื่นชมประเพณีสำคัญ(สารเสรี 13 พ.ย. 2506)”¹

¹ หมายกำหนดการพระราชพิธีฉลองพระพุทธรูปวิมาชัยวัฒน์ประจำรัชกาล และเฉลิมพระชนมพรรษา
ครบ 3 รอบ ธันวาคม 2506. (2506). ราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ.

นอกจากนี้จะพบว่ามีความคล้ายกับในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่มีการเรียไรเพื่อร่วมสร้างพระบรมรูปทรงม้าเป็นที่ระลึก โดยมีการเชิญชวนให้ร่วมบริจาคเงินเพื่อสร้างโรงเรียนเด็กกำพร้าเพื่อเป็นสาธารณประโยชน์ โดยมีเสตมป์ที่ระลึกและเหรียญที่ระลึกตอบแทนตามจำนวนเงินที่บริจาคในหนังสือพิมพ์ชาวไทย ฉบับวันที่ 20 พ.ย. 2506 ได้กล่าวถึงการตั้งโรงเรียนเด็กกำพร้าดังกล่าวว่า“เพราะเป็นการส่งเสริมให้คนทั้งชาติพึงจิตอยู่ ณ สถาบันพระมหากษัตริย์ อันเป็นจุดรวมน้ำใจของชาติ ให้สมัครสมานสามัคคีกันไว้ โดยมั่นคงหนักแน่นอีกวาระหนึ่งด้วย”¹ ทั้งนี้สิ่งที่เรียกได้ว่าเป็นความแปลกใหม่คือ ผู้ที่มีส่วนร่วมในพระราชพิธีไม่ได้จำกัดอยู่ภายในประเทศหรือเฉพาะหมู่คนไทยเท่านั้น นักศึกษาไทยและชุมชนชาวไทยในประเทศออสเตรเลีย ยังได้จัดงานฉลองวาระดังกล่าว ทั้งในรูปแบบการแสดงแบบชุดไทยยุคต่างๆ รวมถึงการจัดแสดงประวัติศาสตร์แบบพิเศษซึ่งนับว่าเป็นการจัดงานในลักษณะนี้ครั้งแรกของนักศึกษาไทยในออสเตรเลีย²

สิ่งที่น่าสนใจคือ การที่รัชกาลที่ 9 ทรงมีพระชนมพรรษา 36 พรรษา และครองราชย์สมบัติครบ 17 ปี พบว่ามีการเสนอให้ทรงเป็น “มหाराชา” พระองค์หนึ่ง “นี่คือปีแห่งมหाराชา ผู้ทรงเป็นหลักมั่นของพสกนิกรไทย!” (พิมพ์ไทย 1 ธ.ค. 2506) หรือในเทศนา 2 ธรรมาสน์ที่มีการถ่ายทอดเสียงทางวิทยุ ปรากฏว่าพระผู้ใหญที่เป็นผู้เทศน์ได้เสนอให้ทรงเป็น “พระมหาปิยะราช” เพื่อจะได้สอดคล้องกับรัชกาลที่ 5 ผู้เป็นพระอัยกา อันจะเหมาะสมกว่า “พระภัทรมหาราช” ที่มีผู้เสนอในช่วงเวลานั้น (ไทยรายวัน 7 ธันวาคม 2506)³ และเมื่อถึงวันที่มีการเสด็จเลียบพระนครพบว่าสื่อหนังสือพิมพ์ได้รายงานถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนจำนวนมาก เช่น “ประชาชนเผ่าฯ ชมพระบารมี มีดฟ้ามวดิน ตลอดระยะทางเสด็จ ให้ร้องถวายพระพรก็ก้อง ประชาชนในพระนคร และต่างจังหวัดนับแสนพากันหลั่งไหลมาทอสนามหลวง” (สยามรัฐ 9 ธ.ค. 2506)⁴ นอกจากนี้ยังมีการปล่อยนักโทษจำนวน 17,000 คน ซึ่งไม่รวมนักโทษคดีคอมมิวนิสต์ ซึ่งนับเป็นการอภัยโทษครั้งยิ่งใหญ่ในประวัติศาสตร์ราชทัณฑ์ของประเทศไทย(หลักเมือง 16 ธ.ค. 2506)⁵

ดังนั้นพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 3 รอบ จึงแสดงให้เห็นว่าสถาบันพระมหากษัตริย์ได้รับความนิยมอย่างมาก โดยการนำประเพณีในราชสำนักมาใช้เป็นสิ่งกระตุ้นให้

¹ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารประมวลข่าวและเหตุการณ์ เลขที่ ก ๗ 2506 ทก 1.10 เรื่อง พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 3 รอบ (พ.ศ. 2506).

² แหล่งเดิม.

³ แหล่งเดิม.

⁴ แหล่งเดิม.

⁵ แหล่งเดิม.

คนเกิดความสนใจ การอ้างอิงความเก่าแก่ของพิธี โดยผสมกับแนวคิดพระราชพิธีผู้มีความยิ่งใหญ่ตามโลกอุดมคติ แต่ในโลกแห่งความเป็นจริงยังสามารถประสานแนวคิดเรื่องของการร่วมทำบุญเพื่อบริจาคให้กับเด็กกำพร้า จึงยิ่งแสดงให้เห็นว่าสถาบันพระมหากษัตริย์ได้มีส่วนสำคัญในการช่วยเหลือกลุ่มคนที่ด้อยโอกาส ในสภาวะสังคมที่ประสบปัญหาเด็กกำพร้า ซึ่งสอดคล้องกับสิ่งที่พระองค์เจ้าธานีนิวัตได้เคยแสดงทัศนะให้เห็นว่า แท้จริงแล้วพระมหากษัตริย์ทรงเป็นมนุษยธรรมดาพระองค์หนึ่ง ที่มีความเชื่อเรื่องสมมติเทพเป็นสิ่งสนับสนุนสถานะเท่านั้น จึงเป็นการปรับตัวของสถาบันพระมหากษัตริย์ในยุคใหม่ที่หันมาทำงานเพื่อสังคมโดยที่ไม่ละทิ้งประเพณีที่จะช่วยส่งเสริมความศักดิ์สิทธิ์ของพระองค์เอง

ทั้งนี้สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล ยังได้เสนอความเห็นไว้ว่าเกี่ยวกับพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 3 รอบว่าเป็นพระราชพิธีที่อาจถือเป็นสุดยอดของกระบวนการฟื้นฟูสถาบันพระมหากษัตริย์¹ ทั้งนี้ในขณะจัดพระราชพิธีดังกล่าว จอมพลสฤษดิ์ ผู้เป็นกำลังสำคัญในการฟื้นฟูสถาบันพระมหากษัตริย์ได้ล้มป่วยอย่างหนัก โดยก่อนหน้านี้ได้เสด็จไปเยี่ยมถึงบ้านพัก และยังมีพระราชกระแสรับสั่งผ่านไปยังแม่ยายของจอมพลสฤษดิ์ว่า “ขอให้พักผ่อนมากๆ อย่าได้ห่วงอะไรเลย”(ไทยรายวัน 7 ธ.ค. 2506)² และได้ถึงอสัญกรรมในวันที่ 8 ธันวาคม 2506 ซึ่งนับว่าเป็นความบังเอิญของทั้งสองเหตุการณ์ ซึ่งมีลักษณะเชิงสัญลักษณ์ คือผู้เป็นกำลังสำคัญในการฟื้นฟูล้มลงพร้อมกับพระราชพิธีอันเป็นสุดยอดแห่งการฟื้นฟู

และจะพบว่าหลังจากนี้ได้มีการจัดพระราชพิธีต่างๆ ขึ้นมาอย่างมีนัยยะสำคัญ แม้ไม่ปรากฏหลักฐานว่าพระองค์เจ้าธานีนิวัตจะทรงมีส่วนเกี่ยวข้องใดในพระราชพิธีหลังจากนี้ แต่ก็ถือได้ว่าพิธีเหล่านี้เป็นผลส่วนหนึ่งที่มีลักษณะของประเพณีประดิษฐ์ที่มีการเชื่อมโยงต่อเนื่องกับอดีตในสมัยรัชกาลที่ 5 มีนัยยะสำคัญของการจัดขึ้นมา โดยปรากฏว่าก่อนที่พระองค์เจ้าธานีนิวัตจะสิ้นพระชนม์ในปี 2517 ได้จัดพระราชพิธีสำคัญอีก 2 พิธี คือ พระราชพิธีรัชดาภิเษก พ.ศ. 2514 และพระราชพิธีสถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร พ.ศ. 2515

4.2.3 พระราชพิธีรัชดาภิเษก พ.ศ. 2514

พระราชพิธีรัชดาภิเษก พ.ศ. 2514 เป็นพระราชพิธีที่จัดขึ้นเมื่อรัชกาลที่ 9 ทรงครองราชย์สมบัติ ครบ 25 ปี แม้ในราชวงศ์จักรีจะเคยมีพระมหากษัตริย์ที่ทรงครองราชย์ถึง

¹ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. (2549). งานศพสฤษดิ์ ในหลวงทรงโปรดเกล้าให้จัดให้สูงกว่าผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารประมวลข่าวและเหตุการณ์ เลขที่ ก ป/7 2506 ทก 1.10 เรื่อง พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาครบ 3 รอบ (พ.ศ. 2506).

25 ปี มาแล้วถึง 3 พระองค์ คือรัชกาลที่ 1 รัชกาลที่ 3 และรัชกาลที่ 5 แต่การจัดพระราชพิธีครบรอบ 25 ปีดังกล่าวเพิ่งจะการจัดครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 5 นี้เองเท่านั้น โดยรับแนวคิดจากตะวันตกแล้วนำมาปรับเป็นพระราชพิธีแบบไทย¹ โดยในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้จัดขึ้นในปี 2436 แบ่งงานออกเป็น 2 ส่วน คือ การบำเพ็ญพระราชกุศลถวายบูรพมหากษัตริยาธิราชตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นต้นมา โดยส่วนแรกนี้ได้จัดที่พระราชวังบางปะอิน ต่อมาในส่วนที่สองเป็นการจัดที่พระบรมมหาราชวัง ประกอบไปด้วยการสงฆ์พระมูรธาภิเษก การบำเพ็ญพระราชกุศลต่างๆ ตลอดจนการเสด็จออกเพื่อให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทถวายชัยมงคล²

พระราชพิธีราชาภิเษกของรัชกาลที่ 9 ในปี 2514 ได้อ้างเอาธรรมเนียมตามโบราณราชประเพณีดังกล่าวการจัดพระราชพิธีต่างๆที่เคยจัดขึ้นมาแล้ว แต่รูปแบบพิธีมีความแตกต่างกันอย่างชัดเจน เพราะในรัชกาลที่ 9 ไม่ปรากฏว่าเสด็จพระราชดำเนินไปกระทำพิธีที่อยุธยาเพื่ออุทิศส่วนกุศลถวายบูรพมหากษัตริยาธิราช รวมไปถึงขั้นตอนการสงฆ์พระมูรธาภิเษกด้วยเช่นกัน แต่ความเปลี่ยนแปลงของรูปแบบพิธีที่กล่าวคือ ในวันที่ 8 มิถุนายน 2514 ได้เสด็จพระราชดำเนินพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ไปในพิธีสวนสนามและทอดพระเนตรการแสดงแสนยานุภาพของกองทัพไทย ณ อนุสาวรีย์ประชาธิปไตย³ วันที่ 9 - 10 มิถุนายน เป็นการบำเพ็ญพระราชกุศลและเสด็จออกมหาสมาคมในพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยและพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

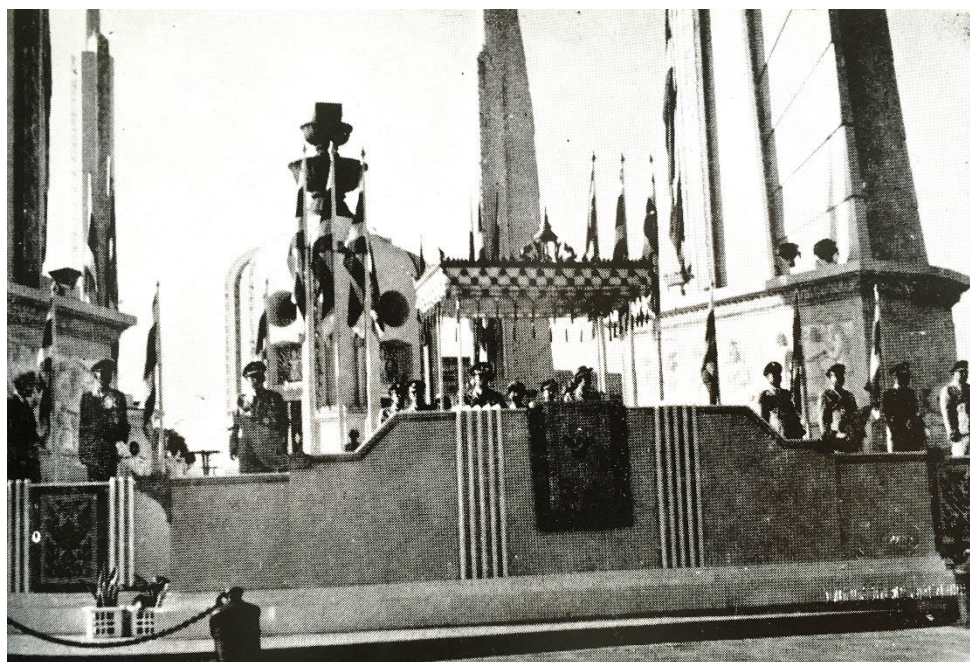
ในกรณีของพระราชพิธีราชาภิเษกสามารถสะท้อนเห็นนัยยะของการจัดรูปแบบพิธีที่เปลี่ยนแปลงไปจากในสมัยรัชกาลที่ 5 คือ การนำการสวนสนามและการแสดงแสนยานุภาพของกองทัพมาเป็นส่วนหนึ่งของการพระราชพิธี ซึ่งสอดคล้องกับบริบทในช่วงการจัดพระราชพิธีดังกล่าวที่อยู่ในภาวะสงครามเย็น และสถาบันพระมหากษัตริย์เองก็พยายามจะช่วยให้เห็นถึงความมั่นคงและแข็งแกร่งของกองทัพที่กำลังสู้กับลัทธิคอมมิวนิสต์ ภาพที่ปรากฏในพิธีแสดงแสนยานุภาพดังกล่าว ยังแสดงให้เห็นถึงการยึดมั่นในระบอบประชาธิปไตยผ่านทางสัญลักษณ์ของระบอบประชาธิปไตยของไทยโดยการตั้งพลับพลาพิธีที่ประทับกลางลานอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย ถนนราชดำเนิน⁴

¹ กรมศิลปากร. (2543). *เล่มเดิม*. หน้า 61.

² *แหล่งเดิม*. หน้า 61.

³ *แหล่งเดิม*. หน้า 63.

⁴ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. (2514). *ที่ระลึกการเสด็จพระราชดำเนินตรวจพลสวนสนามเมื่อ 8 มิถุนายน 2514 เนื่องในพระราชพิธีราชาภิเษก*. ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ภาพประกอบ 20 พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 เสด็จฯ ในพิธีแสดงแสนยานุภาพของกองทัพไทย เนื่อง
ในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก ปี 2514 บริเวณอนุสาวรีย์ประชาธิปไตย

ที่มา: พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช. (2514). ที่ระลึกการเสด็จพระราชดำเนิน
ตรวจพลสวนสนามเมื่อ 8 มิถุนายน 2514 เนื่องในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก. ไม่ปรากฏเลขหน้า.

ในทศวรรษ 2510 เป็นต้นมายังพบว่าพระบรมฉายาลักษณ์ในช่วงเวลานี้มักปรากฏ
ภาพฉลองพระองค์ในชุดทหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งชุดตำรวจตระเวนชายแดน
เสมือนบทบาทของพระมหากษัตริย์ในยุคโบราณที่ทำการต่อสู้ปกป้องขยายมณฑล¹ แสดงให้เห็น
ว่าสถาบันพระมหากษัตริย์ในช่วงทศวรรษ 2510 ได้ปรับรูปแบบพระราชพิธีจากเดิมในช่วง
ทศวรรษ 2490 ที่เน้นความยิ่งใหญ่และเก่าแก่ของสถาบันพระมหากษัตริย์ มาเป็นความเข้มแข็ง
และยิ่งใหญ่ของกองทัพ ซึ่งไม่เพียงแต่ปรากฏในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษกเท่านั้น ในพระราชพิธี
สถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร พ.ศ. 2515 และพระราชพิธี

¹ พนธกร วรภมร. (2559). เล่มเดิม. หน้า 43.

พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์รามารับดี และถือน้ำพิพัฒน์สัตยา ยังแสดงให้เห็นถึงการนำพิธีทางการทหารมาปรับเข้าเป็นส่วนหนึ่งของพิธีในราชสำนักอย่างเห็นได้ชัดเจน

นอกจากการนำพิธีทางการทหารเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของพระราชพิธีแล้ว ในพระราชพิธีรัชดาภิเษกยังอาจเป็นจุดเริ่มต้นของการสร้างระบบสาธารณูปโภคสำคัญระดับประเทศขึ้นตามเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ในสมัยรัชกาลที่ 9 เพราะในการพระราชพิธีนี้ยังมีการเสด็จพระราชดำเนินไปทรงวางศิลาฤกษ์ก่อสร้างถนนรัชดาภิเษก ที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์แก่พระราชพิธีดังกล่าว แม้ในชั้นแรกรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร จะได้ขอพระราชทานสร้างพระบรมราชานุสาวรีย์ เช่นเดียวกับสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ได้สร้างพระบรมรูปทรงม้าเป็นที่ระลึกในพระราชพิธีรัชมงคลภิเษก แต่รัชกาลที่ 9 ทรงมีพระราชประสงค์ให้สร้างถนนแทน ซึ่งได้มีการอ้างพระราชดำรัสเกี่ยวกับการสร้างถนนรัชดาภิเษกว่า “อย่าสร้างอนุสาวรีย์เลย สร้างถนนดีกว่าได้ประโยชน์กับคนส่วนใหญ่”¹ และในการสร้างถนนรัชดาภิเษกยังเป็นการพระราชทานแนวพระราชดำรัสเพื่อแก้ไขปัญหาการจราจรเป็นครั้งแรก โดยมีพระราชประสงค์ให้สร้างถนนเพิ่มขึ้นเป็นถนนวงแหวนเพื่อพระราชทานเป็นของขวัญแก่ประชาชน² จึงอาจกล่าวได้ว่าผลจากพระราชพิธีรัชดาภิเษกยังมีส่วนสนับสนุนให้สถาบันพระมหากษัตริย์มีความเป็นปรชานิยมผ่านการสร้างสาธารณูปโภคเพื่อแก้ไขปัญหาบ้านเมือง และวิกฤตการณ์ที่ส่งผลกระทบต่อคนไทยในช่วงเวลาต่อมา

4.2.4 พระราชพิธีสถาปนา เสด็จพระนามาภิไธย สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร พ.ศ. 2515

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้ทรงยกเลิกตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคลหรือวังหน้า แล้วโปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง สมเด็จพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ที่เกิดจากพระอัครมเหสีขึ้นที่ตำแหน่ง สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร ในฐานะองค์รัชทายาท ตั้งแต่ปี 2429 เป็นต้นมา โดยในครั้งแรกได้ทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ ให้ทรงดำรงตำแหน่งดังกล่าว พร้อมทั้งให้ตั้งการพระราชพิธีลงทรงเฉลิมพระปรมาภิไธย ประกอบไปด้วย พิธีเจริญพระ

¹ สุทธิ ภิบาลแทน. (2551). จ้าวแผ่นดินไทย ราชันแห่งโลก. หน้า 222.

² วิกีพีเดีย สารานุกรมเสรี. (2562). ถนนรัชดาภิเษก.

พุทธมนต์ พิธีลงสรง พิธีเสด็จออกมหาสมาคม และการเสด็จกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารค รอบพระบรมมหาราชวัง¹ ทำนองเดียวกับการเลียบพระนครในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก²

เมื่อสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชพระองค์แรกสวรรคต ได้ทรงตั้งสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ ให้ทรงดำรงตำแหน่งแทน แต่ไม่ได้จัดการพระราชพิธีใดๆ เนื่องจากสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์นั้นทรงกำลังศึกษาอยู่ที่ประเทศอังกฤษ แต่ให้มีพระเกียรติยศเสมือนว่าได้ทรงประกอบพระราชพิธีแล้ว³

ในรัชกาลที่ 9 ได้ทรงให้จัดการพระราชพิธีสถาปนา เสด็จพระนามาภิไธย สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมารในเดือนธันวาคม 2515 เพื่อตั้งสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ ให้ทรงเป็นรัชทายาท แม้จะเป็นพระราชพิธีสถาปนารัชทายาท แต่ยั้งได้นำเอาพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาเข้ามารวมไว้ในพระราชพิธีครั้งนี้อีกด้วย โดยดำเนินพระราชพิธีตามขัตติยโบราณราชประเพณี ทั้งนี้เมื่อเปรียบเทียบกับรูปแบบพระราชพิธีที่เคยจัดขึ้นเพียงครั้งเดียวในสมัยรัชกาลที่ 5 กลับพบว่าในปี 2515 ได้นำเอาพิธีเสด็จออกมหาสมาคม และรับพระราชทานน้ำสังข์กับเครื่องประกอบพระอิสริยยศเข้ามาเพียงชุดพิธีเดียวเท่านั้น ไม่มีการลงสรงหรือเสด็จทางสถลมารคเช่นครั้งการสถาปนาสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สิ่งที่น่าสนใจอีกหนึ่งอย่างคือการจัดพระราชพิธีที่พระที่นั่งอนันตสมาคมซึ่งขณะนั้นใช้เป็นทำเนียบรัฐบาล และมักจะใช้เป็นที่ประกอบรัฐพิธีมาตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงการปกครองเป็นต้นมา สะท้อนว่าแนวคิดการจัดพระราชพิธีเพื่อแสดงออกให้เห็นถึงความสำคัญของตำแหน่งดังกล่าวที่มีการบัญญัติไว้ตามรัฐธรรมนูญ จึงเลือกใช้สถานที่ที่เกี่ยวข้องกับระบอบใหม่เป็นที่จัดการพระราชพิธีดังกล่าว

¹ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร), การพระราชพิธีลงสรง (สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าพระวชิราวุธพระองค์ใหญ่ เป็น. (2429). ราชกิจจานุเบกษา.

² หม่อมราชวงศ์แสงสุริย์ อดาว์ลย์, หม่อมราชวงศ์. (2516). สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร. หน้า 5.

³ ประกาศสถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร. (2437). ราชกิจจานุเบกษา.

นอกจากพิธีสถาปนาขึ้นเป็นรัชทายาทแล้ว ในหมายกำหนดการยังปรากฏว่ามีพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา ร่วมในการพระราชพิธีนี้ พระราชพิธีศรีสังฆทานกาล แรกน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ถูกกำหนดให้จัดขึ้นในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ภายหลังจากที่ทรงรับสถาปนาในช่วงเช้าแล้ว สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร จะตรัสถวายสัตย์ปฏิญาณสาบาน แล้วจึงเสวยน้ำพระพิพัฒน์ต่อสัตยาต่อหน้าพระพักตร์¹ ซึ่งการถือน้ำเป็นหนึ่งในพิธีกรรมที่ได้รับการฟื้นฟูขึ้นอีกครั้งหลังจากที่ไม่มีการจัดขึ้นเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

ภาพประกอบ 21พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 ทรงดื่มน้ำพระพิพัฒน์สัตยา
ในพระราชพิธีศรีสังฆทานกาล

ที่มา: คุณหญิงกุลทรัพย์ เกษแม่นกิจ. (2518). *รัชดาภิเษกสมรส*. ไม่ปรากฏเลขหน้า.

¹ หมายกำหนดการ พระราชพิธีสถาปนา เสด็จพระนามาภิไธย สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร. (2515). ราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ. หน้า 8.

ในสมัยรัชกาลที่ 9 ได้มีการปรับพิธีขึ้นใหม่ โดยนำเอาพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยามาเป็นส่วนหนึ่งของพิธีพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาภิบดี สำหรับเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูลดังกล่าว รัชกาลที่ 6 โปรดให้จัดสร้างขึ้นสำหรับพระราชทานแก่ทหารจนกระทั่งในรัชกาลที่ 9 ได้แก้ไขเกณฑ์การพระราชทานให้เป็นพระราชอำนาจในการพระราชทานแก่ผู้ทำความดีความ ทำประโยชน์แก่ราชการทหารทั้งยามสงบและยามสงคราม ตลอดจนผู้มีเกียรติชาวต่างประเทศที่ไม่จำเป็นต้องมีความดีความชอบทางการทหาร¹ โดยเริ่มพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูลดังกล่าวมาตั้งแต่ปี 2505 จนถึงปี 2512 จึงได้มีการฟื้นฟูพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาขึ้น โดยกำหนดให้ผู้ที่เป็นสมาชิกเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันมีศักดิ์รามาภิบดีเท่านั้น ที่จะได้ดื่ม้ำพระพิพัฒน์สัตยา² และรัชกาลที่ 9 ยังได้ทรงร่วมดื่ม้ำพระพิพัฒน์สัตยาอีกด้วย

ดังนั้นการนำพิธีถือน้ำเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของพิธีสถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช จึงแสดงให้เห็นนัยยะได้สองประการคือ ประการแรก เป็นการสร้างภาพลักษณ์ให้เกิดความรู้สึกจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ โดยที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นแบบอย่างในการภักดีต่อชาติ ด้วยการที่ทรงร่วมดื่ม้ำพระพิพัฒน์ ทั้งนี้พระองค์เจ้าธรรมาธิราชที่พระมหากษัตริย์ทรงร่วมดื่ม้ำพระพิพัฒน์ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมานั้น เป็นการปรับพระองค์ตามยุคสมัยและเป็นการจำกัดพระราชอำนาจลงเช่นกัน³ อีกทั้งยังสะท้อนให้เห็นว่ากองทัพจะต้องจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ โดยตรง ในฐานะที่ทรงเป็นจอมทัพไทย

จะเห็นได้ว่านับตั้งแต่จอมพลสฤษดิ์ถึงแก่อสัญกรรมลงเมื่อปี 2506 จอมพลถนอมยังคงยึดเอาสถาบันพระมหากษัตริย์เป็นอุดมการณ์หลักเพื่อสร้างความชอบธรรมให้แก่รัฐบาลตนเอง รัฐบาลจอมพลถนอมยังได้ทูลเกล้าฯถวายคทาจอมทัพแก่รัชกาลที่ 9 เมื่อวันที่ 2 ธันวาคม 2509 โดยขอพระราชทานนามคทาที่ว่า พระคทาจอมทัพภูมิพล เพื่อให้ต่างกับพระคทาองค์อื่นๆ ให้สมกับที่ทรงเป็นดวงใจของทหารทั้งสามเหล่าทัพ⁴ สิ่งเหล่านี้จึงยิ่งทำให้บทบาทของพระมหากษัตริย์ที่เกี่ยวข้องกับด้านการทหารเด่นชัดขึ้นนับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา

¹ กรมศิลปากร. (2543). *เล่มเดิม*. หน้า 244.

² แหล่งเดิม หน้า 244.

³ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธรรมาธิราช. (2489). *เล่มเดิม*. หน้า 19.

⁴ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช. (2514). *เล่มเดิม*. ไม่ปรากฏเลขหน้า.

4.2.5 บทบาทด้านอื่นๆ

บทบาทของพระองค์เจ้าธานีนิวัตนอกจากเกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์และกิจการในราชสำนักแล้ว ในช่วงทศวรรษ 2490 เป็นต้นมายังพบบทบาททางการเมืองที่เกี่ยวข้องกับการต่างประเทศและบทบาทที่ทรงเป็นกรรมการชำระประวัติศาสตร์ชาติ ดังนั้นในหัวข้อนี้จะได้ศึกษาบทบาทดังกล่าวมานี้

นับตั้งแต่สิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมาโลกได้เข้าสู่ภาวะสงครามเย็น ตั้งแต่ทศวรรษ 2490 ไทยได้เป็นส่วนหนึ่งของการต่อต้านลัทธิคอมมิวนิสต์โดยมีสหรัฐอเมริกาเป็นผู้ให้การสนับสนุนดังกล่าว และพบว่ามี การติดต่อทางการทูตเพื่อเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างไทยและสหรัฐอเมริกา รวมไปถึงประเทศที่เป็นพันธมิตรกับสหรัฐอเมริกาอีกเช่นกัน ในปี 2497 พบว่า ข้าราชการเมืองสำคัญทั้งฝ่าย จอมพลสฤษดิ์ และ พล.ต.อ. เผ่า ได้เดินทางไปเจรจาขอความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา¹ ในปีเดียวกันนี้ทางราชสำนักได้ส่งพระยาศรีวิสารวาจา องคมนตรี ไปพบประธานาธิบดีในฐานะผู้แทนพระองค์ โดยที่รัฐบาลไม่ได้รับรู้² จึงทำให้เห็นว่าการไปเยือนต่างประเทศของบุคคลสำคัญย่อมมีนัยยะสำคัญของการขอความช่วยเหลือทางการเมือง เมื่อจอมพลสฤษดิ์ยึดอำนาจจากจอมพล ป. ได้ผลักดันให้รัชกาลที่ 9 ได้เสด็จพระราชดำเนินต่างประเทศ ภายในช่วง 5 ปี ตั้งแต่ปี 2501 – 2506 ได้เสด็จเยือนถึง 23 ประเทศ งานของ ทักษิณ เจริญมิตร ได้กล่าวว่าเนื่องจากจอมพลสฤษดิ์ไม่เป็นที่รู้จักของชาวต่างชาติ อีกทั้งบุคลิกที่ ห้าวหาญและไม่ถนัดภาษาอังกฤษจึงสนับสนุนให้รัชกาลที่ 9 และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ฯ ซึ่งเจริญพระชนมายุในยุโรป และยังสามารถตรัสภาษาต่างประเทศได้หลายภาษา เสด็จพระราช ดำเนินต่างประเทศ เพื่อหันเหจุดสนใจไปที่พระราชกรณียกิจดังกล่าวเพื่อต้องการลดการวิจารณ์ รัฐบาล³

โดยรัฐบาลและราชสำนักให้ความสำคัญกับการต่างประเทศเป็นพิเศษ เพราะในปี 2504 รัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ได้แต่งตั้งคณะกรรมการพิจารณาออกแบบคิดชื่อและยก่าง กฎหมายในการสร้างเครื่องราชอิสริยาภรณ์สำหรับพระราชทานประมุขของรัฐต่างประเทศ⁴ ในปี 2505 มีการออกพระราชบัญญัติเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นมงคลยิ่งราชมิตราภรณ์ ประกอบไปด้วย 3 ส่วน คือ ดวงตราห้อยสายสร้อย มีรูปจักรและตรีศูล ด้านหลังมีอักษรพระ

¹ ณัฐพล ใจจริง. (2552). เล่มเดิม. หน้า 138.

² แหล่งเดิม. หน้า 151.

³ ทักษิณ เจริญมิตร. (2559). เล่มเดิม. หน้า 356.

⁴ สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2536). เครื่องราชอิสริยาภรณ์ไทย. หน้า 191.

ปรมาภิไธยย่อ ภ.ป.ร. ดวงตราห้อยสายสะพายแพรแถบสีเหลืองมีรั้วสีขาว รั้วสีขาวมีเส้นสีน้ำเงิน และดารามีรูปนารายณ์ทรงครุฑทอง สำหรับประดับอกเบื้องซ้าย¹ และยังได้จัดลำดับศักดิ์ของเครื่องราชอิสริยาภรณ์ราชไมตรีภรณ์อยู่ในลำดับสูงสุด โดยพระราชทานให้แก่สมเด็จพระราชาธิบดีแห่งมาเลเซีย เมื่อวันที่ 20 มิถุนายน 2505 เป็นพระองค์แรก² การสร้างเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตระกูลดังกล่าวจึงแสดงให้เห็นถึงความต้องการกระชับความสัมพันธ์ในระดับประมุขของประเทศ โดยเฉพาะการนำสัญลักษณ์เกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ ราชวงศ์จักรี และพระปรมาภิไธย ประดับที่เครื่องราชอิสริยาภรณ์ จึงเป็นเสมือนเครื่องมือในการแสดงตัวตนของพระมหากษัตริย์ไทยให้เป็นที่รับรู้ต่อต่างชาติผ่านสัญลักษณ์ดังกล่าว นโยบายของชื่อเครื่องราชอิสริยาภรณ์ยังช่วยตอกย้ำความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับผู้ที่ได้รับพระราชทานในฐานะมิตรแห่งพระราชชาติด้วย

นอกจากนี้ยังพบว่าความสัมพันธ์กับต่างประเทศในช่วงเวลาดังกล่าวที่มีความเกี่ยวข้องกับสงครามเย็น แม้จะมีการเริ่มต้นมาตั้งแต่รัฐบาลจอมพล ป. ก็ตาม แต่พบว่ารัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ได้นำอุดมการณ์การต่อต้านคอมมิวนิสต์มาดำเนินการอย่างจริงจัง โดยมีหน่วยงานต่างๆ ของรัฐรวมถึงเอกชนบางส่วนได้ผลิตผลงานทางวัฒนธรรมในรูปแบบต่างๆ ผ่านสื่อมวลชนเพื่อสนับสนุนการต่อต้านคอมมิวนิสต์ จนนำไปสู่สิ่งที่เรียกว่า วัฒนธรรมสงครามเย็น³ หนึ่งในนั้นคือ วาทกรรมที่มองว่าสหรัฐอเมริกา คือ มหามิตร และลาว คือ ศัตรูข้างบ้าน⁴ ที่เกิดขึ้นภายหลังที่เกิดการรัฐประหารในลาว ปี 2503 ต่อเนื่องจนถึงสงครามเวียดนาม

สำหรับพระองค์เจ้าธานีวัตน์ได้มีบทบาททางด้านต่างประเทศที่มีส่วนสำคัญในการติดต่อกับชาวต่างชาติ และการเสด็จต่างประเทศ ซึ่งทรงไปในฐานะที่ทรงมีบทบาทพระนิพนธ์ต่างๆ จึงได้รับเชิญให้ทำหน้าที่บรรยายและแสดงปาฐกถา โดยเฉพาะการบรรยายวัฒนธรรมไทย วรรณคดีไทย การศึกษาของประชาชนไทย รวมไปถึงการบรรยายเรื่องพระพุทธยอดฟ้าทรงฟื้นฟูวัฒนธรรม ตามที่องค์การสนธิสัญญาป้องกันเอเซียอาคเนย์ (ซีโต้) ได้ทูลเชิญ เมื่อปี 2503 โดยก่อนหน้านั้นรัฐบาลอินเดียได้ทูลเชิญพระองค์และพระยาอนุমানราชธนะไปในงานฉลองครบรอบปีที่ 25 แห่งพุทธศักราช ในฐานะผู้มีความรู้ทางพุทธคดีและประวัติศาสตร์⁵ เมื่อปี 2499

¹ พระราชบัญญัติเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นมงคลยิ่งราชไมตรีภรณ์ พ.ศ. 2505. (2550). ราชกิจจานุเบกษา. หน้า 674.

² สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2536). เล่มเดิม. หน้า 192.

³ ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2556). และแล้วความเคลื่อนไหวก็ปรากฏ. หน้า 119.

⁴ ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2556). เล่มเดิม. หน้า 132.

⁵ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). เล่มเดิม. หน้า 138.

แต่การเสด็จครั้งนี้มีความสำคัญต่อพระองค์เจ้าธานีนิวัตคือการเสด็จประเทศสหรัฐอเมริกา ตามที่รัฐบาลสหรัฐอเมริกาได้ทูลเชิญเสด็จ แม้จะมีการเชิญเสด็จก่อนหน้านี้หลายครั้งแต่ในที่สุดก็ทรงรับเชิญเสด็จเมื่อปี 2506 เนื่องจากทรง “อยากจะเปิดหูเปิดตา เพราะรู้ว่ายู่ในสมัยนี้ สหรัฐอเมริกาสำคัญขึ้นกว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก”¹ และทรงยืนยันถึงการมาสหรัฐอเมริกาในครั้งนี้ว่าไม่เกี่ยวกับเรื่องการเมือง(หลักเมือง, 25 กรกฎาคม 2506)²

การเสด็จครั้งนี้ได้ทรงมีโอกาสพบกับประธานาธิบดีจอห์น เอฟ. เคนเนดีที่ทำเนียบขาว และทรงเห็นว่า “รัฐบาลสหรัฐอเมริกามีต่อชาวตะวันออก ด้วยแค้นใจจะเรียนรู้นิสัยใจคอ เพื่อส่งเสริมมิตรภาพ”³ นอกจากนี้ยังทรงพอพระทัยในการเสด็จมาครั้งนี้ ถึงกับทรงมีรับสั่งว่า “ทำให้ฉันรู้สึกรักน้ำใจชาวอเมริกันขึ้นมากทีเดียว ชาวไทยมีความชอบใจชาวอเมริกันที่ได้แสดงความเอื้อเฟื้อหลายประการ ความสัมพันธ์ระหว่างชาวไทยกับชาวอเมริกันจะยิ่งใกล้ชิดสนิทสนมขึ้นทุกคณะ(ไทรยวัน, 27 กรกฎาคม 2506)”⁴

หากพิจารณาในช่วงเวลาดังกล่าว จะเห็นได้ว่าพระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงมีส่วนสำคัญในการนำเสนอภาพลักษณ์ของสหรัฐอเมริกาในฐานะที่เป็นมิตรสำคัญของไทย นับตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา การให้สัมภาษณ์ของพระองค์จึงยิ่งช่วยตอกย้ำว่าทรงมีตำแหน่งสูงเพราะประธานองคมนตรีเหมือนมีฐานันดรศักดิ์ถัดจากพระมหากษัตริย์ ดังที่สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถในรัชกาลที่ 9 มีพระราชดำรัสเกี่ยวกับการเสด็จไปสหรัฐอเมริกาของพระองค์เจ้าธานีนิวัตในครั้งนี้ว่า “จะได้ช่วยทำความเข้าใจในบรรดาผู้ที่จะได้พบปะ ในเรื่องสถานการณ์ในประเทศไทย ว่าเป็นอย่างไร และเป็นการสมควรเพียงไรที่เราดำเนินกิจการไปดังที่เป็นอยู่”⁶

จากนั้นจึงเสด็จต่อไปยังประเทศเยอรมัน เดนมาร์ก นอร์เวย์ และออสเตรเลีย ในฐานะแขกของรัฐบาล ก่อนที่จะเสด็จกลับในเดือนพฤศจิกายน 2506 ซึ่งจะได้มีการจัดพระราชพิธี

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). เล่มเดิม. หน้า 144.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารประมวลข่าวและเหตุการณ์ เลขที่ ก ป7 2506 บ4.3. เรื่อง พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร เสด็จเยือนต่างประเทศ (พ.ศ. 2506).

³ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). เล่มเดิม. หน้า 144.

⁴ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารประมวลข่าวและเหตุการณ์ เลขที่ ก ป7 2506 บ4.3. เรื่อง พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร เสด็จเยือนต่างประเทศ (พ.ศ. 2506).

⁵ หม่อมเจ้าสิริพันธุ์พารเสนาอ โสณกุล, หม่อมเจ้า. (2512). เทียวตะวันออก ตะวันตก. หน้า 229.

⁶ แหล่งเดิม. หน้า 168.

เฉลิมพระชนมพรรษาครบ 3 รอบ ในเดือนธันวาคมปีเดียวกัน ต่อมาในปี 2510 ยังได้มีโอกาสเสด็จไปสหรัฐอเมริกาอีกครั้ง เพื่อประชุมองค์การชุมนุมบูรพคดี ที่รัฐมิชิแกน

ภาพประกอบ 22 พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงเข้าพบประธานาธิบดี จอห์น เอฟ. เคนเนดี
ขณะเสด็จเยือนประเทศสหรัฐอเมริกา พ.ศ. 2506

ที่มา: ธงชัย ลิขิตพรสวรรค์. (2556). อัตตชีวะประวัติ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. หน้า 126.

- บทบาทที่ทรงเป็นกรรมการชำระประวัติศาสตร์ชาติ

ดังที่กล่าวถึงประวัติการศึกษาของพระองค์เจ้าธานีนิวัตไปแล้วว่าทรงเป็นคนไทยคนแรกที่สามารถศึกษาด้านบูรพคดี อีกทั้งยังได้แต่งตำราประวัติศาสตร์ในสมัยรัชกาลที่ 6 รวมไปถึงบทพระนิพนธ์ต่างๆ ก็เป็นที่ประจักษ์ว่าทรงให้ความสนใจด้านประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรม ประกอบกับในช่วงต้นทศวรรษ 2490 กรมศิลปากรได้มีแนวคิดว่าจะมีการชำระประวัติศาสตร์ขึ้นใหม่เนื่องจากเนื้อหาในพงศาวดารส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นพระราชประวัติของพระมหากษัตริย์

ขาดบริบทด้านอื่นคือการเมือง เศรษฐกิจ สังคม และศิลปกรรม ประกอบกับการขัดแย้งกันระหว่าง ศักราชและข้อความภายในพงศาวดาร ดังนั้นจึงได้เสนอต่อนายกรัฐมนตรีให้แต่งตั้งคณะกรรมการ พิจารณาจัดทำประวัติศาสตร์ไทยขึ้นใหม่ เมื่อนายกรัฐมนตรีเห็นชอบ กรมศิลปากรจึงได้เชิญ ผู้ทรงคุณวุฒิเข้าประชุมเป็นการภายในเพื่อวางโครงการในการจัดทำประวัติศาสตร์¹ โดยในช่วง แรกอธิบดีกรมศิลปากรได้เสนอให้พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงเป็นประธานในการชำระประวัติศาสตร์ ไทย² เมื่อคณะรัฐมนตรีมีมติแต่งตั้งคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย กรรมการได้เลือก พระยาอนุমানราชธนีให้เป็นประธาน ส่วนพระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงเป็นกรรมการที่ปรึกษา และทรงอยู่ในตำแหน่งดังกล่าวจนกระสิ้นพระชนม์

แม้ในเบื้องต้นของการชำระประวัติศาสตร์จะมุ่งหมายเพื่อให้มีการเขียน ประวัติศาสตร์นิพนธ์ขึ้นใหม่อันประกอบไปด้วยบริบทด้านต่างๆ และยังมีวัตถุประสงค์จะให้ นักเรียนใช้เป็นแนวทางการศึกษา โดยมีการแบ่งการจัดทำเป็น 5 ปี คือ ปี 2495 เหตุการณ์ก่อนเข้า อินโดจีน ปี 2496 เข้าอินโดจีนและอาณาจักรสุโขทัย ปี 2497 สมัยกรุงศรีอยุธยา ปี 2498 สมัยจลาจลถึงสมัยธนบุรี และ ปี 2499 สมัยรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1 - 3³ ส่วนเหตุการณ์ตั้งแต่สมัย รัชกาลที่ 4 เป็นต้นมาจะจัดทำขึ้นภายหลังเพราะเป็นช่วงเวลาที่ต้องอาศัยการค้นคว้าอย่างละเอียด เนื่องจากมีเอกสารและเรื่องราวสลับซับซ้อนมากมาย⁴

ทั้งนี้แม้จะมีความพยายามชำระประวัติศาสตร์ให้เป็นไปตามลักษณะของการเขียน ประวัติศาสตร์นิพนธ์ที่มีการกล่าวถึงองค์ประกอบด้านอื่นๆ ที่มีได้มีแต่เรื่องราวของพระมหากษัตริย์ เช่นงานประวัติศาสตร์นิพนธ์ของไทยในยุคโบราณ แต่การชำระประวัติศาสตร์ขึ้นใหม่ยังไม่สามารถ หลุดออกจากการเขียนเดิมได้ เนื่องจากยังคงใช้การแบ่งยุคตามอาณาจักรและแบ่งเหตุการณ์ตาม รัชกาลของพระมหากษัตริย์ขึ้นแทนที่ ทั้งนี้ยังอาจกล่าวได้ว่าการชำระประวัติศาสตร์ไทยในครั้งนี้ ถือเป็นต้นแบบของการจัดการศึกษาวิชาประวัติศาสตร์ไทยมาจนถึงปัจจุบันอีกด้วย

ซึ่งพระองค์เจ้าธานีนิวัตได้ทรงสะท้อนแนวคิดต่อการจัดการสอนวิชาประวัติศาสตร์ ดังที่อินเดียเคยประสบมาว่า เมื่อรัฐบาลอังกฤษปกครองอินเดีย ได้จัดการตามอย่างอังกฤษแทนที่

¹ หม่อมเจ้าสิริพันธุ์พารเสนอ โสณกุล, หม่อมเจ้าหญิง. (2501). ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ยุคแรก ฉบับร่าง. หน้า 1.

² สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เลขที่ ศธ. 0701.9.10.2/1 กล่อง 1 เรื่อง กรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย (2493 - 2496) .

³ แหล่งเดิม.

⁴ หม่อมเจ้าสิริพันธุ์พารเสนอ โสณกุล. (2501). เล่มเดิม. หน้า 8.

จะให้รู้จักวัฒนธรรมอินเดีย ซึ่งจะทำให้ลัทธิชาต¹ ดังนั้นควรจะให้เรียนประวัติศาสตร์ไทยรวมถึงชาติที่เป็นต้นตอของวัฒนธรรมไทย มากกว่าที่จะเรียนเกี่ยวกับชาติที่เป็นต้นตอวัฒนธรรมตะวันตก ซึ่งสอดคล้องกับช่วงเวลาในระยะต่อมาที่ได้มีการนำบทพระนิพนธ์ของพระองค์ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม รวมถึงบทพระนิพนธ์ของผู้ที่ได้รับการยกย่องให้เป็นพระบิดาแห่งประวัติศาสตร์และโบราณคดีไทยอย่างสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ขึ้นมาตีพิมพ์ซ้ำอีกครั้งในช่วงทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา

4.2.6 บทพระนิพนธ์ที่ได้รับการตีพิมพ์ซ้ำในช่วงทศวรรษ 2510

ได้กล่าวถึงบทพระนิพนธ์ของพระองค์เจ้าธานีนิวัตในบทที่ 3 ที่ได้ทรงเขียนอย่างบ่อยครั้งในช่วงทศวรรษ 2480-2490 บทพระนิพนธ์ภาษาอังกฤษส่วนใหญ่ตีพิมพ์ลงในวารสารสยามสมาคมตั้งแต่ปี 2474 จนถึงปี 2508 อันเป็นเรื่องสุดท้ายที่ได้ตีพิมพ์ลงในวารสารดังกล่าว² นอกจากนี้ในช่วงปลายสงครามโลกครั้งที่ 2 บทพระนิพนธ์ภาษาไทยของพระองค์ได้ตีพิมพ์ลงในวารสารวรรณคดี นอกจากนี้ในช่วงทศวรรษ 2500 เป็นต้นมาได้ทรงพระนิพนธ์ประวัติของบุคคลต่างๆ เพื่อตีพิมพ์ในงานศพของผู้นั้น

บทพระนิพนธ์ของพระองค์เจ้าธานีนิวัตได้รับการเผยแพร่อีกครั้งผ่านวารสารสังคมศาสตร์ปริทัศน์ ตั้งแต่ปี 2506 ทั้งนี้งานของประจักษ์ ก้องกีรติ เรื่อง และแล้วความเคลื่อนไหวก็ปรากฏ ได้กล่าวถึงสังคมศาสตร์ปริทัศน์และผู้ที่ก่อตั้งอย่าง สุลักษณ์ ศิวรักษ์ ว่าเป็นผู้ที่มีความสนใจผลงานของสมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ และพระยาอนุมานราชธน ประกอบกับอิทธิพลความคิดตะวันตกสมัยกรีกและยุคกลางที่ได้จากอังกฤษ จึงเป็นผลให้สังคมศาสตร์ปริทัศน์มีเนื้อหาหนักไปในทางดังกล่าว³

นอกจากนี้สังคมศาสตร์ปริทัศน์ยังเปิดพื้นที่ให้ปัญญาชนกลุ่มต่างๆ และนักคิดนักเขียนอีกหลายกลุ่มได้มีการแลกเปลี่ยนความรู้แต่ไม่พบนักเขียนกลุ่มก้าวหน้าหรือฝ่ายซ้าย ซึ่งพระองค์เจ้าธานีนิวัตนั้น สุลักษณ์ได้อาศัยความคุ้นเคยเพื่อไปขอบทพระนิพนธ์มาตีพิมพ์ ทั้งนี้ประจักษ์ได้จัดให้พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงอยู่ในกลุ่มปราชญ์รุ่นเก่า⁴ ผลจากการเผยแพร่บทพระนิพนธ์ของพระองค์เจ้าธานีนิวัตในช่วงเวลานี้ ได้นำไปสู่การก่อตัวของภูมิปัญญาแบบอนุรักษนิยมขึ้น ในช่วงทศวรรษ 2510 ได้มีการกล่าวถึงอุดมการณ์กษัตริย์นิยมโดยกระมล ทองธรรมชาติ ที่

¹ สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2511). หนังสือสนุก. หน้า (2).

² Dhani Nivat, H.H. Prince. (1976). *Collected articles by H.H. Prince Dhani Nivat*. P. Content.

³ ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2556). *เล่มเดิม*. หน้า 93.

⁴ *แหล่งเดิม*. หน้า 99.

อธิบายว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นศูนย์กลางอำนาจในสังคม ช่วยค้ำจุนสังคมให้เรียบง่ายแม้จะลดอิทธิพลหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง แต่ยังทรงพลังในสังคมไทยนับตั้งแต่ปี 2502 เป็นต้นมา¹

ตัวอย่างผลงานของพระองค์หนึ่งในช่วงเวลาดังกล่าว คือการตีพิมพ์พระราชประวัติรัชกาลที่ 7 โดยสังคมศาสตร์ปริทัศน์ขึ้นอีกครั้งในปี 2507 หลังจากที่ได้ทรงพระนิพนธ์พระราชประวัติรัชกาลที่ 7 ครั้งแรกลงในหนังสือที่ระลึกในการอัญเชิญพระบรมอัฐิรัชกาลที่ 7 เมื่อปี 2492 การตีพิมพ์พระราชประวัติรัชกาลที่ 7 ทั้ง 2 ครั้งมีนัยยะทางการเมืองวัฒนธรรมอย่างสำคัญเมื่อสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้สิ้นสุดลง ประจักษ์ ก้องกีรติ ได้เสนอว่าเกิดการรื้อฟื้นเรื่องราวของรัชกาลที่ 7 โดยเชิดชูให้ทรงเป็นกษัตริย์ประชาธิปไตย จนกระทั่งจอมพล ป. ได้ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีอีกครั้งภายหลังรัฐประหาร 2490 งานเขียนลักษณะดังกล่าวก็ไม่ปรากฏตลอดทศวรรษ 2490 เนื่องจากส่งผลต่อภาพลักษณ์ของจอมพล ป. ผู้ซึ่งเป็นสมาชิกคณะราษฎร²

แต่พบว่ามีบทพระนิพนธ์ของพระองค์เจ้าธานีนิวัตในปี 2492 ซึ่งมีลักษณะเชิดชูพระเกียรติยศการแก้ไขกล่าวหา และการสร้างภาพลักษณ์ว่ารัชกาลที่ 7 ทรงเป็นกษัตริย์ประชาธิปไตยที่สละพระราชอำนาจเพื่อประชาชนเกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 2490 บทพระนิพนธ์เล่มดังกล่าวเล่าถึงพระราชประวัติ พระราชกรณียกิจสำคัญ เช่น การเสด็จไปปรึกษาพระเนตรที่สหรัฐอเมริกายังได้ทรงดูแบบแผนการปกครองของสหรัฐอเมริกา “เพราะมีพระราชจินตนาที่จะพระราชทานรัฐธรรมนูญ ผ่อนอำนาจอธิปไตยปกครองบ้านเมือง พระราชทานแก่ประชาชนของพระองค์”³ ความเป็นกษัตริย์ประชาธิปไตยของรัชกาลที่ 7 ยังแสดงออกให้เห็นเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี 2475 ดังนี้

มาถึงศก 2475 ในขณะที่ประทับแรมอยู่ณพระราชวังไกลกังวลที่หัวหิน คณะราษฎรมีนายทหารและข้าราชการพลเรือนบางคนได้ดำเนินการขอพระราชทานรัฐธรรมนูญ แม้ว่าพระองค์จะได้ทรงตระเตรียมที่จะพระราชทานอำนาจอธิปไตยนี้อยู่แล้ว จนถึงได้ทรงร่างรัฐธรรมนูญขึ้นไว้ฉบับหนึ่ง ซึ่งทรงหาหรือผู้รู้ผู้นั้นแล้วก็จริง แต่เมื่อมี “คณะราษฎร” แสดงปรารถนาอันแรงกล้าเช่นนี้แล้ว พระองค์ก็ได้ทูลฎีกาขอพระราชทาน

¹ ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2556). *เล่มเดิม*. หน้า 405.

² *เล่มเดิม*. หน้า 422.

³ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธานีนิวัต, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. (2492). *พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว*. หน้า ต.

พระเดชานุภาพ ด้วยไม่มีพระราชประสงค์จะให้มีการขัดใจในระหว่างคนไทยด้วยกัน ทรง
ปลดพระราชากิสิทธิ์ลงทุกสถาน เพื่อให้พอใจผู้ริเริ่มการนี้ (สะกดตามต้นฉบับ)¹

จนกระทั่งเกิดความขัดแย้งระหว่างรัชกาลที่ 7 กับคณะราษฎรอันนำไปสู่การสละ
ราชสมบัติและได้สวรรคตลงที่ประเทศอังกฤษ พระองค์เจ้าธรรมาภรณ์นิวัตกัญญาสามารถทำให้ผู้ที่อ่านรู้สึก
สงสารในความ “อาภัพ” ของกษัตริย์พระองค์นี้ ดังที่ว่า “แทนที่จะคิดขัดขึ้น พระองค์ทรงมี
พระราชหฤทัยโอบอ้อมอารีอย่างฉันทนกลอง ทรงยอมถอยออกจากเวทีการเมืองโดยสละราชสมบัติ
ประทับอยู่ในประเทศอังกฤษอย่างเงียบๆ ในที่สุดก็เสด็จสวรรคตด้วยพระหทัยพิการ”²

ในบทพระนิพนธ์พระราชประวัติรัชกาลที่ 7 นี้ยังมีความน่าสนใจตรงที่ผู้ทรง
พระนิพนธ์ได้เชิญชวนให้มีการศึกษาทางประวัติศาสตร์โดยกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับ
เหตุการณ์ มากกว่าจะเชื่อถือนงานเขียนที่เขียนโดยผู้ร่วมเหตุการณ์ซึ่งเต็มไปด้วยอคติต่อรัชกาลที่ 7
“นักเขียนและนักประวัติศาสตร์รุ่นใหม่” ที่ไม่เคยมีวิสาสะกับพระองค์ได้เกิดขึ้นมากมาย
กลางที่เสียงของเขาเหล่านั้นจะอาจวิจารณ์พระองค์ท่าน ใกล้เคียงความยุติธรรมกว่าคนในรุ่นที่พลวันอยู่
ในเหตุการณ์ครั้งกระนั้น เพราะเขาพูดได้โดยอุเบกขา (สะกดตามต้นฉบับ)³

บทพระนิพนธ์พระราชประวัติรัชกาลที่ 7 ของพระองค์เจ้าธรรมาภรณ์นิวัตกัญญาที่มีการตีพิมพ์
ครั้งที่ 2 ในปี 2507 ยิ่งสะท้อนให้เห็นถึงความนิยมในอุดมการณ์กษัตริย์นิยม โดยเฉพาะการเชิดชู
รัชกาลที่ 7 ให้ทรงเป็นกษัตริย์นักประชาธิปไตย ทั้งนี้ในช่วงทศวรรษ 2500 งานเขียนสารคดี
การเมืองที่ยกย่องรัชกาลที่ 7 ในลักษณะดังกล่าวได้มีการฟื้นตัวอีกครั้ง ในปี 2505 มีการนำ
พระราชหัตถเลขาสละราชสมบัติมาตีพิมพ์ได้ด้วย ทั้งนี้ในปลายทศวรรษ 2500 งานเขียนประเภท
บันทึกความทรงจำของบรรดาอดีตนักโทษคดีกบฏบวรเดช ยังมีบทบาทผลิตวาทกรรมให้
รัชกาลที่ 7 ทรงเป็นกษัตริย์ประชาธิปไตยอีกเช่นกัน⁴

ทั้งนี้สังคมศาสตร์ปริทัศน์ยังได้ตีพิมพ์บทความเรื่อง พระปกเกล้าสละราชสมบัติ
โดย ทองต่อ กล้วยไม้ ในปี 2511 ยิ่งสะท้อนให้เห็นว่าสังคมศาสตร์ปริทัศน์มีการเผยแพร่บทความ
ที่ต่อต้านคณะราษฎรและเชิดชูสถาบันพระมหากษัตริย์ ประจักษ์ ก้องกีรติ ยังได้อธิบายว่า
วาทกรรมดังกล่าวเป็นส่วนหนึ่งของการต่อต้านเผด็จการรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร นับตั้งแต่
จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ถึงแก่อสัญกรรมในปี 2506 เป็นต้นมา ประกอบกับการโจมตีนโยบาย

¹ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าธรรมาภรณ์นิวัตก., (2492). เล่มเดิม. หน้า ต.

² แหล่งเดิม. หน้า ถ.

³ หน้าเดิม.

⁴ ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2556). เล่มเดิม. หน้า 428.

สงครามอินโดจีนที่ไทยมีต่อสหรัฐอเมริกา บรรดานักศึกษาและปัญญาชนจึงนำวาทกรรมนี้มาจับคู่ให้คณะราษฎรเป็นบรรพบุรุษของรัฐบาลจอมพลถนอม ส่วนรัชกาลที่ 7 ทรงเป็นตัวแทนของเจตนารมณ์ของประชาชนที่แพร่มาก่อนหน้านั้น¹

ในปี 2512 เมื่อมีการเปลี่ยนบรรณาธิการมาเป็น สุรชาติ สวัสดิ์ศรี ผลงานของนักเขียนกลุ่มปราชญ์รุ่นเก่าอย่างพระองค์เจ้าธานีนิวัตได้ลบบทบาทลงมาจากสังคมศาสตร์ปริทัศน์ในช่วงนี้² แต่บทพระนิพนธ์ของพระองค์เจ้าธานีนิวัตยังไม่ได้หายไปจากสังคม เพราะในปี 2512 ได้มีการตีพิมพ์บทพระนิพนธ์เล่มสำคัญของพระองค์ และกล่าวได้ว่าเป็นบทพระนิพนธ์เล่มสุดท้ายที่ทรงพระนิพนธ์ขึ้น คือ เรื่องเจ็ดรอบอายุ ที่กล่าวได้ว่าแม้จะเป็นชีวประวัติส่วนพระองค์ แต่เนื้อหาเต็มไปด้วยอุดมการณ์ภักษัตริย์นิยม ที่กล่าวถึงความสำคัญของอดีตพระมหากษัตริย์ที่ทรงมีพระปรีชาสามารถด้านต่างๆ ในมุมมองที่พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงมีส่วนได้เคยถวายงานรับใช้ในหน้าที่การงานและความสัมพันธ์ส่วนพระองค์นับตั้งแต่ประสูติจนมีพระชันษา 84 ปี

นอกจากนี้ในบทพระนิพนธ์เรื่องเจ็ดรอบอายุยังสะท้อนให้เห็นเรื่องการโจมตีคณะราษฎรอย่างชัดเจน นับตั้งแต่การเริ่มต้นของกระแสการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่เกิดขึ้นแค่เพียงเพราะความต้องการของคนกลุ่มน้อย ที่นำเอาทฤษฎีการเมืองนอกเมืองไทย³ มาใช้ จนกระทั่งเข้าสู่ภาวะ “บ้านเมืองปั่นป่วน”⁴ และเปรียบเทียบเหตุการณ์ในวันที่เปลี่ยนแปลงการปกครองว่าเป็นดัง “หิริญม้วนแผ่นดิน”⁵ อันหมายถึงยักษ์ในเรื่องนารายณ์สิบปาง ที่ทำการม้วนเอาโลกทั้งสามเพื่อไปทำลาย จนท้ายที่สุดก็ถูกพระนารายณ์ฆ่าตายและช่วยมนุษย์โลกได้สำเร็จ นอกจากนี้ยังทรงกล่าวไว้อีกว่า วันที่ 24 มิถุนายน 2475 ไม่ใช่ประวัติศาสตร์⁶ และไม่ขอกล่าวถึงเนื่องจาก “อยากจะเล่าแต่เรื่องอันเป็นมงคล”⁷ หรือแม้แต่นโยบายของรัฐบาลในการเข้าร่วมกับญี่ปุ่นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ทรงกล่าวว่าเป็นความเข้าใจอย่างมากที่ชาติถูกย่ำยี⁸ จนกระทั่งเมื่อรัชกาลที่ 8 ได้เสด็จกลับมาในปี 2488 ได้ทรงสะท้อนให้เห็นแนวคิดของพระองค์ได้อย่างชัดเจนว่า

¹ ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2556). *เล่มเดิม*. หน้า 443.

² *แหล่งเดิม*. หน้า 101.

³ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). *เล่มเดิม*. หน้า 91.

⁴ *แหล่งเดิม*. หน้า 90.

⁵ *แหล่งเดิม*. หน้า 92.

⁶ *แหล่งเดิม*. หน้า 94.

⁷ *หน้าเดิม*.

⁸ *แหล่งเดิม*. หน้า 99.

“ในเมืองไทยเรา ความมั่งคั่งแห่งราตรีกาลก็ได้ปกคลุมมาเป็นเวลาตั้งสิบปี ตอนนี้กำลังจะมีแสงเงินแสงทองขึ้น”¹

ภาพประกอบ 23 ภาพขาวหน้า 1 เรื่อง พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร สิ้นพระชนม์

ที่มา: หนังสือพิมพ์สยามรัฐ. ฉบับวันที่ 9 กันยายน 2517. หน้า 1.

หลังจากตีพิมพ์ในครั้งแรกแล้ว กระทรวงศึกษาธิการได้ติดต่อขอไปพิมพ์เป็นหนังสืออ่านประกอบการศึกษาของนักเรียนอีกด้วย² เมื่อมองภาพรวมของบทพระนิพนธ์เรื่องนี้จึงยังเป็น

¹ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2512). เล่มเดิม. หน้า 116.

² พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2517). เล่มเดิม. หน้า คำนำ.

การสนับสนุนวาทกรรมดังกล่าวอย่างเห็นได้อย่างชัดเจน และแสดงให้เห็นอีกว่าวาทกรรมดังกล่าวที่เชิดชูรัชกาลที่ 7 และต่อต้านคณะราษฎรได้มีการเผยแพร่และผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่อง อันเป็นส่วนหนึ่งของความเคลื่อนไหวทางการเมืองวัฒนธรรมที่มีพลังอย่างสูงในการทำลายความชอบธรรมและโค่นล้มรัฐบาลทหารสำเร็จในเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516¹ พร้อมกับการที่สังคมไทยได้ยึดเอาอุดมการณ์กษัตริย์นิยมเป็นที่ตั้ง โดยได้รับการเชิดชูและเป็นที่พึงแก้ไขความเดือดร้อน

ภายหลังจากเหตุการณ์ดังกล่าว ได้สะท้อนให้เห็นถึงความมั่นคงของสถาบันพระมหากษัตริย์และบทบาทสำคัญที่มีต่อสังคมในช่วงเวลาถัดมา และพระองค์เจ้าธานีนิวัตได้สิ้นพระชนม์ลงในอีกเกือบ 1 ปีถัดมาภายหลังจากเหตุการณ์วันมหาปิติ ตรงกับวันที่ 8 กันยายน 2517 เวลา 21 นาฬิกา ด้วยพระหทัยวายหลังจากที่ประชวรด้วยพระโรคไข้หวัดใหญ่ รวมพระชันษาได้ 88 ปี²

¹ ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2556). *เล่มเดิม*. หน้า 459.

² พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. (2517). *เล่มเดิม*. หน้า (8).

บทที่ 5

สรุป

พระองค์เจ้าธานีนิวัต สิ้นพระชนม์ลงเมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน 2517 ในขณะที่ทรงมีพระชันษา 88 ปี ทรงมีพระชันษายืนยาวถึง 5 แผ่นดิน นับตั้งแต่ประสูติ ทรงเรียนหนังสือ และทรงเริ่มรับราชการกระทรวงมหาดไทย ในสมัยรัชกาลที่ 5 อันเป็นแผ่นดินแรกของพระองค์ ต่อมาได้โอนย้ายมารับราชการด้านราชอาณาจักรการตลอดสมัยรัชกาลที่ 6 และได้มีโอกาสควบคุมดูแลกระทรวงธรรมการในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงดังกล่าวในสมัยรัชกาลที่ 7 และแม้จะไร้ตำแหน่งทางราชการในสมัยรัชกาลที่ 8 แต่ได้มีโอกาสถวายรับใช้ในการถวายความรู้อันเกี่ยวข้องกับราชประเพณีต่างๆ ในรัชกาลนั้น จนกระทั่งได้ทรงกลับสู่หน้าที่ทางราชการอีกครั้งในตำแหน่งอันทรงเกียรติหลายตำแหน่ง ตั้งแต่ตำแหน่งอธิบดีกรมตำรวจและชุดเดียวในรัชกาลที่ 9 ตำแหน่งประธานองคมนตรีพระองค์แรกในรัชกาลที่ 9 อีกทั้งยังทรงไว้พระราชนิพนธ์ให้เป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์อยู่บ่อยครั้งในสมัยรัชกาลที่ 9 อันเป็นแผ่นดินสุดท้ายของพระองค์เจ้าธานีนิวัต

นอกจากบทบาทหลักดังกล่าวข้างต้น ยังทรงมีบทบาทอื่นๆ ตลอดชีวิต 5 แผ่นดินของพระองค์อีกเช่นกัน ทั้งการช่วยประสานงานกับนายช่างชาวเยอรมันที่ดูแลการก่อสร้างพระราชวังในสมัยรัชกาลที่ 5 งานด้านทรงพระอักษรต่างๆ ตั้งแต่การแปลข่าวในพระราชสำนัก การมีส่วนร่วมในการแปลหรือแต่งบทพระราชนิพนธ์ในสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งบทพระนิพนธ์ของพระองค์เจ้าธานีนิวัตก็ได้รับการยกย่องไม่น้อย โดยเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสถาบันพระมหากษัตริย์ ธรรมเนียมประเพณี แม้ยุคสมัยจะเปลี่ยนไปแต่ในอีกช่วงเวลาหนึ่งบทพระนิพนธ์เหล่านั้นของพระองค์ก็ได้รับความนิยมนจนกลายเป็นกระแสอนุรักษ์นิยมในช่วงทศวรรษ 2510

บทบาทที่กล่าวมานี้หากไม่วิเคราะห์จะพบว่าทรงกระทำตามหน้าที่เท่านั้น แต่เมื่อพิจารณาอย่างถี่ถ้วนแล้วกลับพบว่า ภายใต้บทบาทในแต่ละช่วงสมัยแสดงให้เห็นแนวทางการเมืองของพระองค์เจ้าธานีนิวัตอย่างมีนัยยะสำคัญ อันซ่อนเร้นภายใต้บทบาทในแต่ละยุค ซึ่งการจะวิเคราะห์ว่าทรงมีแนวคิดอย่างไรตามแต่ละบทบาทก็อาจจะแสดงออกผ่านการแบ่งตามเหตุการณ์สำคัญที่แบ่งยุคออกเป็น 2 ช่วงสำคัญตามพระองค์เจ้าธานีนิวัตได้แฝงแนวคิดของพระองค์ไว้ คือ แนวคิดก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 และ แนวคิดภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ซึ่งการแบ่งชุดแนวความคิดออกเป็นช่วงเวลาดังกล่าวจะช่วยฉายภาพแนวคิดของพระองค์ได้เป็นอย่างดี

แนวคิดก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

ในช่วงก่อนเกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครอง จะพบว่าพระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงมีบทบาทสำคัญตามลำดับอย่างชัดเจน จากการรับราชการอยู่หัวเมือง ต่อมาได้มีโอกาสรับใช้ใกล้ชิดรัชกาลที่ 6 ในฐานะที่ทรงเป็นราชเลขานุการ จนกระทั่งก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครองยังได้มีส่วนสำคัญในการควบคุมกระทรวงธรรมการ ทั้งยังทรงเป็นกรรมการองคมนตรีอันเป็นองค์กรสำคัญที่รัชกาลที่ 7 ทรงคาดหวังให้มีลักษณะเป็นสภาดังรูปแบบประชาธิปไตย ทั้งนี้การก่อร่างสร้างภาพลักษณ์ความเป็นประชาธิปไตยในสมัยรัชกาลที่ 7 เป็นผลสืบเนื่องมาตั้งแต่ปลายรัชกาลที่ 5 และเริ่มฉายภาพการปฏิเสธรูปแบบเดิมในสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งรัชกาลที่ 6 ยังได้ทรงแสดงออกอย่างเห็นได้ชัดแล้วว่าระบอบประชาธิปไตยที่กำลังเรียกร้องกันอยู่นั้น ไม่ใช่สิ่งที่เหมาะสมกับการจะนำมาใช้กับสยาม การโจมตีระบอบใหม่ของพระองค์แสดงออกผ่านทางบทพระราชนิพนธ์ต่างๆ จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 7 การพยายามทดแทนระบอบใหม่ไม่เป็นพ้นสำเร็จ เพราะในที่สุดแล้ว คณะราษฎรได้ทำการสถาปนาระบอบขึ้นในปี 2475

การก่อตัวของระบอบใหม่ดังกล่าว พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงมีส่วนสำคัญของกลุ่มของผู้ที่ไม่เห็นด้วย ผ่านการแสดงความคิดเห็นในที่ประชุมกรรมการองคมนตรีในสมัยรัชกาลที่ 7 ทรงมีแนวคิดทางการเมืองในช่วงเวลานี้ว่า รูปแบบการปกครองที่เหมาะสมจะต้องเป็นสิ่งที่มีความแล้วแต่อดีต การนำรูปแบบการปกครองของชาวตะวันตกมาใช้กับชาวตะวันออกยังเป็นเหตุผลหนึ่งที่ทรงใช้ปฏิเสธ เมื่อรัชกาลที่ 7 จะทรงเสนอการก่อร่างสร้างภาพลักษณ์ความเป็นประชาธิปไตยขึ้นมาก็ตาม

นอกจากปัจจัยความแตกต่างทางวัฒนธรรมระหว่างชาวตะวันตกกับชาวตะวันออกแล้ว แนวคิดอันเป็นแกนหลักสำคัญที่พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงแสดงออกตั้งแต่ก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง และยังคงดำเนินแนวความคิดดังกล่าวต่อเนื่องภายหลังจากเปลี่ยนแปลงการปกครอง คือ ทรงเสนอว่าระบอบที่เหมาะสมต่อชาวตะวันออกอย่างสยามคือการปกครองลักษณะ ปิตาธิปไตย (Patriarchal) ซึ่งความเป็นปิตาธิปไตยไม่เพียงมุ่งหมายของลักษณะการยึดผู้ชายเป็นใหญ่ แต่พระองค์มีแนวคิดเกี่ยวกับปิตาธิปไตยว่าควรเป็นไปในลักษณะพ่อปกครองลูก ดังนั้นผู้ที่จะเป็นพ่อตามความหมายและความคิดของพระองค์ จึงหมายถึงพระมหากษัตริย์นั่นเอง

แนวความคิดดังกล่าวมีการพยายามเสนอผ่านออกมาถึงความเก่าแก่ของระบอบพระมหากษัตริย์ที่ปกครองประเทศมาอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมาทรงพยายามแสวงหาความสืบเนื่องเชื่อมโยงของพระมหากษัตริย์ไทย โดยมีจุดหมายที่เก่าแก่อย่างสมัยสุโขทัยที่ชนชั้นนำพยายามนำเสนอว่าเป็นต้นแบบของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรม

ทรงปกครองอย่างพ่อปกครองลูก แนวคิดดังกล่าวเมื่อนำมาเสนอต่อกรรมการองคมนตรีในสมัยรัชกาลที่ 7 จึงยิ่งช่วยตอกย้ำให้เห็นความสำคัญ พระอัจฉริยภาพ ความเป็นผู้ทรงธรรมของพระมหากษัตริย์ที่ควรได้รับการยกย่องเทิดทูนให้ทรงเป็นผู้นำการปกครองของประเทศต่อไป การจะเปลี่ยนแปลงรูปแบบการปกครองจึงมิใช่เรื่องที่จะต้องทำตามกระแสโลก เพราะมีตัวอย่างของประเทศที่นำรูปแบบประชาธิปไตยมาใช้ก็ไม่ประสบความสำเร็จดังที่พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงยกตัวอย่างประกอบ

นอกจากนี้บทบาทของการที่ทรงเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการในช่วงที่รูปแบบการปกครองแบบเดิมถูกท้าทาย และความนิยมต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ยังได้รับความนิยมลดน้อยลงไป ยังทรงพยายามนำการจัดการศึกษามาใช้แก้ปัญหาดังกล่าว ซึ่งแนวคิดของพระองค์ นอกจากการใช้กฎหมายอย่างเข้มงวดต่อโรงเรียนที่ไม่ปฏิบัติตามพระราชบัญญัติ ยังทรงนำสัญลักษณ์ของสถาบันพระมหากษัตริย์เข้าแทรกซึมไว้ในกิจกรรมทางการเรียนการสอน เช่น การกำหนดให้มีการลูกเสือ หรือการกำหนดให้มีการร้องเพลงสรรเสริญพระบารมีเมื่อมีการจัดกิจกรรมภายในโรงเรียน เพื่อหวังว่าจะได้ช่วยให้ผู้เรียนได้เห็นความสำคัญของระบอบที่มีพระมหากษัตริย์เป็นองค์รัฐอธิปัตย์ มากกว่าที่จะตื่นตัวไปกับระบอบประชาธิปไตยที่กำลังแพร่หลายไปอย่างทั่วโลกขณะนั้น แนวคิดเหล่านี้จึงสะท้อนให้เห็นว่าพระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงมีแนวคิดแบบกษัตริย์นิยมมาตั้งแต่ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง นอกจากนี้ยังสามารถจัดพระองค์เจ้าธานีนิวัตอยู่ในกลุ่มอนุรักษ์นิยมได้อีกเช่นกัน

แนวคิดภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475

แม้ว่าพระองค์เจ้าธานีนิวัตและกลุ่มชนชั้นนำจะพยายามปรับตัวเองให้เข้ากับกระแสการเผยแพร่รูปแบบการปกครองในระบอบประชาธิปไตย แต่ในที่สุดแล้วไม่สามารถต้านทานกระแสดังกล่าวได้ เพราะในที่สุดแล้วกลุ่มคณะราษฎรอันประกอบไปด้วยข้าราชการทหารและพลเรือนได้ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองสำเร็จในวันที่ 24 มิถุนายน 2475 ความสำเร็จของคณะราษฎรจึงเป็นสิ่งที่ขัดกับแนวความคิดของพระองค์เจ้าธานีนิวัต จนพระองค์ได้กล่าววาทะให้ร้ายภายหลังจากการก่อการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง อาจกล่าวได้ว่าสถานการณ์ยังคงตึงเครียดระหว่างกลุ่มอำนาจในระบอบเดิม กับคณะราษฎร ทั้งเรื่องของการกล่าวหาปรีดี พนมยงค์ หนึ่งในสมาชิกคณะราษฎรว่ามีแนวความคิดแบบคอมมิวนิสต์ การเกิดกบฏบวรเดช การสละราชสมบัติของรัชกาลที่ 7 จนกระทั่งการกวาดล้างครั้งสำคัญในปี 2482 จึงทำให้ความตึงเครียดที่เกิดขึ้นในระยะนี้ได้ซบเซาลงไปพร้อมกับการจัดวางสถาบันพระมหากษัตริย์ให้ทรงอยู่เหนือการเมือง

ทรงเป็นสัญลักษณ์ของชาติและทรงมีหน้าที่ในการประกอบพระราชพิธีต่างๆ ปัจจุบันเหล่านี้จึงส่งผลให้พระองค์เจ้าธานีนิวัตจำต้องปรับพระองค์ให้เข้าสถานการณ์ เพื่อความปลอดภัยของพระองค์เป็นหลัก โดยทรงงดการแสดงออกเกี่ยวกับการเมืองอย่างเห็นได้ชัดเจน และทรงหันไปทรงงานทางด้านการเขียนบทพระนิพนธ์ที่เกี่ยวข้องศิลปวัฒนธรรมแทน

พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงมีความพยายามที่จะขจัดกลุ่มคณะราษฎรออกไปจากเวทีการเมือง โดยเฉพาะผู้นำสายคณะราษฎรคนสำคัญอย่าง จอมพล ป. พิบูลสงคราม ที่อาจกล่าวได้ว่าเป็นศัตรูคนสำคัญของพระองค์ การนำประเทศเข้าร่วมรบกับฝ่ายอักษะในสงครามโลกครั้งที่ 2 ของจอมพล ป. จึงช่วยหาหนทางในการกำจัดผู้นำคนดังกล่าว ดังนั้นจึงทรงมีส่วนช่วยฝ่ายเสรีไทยอย่างลับๆ จนกระทั่งจอมพล ป. หมดบทบาทลงไป และปรีดี พนมยงค์ ได้เปิดโอกาสให้กลุ่มอำนาจเก่าได้เข้ามามีบทบาททางการเมืองอีกครั้ง

แม้จอมพล ป. จะหมดบทบาทไปแล้ว แต่กลุ่มอำนาจเก่ายังไม่หยุดการดำเนินกิจกรรมของฝ่ายตนเอง กลับยิ่งเป็นการเปิดทางสร้างพื้นที่ทางการเมืองของกลุ่มตนเองขึ้นมา ทั้งนี้แม้พระองค์เจ้าธานีนิวัตไม่ได้ทรงเล่นการเมือง แต่ได้ทรงมีส่วนร่วมการแสดงออกผ่านทางการเมืองวัฒนธรรม ซึ่งทรงนำแนวคิดที่ทรงมีอยู่ตั้งแต่ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองกลับมาดำเนินการใช้อีกครั้ง นั่นคือแนวคิดกษัตริย์นิยม เพียงแต่ว่า ไม่ได้ทรงต่อต้านระบอบประชาธิปไตยดังเมื่อครั้งสมัยรัชกาลที่ 7 แต่เห็นได้อย่างชัดเจนว่าทรงปรับแผนการเสียใหม่ โดยพยายามสร้างความสับสนเรื่องถึงความเก่าแก่ของสถาบันพระมหากษัตริย์ที่มีลักษณะของระบอบประชาธิปไตยแฝงอยู่ เช่น การตีความหมายของการขึ้นครองราชย์สมบัติโดยมติดอกเนกชนนิกรสโมสรมมติ การเปรียบเทียบคัมภีร์พระธรรมศาสตร์กับธรรมนูญอันเป็นสิ่งที่จำกัดพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ อันเป็นการจัดวางให้สถาบันพระมหากษัตริย์กับระบอบประชาธิปไตยกลายเป็นสิ่งเดียวกัน

นอกจากการจัดวางให้สถาบันพระมหากษัตริย์กับระบอบใหม่กลายเป็นสิ่งเดียวกันได้แล้ว ยังทรงมีแนวคิดที่จะสนับสนุนให้สถาบันพระมหากษัตริย์ได้มีบทบาทมากกว่าการถูกจำกัดไว้ในช่วงรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามในช่วงแรก โดยทรงพระนิพนธ์บทความอย่างมีนัยยะสำคัญ อันสะท้อนให้เห็นพระราชภาระที่พระมหากษัตริย์จะทรงกระทำ โดยเฉพาะในช่วงแรกของการขึ้นครองราชย์ของรัชกาลที่ 9 พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงมีส่วนสำคัญในการสร้างความนิยมและการเผยแพร่ให้พระมหากษัตริย์ทรงกลายเป็นบุคคลสาธารณะ โดยกระทำการจัดพระราชพิธีต่างๆ ที่ดำเนินอย่างต่อเนื่องนับตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา พระราชพิธีเหล่านี้ล้วนมี

ความหมายและยังทำหน้าที่รับใช้สถาบันพระมหากษัตริย์ให้กลายเป็นที่นิยมต่อประชาชนเป็นต้นมา

นอกจากการปรับตัวของสถาบันพระมหากษัตริย์ให้เข้ากับปัจจุบัน พระองค์เจ้าธานีนิวัต ยังทรงนำความเจริญรุ่งเรืองในอดีตกลับมาฉายภาพให้เห็นอีกครั้ง เพื่อช่วยส่งเสริมภาพลักษณ์ของรัชกาลที่ 9 ให้ทรงมีความนิยมเช่นเดียวกับรัชกาลที่ 5 โดยเฉพาะพระราชพิธีที่จัดขึ้นในช่วงทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา พบว่ามีความคล้าย และมีการพยายามทำให้เป็นแบบรัชกาลที่ 5 อยู่ไม่น้อย การนำอดีตกลับมาปรับใช้ปัจจุบันจึงเป็นอีกหนึ่งสิ่งที่ช่วยส่งเสริมให้เห็นแนวคิดของพระองค์เจ้าธานีนิวัต

อาจกล่าวได้ว่า การรัฐประหารของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ในปี 2500 และภาวะสงครามเย็น ได้ช่วยสนับสนุนแนวคิดกษัตริย์นิยมของพระองค์เจ้าธานีนิวัต ได้เห็นอย่างชัดเจน โดยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ได้ให้การสนับสนุนกิจการต่างๆของสถาบันพระมหากษัตริย์ จนกระทั่งสถาบันพระมหากษัตริย์และราชสำนักสามารถเป็นศูนย์กลางสำคัญให้แก่สังคม โดยหนึ่งในนั้นคือการพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า ที่พระองค์เจ้าธานีนิวัตทรงเป็นหนึ่งในคณะกรรมการคัดเลือกผู้ที่สมควรได้ และเครื่องราชอิสริยาภรณ์ดังกล่าวได้กลายเป็นของมีค่าทางสังคมขึ้นมาในช่วงเวลาต่อมา สะท้อนให้เห็นถึงการที่คนในสังคมพยายามเข้าหาและเป็นส่วนหนึ่งของราชสำนัก ผ่านการเป็น “สมาชิกเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า”

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า พระองค์เจ้าธานีนิวัต ทรงเป็นบุคคลสำคัญผู้สนับสนุนอุดมการณ์กษัตริย์นิยม อันเป็นหนึ่งในกระบวนการสร้างการเมืองวัฒนธรรมที่มีจุดมุ่งหมายเพื่อเชิดชูสถาบันพระมหากษัตริย์ ผ่านการจัดพระราชพิธีที่มีลักษณะเป็นประเพณีประดิษฐ์แบบราชสำนัก และการสร้างวาทกรรมในบทพระนิพนธ์ จนกลายเป็นมรดกแบบแผนและแนวคิดหลักมาจนถึงปัจจุบัน อันสะท้อนให้เห็นถึงการปรับตัวของสถาบันพระมหากษัตริย์ตามระบอบการปกครองในระบอบประชาธิปไตยตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2490 เป็นต้นมา

บรรณานุกรม

- Chris Baker, และ Pasuk Phongpaichit. (2009). *A history of Thailand*. New York: Cambridge University Press.
- Dhani Nivat, H.H. Prince. (1933). The Inscriptions of Wat Phra Jetubon. *Journal of Siam Society*, 26(2), 145.
- Dhani Nivat, H.H. Prince. (1947, December). The Old Siamese conception of the Monarchy. *The Journal of the Siam Society*, 36(2), 91-106.
- Dhani Nivat, H.H. Prince. (1976). *Collected articles by H.H. Prince Dhani Nivat*. Bangkok: Siva Phorn.
- Paul M. Handley. (2006). *The King Never Smiles : A Biography of Thailand's Bhumibol Adulyadej*. New Haven: Yale University Press.
- กนต์ธีร์ ศุภมงคล. (2537). การวิเทศบายของไทยระหว่างปีพุทธศักราช 2483 ถึง 2495. กรุงเทพฯ: แผนกโพลีเทคนิค บริษัทโพลีเทคนิค จำกัด.
- กรมศิลปากร. (2543). *พระราชพิธีในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ สยามมหาราช บรมนาถบพิตร*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- กอบแก้ว สุวรรณทัต-เพียร. (2544). ความเป็นผู้นำของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม : พิจารณาคั้งใหม่. ใน *จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- กำหนดการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช สยามมหาราช และพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียร พ.ศ. 2493. (2493). *ราชกิจจานุเบกษา* (เล่ม 67 ตอนที่ 27ง, น. 1937 - 1989).
- เกรียงศักดิ์ เชษฐพัฒน์พานิช. (2550). *ความคิดประชาธิปไตยแบบไทย จากยุคชอชราชครูถึงยุคจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์.
- คริส เบเคอร์, และ ผาสุก พงษ์ไพจิตร. (2559). *ประวัติศาสตร์ไทยร่วมสมัย = A history of Thailand*. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ควอริช เวลส์. (2562). *พระราชพิธีแห่งกรุงสยาม ตั้งแต่โบราณกาลถึง พ.ศ. 2475 (สุทธิดังคฤ ปาลโพธิ์, แปล)*. กรุงเทพฯ: ริเวอร์ บุ๊คส์.

- คึกฤทธิ์ ปราโมช, หม่อมราชวงศ์. (2512). *เสด็จ. ใน เรื่องที่ข้าพเจ้าสนใจ, รวบรวมพิมพ์แจกเป็นมิตร พลี เนื่องในวันอายุครบ 5 รอบ วันที่ 8 มีนาคม พ.ศ.2512 ม.ร.ว.พันธุ์ทิพย์ บริพัตร. พระ นคร: โรงพิมพ์กรุงสยามการพิมพ์.*
- คึกฤทธิ์ ปราโมช, หม่อมราชวงศ์. (2541). *สี่แผ่นดิน. กรุงเทพฯ: ดอกหญ้า.*
- จดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัว. (2518). กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัดเทพนิมิตการพิมพ์.
- จิตติ นพวงศ์, หม่อมหลวง. (2539). *ชีวิตงาม. กรุงเทพฯ: ไทยออยล์.*
- จิรพร วิทาศักดิ์พันธุ์. (2544). นโยบายวัฒนธรรมของ จอมพล ป. พิบูลสงคราม. ใน *จอมพล ป. พิบูลสงคราม กับการเมืองไทยสมัยใหม่. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และ มนุษยศาสตร์.*
- จุลจักรพงษ์, พระเจ้าวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. (2555). *เจ้าชีวิต. กรุงเทพฯ: ริเวอร์บุ๊กส์.*
- ชนิดา ชิตบัณฑิตย์. (2550). *โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ : การสถาปนาพระราชอำนาจนำ ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และ มนุษยศาสตร์.*
- ชัยวัฒน์ หลานฉิม. (2559). การเมืองเชิงวัฒนธรรมของสังคมชาวในคริสต์ศตวรรษที่ 19 : ภาพ สะท้อนจากแนวคิดเรื่องรัฐนาฏกรรม. ใน "วิถีอุษาคเนย์" *โครงการวารสารมองเอเชีย ตะวันออกเฉียงใต้* ฉบับที่ 5 พ.ศ. 2559 (น. 1-36). กรุงเทพฯ: โครงการเอเชียตะวันออกเฉียง ใต้ศึกษา มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2544). *ลัทธิชาตินิยม-ลัทธิทหาร : รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม 2481- 2487. ใน จอมพล ป. พิบูลสงคราม กับการเมืองไทยสมัยใหม่. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการ ตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.*
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2551). *ประวัติการเมืองไทยสยาม พ.ศ. 2475-2500. กรุงเทพฯ: มูลนิธิ โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.*
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, และ อังศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์. (2547). *ปฏิวัติ 2475 (1932 revolution in Siam). กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.*
- ชานันท์ ยอดหงษ์. (2556). "นายใน" สมัยรัชกาลที่ 6. กรุงเทพฯ: มติชน.
- เชอร์รี่ เกษมสุขสำราญ. (2555, กรกฎาคม-ธันวาคม). วรรณคดีสารกับการสร้างภาพลักษณ์และ บารมีของผู้นำของจอมพล ป. พิบูลสงคราม. *วารสารมนุษยศาสตร์*, 19(2), 91-98.

- ณรงค์ พ่วงพิศ. (2517). *พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร และการดำเนินนโยบายเกี่ยวกับ โรงเรียนจีนในประเทศไทย เมื่อครั้งทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดี กระทรวงธรรมการ, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร 15 ธันวาคม พ.ศ. 2517. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์.*
- ณัฐพล ใจจริง. (2552). *การเมืองไทยสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา พ.ศ. 2491 – 2500. (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.*
- ณัฐพล ใจจริง. (2556). *ขอฝันใฝ่ในฝันอันเหลือเชื่อ : ความเคลื่อนไหวของขบวนการปฏิวัติสยาม (พ.ศ.2475-2500). นนทบุรี: ฟ้ามุข.*
- เดวิด เค. วัยอาจ. (2556). *ประวัติศาสตร์ไทยฉบับสังเขป = Thailand : a short history. กรุงเทพฯ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.*
- ตรัสวิน จิตติเดชารักษ์, และ พันธิดา ภูมิวัฒน์. (2556). *กลางใจราษฎร์ : บททศวรรษแห่งการทรงงาน : พระราชประวัติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช. กรุงเทพฯ เอเชียบุ๊คส์.*
- ทวีศักดิ์ เผือกสม. (2549). *บูรพาคดีศึกษา. สืบค้นจาก <http://davisakd.blogspot.com>*
- ทักษ์ เฉลิมเตียรณ. (2559). *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.*
- เทวาริราช ป. มาลากุล, หม่อมราชวงศ์. (2514). *พระราชพิธีบรมราชาภิเษก. ใน พระราชพิธีราชาภิเษกสมรส พระราชพิธีบรมราชาภิเษกและพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช สยามินทราธิราช พ.ศ.2493 และเรื่องพระบรมราชาภิเษก. พระนคร: สำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์.*
- ธงชัย ลิขิตพรสวรรค์. (2556). *อดีตชีวประวัติ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. กรุงเทพฯ: แสงดาว.*
- ธงชัย วินิจจะกูล. (2555, มกราคม – มิถุนายน). *Hyper-royalism : Its Spells and Its Magic เวทมนตร์และความศักดิ์สิทธิ์ (หรือ คาถาและมายากล). ฟ้ามุข, 10(1), 114 -122.*
- ธงชัย วินิจจะกูล. (2556). *ประชาธิปไตยที่มีกษัตริย์อยู่เหนือการเมือง. นนทบุรี: ฟ้ามุข.*
- ธงชัย วินิจจะกูล. (2559). *ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม. ใน โฉมหน้าราชาชาตินิยม : ว่าด้วยประวัติศาสตร์ไทย. นนทบุรี: ฟ้ามุข.*
- ธำนิวัต, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. (2489). *เรื่อง บรมราชาภิเษก, พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ นางทรัพย์ เลขยานนท์ และ นางสิน เลขยานนท์ ณ วัดไตรมิตรวิทยาราม วันอังคารที่ 23 เมษายน 2489. พระนคร: โรงพิมพ์พานิชกุศล.*

- ธานีนีวัต, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. (2492). พระราชประวัติ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว. ใน *จดหมายเหตุบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พุทธศักราช 2468*. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเชชม.
- ธำรงค์ดี เพชรเลิศอนันต์. (2544). ประวัติ จอมพล ป. พิบูลสงคราม. ใน *จอมพล ป. พิบูลสงครามกับการเมืองไทยสมัยใหม่*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- นครินทร์ เมฆไตรรัตน์. (2553). *การปฏิวัติสยาม พ.ศ. 2475*. กรุงเทพฯ: ฟาเดียวก้น.
- นภาพร เล้าสินวัฒนา. (2549). *การเสด็จขึ้นครองราชย์ : พระราชพิธี คติ ความหมาย และสัญลักษณ์แห่ง "สมมติเทวราช"*. กรุงเทพฯ: มิวเซียมเพรส.
- นินิ เอียวศรีวงศ์. (2559). พลวัฒน์ของอัตลักษณ์ไทย “ชาติ ศาสน์ กษัตริย์” ในสายตานินิ เอียวศรีวงศ์. สืบค้นจาก <http://www.siamintelligence.com/nidhi-eoseewong-interview>
- นิรมล ตีรณสาร สวัสดิบุตร. (2516). *แนวคิดทางการศึกษาของบุคคลสำคัญของไทยในรอบสองร้อยปีแห่งกรุงรัตนโกสินทร์ : พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ตีรณสาร.
- เน่งน้อย ติตติรานนท์. (2519). *เสนาบดีกระทรวงธรรมการในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหาร). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.
- บทละครเรื่อง อุนรุท ภาคต้น พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลตรี หม่อมเจ้าจักรมงคล ไสยกุล ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส 12 ธันวาคม 2508. (2508). กรุงเทพฯ: ม.ป.พ.
- เบนจามิน เอ. บัทสัน. (2560). *อวสานสมบูรณาญาสิทธิราชย์ในสยาม*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2558). พลวัตและการสร้างประเพณีประดิษฐ์ในชุมชนอีสานลุ่มน้ำโขง. ใน *"ประเพณีสร้างสรรค์" ในสังคมไทยร่วมสมัย*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ประกาศสถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ สยามมกุฎราชกุมาร. (2437). *ราชกิจจานุเบกษา* (เล่ม 11 ตอนที่ 43, น. 346). <http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2437/043/346.PDF>
- ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง แต่งตั้งคณะกรรมการทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ 17 กุมภาพันธ์ 2491. (2491). *ราชกิจจานุเบกษา* (เล่ม 10 ตอนที่ 65, น. 556).
- ประกาศสำนักนายกรัฐมนตรี เรื่อง แต่งตั้งเลขาธิการพระราชวัง 21 มกราคม 2490. (2490). *ราชกิจจานุเบกษา* (เล่ม 4 ตอนที่ 64, น. 79).

- ประกาศสำนักราชเลขาธิการ เรื่อง แต่งตั้งราชเลขาธิการ 28 กุมภาพันธ์ 2493. (2493). ราชกิจจานุเบกษา (เล่ม 13 ตอนที่ 67, น. 907).
- ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2556). *และแล้วความเคลื่อนไหวก็ปรากฏ*. กรุงเทพฯ: ฟ้ายเดียวกัณ.
- ประเสริฐ ปัทมสุคนธ์. (2517). *รัฐสภาไทยในรอบสี่สิบสองปี (2475-2517)*. กรุงเทพฯ: กลุ่มรัฐกิจเสรี.
- ปรากฏ กลิ่นฟุ้ง. (2551). *การเสด็จพระราชดำเนินท้องที่ต่างจังหวัดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พ.ศ. 2493-2530*. (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ). สืบค้นจาก <http://cuir.car.chula.ac.th/handle/123456789/52923>
- ปรีดี พนมยงค์. (2543). *ความเป็นไปบางประการ. ใน บางเรื่องเกี่ยวกับพระบรมวงศานุวงศ์ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการดำเนินงานฉลอง 100 ปี ชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส.
- ปฤณ เทพนรินทร์. (2555, กรกฎาคม – ธันวาคม). *อุดมการณ์ราชาชาตินิยมกับกระบวนการแปลงเจตจำนงแห่งราชา*. *ฟ้าเดียวกัน*, 10(2), 50 -74.
- ป้วย อิงภากรณ์. (2543). *พระบรมวงศานุวงศ์และขบวนการเสรีไทย. ใน บางเรื่องเกี่ยวกับพระบรมวงศานุวงศ์ในระหว่างสงครามโลกครั้งที่ 2*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการดำเนินงานฉลอง 100 ปี ชาตกาล นายปรีดี พนมยงค์ รัฐบุรุษอาวุโส.
- ปิยนุตร แสงนกกุล. (2550). *พระราชอำนาจ องคมนตรี และผู้มีปารมีนอกรัฐธรรมนูญ*. กรุงเทพฯ: Openbooks.
- พนกร วรภมร. (2559). *รูปที่มีทุกบ้าน : ชีวิตทางสังคมของพระบรมฉายาลักษณ์รัชกาลที่ 9*. (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต, มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์). สืบค้นจาก http://ethesisarchive.library.tu.ac.th/thesis/2016/TU_2016_5608030606_6483_5390.pdf
- พโยม โรจนวิภาต. (2547). *พ. 27 สายลับพระปกเกล้า*. กรุงเทพฯ: วลี ศรีเอชน.
- พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว กับคณะองคมนตรี. (2556). กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- พระราชบัญญัติเครื่องราชอิสริยาภรณ์อันเป็นมงคลยิ่งราชमितราภรณ์ พ.ศ. 2505. (2550). ราชกิจจานุเบกษา (เล่ม 79 ตอนที่ 52, น. 674 - 677).

พิชยาภรณ์ พูลเกตุ. (2555, มกราคม-มิถุนายน). วารสารวรรณคดีกับการฟื้นตัวของกลุ่มอนุรักษ์นิยม หลังสงครามโลกครั้งที่ 2. วารสารมนุษยศาสตร์, 19(1), 65-70.

พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2460). หัวข้อประวัติศาสตร์ภาค 1 โบราณประวัติ. พระนคร: โรงพิมพ์อักษรนิติ.

พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2497). คดีย่อนหลังไปปีหนึ่ง. ใน ความเรียงเบ็ดเตล็ด ของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, ราชสกุลโสณกุล พิมพ์ช่วยในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก พระยาสารภักดิ์วิสุทธิ์ 29 กันยายน พ.ศ. 2497. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.

พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2497). ถวายพระพรวันเฉลิมพระชนมพรรษา (5 ธันวาคม 2492). ใน ความเรียงเบ็ดเตล็ด ของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, ราชสกุลโสณกุล พิมพ์ช่วยในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก พระยาสารภักดิ์วิสุทธิ์ 29 กันยายน พ.ศ. 2497. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.

พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2497). ถวายพระพรวันเฉลิมพระชนมพรรษา (5 ธันวาคม 2495). ใน ความเรียงเบ็ดเตล็ด ของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, ราชสกุลโสณกุล พิมพ์ช่วยในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก พระยาสารภักดิ์วิสุทธิ์ 29 กันยายน พ.ศ. 2497. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.

พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2497). ปัญหาไทยกับต่างประเทศโดยเฉพาะจีน. ใน ความเรียงเบ็ดเตล็ด ของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, ราชสกุลโสณกุล พิมพ์ช่วยในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก พระยาสารภักดิ์วิสุทธิ์ 29 กันยายน พ.ศ. 2497. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.

พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2497). ราชา มุขี มนุสสานัน. ใน ความเรียงเบ็ดเตล็ด ของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, ราชสกุลโสณกุล พิมพ์ช่วยในงานพระราชทานเพลิงศพ พันเอก พระยาสารภักดิ์วิสุทธิ์ 29 กันยายน พ.ศ. 2497. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.

พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2507). ชุมมนุมนิพนธ์ของกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. พระนคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2512). เจ็ดรอบอายุ. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์.

พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2514). เรื่องจากลายรดน้ำในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท. ใน ประเพณีในพระราชสำนัก (บางเรื่อง). กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์.

พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2517). *ชุมนุมพระนิพนธ์ ของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร 15 ธันวาคม พ.ศ. 2517*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์.

พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. (2517). *อัตตชีวประวัติ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไตรีนสาร.

พูนพิศมัย ดิศกุล, หม่อมเจ้าหญิง. (2557). *สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น (รวมเล่ม)*. กรุงเทพฯ: มติชน.

พูนพิศมัย ดิศกุล, หม่อมเจ้าหญิง. (2561). *พระราชวงศ์จักรี สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 (สิ่งที่ข้าพเจ้าพบเห็น สมัยรัชกาลที่ 6)*. กรุงเทพฯ: มติชน.

ภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. (2514). *ที่ระลึกการเสด็จพระราชดำเนินตรวจพลสวนสนามเมื่อ 8 มิถุนายน 2514 เนื่องในพระราชพิธีรัชมังคลาภิเษก*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กองบริการ กรมเสมียนตรา.

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2545). *ประวัติต้นรัชกาลที่ 6*. กรุงเทพฯ: มติชน.

ราชพินิจชัย (อุไทยวรรณ อมาตยกุล), พระยา. (2470). *ประกาศ ตั้ง , ย้าย , เปลี่ยน , เสนาบดี , ผู้รั้ง , ผู้แทน , แลรองเสนาบดี (ตั้งแต่ พ.ศ. 2435 - พ.ศ. 2469)*. ม.ป.ท.: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

รำไพพรรณี พระบรมราชินี, สมเด็จพระนางเจ้า. (2559). *เบื้องแรกประชาธิปไตย : บันทึกความทรงจำของผู้อยู่ในเหตุการณ์สมัย พ.ศ. 2475-2500*. กรุงเทพฯ: สมาคมนักข่าวนักหนังสือพิมพ์แห่งประเทศไทย.

วัชรภรณ์ ดิษฐบ้าน. (2558). *การสืบทอดและการผลิตซ้ำประเพณี และพิธีกรรมเกี่ยวกับพระอุปคุต ในสังคมไทยปัจจุบัน. ใน "ประเพณีสร้างสรรค์" ในสังคมไทยร่วมสมัย*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.

วิกิพีเดีย สารานุกรมเสรี. (2562). *ถนนรัชดาภิเษก*. สืบค้นจาก <https://th.wikipedia.org/wiki/ถนนรัชดาภิเษก>

วิบูลยสวัสดิวงศ์ สวัสดิกุล, หม่อมเจ้า, และ ธาณินวัด, พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้า. (2485). *ความทรงจำ หม่อมเจ้าวิบูลยสวัสดิวงศ์ ทรงแต่งประทานลูกๆ และประวัติหม่อมเจ้าวิบูลยสวัสดิวงศ์*. พระนคร: โรงพิมพ์ยิมศิริ.

- ศรีบุญ เทพสงเคราะห์. (2555, กรกฎาคม). คณะผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ในระบอบใหม่ พ.ศ. 2478-94 ที่มา แบบแผน และการปรับตัวของสถาบันกษัตริย์ใต้รัฐธรรมนูญ. *ศิลปวัฒนธรรม*, 33(9), 89.
- ศรีนาถ สุริยะ, ท่านผู้หญิง. (2554). เครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า. ใน *อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ท่านผู้หญิงศรีนาถ สุริยะ 18 กันยายน 2554*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เดียนตุลา.
- ศรีพรหมา กฤดากร, หม่อม. (2550). *อัตชีวประวัติหม่อมศรีพรหมา*. กรุงเทพฯ: สารคดี.
- ศิริพร ณ ถลาง. (2558). บทสังเคราะห์พลวัตประเพณีพิธีกรรมในสังคมไทยร่วมสมัย. ใน *"ประเพณีสร้างสรรค์" ในสังคมไทยร่วมสมัย*. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- ศิริพร ดาบเพชร. (2553– 2554). นโยบายทางการเมืองของพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในรัชกาลที่ 6. *วารสารประวัติศาสตร์, ฉบับพิเศษ 50 ปี เอกประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ*, 30-47.
- ศุภสวัสดิ์วงศ์สนิท สวัสดิวัตน์, หม่อมเจ้า. (2543). *1 ศตวรรษ ศุภสวัสดิ์* : 23 สิงหาคม 2543. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง.
- สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมาร), การพระราชพิธีลงทรง (สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าพระราชกุมารพระองค์ใหญ่ เป็น. (2429). *ราชกิจจานุเบกษา* (เล่ม 3 ตอนที่ 43, น. 357). <http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2429/043/357.PDF>
- สมบัติ พลายน้อย. (2528). *ตำนานพระชัยวัฒน์และพระแก้วประจำรัชกาล*. กรุงเทพฯ: ชมรมบำรุงบัณฑิต.
- สมภพ จันทระภา. (2530). *สมเด็จพระศรีสวรินทิรา*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เรือนแก้วการพิมพ์.
- สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. (2549). *The King and I : รายงานการเข้าเฝ้าของทูตอังกฤษ ปี 2500 ในหลวงทรงมีพระราชดำรัสถึงการเมืองไทย*. สืบค้นจาก <https://somsakj.blogspot.com/>
- สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. (2549). *กำเนิดการจัดงานวันเฉลิมพระชนมพรรษา*. สืบค้นจาก <https://somsakj.blogspot.com/>
- สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. (2549). *งานศพสุชาติ ในหลวงทรงโปรดเกล้าให้จัดให้สูงกว่าผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์*. สืบค้นจาก <https://somsakj.blogspot.com/>

- สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. (2549). ในหลวงทรงปฏิเสธคำกราบบังคมทูลเชิญเสด็จกลับประเทศไทย จนกว่าคดีสวรรคตจะเสร็จสิ้น (2491). สืบค้นจาก <https://somsakj.blogspot.com/>
- สลิสา ยุกตะนันท์. (2556, กรกฎาคม-ธันวาคม). อัตลักษณ์เพื่อ "วันพื้งนี้" : บทวิพากษ์เพื่อการเมืองเชิงอัตลักษณ์จากสำนักคิดหลังอาณานิคม. *วารสารสังคมศาสตร์*, 9(2), 60-70.
- สายชล สัตยานุรักษ์. (2557). 10 ปัญญาชนสยาม เล่ม 2. กรุงเทพฯ: โอเพ่นบุ๊กส์.
- สำนักพระราชวัง. (2533). พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา 3 รอบ 5 ธันวาคม 2506. กรุงเทพฯ: สำนักพระราชวัง.
- สำนักกราชเลขาธิการ. (2528.). *ประมวลพระฉายาลักษณ์และภาพพระราชกรณียกิจ สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ 7*. กรุงเทพฯ: สำนักกราชเลขาธิการ.
- สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2536). *เครื่องราชอิสริยาภรณ์ไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี.
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. *เอกสารกระทรวงต่างประเทศ รัชกาลที่ 7 เลขที่ ร.7 ต38/17 เรื่อง* ความคิดเห็นท่านมุสโสลินี เรื่องการศึกษาของประเทศอิตาลี พ.ศ. 2475.
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. *เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ รัชกาลที่ 5 เลขที่ (2) ศธ. 20 3/3 เรื่อง* ม.จ.ธานี (8 - 23 พฤศจิกายน 2447).
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. *เอกสารกระทรวงศึกษาธิการ เลขที่ ศธ. 0701.9.10.2/1 กล่อง 1* เรื่อง กรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย (2493 - 2496)
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. *เอกสารประมวลข่าวและเหตุการณ์ เลขที่ ก ป7 2499 ทก2.1.10* เรื่อง พระราชพิธีทรงผนวช (พ.ศ. 2499).
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. *เอกสารประมวลข่าวและเหตุการณ์ เลขที่ ก ป7 2506 บ4.3. เรื่อง* พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร เสด็จเยือนต่างประเทศ (พ.ศ. 2506).
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. *เอกสารส่วนพระองค์ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ เลขที่* สป. 2 .53/73 กล่อง 9 เรื่อง พระองค์เจ้าธานีนิวัต (14 ส.ค. 2466 - 2 ก.พ. 2481).
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. *เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เลขที่* สร. 0201.16/4 กล่อง 1 เรื่อง พระราชวงศ์กล่าวความเป็นเลี่ยนนามแก่ความสงบ (พ.ศ. 2475).
- สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. *เอกสารสำนักนายกรัฐมนตรี เลขที่* สร. 0201.16/13 กล่อง 1 เรื่อง คำปฏิญาณของพระราชวงศ์ฯ ซึ่งให้ไว้ต่อคณะราษฎรและข้าราชการ (พ.ศ. 2475).
- ลিপพันพารเสนอ โสณกุล, หม่อมเจ้า. (2493). *เที่ยวชะวาคำฉันท์, พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ* ม.จ.รักษาภิเศก โสณกุล ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม พ.ศ.2493. ม.ป.ท: โรงพิมพ์คุรุสภา.

สิบล้านพารเสนอ โสณกุล, หม่อมเจ้า. (2512). *เที่ยวตะวันออก ตะวันตก*. พระนคร: ศึกษิตสยาม.

สิบล้านพารเสนอ โสณกุล, หม่อมเจ้าหญิง. (2501). *ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ยุคแรก*

ฉบับร่าง. พระนคร: ราชบัณฑิตยสถาน.

สุทธิ ภิบาลแทน. (2551). *จำแผ่นดินไทย ราชันแห่งโลก*. กรุงเทพฯ: อักษรเจริญทัศน์.

สุทธชัย ยัมประเสริฐ. (2553). *แผนชิงชาติไทย : ว่าด้วยรัฐและการต่อต้านรัฐ สมัยจอมพล ป.พิบูล*

สงคราม ครั้งที่สอง (พ.ศ. 2491-2500). กรุงเทพฯ: พี.เพรส.

สุพจน์ ด้านตระกูล. (2544). *ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับกรณีสวรรคต* (ฉบับสมบูรณ์). นนทบุรี: สถาบัน

วิทยาศาสตร์สังคม (ประเทศไทย).

สุรชาติ บำรุงสุข. (2558). *เสนาริปไตย : รัฐประหารกับการเมืองไทย*. กรุงเทพฯ: มติชน.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2511). *หนังสือสนุก*. พระนคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2520). *คุยกับกรมหมื่นพิทยลาภ*. กรุงเทพฯ: ศึกษิตสยาม.

สุลักษณ์ ศิวรักษ์. (2528). *เรื่องกรมหมื่นพิทยลาภพดฺมียากร ตามทัศนะ ส. ศิวรักษ์*. กรุงเทพฯ:

มูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป.

สุวดี เจริญพงศ์. (2519). *ปฏิกิริยาของรัฐบาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวต่อการ*

เคลื่อนไหวตามแนวคิดประชาธิปไตยและสังคมนิยมก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.

2475. (วิทยานิพนธ์ปริญญาามหาบัณฑิต). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, กรุงเทพฯ.

แสงสุรย์ ลดาวัลย์, หม่อมราชวงศ์. (2516). *สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร*. ใน

นิทรรศการพิเศษเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฟ้ามหาวชิราลงกรณ สยาม

มกุฎราชกุมาร ณ พระที่นั่งอศราวิญฉัย พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร. กรุงเทพฯ: โรง

พิมพ์การศาสนา.

หมายกำหนดการ พระราชพิธีสถาปนา เสด็จพระนามาภิไธย สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยาม

มกุฎราชกุมาร. (2515). *ราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ* (เล่ม 89 ตอนที่ 196, น. 1 - 11).

หมายกำหนดการพระราชพิธีฉลองพระพุทธรูปปฏิมาชัยวัฒน์ประจำรัชกาล และเฉลิมพระชนมพรรษา

ครบ 3 รอบ ธันวาคม 2506. (2506). *ราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ* (เล่ม 80 ตอนที่ 116, น.

2 - 15).

หมายกำหนดการพระราชพิธีทรงผนวช ณ พระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ตุลาคม พุทธศักราช

2499. (2499). *ราชกิจจานุเบกษา* (เล่ม 73 ตอนที่ 84, น. 3180 - 3186).

อนุสรณ์งานพระราชเพลิงศพ พล.อ.หลวงสุรณรงค์ (ธงไชย โชติกเสถียร) ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ
เมรุพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันพฤหัสบดีที่ 13 มีนาคม 2529. (2529).

กรุงเทพฯ: บริษัท ประชาชน จำกัด.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2538). การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ของชนชั้นผู้นำไทย ตั้งแต่รัชกาลที่ 4-พ.ศ.
2475. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อาทิตย์ เจียมรัตตัญญู. (2558, มกราคม-มิถุนายน). นาฏกรรมแห่งอำนาจ: ละครผู้หญิงของหลวงกับ
การเมืองวัฒนธรรมในราชสำนักสยาม. *ชุมชนทางอินโดจีน : เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ปริทัศน์*,
4(6), 33-91.

อาวุธ วีระเอก. (2560). ภาษาเจ้า ภาษานาย : การเมืองเบื้องหลังการศึกษาภาษาอังกฤษ สมัย
รัชกาลที่ 5. กรุงเทพฯ: มติชน.

อุทุมพร วีระไวยยะ. (2551). สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี พันปีหลวง.
กรุงเทพฯ: สว่างสรรค์บุ๊คส์.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ-สกุล	นายปภักร จันทรหอม
วัน เดือน ปี เกิด	22 ธันวาคม 2529
สถานที่เกิด	กรุงเทพมหานคร
วุฒิการศึกษา	ศศ.บ.(ประวัติศาสตร์ศิลปะ) คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร
ที่อยู่ปัจจุบัน	1812 ถนนพหลโยธิน แขวงอนุสาวรีย์ เขตบางเขน กทม. 10220

